

onyargılar

güzeldir

ortak akıl için
kuğu şarkısı

MAHMUT TOLON

AŞINAKİTAPLAR

YAŞASIN ÖNYARGILAR!
ORTAK AKIL İÇİN
KUĞU ŞARKISI

Mahmut Tolon

AŞINAKTAPLAR

Mahmut Tolon © 2007
Yaşasın Önyargılar!
Ortak Akıl İçin Kuğu Şarkısı

Yayın Hakları Aşına Kitaplar-Turmaks Yayıncılık Ltd Şti.'ne aittir.
İzin alınmadan kullanılamaz.

Refik Belendir Sokak 46/3 Y. Ayrancı Ankara
Tel: 0 312 441 99 41 Faks: 0 312 440 10 35
www.asinakitaplar.com
asinakitaplar@gmail.com

Genel Yayın Yönetmeni:	Nihal Kemaloğlu
Editör:	Esra Davutoğlu
Kapak Tasarım:	Firdevs Ergen
Arka kapak:	<i>Birbirine Duyulan İhtiyaç.</i> Bebek bir suaygırı ve dev bir deniz kaplumbağası resmi. 26 Aralık 2004 tarihinde Asya'daki dev tsunami sonrasında çekilmiş. <i>Kaynak:</i> John Roach, National Geographic News, 5 Ocak 2006.
Dizgi ve Sayfa Tasarım:	Songül Kalender
Baskı ve Cilt:	HYB Basım Yayın Tel: (0 312) 395 39 10

ISBN: 978-9944-963-24-4

LCCN: 2007903775

Bu kitap biraz farklı bir şekilde
Temmuz 2007'de ABD'de
BIAS IS BEAUTIFUL, OR
SWAN SONG FOR COMMON SENSE
ismiyle basılmıştır.

İçindekiler

Önsöz	7
Yazar Hakkında	9

Birinci Bölüm: Başlangıçtan Günümüze

1. Bomba	13
2. Bomba İçinde Bomba	21
3. Politikacılar ve Krallardan	25
4. Donanım ve Yazılım	31
5. Yaşamın Anahtarı: Nereden Biliyoruz?	34
6. Her şey Göreceli, Zaman Bile!	37
7. Gökyüzüne Bakarken	39
8. En Saf Doktor?	41
9. “Big Bang” Sonrası: Dünya Oluşurken	43
10. Ay Dünya Kadar Eski	45
11. Dünya Bir Mıknatıs	46
12. “Sine Qua Non” (Olmazsa Olmaz) – Oksijen	47
13. İlk Fosiller	49
14. Montezuma’nın İntikamı	52

İkinci Bölüm: Gagalama Düzeni ve İlk Kültürler

15. Charles Darwin	59
16. Maymun Görür, Maymun Yapar	68
17. İlk İnsanlar	70

18. Maymun Eğitimi	74
19. Dine Doğru İlk Adımlar	77
20. Oyunlar, Depresyon ve Hedefler	86
21. Köpekler ve Atlar	89
22. Niçin Evcil Hayvanlar?	93
23. Uçan Doktor	98
24. Su ve Küresel Isınma	100
25. Etobur Tavşanlar	102
26. Nuh'un Gemisi	107
27. Tekrar Ortaçağ ve Din Savaşları	109
28. Ermeni Krallığı ve Osmanlılar	110
29. Tekrar Din Savaşları ve "Reform"	115
30. Tütün ve Kahve	116
31. Amerikalar'ın Keşfi	117
32. Amerikalar'ın İlk Keşfi	120
33. Cennet Bahçesinden Kaybolan Cennete	122

Üçüncü Bölüm: Doktorlar, Avukatlar, Dinler ve Para

34. Hekimler ve Hastalıklar	127
35. Medeniyet: Bir Lanet mi?	128
36. Hamurrabi ve Hitit Yasaları	131
37. İngiltere'de Ceset "Ticareti"!	134
38. Bergama ve Efes	138
39. William Harvey (1578–1657)	139
40. İnsanlar Neden Anlamakta Bu Kadar Yavaş?	140
41. Bulaşıcı Hastalıklar	144
42. İndio'lar, Bosnalılar, Çatışmalar	146
43. Atlar, Silahlar ve Mikroplar	150
44. Aşılar ve Güzel Çerkez Kızları	152

45. Kolera ve Diğerleri	154
46. Penis Kanserine Kesin Çözüm	158
47. Soluduğumuz Hava	161
48. On Emire Tekrar Bakış	165
49. En Düşük Ortak Payda	175
50. Meteorlar, Volkanlar ve Tarih	177
51. Fransız İhtilali	179
52. Türümüz Yaşamı Sürdürebilecek Kadar Bencil mi?	181
53. Dünyaya Veda Ederken	191

Dördüncü Bölüm: Sapmalar ve Çözümler

54. Önyargılar	197
55. Önyargının Keyfi	205
56. Sapma ile Baş etme	212
57. Kemikleşmiş Önyargılar	214
58. Monoteizm, Laiklik, Çoğulculuk	219
59. Almanya	230
60. On bir Eylül (9/11)	233
61. Sapmanın Olumsuz Çıktılarının Toplamı Olumlu bir Sona Yol Açıyor	236
62. Akil İnsan Grupları Oluşturmak	243
63. Yeni Umut Işıkları	246
64. De Gaulle ve Adenauer	249
65. Öldüren Bakışlar ve Anında İletişim	251
Sonsöz ve Teşekkür	255
İleri Okuma	259

Önsöz

Günümüzde, fosil yakıtların ve içme suyunun yetersizliği giderek belirginleşiyor. “Küresel ısınma” artık günlük yaşamın bir parçası. İnsanlar daha uzun yaşamakta ve onlara bakacak genç insan nüfusu giderek azalmakta. Yeni iş sahalarının açılması nüfusun artış hızını karşılayamıyor. Teknolojideki gelişmeler nedeniyle, giderek daha fazla sayıda insan işsiz kalmakta. Nerede yaşarsak yaşayalım, şiddet kapı komşumuz. Gezegenimizle ve kendimizle savaş halindeyiz. Yirmi birinci yüzyıl, varyemez ve fukaranın, genç ve yaşlının, insan ile doğanın beraberce barış içinde yaşama yollarını bulmak zorunda oldukları bir yüzyıl.

Bu sorunların çözüm anahtarı kendi yaklaşımımızda; anlayıp değiştirmeye razı olursak, sorunların çoğuna çözüm bulmak zor değil. Hepimiz doğal olarak bir ‘sapma’ veya önyargı olgusunu içimizde taşıyoruz! Her birimiz, kendisini evrenin merkezinde sanıyor, bir anlamda doğru da çünkü kendi evrenlerimizin merkeziziz! Kendimizi doğal olarak bir sürünün, bir üst kimliğin parçası olarak algılıyoruz. Ancak önyargılarla dünyayı kavrayabiliyoruz. Bu sapmanın kökleri, çeşitli biyolojik düzeylerde, immünolojik boyutta başlayarak kişiler ve gruplar arası ilişkilere kadar uzanan, gözlemlenen, “kendi” ve “kendinden başka” ayırımında yatıyor. Ancak bu doğal sapmanın kabulü ile gereken değişime ulaşabiliriz. Günlük yaşam ve itiş kakışımızda temel olan bu önyargılar yumağı veya “sapma” olgusu, daha fazla sayıda kişi tarafından anlaşıldığında, bir tehdit olmaktan çıkarak neredeyse eğlendirici bir hale gelebilir. Kaderimizi kendi ellerimizle yönlendirme zamanı çoktan geldi.

Bu kitapta, kısaca uluslararası ilişkilere ve (sizlerin günlük deneyimlerinden çok da farklı olmayan) kişisel deneyimlerime de değinerek “insanın hikâyesini” anlatmak istiyorum. Sapmalarımızın dünya kültürlerini biçimlendirmeye nasıl yardımcı olduğunu ve günlük yaşamlarımız üzerinde hâlâ süren etkisini göstermeyi

amaçlıyorum. Kitapta ayrıca bu bakış açısı ile sorunlarımızın çoğunun nasıl ferah bir çözüme doğru yönlenebileceği araştırılıyor. Kuğu şarkısı ise efsaneye göre yaşamı boyunca sessiz olan kuğunun ölümünden önce söylediği güzel şarkı. Dünya nüfusu 2,5 milyardan az iken sempatik bir bilim adamı önyargıların parçalanmasının atomun parçalanmasından zor olduğunu söylemişti. Bu kitap önyargıların parçalanması ile ilgilidir.

Yazar Hakkında

Mahmut Tolon, 1950 yılında İstanbul'da doğdu. Liseyi ve tıp fakültesini Almanya'da, Kiel ve Bonn'da bitirdi. Eğitimi sırasında, İngiltere Bath'de, Alman Akademik Değişim (DAAD) bursuyla Avustralya, Sidney Çocuk Hastanesi'nde ve Broken Hill 'Uçan Doktor' programında ve ABD, Provo Utah'da psikiyatri hastanesinde çalıştı.

Dr. Tolon hâlen Ege Adaları'na bakan Urla kentinde yaşamakta ve İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nde 'Uzun Yaşam ve Uzlaşma Kültürü' konulu lisansüstü bir ders ve İzmir Ekonomi Üniversitesi'nde 'Doğa Bilimleri' dersi vermekte.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE...

Bomba

Ilık bir kış gecesi idi. Venusberg'deki parkın ortasında Bonn Üniversitesi Tıp Fakültesi klinik binaları gece vardiyasının karanlığına bürünmüşlerdi. Hijyen, Mikrobiyoloji ve İmmünoloji Binası'nın ikinci katındaki küçük odamda, yanan lambanın ışığında pipo içerek bir kitap okuyordum. Ultraviyole ışınlarıyla ilgili deneylerimi yapmak için geç vakit laboratuvardaydım. Saatin 23.00 olmasını bekliyordum ki mikrop kolonilerinin sayımına başlayabileyim.

Beyin Cerrahisi Kliniği ameliyathanesinin tavana yakın bölümüne, ameliyat esnasında ultraviyole ışınları veriliyordu; ben ameliyat sırasında aldığım hava örneklerinin içinde ne kadar mikrop olduğunu ve UV lambalarını açınca bu sayının ne kadar azaldığını araştırıyordum. Son derece zevk alarak çalışıyordum. Bu konu, doktora tezimdi. Bunun yanı sıra, çeşitli ortamlarda bu ışınlarla ne kadar mikrop öldürebileceğim konusunda da bir sürü deney yapıyordum. Enstitü, ikinci evim olmuştu. Hocam bana bir oda vermiş ve araştırma görevlisi olarak da bir aylık bağlanmıştı.

Vaktin geçmesini beklerken öğleden sonra yeni aldığım kitabı okumaya koyulmuştum:

“Siz bu kelimeleri okurken çoğu çocuk olmak üzere beş kişi açlıktan ölecek ve aynı anda kırk kadar da bebek doğacak”.

Bir an düşündüm: Çok yavaşça okusam... Bu kelimeleri okumak için ihtiyacım olan süre tam bir dakika olsa... Saatte 300 kişi ölüyor ve aynı saatte 2,400 kişi doğuyor demektir bu. “2,400 insan doğuyor ve sadece 300'ü ölüyorsa gerisi ne oluyor?” diye merak ettim. Yaşıyorlardı elbette ama nasıl? Nasıl yi-

yecek yetiyordu bu kadar insana, giyecek veya eğitim nasıl sağlanabiliyordu?

Şaşırdım ve kitabı artan bir ilgiyle okumaya başladım. Üç gün içinde, günlük araştırmamın yanı sıra kitap bitmiş, bazı kelime ve kavramlar zihnime kazınmıştı.

Kitabı bitirdikten sonraki gün heyecanla babamı aradım. Paul Ehrlich'in "Nüfus Bombası" isimli bu kitabının yayın haklarını alıp ülkemde yayınlamak istiyordum. Babam, "Aman oğlum bırak bu işleri" dedi, "politikaya bulaşma!"; "Ben yeterince yatmadım mı hapiste? Böyle bir kitap yayınlarsan, sana, hemen 'komünist' falan diye etiket yapıştırırlar! Ne güzel doktor olarak yaşayacaksın, hayatın kayar sonra!"

Ama ben, bu kitabın önemine inanmıştım bir kere. Birkaç konuşmadan sonra babamı ikna ettim. Babam 70 yaşındaydı ve 1960 darbesinden sonra Yassı Ada'da yatmıştı. Bu nedenle ona, "komünist" diyen pek çıkmazdı. Böylece, kitabın çevirmeni ve editörü olarak babamın adını kullanmaya karar verdik. Ballantines Books yayınevine ve kitabın yazarına bir mektup yazdım:

"Bu kitabın önemine inanıyor ve ülkemizde yayınlamak istiyoruz... Ama kâr edileceğini pek sanmıyoruz, onun için telif hakkı yerine size bir 'anlaşma' önermek istiyoruz: Para kazanılırsa kazanılanın yarısını sizinle paylaşacağız".

Barbara Ballantine'dan yanıt geldi: "Yayın hakkı sizindir!".

Büyük bir heyecanla, İngilizce orijinalinden çeviriye başladım. Babamın İngilizcesi rahat tercüme yapmak için yeterli olmadığından ona da Almanca bir çevirisini aldık kitabın. Birlikte çeviriyi gerçekleştirdik. Tabii, kitabı basmak isteyen bir yayınevi bulamadık. Yine de Bonn Tıp Fakültesi'nde, "havadaki mikroplara ultraviyole ışınlarının etkileri" konulu tezimin yayımlanmasından önce, kendi olanaklarımla kitabı Ankara'da bir matbaada bastırıştım.

Aradan 30 yıldan fazla zaman geçti ve konuya olan ilgim hep devam etti. Dünya nüfusu konusunun belki tüm diğer konulardan daha önemli olduğunu anlamıştım.

“Sürekli değişim”, kişinin, ancak birkaç on yıl sonra fark edebildiği bir olgu. Genç bir adamken herhalde “şık” olduğuna inanarak içtiğim pipoyu, yıllar önce bıraktım. Yirmi birinci yüzyılda tabii artık herhangi bir laboratuvar da pipo veya sigara içilmez. En geri laboratuvar da dahi, insanı dövmeseler bile en azından kovalarlar! O zamanlar, hem tütünden geçen virüsleri fazla bilmiyorduk hem de tütünün genel sağlık üzerindeki zararlarını bugünkü kadar anlayamamıştık. Sabit kalan tek şey her şeyin değiştiği!

Geriye bakıp düşündüğümde, hekim olarak çalışmalarım belki tüm meslek yaşamımda, birkaç hastayı gerçek anlamda “kurtarabildiğimi” görüyorum. Katıldığım bilimsel çalışmaların dünya çapındaki etkisini de abartarak kendime yontsam, belki bu sayı biraz daha artar. On misli, yüz misli artsa ne fark eder?

Yaşam değişiyor; korumasız bir çocuk olarak çevremizi algılayışımız ile genç bir insan olarak gördüklerimiz çok farklı; yaşlı bir kişinin görüşü ise yine bambaşka... Sağlıklı bir kişi, hasta bir kişiyle empati kurabilir ancak tam anlayamaz. Zengin, fakirden farklı bakış açısına sahiptir. Bu düşünce yönünü izlersek, her insan da zamanla değişeceğinden, hiçbir an iki ayrı insanın algıladıklarının da aynı olamayacağı sonucuna varırız. Diğer bir deyişle, kişinin olaylara bakış açısı; yaşadığı ortama, yaşına, sağlık ve zenginlik durumuna ve deneyimlerinin bütününe bağlı olarak “sapma” göstermektedir. Bu fark ayrıca zamanla değişmekte ve sapmalardan önyargılar oluşmaktadır. Peki, bu sapmanın kendisi ortak paydamız olabilir mi? Urla Adaları ve Ege Denizi’ne bakarak, doğası gereği sapma gösteren bu satırları yazarken, dünya nüfusu her yıl yaklaşık 70 milyon kadar artıyor. Yani yılda iki Kanada ve bir Avustralya nüfusu insanların arasına karışıyor. Aman korkmayın, bu kitap hep böyle nüfusa takılıp gitmeyecek. İçinde uzun yaşam, bolca seks ve kesinlikle bir de mutlu son olacak. Yakında, daha lezzetli konulara dalacağız. Hem seks olmadan insanlar nasıl bu kadar çoğalacaklar zaten?

Eğer biyoloji ile ilgiliyseniz anlatacaklarımı izlemeniz kolay olacaktır. Size günümüzün dünyasını nasıl algıladığımı özetle-

meye çalışacağım ve izleyen sayfalar, hızlı (fakat umuyorum ki keyifli) bir ufuk turu olacak. Okuyucu, bazı terimlerin anlamlarını öğrenme ya da burada kısaca söz edilen bir kişinin ayrıntılı yaşam öyküsünü okuma gereksinimini duyarsa, bu kitapla bana arkadaşlık ederken başka bir kitaba, ansiklopediye veya internette bir arama metoduna bakmasında fayda olabilir. Kitabın sonunda, her bölüm için okuma önerilerimi bulabilirsiniz.

Dünyanın sorunlarına basit bir çözüm vardır; bu da dünya nüfusunu dondurmak ya da azaltmaktır.

Birleşmiş Milletler güzel bir slogan seçmiş: “Everyone counts”. Anlamı “her kişi sayılır”dan, “her birey önemlidir”e kadar uzanan bir slogan. Çok da yerinde! Her insan, bir diğeri kadar değerli olabilir. Zaten sizin de bu kitabı bir birey olarak; bir başka bireyin yazdıklarını okuyan, okuduklarını not alan, değerlendiren ve bilgileri kontrol edip araştıran bir yol arkadaşı olarak okumanızda fayda var.

Kitabın konusu insanların hikâyesi... Önce kısaca demografi denilen insan nüfusu ve kültürler arası ilişkiler yumağına göz atalım. Düşünün: Bir ormanda yapayalnızsınız! Hayatta kalabilmek için gıda ve güvenliğe ihtiyacınız var. Yani diğer insanları bulmaya çalışacaksınız. Sürü bir araya geldiğinde de öncelik yaşamda kalmak. İnsanlar bir grupta birbirleri ile iletişim kurmak zorunda; bu, özünde kültürümüzün temeli.

İnsanlar kendini güvende hissedince ve yeter gıda bulunca çiftleşeceklerdir. Bu da nüfus artışının temeli... Hepimiz bencil olduğumuz, önceliklerimiz ve ilgi alanlarımız farklı olduğu için grup bireylerinin sayısı arttıkça aralarındaki “gagalama sırası” (ki bu her hiyerarşinin temelinde yatan bir organizasyondur) sürtüşmelere sebep olacaktır. Farklı çıkarlar da sapmalarımızın ve sonra önyargılarımızın temeli.

Farklı gruplar birbirinden koparak, ayrı avlaklar ve ovalar için rekabet edeceklerdir aralarında. İletişim kodlarımız veya lisanslarımız doğal olarak ayrışacak, ayrı kültürleri doğuracaktır.

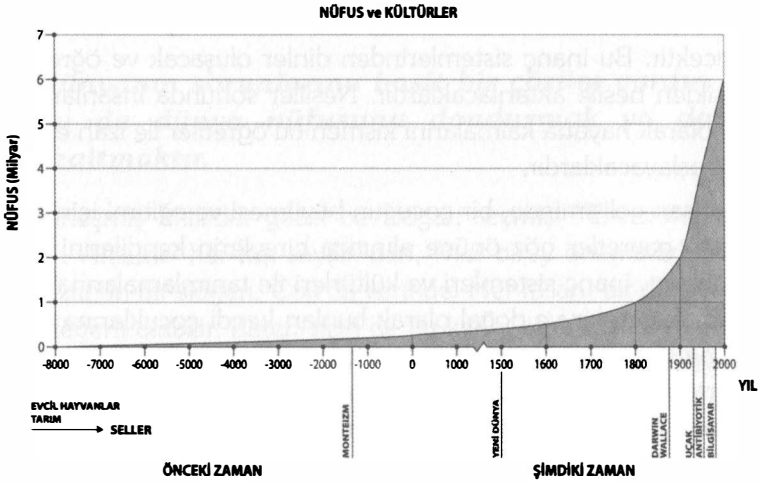
Sonuçta doğal olarak farklı grupların birbirlerine karşı önyargıları oluşacaktır.

Kültürler geliştikçe insanlar birbirlerine yaşadıkları doğal afetler hakkında öyküler anlatacaktır; bu afetleri nasıl yorumlamak gerektiği hakkında ve nasıl hayatta kalabiliriz sorusuna cevap aramak amacıyla. Zamanla moral değerler, günlük yaşama ilişkin yorumlar ve mutlu sonu garantileyen inanç sistemleri gelişecektir. Bu inanç sistemlerinden dinler oluşacak ve öğretiler nesilden nesile aktarılacaklardır. Nesiller sonunda insanlar doğal olarak hayatta kalmalarını kısmen bu öğretiler ile izah etmeye başlayacaklardır.

İnsan gelişiminde, bir çocuğun büyümesi ve eğitimi için sarf edilen gayretler göz önüne alınınca bireylerin kendilerini alışkanlıkları, inanç sistemleri ve kültürleri ile tanımlamalarına şaşmamak gerekir ve doğal olarak bunları kendi çocuklarına devretme gayretlerine de. Her kişi kendi açısından verilen bilgiyi “yararlı” veya “yararlı değil” diye sınıflandıracaktır. Aynı zamanda da karşılaştığı verilere inanmak zorundadır. Ben bu kitapta, inandığım kaynaklardan aldığım, doğru olduğuna “inandığım” verileri sizinle paylaşsam da bu verilerin tümünü kontrol edebilmemize ne benim, ne de siz okuyucularımın yaşam süreleri yeter. Ben söylediklerime “inanıyorum” çünkü kaynak gösterdiğim bilim insanlarına ve düşünürlere güveniyorum. Kendi yaşamım boyunca çeşitli bilim dallarında çalıştım ve birçok bilim insanının bazı gerçekleri araştırarak onlarca yıl geçirmelerine şahit oldum. Aynı zamanda bazı bilim insanlarının yalan söylediklerine veya gerçeğin bir bölümünü hasıraltı etmelerine de şahit oldum. Bilim insanlarının da normal insani sapmaları vardır. Onlar da aptallık, kıskançlık, kendine fazla güvenme ve çıkarları açısından sıradan insanlar. Buna rağmen büyük çoğunluk kendini güvene almak açısından bile olsa doğruyu söylemek gayreti içinde. Bilimsel cemaat kendi aralarında kavgalar ve tekrar eden kontroller sonucunda fikir birliğine vardığında, ortaya çıkan neticenin gerçeğe yakın olduğunu varsayabiliriz.

Nüfus bilimcileri eski nüfus sayılarını, arkeolojik sit ve mezarların kapasitelerinden tahmin ediyorlar. Yazılı nüfus bilgileri

2000 yıl öncesinden beri var ve son 200 yılda artık oldukça kesin bir duruma geliyor. Aşağıdaki şekle bakalım: (Uluslararası bilim insanları artık MÖ, MS veya İÖ, İS yerine Şimdiki Zaman, Önceki Zaman veya Eski Zaman tabirlerini kullanıyorlar veya tarihöncesinde basitçe: günümüzden şu kadar bin yıl önce)

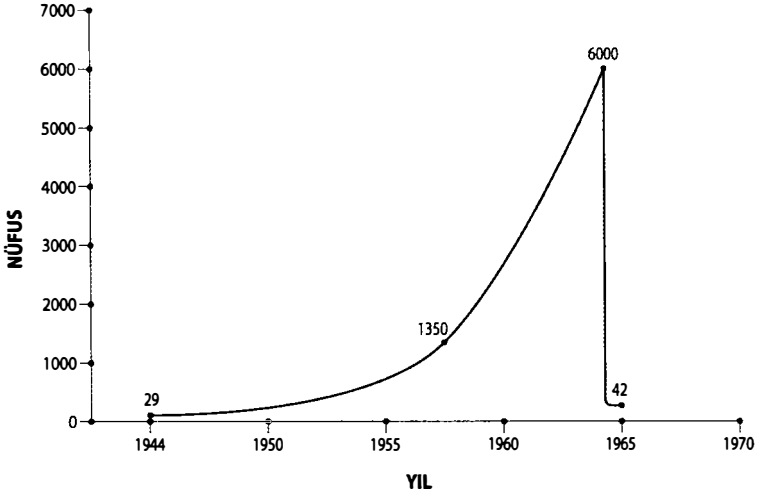

Şekil 1. Dünya nüfusu: Tarihöncesinden Bugüne

Basit değil mi? İnsan nüfusunun gelişmesini gösteriyor. Yani İsa doğduğunda nüfus 250 milyon, Amerikalılar'ın ikinci "keşfinde" 500 milyon ve 2000 yılında 6 milyardan fazla.

Şimdi rengineyiklerine ve St. Matthew adasına bakalım; 1944 yılında, Alaska'da 300 km²'lik St. Matthew adasına 29 adet rengineyiği salıverildi. Adada onları avlayan bir tür olmadığından bu rengineyikleri sakın bir yaşam sürmekteydiler. Öyle hızla çoğaldılar ki, 1963 yılında 6000'den fazla olmuşlardı.

Bir yandan ada, hayvanların fazla otlaması nedeniyle çölleşmeye başlamıştı. Otlaklar kendilerini yenileyemez olmuştu. Nesilleri arttıkça geyikler yeterince beslenemedi ve 1964 kışı çok soğuk geçince telef oldular. Gruplar halinde iskeletleri kaldı geriye. Kırk bir dişi ve bir steril erkek hayatta kaldı; onlar da birkaç yıl içinde ölünce adadaki geyik nesli tükendi.

Şekil 2. St. Matthew Adasındaki Geyiklerin Hikâyesi

Kaynak: David R.Klein University of Alaska College

<http://www.populationaction.org/resources/publications/naturesplace/NaturesPlace.pdf> <http://dieoff.org/page80.html>

Bu örnekte, gizli öcüler veya şeytanlar yok. Doğada tanık olduğumuz basit bir deneyin hikâyesi bu. Anlaması zor değil ve sizin fikriniz de bu grafikleri yorumlayan anlı şanlı bilim insanlarının fikri kadar önemli! Yaşamı boyunca hekimlik yapmış bir çiftçi olarak ben de, tüm vurdulu kırdılı televizyon dizilerinden daha heyecan verici bulduğum biyoloji denen bilimi anladığım kadarıyla anlatmaya çalışacağım size. Korkmaya gerek yok, biraz bilim kimseye zarar vermez; hatta türümüzün yaşamda kalması için yanınızda taşıyacağınız ilkyardım çantası gibi gereklidir.

Geyiklerin 6.000'lik nüfusu ile insanların 6 milyarlık nüfusu arasında bir kıyaslama yapılabilir. Esas itibariyle ister adadaki geyikler olsun, ister karınca yuvasındaki karıncalar veya bir cam petri kutusu içinde agar diye tabir edilen, deniz yosunu üzerinde büyüyen mikroplar olsun, nüfus doğanın kolonideki birey sayısını kaldıramadığı boyuta gelince, koloni çürümeye

başlıyor. Dünyadaki insanlar için biyolojinin öngörüsü farklı değil. Wittgenstein'in hocası ve arkadaşı olan Bertrand Russel, "öngörü bilimin görevlerinden biridir" demiştir.

Rengeyiği adası, dünyadaki durum için örnek bir laboratuvar deneyi gibi. Dünyanın bitki örtüsü, "aşırı otlanma" nedeniyle cılızlaşmakta. Yeterince besin maddesi bulunamadığı için, "nüfus" çevresel etki ve hastalıklara açık duruma gelmekte. Aynı zamanda da doğa, "dengesiz" bir konuma ulaşmakta. Bu süreç daha büyük ölçekte, daha karmaşık bir hâl almaktadır, zira insanlar için yeni besin maddeleri, doğanın dengesizliğini daha da artıran modern tarım yöntemleri ile seralarda, damlama sulama gibi yöntemler kullanılarak üretilmektedir. Çevrede daha az bitki türü kalmakta, daha az oksijen üretilmekte ve atmosfere daha çok karbondioksit bırakılmaktadır.

"Fazla otlanma" ile başladık; hava ve su kıtlığına doğru yol alıyoruz. Yağmur ormanlarını koruma savaşı, birkaç aşırı meraklı çevrecinin çılgınlığı değil, yaşamımızı sürdürmede hayati konulardan biri...

~2~

Bomba İçinde Bomba

“Nüfus bombası” kitabının hikâyesi ile devam edelim. Kitabı basacak yayınevi bulamayınca kendim Ankara’da 6.000 adet bastırdım. Dört bin civarında kopya dağıtıldı, satıldı, çoğu da hediye edildi. Birkaç köşe yazarı övücü makaleler yazdı kitap ve konusu hakkında. Kalan örnekler, Ankara’da babamın evinde depolandı. Elde kalan kitapların büyük kısmını da, aşağı yukarı on yıl sonra, 1985 yılında Başkent’teki görkemli Meclis Binası’nda parlamenterlerin posta kutularına bir bir bıraktım.

Böylelikle hem satılmayan son kitaplardan kurtuldum; hem de en çok etki yaratabileceğine inandığım insanlara kitapları iletmış oldum. Geçen sürede, ülkede düşünebilen herkes artık nüfusun dramatik biçimde arttığını ve tehlikeli boyutlara ulaştığını anlamıştı.

1950’lerde dünya nüfusu 2,5 milyar olunca bilim adamları yoğun biçimde uyarılara başladılar. Sonra benim çevirdiğim türden popüler kitaplar yazıldı. Modern demografinin “baba”larından biri Alfred Sauvy’dır. Sauvy, aynı zamanda, 1952’de, dünyanın zenginliklerinden daha büyük payı hak eden fakir ülkelere “üçüncü dünya” adını koydu. Batıya “birinci dünya”, komünist imparatorluğa da “ikinci dünya” adını verdi. Ben bu ifadeleri farklı algılıyorum ve **her ülkede**, değişen oranlarda, ancak birçok yönlerden birbirlerine çok benzeyen *ümitsiz, işsiz, eğitimsiz* insanlar görüyorum. Üçüncü dünyadan, “yardıma muhtaç birkaç fakir ülke” olarak söz etmektense, her ülkedeki bu insanların “üçüncü dünya” oluşturduğunu düşünüyorum.

Bence her ülkede her üç dünya da var. Bu “üçüncü dünya”, bizim için gerekli olan girişimlerin temel hedefi; tabii eğer, dünya dışından bazılarının gelip bizim sorunlarımızı çözmelerini beklemiyorsak... “Birinci dünya”dan anladığım, her ülkenin kendi kendilerine yeten; üreterek ortak menfaate katkıda bulu-

nan vatandaşları. “İkinci dünya” olarak her ülkedeki, devlet memurlarını ve üniformalı ya da üniformasız bürokratlarını kastediyorum. Tabii ki bu benim “sapma”lı çalışma hipotezimden başka bir şey değil.

Çok şükür ki rengeyikleri başka adalarda ve kıtalarda da yaşıyorlar. “Dünya” denen ada, epeyce geniş; onun için kötümserliğe gerek yok. Keyifle yaşamaya devam edelim biz...

Çözümler belli ve basit; bana inanın, bu cümlede herhangi bir hiciv yok. Fazla nüfusun tehlikelerini ne kadar çok insan, ne kadar çabuk anlarsa o kadar hızlı çözüme varacağız. Dünya, son yıllarda alıştığımız, inanılması güç düzeyde ileri bir iletişim sayesinde küçük bir adaya dönüştü. Artık, at üstünde mektup taşıyan süvariler yok. Bilgiye anında ulaşabiliyoruz. Her ne kadar elde ettiğimiz veriler, gözlem yapanların ilgi alanları ve çıkarları ile bir miktar sapma gösteriyorsa da değişik kaynaklar göz önüne alındığında, az sapma gösteren bilgi sunumunda, eskiye göre kesin bir artış var.

Artık, “insan” denen hayvanın nasıl ürediğini biliyoruz ama gelişen, patlamaya hazır bir bomba daha var ki, onu bu bölümde anlatmaya çalışayım. Bu yeni nüfus bombasının farkına varılması 1990’larda gerçekleşti. “Bütün dünya bu konunun, yani yaşlanma bombasının ciddiyetini anladı,” diyebilmek için herhalde daha bir on yıla ihtiyacımız var. Yaşlanma veya uzun yaşam bilim alanının “baba”larından biri olan Peter G. Peterson, şöyle özetliyor: “Dünyada 65 yaşına gelen insanların üçte ikisi şu an yaşıyor!”

Bu cümle o kadar çarpıcı ki biraz derinlemesine irdelemek gerek. İlk okuduğumda kavrayabilmek için kendi kendime beş altı kez tekrarlamam gerekti... Heyecanla Peterson’un kitabını okumaya devam ettim. Aklımda bu cümle sürekli yankılandı. Aradan birkaç gün geçince, bu cümleyi kitapta tekrar buldum ve okudum. Eski mummyalardan veya buzda bulunan cesetlerden, insanların genelde eski Mısırlılar ve Yunanlılar zamanında 30 yaşlarına kadar yaşadıklarını anlıyoruz. En yaşlıları 50 yaşlarına kadar yaşamış. Eski Mısır firavunu II. Ramses, 80 yaşını geçtiği yönündeki yazılı kayıt ile bir istisna. Şimdiki zamanda bi-

rinci binli yıllarda artık, 80 ya da üstü yaşlara gelmiş insanlarla ilgili birkaç inanılır kayda rastlıyoruz. Paleontoloji, antropoloji ve buna benzer çok heyecan verici bilim dallarında çalışan bilim adamları, dişler, kemikler, hatta bir kazı yerindeki yemek ve tohum artıklarından bitkinin de insanın da yaşını saptayabiliyorlar. Kullandıkları yöntem aslında çok basit ve hoş: Radyo Karbon Zamanlama Yöntemi.

Orta çağda, yüz insandan üç dört tanesi 65 yaş ve üstüne varacak kadar uzun yaşamaya başlıyor. 1900'lerde bu oran giderek artıyor. Gelişmiş yörelerde 2000 yılından sonra doğan her iki çocuktan biri 100 yaşından fazla yaşayacak. İnsanın ortalama yaşam süresi son 30 küsur yıldır, kadınlarda biraz daha fazla olmak üzere her yıl ortalama 3 ay arttı. Bismarck 1889'da ilk emeklilik yasasını çıkarttığında Almanya'daki ortalama yaşam beklentisi 42 yıldı ve primleri ödeyenlerin sadece % 4'ü emeklilik hakkını kullanabiliyordu. Yani insanlar geçen yüzyılın sonlarına kadar emeklilik yaşına gelmeden yaşamlarını yitirdikleri için, emeklilik maaşlarını ödemek pek sorun olmuyordu.

Bismarck olağanüstü yeni yönelimlerin habercisi olan başarılı bir politikacı örneği idi. Emeklilik yasalarını çıkarmasının yanı sıra, toplumu bir Almanya birliği çevresinde topladı. Kiliseden de önemli ölçüde tavizler elde etti. İnsanlık tarihi, "inanç sistemleri" ve onların moral denetim istekleri ile düşüncenin bağımsızlığını korumayı hedefleyen "diğerleri", yani sizin, benim gibi bireyler ve sessiz çoğunluk arasında süregelen savaşım larla örüldü.

Nüfus Bombası'nı çevirdiğimden beri insan sayılarına ilgi duydum. Arada sırada, karar veren kesim olan politikacı veya paşalardan biri hasta olarak muayeneye geldiğinde, bu konudaki duyarlılığımı onlarla paylaşmaya çalıştım. Sürünün çobanı konumunda olan politikacılar ve diğer önemli insanlar, "vatan için didiniyorlar" ve önemli kararlarla meşguller. Doğal olarak adam kayırmakla da uğraşıyorlar. Burada, tekrar edeyim, amaçlanan herhangi bir hiciv yok. Kişinin kendisine yakın gördüğüne ve sevdiğine özen göstermesi doğasında var. Politikacıların kitap okumaya zamanlarının olmadığını ya da çok az oku-

yabildiklerini gözlemlemek mümkün. Zamanlarının çoğu, günlük haberlerin kendilerine özetlenmesi ve aldıkları bilgilere reaksiyon vermeleri ile geçiyor. Bu sisteme göre, yaşamlarının erken dönemlerinde düşünceleri gelişmiş ve doğal olarak karar verme süreçlerinde (sizde ve bende de olduğu gibi) yerleşik bir sapma bulunan bireylerce yönetilmekteyiz. Genellikle toplumun ulaştığı refah düzeyi, yöneticilerinkinden geri kalmaktadır. Alçak gönüllü bir çobanın bile, sürüsünün yanı başında hazır bekleyen korumalara, şoförlere ve “özel” uçaklara sahip olduğunda, gerçeklikle ilişkisi kopar. Karar vermek ve aynı zamanda güç dağıtmak kolay değildir!

Nüfus ile ilgili fikirlerimi hekim olarak tedavi ettiğim “mühim” insanlarla paylaşma olanağı bulduğumu sandığımda, yaklaşık 15 saniye dinledikten sonra gözlerinin donuklaştığını, göz kapaklarının ağırlaştığını veya saatlerine baktıklarını gördüm. Hekime bile tek başlarına gelmeyen, güçlü konumdaki bu kişiler böyle bir konu açıldığında, genellikle, yanlarındaki danışman veya asistanlarına dönerek, bu konunun “derinlemesine incelenmesinde fayda olduğu”nu söylerler. Tabii sonrasında, gizli bir büyü ile nedense bu insanlara ulaşmak olanaksızlaşır.

Haksızlık etmemeli, politikacılar (her zeki insan gibi) zaman zaman önemli şeyleri anlayabiliyorlar. Ancak aciliyet skalasında, gündemleri ağır basıyor. Onların da günleri sadece 24 saat ve hekime gidince ‘geyik hikâyeleri işitmek istememeleri normal. Kendilerine gelen iş talepleri, “ulu önder kurtar bizi” çağrıları her lideri bezdirebiliyor. Dolayısıyla çevrelerini, iyi geçinen, ‘evet efendim’ci, uysal insanlarla dolduruyorlar. Kurucu liderlerin çevreleri incelendiğinde, insan bu tabloyu sık sık görebiliyor. İşbirliği sağlayan danışmanlar bu sisteme katkıda bulunuyor; sorun çıkartmıyor, bilakis çözüyor, lidere sadakat gösteriyorlar.

Toplumda “demokrasi” varsa, değişim seçimler yoluyla daha rahat bir tempoda gerçekleşirken, aristokrasilerde değişiklikler ya daha anî gerçekleşiyor ya da hiç olmuyor. Demokratik bir seçim, en azından, uygun olmayan birinin, kan bağı nedeniyle lider konumuna gelmesini engelliyor. Diğer taraftan da, popülist bir liderin seçilme şansı daha fazla oluyor.

~3~

Politikacılar ve Krallardan...

Güçlü insan, ne kadar dürüst ve bilgili olsa bile bir süre sonra “ne oldum delisi” oluveriyor. Bunun daha sonra “mesleki deformasyon” a neden olması doğal. Onun için, bu gibi insanlara “bir yıllık tatil” veya “bambaşka bir iş” yöntemi ile dört, beş veya yedi yılda bir yıl ara verdirerek dikkatlerini başka bir alana yönlendirmek akılcı bir politika olur. Bu yöntem, sadece politikacılar için değil, doktorlar, avukatlar, savcılar ve yargıçlar, polisler vb için de son derece önemli; zira tüm bu mesleklerde *mesleki deformasyon* ya da *formasyon* oluşmaktadır. Her rutine dönüşen uğraş, bir uyum dolayısıyla bir formasyon ve deformasyona neden olur. Girdiler ve talebin etkisi ile insanlarda oluşan değişiklikler ne iyi ne de kötü olarak kategorize edilebilir; sadece açık bir şekilde ortadadır ve hatta arzulanan bir hedeftirler de. Bir yarışa giren maraton koşucusunu düşünün; birkaç yıllık antrenmandan sonra, koşma kapasitesi de, yaşamı algılayışı da değişecektir.

İnsanlar geleceğe yönelik yaşarlar; ancak doğaları yalnızca geçmişlerini anlamalarına elverişlidir. Günlük rutine doğal olarak, deneyimlerimizin toplamıyla tepki vermekteyiz. Benzer biçimde, toplumlar ya da kabileler tepkilerini, toplam ulusal değerlikleri ve değerleriyle verirler. Örneğin, enflasyonun yoksullaştırıcı etkilerinin ekonomik düzeyde dünya çapında anlaşılması için ABD’deki “Büyük Depresyon” ve daha önce Almanya’daki “Weimar Enflasyonu” gerekiyordu. Bunlara rağmen diğer ülkeler benzer deneyimleri yaşayana kadar enflasyonun ne demek olduğunu anlayamadılar; İtalya ve Türkiye bu ülkelerden epeyce geç bu konuda bir ortak akıl geliştirebildi. Aynı zamanda, bir toplumun, örneğin, petrol yetersizliği gibi yeni bir ekonomik duruma tepki vermesi için birkaç yıl gerekmede. Bir insan için de bazen durum çok benzer, “açlık” eşiği beyninde yanlış yerleşmişse; ancak fazla miktarda yedikten sonra doydu-

ğunu hissetmekte. Fazla yemek, kan ensülinini arttırmakta; bu da kan şekerini düşürerek, yanlış açlık hissi ile kısa bir süre içinde tekrar yeme dürtüsünü doğurmakta ve dolayısıyla yağ hücreleri artmakta. İnsan yaşlandıkça, deneyim, akıl veya profesyonel yardımla bu eğilimini düzeltebilir. Bu uzman görüşüne duyulan gereksinim, ekonomik enflasyon yaşayan toplumlar için de geçerlidir. Yine, iki komşunun ya da kabilenin kavgalarında uzlaşmaya varılmasında da uzman görüşü veya tarafsız bir bakış gerekebilmekte.

Son birkaç yılda, günlük rutinden uzaklaşmış bir emekli olarak, kuşlar, arılar, mikroplar ve krallar üzerine kitapları tekrar okuma olanağı buldum. Bismark zamanından beri 65 yaş yaşlılık sınırı olarak tanımlanıyor. Gerçekten de 35 yaşından sonra ilk yaşlılık işaretlerini vermeye başlıyor vücut. 45 yaşta genelde gözler artık eskisi gibi görmüyor. “Vah zavallı, çok okudu gözleri bozuldu” falan değil! Bozuk olan göz bozuk oluyor, en iyisi bile, sahibi okusa da okumasa da en geç 45 yaşında bozuluyor. Yürümedeki dengesizlikler de bunu izliyor.

Ama çareler modern tedavilerle giderek daha kolaylaşıyor. 65 yaş, artık çok önemli bir kilometre taşı değil bugünkü anlayışımıza göre. 80 veya 85 artık “yaşlı” sıfatını daha hak eden yaşlar. Zaten o yaşına sağlıklı gelenlerin anlamlı bir kısmı da artık 100 yaşına doğru yelken açıyor. 65’inde insanlar dağlara da tırmanıyorlar, sörf veya kayak da yapıyorlar eğer yapmaya niyetleri ve kültürleri varsa. Niyetleri yoksa zaten 40 yaşında da yapmıyorlar. Günümüzde gelişmiş ülkelerde yaşlılık sınırını 85’e almak gerekmektedir; bu konudaki tıbbi araştırmalara biraz ileride değineceğim. 40 yaşın altındaki bir kişi, 65’in gerçekten yaşlı (laf aramızda moruk) olduğunu düşünür. 50’li yaşlarda bir kişi, 80’li yaşlarda sağlıklı ve aktif bir kişiyi de “yaşlı” görür. Gençler yaşlıların kireçlenmesinde sistemin bozukluklarını ararlar. Yaşa karşı önyargı en yaygın sapmamızdır. Sapma, güzel ve eğlenceli bir şey değil mi?

Eğer uzun yaşayan nüfus bu ölçüde hızlı artmaktaysa, “Bu kadar insan emekli olunca emekli maaşlarını kim ödeyecek?” Bu konuyu bence politikacılara bırakalım. Böyle düşünme lük-

sünde ısrarcıysanız, isterseniz dünya haritasına kısaca göz atarak, özellikle Afrika ve Asya'da cetvelle çizilmiş ülke sınırlarına bakalım. Politikacıların çoğu, birçok ülke sınırının sömürgeci güçler tarafından ve de büyük sıklıkla, uygunsuzca çizildiğinden bihaberdir. "Irak'a demokrasi getirme savaşı" uygunsuz sınırları ne ölçüde anlayabildiklerini ortaya çıkartmıştır: Günümüzün Irak'ı, esas itibariyle İngilizler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda çizilmiş olan bu sınırlar içinde birbirinden aktif olarak hoşlanmayan ve aynı coğrafyada yaşayan bazı kabilelerden oluşmakta. Birçok Amerikalı politikacı, bunun Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluştuğunun da farkında değiller. Irak'ta veya Ruanda'da veya eski Yugoslavya'da bir kişi/bir oy prensibinin yani demokrasinin zorlanarak oturulduğunda, savaşların duracağını düşünmekteler. Sorunlu konuları politikacılara bırakma lüksümüz yok; *siz ve ben* yani *biz kendimiz* bunlarla baş etmeliyiz. "Her bir kişinin sayıldığını" unutmayalım.

Bu haritalara göz attıktan sonra politikacıların ve danışmanlarının bu sınırları genelde niçin bu kadar acemice çizdiklerine bakalım. Neden mi? Biyolojiden fazla anlamadıkları için! Sıklıkla ülkenin yerlilerinin bulunmadığı bir toplantı masası etrafında cetvelle çizdikleri için. Politikacılar yoğun kişiler! Eh, önemli davetler de olmuyor mu akşamları politikacılar ve diplomatlar toplanınca? Onlar da insan ve fazla vakitleri olmayan türler. Özetle, fazla da umursamadıkları için ve kendi sınırlarını kendi çizememiş olanlar ancak bu kadarını hak ettikleri için.

Birinci Dünya Savaşı dedim de aklıma geldi: Tarih denen dersi okulda fazla sevemedim. Genelde kaçınıcı Kral Henry ya da Louis ne yapmış veya hangi İmparator Fok balığı ne yazmış falan anlatırlardı. Politikacı olmamama rağmen anında uykum gelmeye başlardı. Gözlerim camlaşıp ve favorim olan yaygın bir uğraşa daldım: Hayal kurmak. Bu Henry'lerden bir tek, VIII. Henry'nin yaşamı aklımda kaldı. Hem dinler açısından epey ilginç bir zamanda yaşamıştı VIII. Henry, hem de "boşandı, öldürüldü, öldü, boşandı, öldürüldü, yaşadı" diye bir tekerleme ile kolay hatırlanan altı karısı olmuştu.

İsa doğduğunda dünyada 250 milyon kadar insan yaşıyordu. Efes şehri yani günümüzdeki açık hava müzesi, o zamanın New York veya Tokyo'su imiş ve iki yüz bin insan yaşarmış. Ne olmuş da Efes şehri terkedilmiş? Ne olmuş da Piramitler çölün içinde binlerce yıl hırsızlar dışında tüm insanlık tarafından unutulmuşlar, tekrar bulunana kadar? Ya da Hititlerin başkenti Hattuşaş, Anadolu'nun taşlı bozkırında terkedilmiş? Eski Yunanlılardan önce ve eski Mısır firavunlarıyla aynı zamanlarda Anadolu'da yaşayan Hititliler, 3300 yıl kadar önce Mısırlılarla, tarihte ilk bilinen anlaşma olan Kadeş Barış Antlaşması'nı yapmışlar. Beklenildiği gibi savaştan sonra, her iki taraf da kazandığını ilan etmiş. (Kayıt altına alınan bu tür çatışmalarda, tipik bir sonuç değil mi?) Sıpmalar hep tarihin bir parçası olagelmışler ve biz atalarımızdan sandığımız kadar da farklı değiliz. Hititler suya *water* diyorlardı, dört bin yıl sonra bugünkü Anglosakson lisanlarında olduğu gibi!

Tarih denilen şeyi genelde kazananlar yazıyor. Bu da epeyce yampiri bir tarih oluyor. Esasen Yunanca "*historia*" lafının kelime anlamı, "sorgulamak". Tarih, uzun süreler boyunca, sıpmalarla dolu -bir tarihçinin diğerinden kopyaladığı- "verilerin" basit tekrarından ibaretti. Sonra modern tarihçiler, birçoğu binlerce yıl öncesine dayanan bazı kemiklerin anlamlarını sorgulayan antropologlar gibi, olup bitenlerin anlamını araştırmaya başladılar.

Tarihçiler "Birinci Dünya Savaşı" denilen şeyden söz edince yaklaşık 15 milyon insanın öldüğü İngiltere, Fransa, ABD ile Almanya, Osmanlı ve Japon imparatorlukları arasında geçen savaşı anlıyorlar. Bense biyolojik açıdan baktığımda (dünya nüfusu iki milyanın biraz üstünde iken), aynı zaman diliminde, 60 milyondan fazla insanın ölümüne neden olan İspanyol Gribi'ni (Büyük Grip Epidemisi veya Pandemisini) anımsıyorum daha ziyade. Birinci Dünya Savaşı sırasında görülen bu grip 60 milyondan fazla insanın ölümüne yol açmıştı. Savaşın her iki taraf da basına o kadar köklü bir sansür uygulamıştı ki bilim adamlarının epideminin boyutu ile ilgili bu gerçeği anlaması 1980'leri buldu.

Berrak ve umut dolu bir aydınlanma çağı geliyor hızla üstümüze; Birinci Dünya Savaşı'nda yasaktı İspanyol Gribi'nden bahsetmek. Her iki taraf da karşı tarafın gizli biyolojik bir silahla saldırdığından korkarak kayıplarını gizliyorlardı. Ancak, bu ne "Allah'ın bir gazabıydı" ne de "karşı tarafın hinliği". Bir protein, nükleik asit ve yağ yumağı olan en basit canlı olarak anlayabileceğimiz bir virüsün salgınıydı ve savaş koşullarının aşırı kalabalık ve hijyen dışı ortamlarında hızla yayıldı.

Artık tüm bunlar geride kaldı. Teknoloji hızla ilerliyor. 1900'lü yıllarda önce genel anlamda elektrik enerjisinden faydalanma, sonra telefon, bir ara telgraf ve faks, şimdi cep telefonu ve internet insanların yaşamına girdi. Tabii radyo ve televizyonu, otomobili, uçağı, buzdolabı ve çamaşır makinesini, mikrodalga fırını unutmamak gerek. Hepsi son yüz senede ve sadece birkaç seçkin insanın faydalanabileceğı gibi değil, yaygın biçimde girdiler kullanıma...

İnsanlar nüfusun arttığını fark ettiklerinde, beslenmek için yeterince gıda üretilmeyeceğı kaygısını duydular. Gelişmeler gösterdi ki yeterli gıdanın dünyada üretilmesi mümkün. Ancak gıdanın üretimi değil, adil bir şekilde dağıtımı daha büyük sorun. Açlık sorunu esas itibarıyla bir eğitim, dağıtım ve iletişim sorunu. Cahillikle ve gelişme hızının yavaşlığıyla savaşıma destek olabilecek insanların çoğı bir arada büyük metropollerde yaşıyor; orada da bazı güvenli mahallelerde, doğal olarak. Güvenli olmayan, suç işlenen yerlerde yaşamayı kimsenin istememesi gayet anlaşılır bir tavır, değil mi? İngilizcede "Benzer kuşlar aynı sürüde uçarlar" denir; bu, insanlıktan daha eski bir içgüdü. Zenginler de kendi sürü güdüleriyle benzerleriyle, aynı değerleri paylaşanlarla ve suç ortamından uzak olarak bir arada kalmak istiyorlar. O zaman eğitimsiz ve fakir kesim giderek daha da yoksullaşıyor, izole oluyor. Bu gerçeğı kavramak istemeyen politik sistemler kuruldu ve çöktü. Biyoloji, zorlamalarla yürümüyor. İnsanlar, kendi menfaatlerine olduğuna inanmadıkları şeyleri yapmaya zorlanmayı kabul etmiyorlar. Seçenekleri yoksa en fazla bir süre tahammül edip fırsat bulduklarında değişimi zorlamaya çalışıyorlar ve her şey doğasına dönüyor.

Eğer yanlış dağılımın temel nedeni iletişimse, bugünkü dünyada en başarılı ve zengin insanların esas itibarıyla iletişimle uğraşan ve bu konuda icat yapanlar olduğu ortada, değil mi? Demek ki umut etmek için neden var.

Bilgisayar üreticisi Dell firmasının sahibi Michael Dell ve Apple firmasının kurucusu Steve Jobs, herkesin bildiği örnekler ve bu şekilde teknoloji ile zengin olmuş binlerce insan var bu dünyada. Belki kendi aralarında ticari çekişme ve farklılıklar var ama yaratıcılıklarıyla para kazanmış ve türlü vakıflarla dünyanın daha iyiye gitmesi için çok aktif çalışan insanlar. Bu insanlar doğduklarında, dünya nüfusu 2,5 milyar dolayındaydı.

Eğer insanları biyolojik bir sürü olarak görecektir olursak (ki başka bir bakış açısı gerçekdışı olur), en başarılıları giderek daha uzun yaşıyor ve daha etkililer. Başarılı insanlar dünya sorunlarına çözüm üretmek için, eskiye nazaran daha iyi konumdadılar. Basitçe, çok daha uzun yaşadıkları ve yapmak istedikleri fikir ve iletişim reformlarını da devletlerden daha hızlı ve daha etkin yapabildikleri için. Serbest piyasa şartlarında pışmış ve koşmaya alışmış bir insanın parasını 'memur zihniyeti' ile harcamayacağından emin olabilirsiniz. Kurdukları vakıfların etkileri de giderek artacaktır.

Demek ki çok da kötümser olmaya gerek yok. Bunu kesinlikle alaycı bir üslupla yazmıyorum. İyimser olmamız için bir sürü neden var bugünkü dünyada! Karşılaştığımız problemler çözülebilir niteliktedir. Yapılacak tek şey var: Anlamlı planlar etrafında birleşebilmek, saf tutabilmek.

Bir tahminimi sizinle paylaşarak, dünya nüfusunun yaşlanmasını akılda kalacak ve çarpıcı biçimde sunmak istiyorum: **Tüm insanlık tarihinde, 85 yaşına kadar gelen insanların muhtemelen % 85'i şu an yaşıyor!**

~4~

Donanım ve Yazılım

Biz neyiz ve ne olacağız? Bildiklerimizi sıralayınca ne yapmamız gerektiği de ortaya çıkıyor kendiliğinden. İyi ya da kötü, bazı davranış örüntülerimiz “donanımımızda”, bazıları ise “yazılımımızda” saklı. Donanımımızda barındırdığımız her şey iyi değildir; nitekim tarihe bir göz atacak olursak, çok akıllı bir tür olmadığımız ortaya çıkıyor. Donanımımızın bir parçası olan davranış biçimimiz, gagalama düzeninin veya sürü güdümünün bir dışavurumudur. Yine donanımımızda bulunan en tanıdık içgüdüümüz, çoğalma ve dolayısıyla yaşamda kalma içgüdüümüzdür. Gagalama düzeni içinde yerimizi bulma çabasında, kazanan her şeyi elde eder. Biyolojide sık görülen bir örnek de sadece bir tek hücrenin yaşamda kalabilerek çoğalma şansı elde etmesidir.

Yine donanımımızın derinliklerinde saklı olan bir davranış türü de bağımlılık eğilimi ya da daha olumlu ifade edildiğinde, günlük alışkanlıklara olan eğilimdir. Basit bir örnek, tatlılara karşı ilgidir. Afrika’nın yağmur ormanlarında, daha sonra bozkır haline dönüşen “savana”larda ilk insanlar gelişirken, şeker az bulunurdu. Daha sonra buzul çağlarında dedelerimiz (ve doğal olarak da bizler), şeker bulduğumuz zaman yiyebildiğimiz kadar yemek için programlandık. Şeker, doğurganlığı etkileyen önemli bir etkidir. Şeker kıtlığında, dişi bedeninin aybaşı veya menstrüel döngüsü değişerek gebeliğe olanak vermez. Dişi, kriz zamanlarında yavrularına yeterince bakamayacağından, şeker ile doğurganlık arasındaki bu ilişki doğal olarak yapılanmış bir kontrol mekanizmasıdır. Çok koşan ve kalori yakan kadin maraton koşucularında bugün de şeker yoksunluğu ile doğurganlık azalması arasındaki ilişkiyi gözlemleyebiliyoruz.

Atalarımızın “doğa”ya hükmetmedeki “zaferlerinden” ve de özellikle Endüstri Devrimi’nden sonra, giderek daha çok şeker (ya da, bugün adlandırıldığı gibi “çöp besin” veya hazır gıda) kit-

lelere ulaşmaya başladı. Bu diyet değişikliği ile birlikte tıptaki gelişmeler (özellikle hijyen, yani temizlik ve aşılar), nüfus patlamasına yol açtı. Şimdilerde birçoğumuz, “ensülin salınımı”nın ne olduğunu biliyor ve bunun, zengin bir yemekten kısa bir süre sonra bize nasıl tekrar açlık hissi verdiğini anlayabiliyoruz. Her ne kadar “aklımız ve bilgimiz” bize o anda tekrar yemenin doğru olmadığını söylüyorsa da, insanoğlu zayıf ve yemekten bir saat sonra “ah bir tatlı yesem” deyiveriyoruz.

Seyahat etme eğilimi de donanımımızda vardır; yalnızca Avustralya yerlisi Aborjinlerin bazen haftalar süren yürüyüşlere çıkması ya da Almanların “Wanderlust” dedikleri yürüyüş keyfi değil, modern insan, kesesi elverdiğince, seyahat etmeye eğilimli. Bir “hava almaya çıkmak”, “turizm” ya da “hafta sonu gezisi” olarak adlandırılan yolculuklar ve birkaç saatlik eğlence ya da iyi bir yemek için uzun mesafelerin kat edilmesi, başarma duygusu vermekte ve günlük sıkıntılarımızdan uzaklaşmamızı sağlamakta.

Sapma ise donanımımızda bulunan bir başka davranış. Donanımımızı net olarak anlayıp tanımladığımızda, karmaşık kuamlara inanmak abesle iştigal oluyor. Bu gözlemimi iki örnekle paylaşmak istiyorum:

Örneklerden biri, psikoloji ya da psikiyatri alanından: Freud’un fikirleri, bilimdeki gelişmeler nedeniyle, bir ölçüde geçersiz hâle geldi; en basit ifadeyle, aşkın kısmen oksitsin, “kaç veya savaş” refleksinin adrenalin, uyku ve mutluluğun kısmen afyon benzerleri (endorfinler) ve biraz da kanda dolaşan melatoninden kaynaklandığını artık biliyoruz. Bu, hiçbir koşulda, Freud’un önemsiz hale geldiğini göstermez. O, basitçe, bizi düzenleyen bu hormon ve kimyasal maddelerden habersizdi. Kimse bilmiyordu, o zamanlarda duygusal moleküller insan kültürünün parçası değildi. Freud, hâlâ bir öncü ve psikiyatrinin “babası”dır; ancak birkaç on yıl sonra, onun öğrettiklerinin artık yalnızca tarihsel anlamda ilginç olabileceğine inanıyorum. “Biyolojik donanım”ı açıklayıcı bir başka örnek de mide ülserleridir. Son yüzyılda en çok satan ilaçlar, ülserin nedeni olduğu düşünülen mide asitliğini düzenleyici ilaçlardı. Şimdiyse, ülserin mi-

dedeki bakterilerden kaynaklandığı biliniyor. 2005 yılında, helicobacter pylori üzerindeki çalışmaları için Avustralyalı bilim adamlarına Nobel Ödülü verildi. Bu örnek tek değildir; son on yılda, bilimin birçok dallarında devrim niteliğinde gelişmeler gözlemlendi.

Ancak, tümümüzde bulunan donanım ile evrimde daha yeni-ce bir oluşum olan “neokorteks”in ürünü olan “yazılım”, birbirleriyle el ele çalışırlar. Psikolog ve nörologlar, bize hiçbir iki insanının tıpatıp aynı olamayacağını söylerler. Değişik geribildirimler, sinir hücrelerinin farklı aktivitelerine yol açtıklarından, her insan “tek” ve “emsalsiz”. Toksikologlar da bize, hiçbir iki insanın kimyasal olarak aynı maddeye, aynı tepkiyi vermediğini söyleyeceklerdir. İmmünolog ve histologlar ise şu konuda anlaşılır: Hiçbir iki insan, hatta ikizler bile, birbirlerinin tıpkısı değiller!

İki bilim adamı grubu, bizim evrenle ilgili bugünkü anlayışımızı şekillendirdi. Onların bulguları, kişinin basitçe, inancına göre kabul ya da reddedebileceği dini ilkelere bağlı olmadığından, çalışmaları topluma bir tehdit olarak görüldü zamanında.

Birinci grup bilim adamı, Biruni, Bruno ve Galileo’dan ve daha sonra da Newton ve Einstein’dan oluşmuştur. Onlar, fiziksel özellikler ve gezegenlerin birbirleriyle ilişkilerini araştırdılar. İkinci grup bilim adamı, hayvanlar (insanlar dâhil), bitkiler ve fiziksel çevrelerin birbirlerini nasıl etkilediklerini ve bir sistemdeki değişikliğin, nasıl zorunlu olarak diğer bir sistemi etkilediğini araştırdılar: Mesela, Jenner, Semmelweis, Harvey ve Lorenz. Bu kişilerden, muhtemelen en önemlisi Darwin’dir. Zira onun çalışmaları, çevrenin insan kültürünü ve davranışını şekillendirmedeki önemli rolünü ve dolayısıyla, geleceği nasıl şekillendirebileceğimizi anlamamıza ve bizim, “ne olursa olsun” diyen piyonlar durumundan kurtulabilmemize yardımcı olmakta. Her ne kadar, “en önemli bilim adamı”na işaret etmememiz komik gelse de birçok kişi, şu ana kadar, insanlığa en önemli katkının Darwin’inki olduğunu söyler. Şunu da vurgulamalıyız ki en önemli icat ya da kuram bizim sağduyu veya ortak aklımızın ürünüdür; bir A bilim adamı tüm bu yenilikleri bulmamış olsa, bir B bilim adamı bulacaktı!

Belki de en az o kadar önemli olan, buluşları ve üstün düzenleme gayretleri ile bu ve diğer bilimsel düşüncelerin üzerine yapılanmayı sağlayan diğerleridir. Bu gruptaki binlercesinden bazıları, Edison, Ford ve Bill Gates'tir. Bu kişiler günümüzde ev aletlerinin markalarıdır; akıl ve bilgilerini kullanarak ve çok çalışarak, parasal kaynaklarını yararlı ürünlerin buluşuna ve pazarlamasına ayırmışlardır. Bu süreçte, birçok yeni iş alanı yaratmış, bizim birbirimizle olan iletişimimizi ve günlük sorunlarla baş edişimizi değiştirmişlerdir. Kitabın son bölümünde bu kişilerden bahsedeceğiz.

~5~

Yaşamın Anahtarı: Nereden Biliyoruz?

Günlük yaşamda bir şeyi izah etmek için belirtilen bir fikre kuram denilir. Evrim kuramı ise 150 yıldır çok sayıda bilim insanı tarafından tekrar tekrar kontrol edilen bir kuramdır. Bilim adamları bu kuramın tersini ispat etmek için çalışmışlar ve tersine kuramın daha kolay ispat yollarını bulabilmişlerdir. İspatı ise biyokimya, mikrobiyoloji ve genetik dalında eğitim görmüş bir insan için basittir: Bir mikrop kolonisini herhangi bir strese sokarsanız birkaç gün içinde değişim ve mutasyonları görürsünüz. Bu tabii bu konularda bilgisi olmayan bir insana son derece metafizik bir izah tarzı gibi gelebilir. Yaradılış teorisine inanan insanlar, “İnsan gibi mükemmel bir yaratığın evrim sonucu gelişmesi termodinamiğin ikinci yasasına uymuyor!” deyiveriyorlar. Merakla termodinamiğin ikinci yasasını okuyunca “entropi kanunu” olarak bilinen bir kuramla karşılaşılıyor. Bu kanun, bu bakış açısının ne denli sapmalı olduğunu ortaya koyuyor aynı zamanda. Eğer insanın “mükemmel bir yaratık” olduğu kanaatindeyseniz böyle fizik kanunlarına tutunmaya çalışır-

sınız. Atalarımızın dediği gibi 'beşer şaşar' diye bakınca iş basitleşiveriyor. Eğer fizikçiler ve kimyagerler kurallarına kanun demeyi seviyorlarsa aynı kıstasla evrim bir "anayasadır". Evrim elbette bizim nasıl oluştuğumuzu izah eder, neden burada olduğumuzu değil. Tarihte, örneğin Nazi Almanyası'nda bilim insanlarının nasıl sistematik hatalara kapıldıklarını görüyoruz. Onun için her bireyin sesini çıkartabilmesi düzeltici bir unsur olarak son derece önemli.

Atmosferdeki oksijenin nasıl oluştuğunu anlamak ve içtiğimiz suyun ne olduğunu bilmek bizim yaşamda kalma savaşımla ilgili günlük kararlarımızın başarıya yönelmesi açısından önemli. İzninizle sizi kısa bir kimya, uzay ve biyokimya turuna çıkarayım. Sapma ve önyargıları, kültürleri ve nüfus gelişmemizi bir an aklımızda tutalım. Bilgi ve güven bizim türümüzün hayatta kalabilmesi için en gerekli ilkyardım aracımızdır.

Jeolojinin bir bilim dalı olan "sedimantoloji"de bilim adamları kayaların, kıyıların oluşumundan yola çıkarak dünyanın yaşı hakkında tahminlerde bulunuyor, hesaplamalar yapıyorlar. Biyologların da, fizikçilerin de, kendi tahmin yöntemleri vardır. Hata payları göz önüne alınarak, bu yöntemlerin keşsettikleri yer bilimsel "gerçek" ortaya çıkar ve kabul edilir. Başka bir seçenek de, basitçe, "bilmemek"tir. "*Bilmiyorum*" demeyi sevmeyiz; her kültür, kurallara ve bilimin değişik disiplinleri gibi, bizleri şekillendiren kuram ya da düşünce sistemlerine sahiptir.

Dünyamızdaki moleküllerin de kendi içinde yıkılma süreleri var. Hiçbir şey sonsuz değil. Her maddenin içinde bir oranda radyoaktif olan elementler bulunuyor. Bu izotop bileşiklerin yarı ömür hesabından yola çıkarak bilim adamları bulunan en eski insan kemiğinin veya taşların yaşını kesin olarak hesaplayabiliyorlar. Bu kitapta bazen on bir ya da on iki bin yıl öncesinden söz edildiğinde (örneğin ilk Amerikalıların yerleşiminde olduğu gibi), sınırların geniş tutulmasının nedeni, bugünkü bilginin eksikliğidir. Ayrıca, geriye doğru gittikçe hesap sistemlerindeki olası hataları veya yeni buluşların hâlen değerlendiriliyor olmasını da göz önüne almalıyız.

Örneğin, uranyumun (^{238}U) kurşuna (^{206}Pb) dönüşmesinin yarı ömrü 4,5 milyar yıldır. Arkeolojide organik maddelerdeki yaş tespitinde ise radyoaktif karbon ^{14}C ölçülüyor; yarı ömrü 5.730 yıl. Bu yöntemle 60 bin seneye kadar olan ölçümleri yapmak mümkün. Yarı ömür deyince; maddenin bu kadar yıl içinde % 50 azaldığını ve 5.730 yıl sonra o geldiği noktanın tekrar yarısına ulaştığını, bu sürecin böyle devam ettiğini anlıyoruz. Antropoloji bilimini anlamamızda devrim özelliği taşıyan bu konudaki çalışmaları ile Willard Libby 1960'da kimya dalında Nobel Ödülü'nü almıştır.

Dalgalar (ses dalgaları, elektromanyetik dalgalar) veya ışınların bir yerden bir yere gidiş hızı ölçülebiliyor ve hesaplanabiliyor. Dünyada yarattığımız seslerden en uzağa gidebilenleri radyo dalgaları. Bu dalgaların hızını biliyoruz. Radyo dalgalarının en yakın gezegene varabilmesinin yüzlerce yıl sürdüğünü ve insanoğlunun uzaya bu dalgaları sadece birkaç on yıldır yollamakta olduğunu düşündüğümüzde, henüz hiçbir yere varılmamış olması şaşırtıcı değildir.

Sadece seslerin gidiş-dönüş uzaklığını kabaca hesaplarsak, bu dünyada pratik olarak, biz bize olduğumuzu anlamak zor olmaz. Gerçekçi olarak, önümüzdeki birkaç yüzyıl daha uzaylılardan yardım almadan yaşayacağımız ortaya çıkıyor. Bu yalnızlıktan mutlu olmak gerek!

Eğer diğer gezegenlerde, radyo dalgalarını bulmuş canlılar yaşıyor ve seyahat edebilecek teknolojilere sahiplerse, acaba ne olur? Onların ziyaretleri bizi sevindirir mi? Küçük yeşil insanların geldiklerinde bizim diğer hayvan nesillerine ve bitkilere yaptığımızın aynısını bize yapmayacakları ne malum? İnsanoğlunun deneme yanılma ile nasıl oluştuğunu düşününce "uzaylıların gelmesi" ihtimali hem azalıyor hem de gelme süreleri uzuyor. Uzaylılarla karşılaşmayı önümüzdeki birkaç yüz, belki bin yıl için Hollywood veya Yeşilçam'a bırakmak mantık ve bilim açısından en doğrusu!

Sonsuzluk kavramını sindirmek kolay değil. Bu nedenle paralel evrenler veya zaman yolculukları fantezileri insanoğlunu büyülüyor ve bilimkurguya malzeme oluyor. Başka gezegenler-

de akıllı canlıların teorik olarak olmaması için bir neden yok. Yine de gelecek birkaç yüzyılda kendi dünyevi işlerine kafa yorması daha gerçekçi olacak insanoğlunun; eğer o süre çerçevesinde kendi yaşam alanını yani, dünyayı tamamen tüketmeme zekâsını gösterebilirse.

~6~

Her şey Göreceli, Zaman Bile!

Neyi mi öğrendi insanlar Einstein'dan beri? Zamanın da yerçekimiyle ilgili olduğunu ve bağımsız olmadığını! Yani zamanın da göreceli olduğunu! "Zaman" denen şeyi insanlar önce güneş saatleriyle ölçebildiler; sonra 1950'li yıllarda artık atom saatleriyle neredeyse mikroskobik boyutta ölçebilmeye başladılar. Dağda zaman, deniz kenarındakine göre daha hızlı ilerliyor ve insanın ayakları kafasına göre daha az yaşıyor, her ne kadar bu, saniyenin milyonda birini bile tutmayan boyutlarda ölçülebilse de... Astronomik boyutlardaysa zaman, gezegen ve yıldızlarda, farklı şiddetteki yerçekimi kuvvetlerine bağlı olarak, uza-yıp kısalıyor. Yani zaman da bir örümcek ağı gibi gezegenlere, büyük kütlelere yaklaştıkça, "bükülüyor" ve yavaşlıyor. Sonsuzluğun ortasındaki, hiçbir şeyin bulunmadığı kara deliklerde ise tamamen duruyor. Fakat bu bilgiler pratik insan yaşamı için şu an bir fark veya fayda yaratmıyor.

Bugünkü seyahatlerde kayda değer bir zaman farkı değil bu. Belki kara deliklere kadar gidilip kalınabilse zaman duracak. Orada ise teorik olarak, var olmak mümkün değil. Gök-yüzüne karanlık bir gecede bakınca yıldızları görebiliyoruz. Her birinin bir güneş sistemi olduğunu ve milyarlarca bu tür evrenler bulunduğunu düşününce, insan, sonsuzluk kavramı hakkında ağız açık bir şekilde hayal etmeye başlayıveriyor. Sonsuz sayıda güneş sistemi ve dolayısıyla bu ya da başka evrende sonsuz sayıda yaşam olasılığına rağmen, bizlerin kendi

gezegenimizi yok ederek oralara göç etmemiz pek olası ve akıllıca değil!

Newton 1642-1727 yılları arasında yaşamış, yerçekimini tanımlayan bilim adamı diye bilinir. Bugün biraz okuyanlar ağızlarına büyükçe lafları dolandırarak "Artık Newton'un kuramları geçerli değil - 'Kuantum Fiziği' ve Einstein'ın 'Görecelik Kuramı' bunu kanıtladı" deyiveriyorlar. Bu düşünce, ancak "zeytin yağı gibi üste çıkmak" anlamında doğru olabilir. Tabii ki Newton'un kuramları dünyevi fizik ve günlük hayat için geçerli. Şu yakıştırmayı yapabiliriz: Newton, gerçeğe, mikroskopla bakarken, Einstein aynı gerçeğe dürbünle bakıyor. Fakat asıl ilginç olanı şu: *Newton'un kafasına o ünlü elma düşene kadar insan hiç mi yerçekimi olduğunu fark etmemiş?*

Elbette fark etmişler yerçekimini ve bu gücü günlük yaşamlarında kullanmışlar. İlk antropolog olarak da adlandırılan Biruni (973 -1048) 1030'da yazdığı kitabında dünya dönerken, tüm ağırlığı olan şeyler dünya merkezine çekilmese, bütün taş ve ağaçların dünyadan uçması gerektiğini yazmış. Fakat çalışmaları günümüze kadar geçerliliğini koruyan ilk bilim adamı Newton; ilk kez bulguları matematiksel boyutlarda tarif etmiş ve bilimsel araştırmalar yapmış. Emin olun bu güzel yarışta Newton olmasa da yerçekimini tarif edecekti insanlar; Einstein olmasa da, göreceliği; Harvey olmasa da, kan dolaşımını; ya da Darwin olmasa da, evrimi.

~7~

Gökyüzüne Bakarken

Bu kitapta bazı bilgilere dürbünle kabaca bakıyoruz; bu “na-tamam” bir ufuk turu denemesi. Unutmamak gerek ki her he-sap ve her sonuç için insanlar yaşamları boyunca ölçümler yap-mışlar, çekişmeler olmuş, hileler yapılmış, aletler icat edilmiş. Firmalar kurulmuş bu aletleri üreten, firmalar batmış. İnsanlar bu işleri yaparken evlenmişler, çocuk sahibi olmuşlar, iş-ten atılmışlar, boşanmışlar, yeniden âşık olmuşlar. Hatta bazı bahtsızlar, ceza olarak yakılmışlar. Olağanüstü görünen şu ki, insanoğlu, bugüne kadar, bu gezegende ilk yaşama başladığı 200.000 yıldan bu yana, özünde fazla değişmemiş. Bazıları hâ-lâ fikirleri yüzünden veya para için öldürülüyorlar, her gün biz-den çok da uzakta olmayan bir sokakta; her ülkede! Gazetede veya televizyonda anlatılanlar masal değil...

Görüyoruz ki bilim tarihinde bazı “hâkim güçler” -ki bu ge-nelde Orta Çağ’da din bilimcileri imiş- yeni fikirlerden rahatsız olmuşlar ve hâkimiyetlerinin sarsılacağından korkarak baskı uy-gulamışlar. Genelde Galileo (1564--1642) yani Newton’un doğduğu yıl ölen Pisa’lı bilim adamı, dünyanın döndüğünü id-dia eden insan olarak bilinir ve mahkeme esnasında yakılma-mak için kendisini yalanladığı anlatılır. Daha az sayıda insan ise, temel eğitimini bir din adamı olarak alan Giordano Bruno’nun yıllar süren bir mahkeme sonunda 1600 yılında benzer fikirle-rini yalanlamayı reddederek yakıldığını bilirler. Belki de insan doğasında, düşüncesinden vazgeçmeyerek öldürülenden ziya-de, eğilerek yaşamını kurtaranı hatırlamak ve ünlü yapmak ti-pik bir olgudur!

Dinler hâkim güçlere karşı direnerek ortaya çıkmışlar; bir süre sonra kendileri baskı uygulayan hâkim güç haline gelmiş-ler ve birbirleriyle savaşmışlar. Güç ve denetimle mi ilgili dinler, sevgi ve barış yerine? Tanrı’nın gerçek sözlerinin yansıması de-ğil de, kontrol duygusunu tatmin için yapılan bir insan icadı mı?

Unutmamak gerek ki dinler aynı zamanda bugünlere ışık tutan Al Biruni, Bruno, Darwin gibi insanlara da temel eğitimi veren kurumlardı.

Tarih boyunca, bir gerçek bilimce kanıtlanabildiğinde, zaman içinde dinlerin, başlangıçtaki dirençlerine rağmen, o gerçekle uzlaşmayı ve yaşamayı bilen kurumlar haline dönüştüğü gözlenmiş. Eskiden gökyüzüne bakarak fikir yürüten felsefe bilimcileri artık sağlam bir matematik temel olmadan pek teori üretememeye başlamışlar.

Önemli mi peki, bugünkü dünya anlayışımızın ilk önce bir Mısırlı, Çinli, Hintli veya İsveçli, Hristiyan, Yahudi veya Müslüman bilim adamı tarafından yazılmış veya düşünülmüş olması? İlk uçan insanın bir Amerikalı veya Brezilyalı ya da 17. yüzyılın başında bir Osmanlı olması? Veya bir kuramı ilk olarak ortaya atan ve ilk denemeleri yapan bir Hintli veya Çinli olması?

Hem önemli, hem değil! Bu bilgi, ortak aklın nasıl oluştuğunu anlamak açısından önemli. Benim yaşamımda Bruno'dan alıntı yapmam ve evrende dolaşan moleküllerine bir teşekkür yollamam onun için belki önemsiz ama benim için tüm yaşamımda önemli oldu. O, bilimsel cesareten güç almamı sağladı en azından.

Önyargılar bahsinde kısaca değineceğim; insanların kendilerini, ırk, sürü ya da birey olarak anlaması, geleceğimiz için belki çok önemli. Önyargıları aşıp konuya sükûnetle baktığımızda ise, kimin neyi ilk olarak bulduğu son derece önemsiz. Ancak aynı zamanda, hangi insan bize katkıda bulunduysa, kısmen tarihimizi anlamak açısından, kısmen de insanın doğası gereği şükran duyarız.

~8~

En Saf Doktor?

En saf hekim bile zekâ ve eğitim haricinde insanların birbirinden biyolojik farkı (en azından, benzer kan grupları, kalp, karaciğer vs açısından) olmadığını, 5–10 yıllık meslek hayatından sonra anlayabilir. Bu cümleyi bilgisayara yazdım ve sinirlerim boşandı, gülme krizine tutuldum! 1999'daki, 20.000'den fazla insanın kaybedildiği büyük Marmara depremini hatırladım. Bu, modern zamanların en kuvvetli depremiydi. Gazetelerin yazdığına göre, Başbakan uluslararası yardım talep ederken, zamanın Sağlık Bakanı olan bir hekim, yardıma gelen uluslararası kuruluşlardan “yabancı kan”ları kabul etmedi. Muhtemelen xenofobik (yabancı düşmanı) bir yaklaşımla “yabancı” kanın Türklerle “zararlı” olacağını düşündü. Ülke liderleri bu tür dar görüşlü davranışlar sergilerken, acı gözyaşları sanırım daha en az birkaç yüzyıl insanoğlunun kaderi olacak. Türkiye'deki deprem ya da 2005'de New Orleans'ı harap eden Katrina Kasırgası gibi felaketler, tarihin bir parçası olup sonsuza kadar böyle kalacaklar. Biyolojiyi ne kadar iyi anlarsak, bu gibi olayların neden olabileceği zararı o kadar aza indirmeyi becerebiliriz.

Buraya Ludwig von Wittgenstein'in “Tractatus Logico Philosophicus” kitabından bir alıntı yapmak istiyorum:

“Bu kitabı sadece burada belirtilen fikirleri veya benzerlerini daha önce kendileri düşünmüş olan anlayacaktır... Söylenebilen şeyler berrak bir şekilde söylenebilir; söylenemeyenler hakkında ise susmak gerekir... Burada yazdıklarımın hiçbir yenilik iddiası yoktur; onun için kaynak vermiyorum, çünkü benim düşündüklerimi benden önce birisinin düşünüp düşünmediği beni ilgilendirmiyor.”

Bu yazının berraklığı genç bir insan olarak beni büyülemişti. Ama artık “söylenemeyen şeyler hakkında susmak gerekti-

ği” konusunda hemfikir değilim, hem de hiç değilim. “Söylenemeyen” hakkında, daha çok çalışarak moleküller, yıldızlar veya toprak parçalarından gerçeği bulup araştırmak ve tanımlamaya çalışmak gerekir diye düşünüyorum. Burada yazdıklarım sadece benim bilgim dâhilinde olanlar, eksik ve farklı önem sıralarına göre. Her okuyucu bu verileri, kendi bilgi ve deneyimleri ışığında, kendi kafasında eleştirel olarak değerlendirerek dinleyecektir. Amaç, sonunda bir asgari ortak payda yaratılmasına katkıda bulunmak.

Wittgenstein açısından bakınca hiç önemi kalmıyor, dünyanın ekseni etrafında döndüğünü ilk söyleyen veya ilk uçan insanın kim olduğunun. İnsanlar dünyanın ve evrenin merkezi mi? Bugün biliyoruz ki “elbette değil”. Fakat yüzyıllarca, dünyanın insanoğlu ve onun yararlanması için “yaratıldığına” inanılmış. Günlük yaşamda bu tür bir varsayımın yanlış olduğunu iddia etmeye kalkarak öldürülmeyi göze alacak kaç insan görebilirsiniz? Hepimiz basit menfaatler için birçok doğru bildiğimizden taviz vermeye hazır değil miyiz? İnsanlar doğal olarak, tehlikeyi sezdiklerinde dikkatli olurlar, uzlaşmaya giderler ve öyle olduğumuz için de hayatta kalabilen ve medeniyetler kurabilen bir tür olmuşuz.

Unutmayalım hâkim güçler birçok asır boyunca, “evrenin merkezi dünyadır” dediler ve karşı çıkana sindirdiler. Bu derin köklü, kalıplaşmış sapmanın aşılması kolay olmadı insanlar için.

~9~

“Big Bang” Sonrası: Dünya Oluşurken

Dört buçuk milyar yıl kadar önce dünyanın oluştuğunu söylüyor bize astrofizikçiler; on dört milyar sene kadar önce de “big bang” denilen büyük patlamanın olduğunu, bu patlamanın sesinin hâlâ uzayda yankılandığını. Sesin dalga boyundan yayılma süresi hesaplanabiliyor. Geçen süreyi de buradan saptamak mümkün. Güçlü optik cihazlar ile evreni gözetliyor insanlar. Giderek artan hızla giderek daha fazla bilgi üretiliyor.

2005 yılı evrimde bir dönemeç noktasıydı. 4 Temmuz’da Deep Impact uzay aracı, Tempel 1 Meteoru’na bir bomba attı. Bu olayı dünyanın evrimine bakınca alkışlamamak mümkün değil. Bu tür haberleri daha sıkça duyacağımızı umuyorum. Ana fikir, dünyaya vuran bir meteora karşı savunma oluşturmak. Birçoğu şunu düşünebilir: “SSCB’nin dağılmasından sonra önemlerini yitirmiş olan nükleer bomba uzmanlarına iş bulmak adına iyi yönlendirilmemiş bir deneme”... Teleskopla aya bakınca veya dünyanın resimlerini görünce ne kadar çok meteor tarafından vurulduğunu biliyoruz gezegenlerin. Büyük kraterler meteorların vurduğu yerlerde oluşuyor. Uzay, bugünün Hindistanı veya İtalyası’nda veya İstanbul şehrindeki trafiği andırıyor. Dünyaya da bir dönem sık sık meteorlar çarpmış ve evrimin oluşumunda meteorlarla gelen temel mineral ve moleküllerin çok anlamlı bir rol oynadığına inanıyorlar bilim adamları. Yani kısaca bizler yıldız tozundan oluşuyoruz!

65 milyon sene önce dinozorların dünyaya çarpan bir meteorun etkisiyle öldüklerini artık birçok bilim adamı kabul ediyor. Rengeyiklerinde gördüğümüz gibi aşırı ısı değişiklikleri, bu olguda, kötü bir kış ya da nüfusta kontrol edilemeyen bir artış, ölüme neden olabiliyor. 2004 yılı sonunda Tayland ve Endonezya’da bir tsunaminin, birkaç yıl sonra da bir Katrina Kasır-

gası'nın neler yapabileceğini gördük. Bunların 5–10 misli doğa olaylarının neler yapabileceğini tahmin etmek güç olmasa gerek! İnsanlar, özellikle hoş olmayan felaketleri, çabuk unutuyor, sanki hiç yaşanmamış gibi...

Evren hakkında fikir yürütmek güzel de 4,5 milyar yıl olarak hesap edilen dünyanın oluşumu ve 7–8 milyon yıl olarak öngörülen Homo sapiens'in evrimindeki süreyi anlamak yine de çok kolay değil. Birden bir milyara kadar ne kadar zamanda yüksek sesle sayabilirsiniz? Kabaca bir tahmin yürütün ve lütfen bu deneye iki dakikanızı ayırın, çünkü bundan sonrası için bu basit deney gerekli.

Bu tahmini bu sayfaya kısaca not edin, sonra bir dakikada kaç kadar sayabileceğinizi hesaplamaya başlayın... Yemek yemek ve uyku haricinde günde kaç saat sayabileceğinizi yazın. Sonra bir hesap makinesi alın ve hesap edin ne kadar gün gerekli bir tek kez bir milyara kadar yüksek sesle sayabilmek için. Bilimin ferah dünyasına tekrar hoş geldiniz!

Ben bu satırları yazarken kendim için hesap ettim: Bir günde 100.000, çok sıkı çalışırsam... On günde bir milyon, demek ki, hastalık tatil derken önceden çıldırmazsam yaklaşık otuz sene kadar zamana ihtiyacım olacak! Belki tedavi ve eğitim amaçlı olarak yüz bine kadar yüksek sesle saymak faydalı bile olabilir.

Örneğin her “bakan” mertebesine yükselecek politikacıya bu görev bir kural olarak verilebilir. Veya bir nevi Zen Budist yoğunlaşması gibi bir kez yapmak insanı ferahlatabilir ve matematiğe yepyeni bir saygı uyandırır. Tabii eğer siz sayacaksanız, gerçekten sayıp saymadığınızı kendiniz denetleyebilirsiniz. Bir politikacı sayacaksa iki şahit mi koymak gerek, yoksa devamlı bir filme çekip ilerde kontrol için saklamak mı? Bir gün sonra çıkıp, “Ben saydım” derse yoksa nasıl güven duyacaksınız? Burada insanlık kültürlerinin tarif ettiği temel bir noktaya dayanıyoruz: “Kendi kendini aldatma”. Siz en güçlü politikacı olsanız ne fark edecek? Sizi o konuma getiren dengeleri kollamak ve saymak yerine kısa yollar aramak zorunda olmayacak mısınız?

Bu basit sayma egzersizinden sonra, artık altı veya sekiz milyar insan deyince neden bahsettiğimizi daha iyi anlıyoruz. Bahsedilen hesaplamalar ve giderek artan uzay keşifleri, ancak 20. yüzyılın sonunda yaygınlaşan bilgisayarlarla mümkün olmaya başladı ve insanlık giderek hızlanan bir bilgi çağı eşliğinde. Bu bilgi ivmesini hissetmemek, görmemek mümkün değil.

~10~

Ay Dünya Kadar Eski

Dünyanın oluşum sürecinde ortaya çıkan ay, dünyaya 200 bin kilometre daha yakınmış. Daha ağır olan elementler ağırlıkları dolayısıyla dünyanın merkezindeyken daha hafif gazlar dönen ve yerçekimi ile uydusu olduğumuz yıldızımızın etrafında dönmeye başlamışlar. Gezegeni olduğumuz yıldızın yerçekimi ile her şey yerinde tutulabildi ve yavaş yavaş katı dünyanın çevresinde gazlar atmosferi oluşturmaya başladı. Atmosfer ilk oluşumda sıcak zehirli gazlardan ibaretmiş. İlk oluşumda Mars büyüklüğünde dev bir meteorun dünyaya çarpması ile büyük miktarda maddenin dünya yüzeyinden çıkıp yörüngesinde dolaşan ayı oluşturduğunu tahmin ediyorlar, bilim adamları. Dünyanın içindeki lavlarda oluşup zaman zaman dışa vuran ağır moleküller ay yüzeyinde hemen hemen yok. Ayın oluşması ise dünyaya anlamlı bir düzen getirmiş ve yörüngesi dengelenmiş. Ay olmasa içinde lav bulunan gezegenimiz fizik kurallarına göre daha bir yalpalayarak güneş etrafında dönecekti ve düzenli mevsimleri yaşayamayacaktık.

Lav topları, birbiriyle çarpışarak gezegenlere evrilmiş. Eski günlerde, ortalama ayda bir olan büyük meteor çarpmaları ile dünya gezegeni oluşmuş. Yeryüzü kabuğunun dörtte üçünü kaplayan denizlerin oluşması nasıl mı olmuş? Bir yandan yanardağlardan çıkan buharın yağmura dönüşmesi, diğer yandan bü-

yük oranda buzullar içeren meteorların dünyamıza düşmeleriyle oluştuğu tahmin ediliyor. Bu kabaca bugünkü bulgulara göre dünyanın ilk 500 milyon yıl içindeki oluşumu. Gelelim bilim adamlarının bu karmaşık kuramları, bu düşünceleri nasıl geliştirdiğine.

İnsan kanındaki maddeleri ölçmek için kullandığımız temel yöntemlerden biri spektrofotometri ve aynı sistemle çalışan bir metot olan spektroskopi ile de astronomlar hangi komette ne tip mineraller olduğunu ölçüyorlar. Örneğin, bizim denizlerimizdeki suyun büyük kısmı H_2O iken bir kısmı da D_2O tabir edilen ağır su. Bu çeşit suyun oranını meteorlarda da ölçmek artık mümkün. Bu türden “tonlarca” veriyi kullanarak, yıllar boyunca, evrenle ilgili bilgi birikimimizi oluşturduk.

~11~

Dünya Bir Mıknatıs

Dünyanın içindeki lav, demir içeren bir oluşum ve dünyayı bir tür dev mıknatıs haline getiriyor. Bu manyetik alan, saatte 670.000 ile 1.570.000 km arası hızla evrende seyreden ve çoğunlukla elektron ve protondan oluşan güneş rüzgârlarına karşı dünyayı koruyor ve onları itiyor. Mars gezegeni ise, içindeki demirin soğuması nedeniyle çevresindeki manyetik alanı kaybettiği için üzerinde geçmişten kalma bariz su izleri taşımasına rağmen *sönmüş bir gezegen* olarak dolaşıyor.

“Dünya büyük bir mıknatıstır” derken, gerçek anlamda kutupları bulunabilen bir mıknatıstan söz ediyoruz. Bir coğrafi olarak tanımlanan, sabit kuzey kutbu var; bir de ölçülebilen ve sabit olmayan manyetik kuzey kutbu. Bu ölçülebilen kutup son yüzyılda Kanada’dan Sibirya’ya doğru yılda ortalama 10 km. kadar bir hızla yönelmişken 1980’lerden beri aynı yöndeki hızını yılda 40 km’ye çıkardı. Bu artış sürececek mi ve tam olarak

ne ifade ediyor, henüz anlaşılmış değil. İçinde yaşadığımız denge, birçoğunun düşündüğü gibi, çok stabil değil.

Dört buçuk milyar yıllık süreyi 24 saat, yani bir gün olarak kabul edelim. Bu skalada, biz insanlar son 30 saniyede ortaya çıktık. Bu 30 saniyenin 2000 yılında bittiğini kabul edersek, şimdi yeni günün ilk saniyesindeyiz ve birkaç yüzyıl daha bu ilk saniyenin içinde kalacağız.

Dünyanın evrimini 24 saatlik zaman dilimine benzetmek fikri, Carl Sagan'ın, *Dragons of Eden* (Cennetin Ejderleri) kitabından. Carl Sagan, herkese izlemesini önerdiğim, astrofizikçilerin görüşlerini özetlediği "Kozmos" belgesel dizisi ile popüler oldu. Bu dizide bilim, heyecan verici bir şekilde sunuluyor. Fizik ve kimya hakkında birkaç yıllık temel bilgisi olan her insan izlerken kendisini bilimin bir parçası olarak hissedebilir.

~12~

“Sine Qua Non” (*Olmazsa olmaz*) – Oksijen

Oksijen, gelişmiş canlılar için yaşamın “olmazsa olmaz”ı. Almanya’da tıp tahsil edebilmek için oflaya puflaya, küfrede küfrede Latince’nin en temel düzeyini öğrenmek zorunda kalmıştım. Ama ölü bir dilin neden öğrenildiğini kavrayamamıştım ve bu dile karşı önyargılıydım. Geriye bakınca bu derslerin bana, bilim insanlarının genel halk ile aralarına koydukları dil engellerini aşabilmemi ve işin esasına indiğimde kendimden emin olmamı sağladığını görüyorum. Bakın burada “*olmazsa olmaz*” lafını konu başlığı olarak Latince kullanınca aniden daha bilimsel bir hale geliveriyor dediklerim, değil mi?

Dünya ilk oluştuğunda yüz milyonlarca yıl, bakterilerin ürettiği ile daha yüksek canlıların gelişebileceği bir ortam oluşmuş. Yan ürün olarak oksijen üretmeye başlayan bakteriler, atmos-

ferde ilk oksijen artışına neden oldu. Bakteriler, yaşamın büyüleyici formlarıdır ve 20 dakikada nesillerini iki katına çıkarabilirler, koşullar uygunsa; değilse de metabolizmalarını yavaşlatarak sporlarla yüzlerce yıl yaşamda kalabilirler. İnsanda ise bu “üretim süresi”, en iyi koşullarda 20–25 sene ve çok da esnek değildir. Erkek biraz daha uzun süre döl verebilirken kadının çocuk doğurma sınırı biyolojik olarak 40 yaş civarındadır; 30 yaşından itibaren sorunlu gebelik riski giderek artar. Suni döllenmeyle bu sürelerin anlamlı oranda uzayabileceğine (70–80 yaşa kadar) dair ipuçları var. Diğer bir deyişle, bir bakteri nüfusu bir saatte 16 misline çıkabilirken, 100 insan 20–30 yılda 200 insana çıkabilir. Bir kez daha görüyoruz ki, üremeye bu hızda devam edersek ve yüksek nüfus dünyadaki dengeyi bozarsa, bizden çok daha hızlı çoğalabilecek ve kolaylıkla dünyaya hâkim olabilecek birçok tür var.

Bakteriler dünyayı kaplamış; sonra ürettikleri oksijenle daha gelişmiş canlılar türeyebilmişler. Bakterilerin ilk ortaya çıkma tarihi henüz net olarak bilinmiyor. Fakat muhtemelen ilk 500 milyon veya 1 milyar yıl içinde ya lavların yanında ya da meteor yağmurundan uzakta, denizlerin dibinde oluşmuşlar. Denizlerin dibinde, kaynayan lavların hemen yakınında bakteriler var. Dünyanın en derin ışısız taş yarıklarında zehirli ve kaynar lav gazlarıyla dolu oksijensiz bir havada yaşayabiliyorlar. Bunların, dünya oluşurken oksijensiz ortamda çok sağlıklı olarak çoğalmış olabileceğini biliyoruz. Bugün soluduğumuz ve “tertemiz hava” dediğimiz havada bile sıfır ila 300 arasında bakteri var bir metre küpde! Herhangi bir sıvının bir santimetre küpünde, kolaylıkla, milyonlarca bakteri görebilirsiniz; bu da basitçe, evrim için bir kanıt daha diye yorumlanabilir.

Nasıl astronotlar uzayda dünyanın çeşitli oluşum evrelerinin izini sürebiliyorlarsa, mikrobiyologlar da dünyada bakterilerin çeşitli evrim aşamalarını gözlemleyebiliyorlar.

Taşların oluşum yaşını bulmak, içerdikleri radyoaktif moleküllerin yarı ömrünü ölçerek mümkün. Taşların oluşumunda hapso-lup taşlaşan canlılara da fosil deniyor. Biraz gözünüz alıştığında, kayaların içinde çok sayıda canlının taşlaşmış halini görebilirsiniz.

~13~

İlk Fosiller

İlk fosiller yaklaşık 3,5 milyar yıllık kayalar içinde bulunmuş. Siyanobakterilerin ataları olan bu bakteriler, Avustralya kıyılarında hiç utanıp sıkılmadan çoğalmışlar ve üst üste yığılarak denizin içinde kayalar oluşturmuşlar.

Bu bakteri cesetleri kadar insan iskeletinin üst üste dizilmesi, üst tabakanın, mezarlardan 100 km. yüksekliğe, diğer bir deyişle, uzaya doğru uzaması anlamına gelmektedir.

Fotosentez, bazı bakterilerin (ve çok sonra bitkilerin) evrende, güneşin enerjisinden yararlanarak hayatta kalabildikleri bir süreç. Klorofil, fotosentez denilen biyokimyasal dönüşümle güneş ışınından enerji kazanan molekül ve bizim kanımızdaki hemoglobinin atası. Bu bakterilerin ataları da metabolizmaları sonucunda ürettikleri atık madde olan oksijen ile atmosferdeki oksijen oranını % 1'lerden bugünkü % 20'lere çıkarmışlar birkaç milyar yıl içinde.

Her kendine saygısı olan mikrobun, uygun ortam bulduğunda 20 dakikada yeni bir nesil yarattığından daha evvel bahsetmiştik. Seksten yeterince söz edeceğim dememiş miydim? Bilim adamları, bu çoğalmayı "üreme" olarak adlandırıyorlar; ancak, bu, konuşma diliyle, en basit seks, yani canlının çoğalma türü.

Watson ve Crick tarafından 1950-1953'de tarif edilen ve "yaşamın anahtarı" denilen DNA (Deoksiribonükleik asit) adlı molekül, dünyadaki yaşamı ve Darwin'in teorisini anlayabilmemizde anahtar rol oynadı. Bu bilim adamları çalışmalarını sürdürürken dünyanın nüfusu 2,5 milyardı. Her canlı hücresinin içinde DNA mevcut ve bu molekül *adenin*, *sitozin*, *guanin* ve *timin* denilen dört adet bazdan oluşuyor; ayrıca bir şeker olan deoksiriboz ve fosfat grupları var. DNA kertenkele, kuş ve balıklarda olduğu gibi, bitkilerde de mevcut. Üstelik her bir hücrenin içinde var; -yani balığın yüzgecini, adalesini ya da beynini

oluşturan her hücrede tüm balığın anahtarı bulunuyor. En erken çağlarda yaşayan köpek balığı ya da kaplumbağa gibi hayvanlar ile yeniçağlarda yaşayan hayvan türlerinin DNA'larını inceledikçe, bilim adamları bu türlerin ne zaman ortaya çıktığını ortaya koyabildiler, tıpkı her bir saniyesi en az 1.000 yılı gösteren bir saate bakar gibi.

DNA'nın içinde her hayvanın hangi hastalıklara yakalanabileceğinin de anahtarı var, boyunun ne olabileceğinin de. Aynı şey, bitki, bit veya fil için de söylenebilir! Üç iyi bilinen biyomolekül grubu olan yağ, protein ve karbonhidrat sınıflandırmasında biyokimyagerler DNA ve habercisi olan Ribonükleik Asit (RNA)'i ayrı bir dördüncü sınıf olarak görüyorlar. Bu DNA denilen “şifre” ile 20 aminoasidin yani protein yapı taşlarının hangilerinin ne tür bir dizilimle proteinleri oluşturacağı, böylece, hücreleri nasıl yapılandıracağı ve canlıyı oluşturacağı ortaya çıkıyor.

Evrimde hangi hayvanların ne zaman oluştukları, hangi tarihte yok oldukları biliniyor. DNA dizilimleri artık giderek daha çok anlaşılıyor. Bir şempanzenin DNA'sı ile bir insanın DNA'sı arasında yalnızca % 2'lik bir farklılık var. Sırf herkesin rahat etmesi için söyleyeyim; tüm memeliler bir miktar DNA'yı paylaştıklarından ve de primatlar, daha fazlasını paylaştıklarından, şempanze ile insan DNA'larındaki sadece % 2 oranındaki fark, bizi şempanzelerden ayırmaya yetiyor.

“İnsan Genom Projesi” (Human Genome Project) adı verilen proje 1990'da ABD Enerji Bakanlığı ile Ulusal Sağlık Departmanı'nın koordine ettiği ve öngörülen 15 yıl yerine, *hızlı teknolojik gelişmeler nedeniyle* 13 yılda bitirilen önemli bir proje. Bu projede insan DNA'sını oluşturan 3 milyar kimyasal baz çiftinin dizilimi belirlendi. Artık proje tamamlandığı için, Wall Street Borsası'nda bu bilgi bankasının hisse senetlerini satın almak da mümkün. Bu bilgiler biyokimya alanındaki araştırmalarda tam anlamıyla bir patlamaya yol açtı. Günümüzdeki IQ ve DNA üzerindeki bilgileri paylaşayım: IQ testleriyle saptanan entelektüel kapasite “batı kültürünün ürünü” olduğu için bu testler kültürel sapma göstermektedir. Bu testlerde Çinli Ame-

rikalılar son derece başarılı olmaktadır. DNA açısından “Çinli geni” tabii ki, Çin’deki Çinlilerde ve birçok Asya ve Avrupa ülkelerinde görülmektedir. Diğer taraftan, aynı gene sahip olan Amerikalı Kızılderililer, “batılı” tarz eğitimden yoksun olduğundan, IQ testlerinde genelde son derece başarısız olmaktadır, batı yarımkürede yaşamalarına rağmen. Kızılderililerin bugün bile “batılı” eğitim almaları kolay değildir; asırlar boyunca ortaya çıkan kültürel sindirilmeyi ve aşağılanmayı da unutmamak gerek.

Kısaca uzun yaşam ve genlere değinelim: İki kromozomu olduğu için tercih edilen kolay bir denek olan *drosophila* veya meyve sineği, uzun yaşam konusundaki araştırmalarda kullanılıyor. Bazı basit, düşük kalorili diyet gibi yöntemler ile yaşam sürelerini birkaç misline uzatmak mümkün! Aynı şey insanlar için de geçerliyse, hastalığı kurutmak ve sağlığı desteklemek için uygun besin birleşimlerini bulduğumuzda, bu, insan yaşamının uzaması, hatta birkaç yüzyıla ulaşması anlamına gelebilir. Ancak, henüz kesin bir şey söylemek için çok erken... İnsan kemik fosillerinden anlayabildiğimiz kadarıyla, bazılarının dediği gibi, 950 yıl yaşayan bir Nuh yoktur; ya da, 969 yıl yaşayan bir Methusalem... Herhalde o zamanlar değişik bir takvim vardı ve “yıl” kavramı da farklıydı. Bu hikâyeler, belki de insanların bir şeyi anlatmak istediklerinde başvurdukları abartmalardır; “eski güzel günleri” vurgulamak ve insanların birbirleriyle savaşmalarını, birbirlerini öldürmelerini engellemek amacıyla, diğer bir deyişle, onlara ümit vermek gibi iyi bir niyetle oluşturulmuş olabilirler. Biz insanlar, bilgilerimiz ve ulaştıklarımızla övünmek ve onları olduğundan büyük göstermek isteriz.

Yukarıda bahsettiğimiz DNA her bakteride var. Ben tıp okurken, örneğin, insanların bağırsağında en fazla bulunan bakterinin *E. Coli* (koli basili) türü olduğunu sanıyorduk. Tıp fakültesini bitirdiğimde artık anaerobların yani oksijensiz yaşayabilen türlerin çoğunlukta olduğunu, *E. Coli*’nin epeyce daha az bulunduğunu öğrendik. Hoş bu bilginin de geniş hekim kesimlerine yayılması bir on yıl sürdü ya! Şaşıarak birçok yaşlı başlı meslektaşın hâlâ bilge bir şekilde “o senin bahsettiğin bulgular daha kesin değil, bizim içimizdeki en yaygın görülen bakteri tü-

rü E. Coli!” dediğine şahit oldum genç bir asistan olarak. Eh, her seferinde de anaerob bakterilerin şerefini kurtarmak için salya sümük patronlarımin üstüne de saldıracak halim yoktu ya. Sıkça susup sıkıntılı bir hava ile önüme baktım.

Bu ve benzerleri her birimizin yaşamında başa gelen durumlar, eğer tartışılan bir konuyu diğerlerinden daha iyi biliyor ve bilginizi paylaşmak istiyorsanız, dışlanabilir ve “ukala” olarak tanımlanabilirsiniz. Diğer taraftan, bir ifadeyi hiç duymamışsanız ve püf noktayı kaçırırsanız, hemen “cahil ve mankafa” gibi sıfatlarla damgalanırsınız. Bu durumlar önyargıların oluştuğu örneklerdir. “Önyargı” adı verilen davranış türüne alışacağız, hep beraber. Alışmak bir yana önyargı denen tutumu seveceğiz ve hatta kutsayacağız belki de.

E. Coli’nin popüler olmasına bir temel neden, laboratuvar da kolayca üretilebilmesi. Böylece daha iyi tanıyoruz E. Coli türlerini ve E. Colisantrik (egosantrik, eurosantrik veya amerikantrik gibi) bir bilimsel açımız oluşuyor. Anaerob denilen bakterileri üretmek için oksijensiz ortam yaratmak epeyce pahalı teknoloji gerektiriyor.

~14~

Montezuma’nın İntikamı

“Montezuma’nın intikamı” denilen tatil ishalinde de her zaman korkutucu tropik hastalıklardan şüphelenmek yersiz; sıkça, E. Coli alt gruplarından birinin zafere ulaşma savaşını yaşıyoruz sadece. E. Coli bakterisinin incelenmesinden yola çıkarak, dışkının nereden, mesela Londra’nın hangi semtinden olduğunun tahmin edilmesinin parmak izi kadar kesin bir saptamaya yol açacağını bile düşündü bazı bilim adamları bir süre.

Sonraki bulgularla bu varsayımlar bir anekdot olarak geride kaldı. Parmak izi bile nerdeyse geçmişte kaldı artık; DNA analizi kesin sonuçlar veriyor kriminolojide. Mikropların yerine de

DNA'yı kullanıyoruz. DNA çok heyecan verici bir molekül. Canlılarda bulunan ve proteinlerin temel taşı olan 20 amino asidin hangi sırayla peş peşe yerleştiklerini belirleyerek insan yaşamının temelini oluşturuyor.

Amino asitler yeryüzüne düşen meteorlarda da bulunuyorlar. Uzayda ve dünyada her yerde bulunan bazı temel atomlardan, hidrojen, oksijen (havanın % 20'si), karbon ve nitrojen (azot=havanın % 80'i), laboratuvarı yüksek voltaj altında amino asitleri oluşturuyor. Bir *Homo sapiens*'in kimyasal bileşiminin % 99'ı, bu dört atomdan oluşuyor.

"Et" deyince, proteinden zengin olan bir gıda maddesinden bahsediyoruz. Bitkilerde de protein var ama daha az oranda. Amino asitler ise canlı falan değiller sadece yaşam için vazgeçilmezler. Yalnızca badem tüketince de (olmazsa olmaz) amino asitleri alıyorsunuz. Elmayı, üzümü de kabukları ve çekirdekleri ile tüketerek başka gıdaya gereksinim duymadan yaşamak mümkün. Vejetaryenler rahat olsunlar, yakında laboratuvarı üretilmiş ve hiç bir zaman canlı olmamış "biftekler" de satılacak, eminim.

Amino asitler proteinleri oluşturup, proteinler hücrenin yapı taşları olarak hücreyi şekillendirince canlıdan bahsediliyor. Amino asitlerin meteorlarda bulunduğunu da belirttik. Hatta ani patlama olduğunda yani basınç uygulandığında, bunlar kendi aralarında polipeptid denilen ve amino asitlerin birbirleri ardına dizilmelerinden oluşan daha büyük moleküller (küçük proteinler) haline de gelebiliyorlar.

İlk çoğalabilen hücrenin yani hepimizin atasının, dünya denen bu büyük laboratuvarı tam olarak ne zaman ortaya çıktığını bilmiyoruz. Fakat sahneye çıkmalarından sonra, birkaç milyar yıl içinde daha gelişmiş türlere evrildiklerini görüyoruz. Dünya yaklaşık bir milyar yaşındayken varlar ve mutasyona uğrayarak diğer canlıların gelişimine neden olmuşlar. Sonra da balıklar ortaya çıkmış.

1965 yılında lisedeki biyoloji hocam "Madagaskar'daki ilk karaya çıkan balık" diye anlatmıştı bir balığı. Oradan ismi aklımda kaldı: Coelacanth, ("içi boş boynuz" anlamında). 1938'de balık-

çılar Madagaskar ile Güney Afrika arasında bir metre büyüklüğünde çelik mavisi bir balık buldular. Önce Güney Afrika'daki Deniz Müzesi Başkanı Marjorie Latimer bu hayvanı görünce ilgilenip çizimlerini yaptı ve balık türleri uzmanı Profesör Smith'den bilimsel isimlendirilmesi ve sınıflandırılması için yardım istedi. "Sokakta bir dinozorla karşılaşsaydım ancak bu kadar şaşırabilirdim" diyor Smith bu balığın çizimini ilk kez gördüğünde.

350 milyon yıl ile 70 milyon yıl öncesinde yaşamış ve soyu tükenmiş sanılan, ancak fosillerinden bilinen bir türün temsilciydi bu balık. Bulunuşunun bilimsel çevrelerde bu kadar heyecan yaratmasının nedeni, ilk karaya çıkan balık türünden olduğuna inanılmasıydı. Sonra Madagaskar yerlilerinin, "modern bilim insanı" balığı "bulmadan", eti çok da lezzetli olmayan bir tür olarak zaten tanıdıkları anlaşıldı!

Bu tür ilk kez Madagaskar açıklarında 198 metre derinlikte canlı olarak izlenebildi. Yepyeni bir bilimsel sansasyon ise 1997'de İngiliz bir öğrenci çiftin Endonezya'daki Manado Tua balık pazarında başka bir türü görmeleri ile yaşandı. Aradan geçen zaman içinde, *Latimeria menadoensis* olarak isimlendirilen bu türe de canlı olarak rastlanabildi. Bugün bu balığın bir ileri safhası olarak Kanada'da bulunan ve başını sağa sola çevirebilen, karada yürüyebilen Tiktaalik'in adı basında çokça geçiyor.

Çeşitli bilimsel teoriler birbiriyle çarpışmış, binlerce bilim insanı yüz binlerce uykusuz gece geçirmiş, birbirleriyle yarışmış ve "ortak akıl" denilen sağduyu süzgecinden geççe geççe bugünkü bilgiler berraklaşmış. Bunlar tabii ki mutlak değil. Her gün yeni fikirler üretiliyor ve yeni bulguların ışığında bizim evrimimizin önemli noktaları yeniden diziliyor.

65 milyon yıl önce büyükçe bir meteorun dünyaya çarpmasıyla, dinozorların ve onlarla beraber dünyada yaşayan canlıların % 50'sinin nesilleri tükenmiş.

24 saatlik gün örneğine geri dönersek primatlar, yani bizim türümüzün ataları son dokuz dakikada ortaya çıkmışlar; sadece 7-8 milyon yıl önce. Bizim türümüz yaklaşık 200.000 yıldır burada. Bu süre, Çin'deki Dali insanının veya Richard Leakey' in

Habeşistan'daki Omo vadisinde bulunduğu Omo I ve Omo II'nin ilk atalarımız olduğu varsayımına dayanıyor. Bu sürenin en fazla son 50 bin yılından, yani son Buz Çağı ve sonrasında kültürel olguları bugüne taşımışız. Birinci şekle tekrar dönerek iki yüz bin yılı uzaklık olarak anlamaya çalışalım: Yaklaşık Ankara-İstanbul yolunun yarısı. Şeklin bir ucunu o uzaklıkta olarak canlandırın aklınızda. Oradan yürüyerek bu kitabı okuduğunuz yere doğru yola çıktığınızı varsayın. İnsan nüfusunu da bir an için bir yükseklik olarak tanımlayalım: Yolun yüzde 80'ini yürüdüğünüzde insan nüfusu henüz birkaç santim yüksekliktedir. O kadar yol yürüdünüz, oturduğunuz yere 20 metre kalana kadar insan nüfusu ayak bileklerinizden aşağıda. 6 metre yakınına geldiniz oturduğunuz koltuğun ve insan nüfusu hâlâ diziniz boyunda. Bir metre yaklaştınız bu satırları okuduğunuz yere, yani 1900 yılına geldiniz; insan nüfusu aniden bugünkü genç uzun boylu bir adamın boyu kadar oldu. Oturduğunuz yere son 2-3 adımı attınız ve insan nüfusu iki katlı bir evin yerden çatısına kadar olan yüksekliğini buldu!

Bugünü anlamaya çalışırken Darwin'den bahsetmemek imkânsız. Darwin'den sonra hekimlere, avukatlara, politikacılara ve krallara, mikroplarla birlikte bakalım ve de hepimizin o denli önemseydiği bir suni gerçeğe, *paraya* bir göz atalım ki ondan sonra yeni bir güne başlayalım.

İKİNCİ BÖLÜM

GAGALAMA DÜZENİ VE İLK KÜLTÜRLER

Charles Darwin

Biyolojiyle biraz ilgilenince Charles Darwin isminin büyüüne kapılmamak olanaksız. Sadece biyoloji bilimine değil, insan kültürü ve davranışının anlaşılmasına da en anlamlı katkıyı yapan insan demek çok da yanlış olmaz. Bugün, bir biyolog ya da ziraat mühendisinin evrimden anladığı ve onu yorumlayışı, Darwin'in zamanlarındaki anlayıştan oldukça zengin. Kuramını oluştururken ırklar kavramı yönünden kültürel bir sapma gösterdiği gözlenebilir fakat yine de, kendisinin paylaştığı şekliyle "evrim" kavramı, gelişmemizde önemli bir kilometre taşıdır. Anlamaya çalışmamız gerekir ki örneğin, DNA, kendisinden 100 yıl sonra ilk kez tanımlandı. Evrimin kavranması, onun ilk olarak kelimelerle ifade edişini takiben, nesiller boyunca bilim insanlarının doğayı algılayışı açısından sağlam bir temel oluşturdu.

Bilim insanlarının çoğunluğu, Darwin'in evrim kuramını, düşünme biçimimizi her şeyden fazla etkilediği için, bilim dünyasına yapılmış en büyük katkı olarak adlandırmaktadır. Birçok Nobel Ödülü alan edebiyatçı, başarılı iş adamı veya yıldız, Başkan bilmem kim ve Prenses bilmem ne, her gün medyada. Darwin'in adı ise gerektiği kadar bilinmiyor maalesef.

1809'da Kraliçe Viktorya İngilteresi'nde doğan Darwin böcek toplamayı, avcılığı seven ve derslerinde fazla başarılı olmayan bir çocuk olarak büyüyor. Asil bir aileden geliyor; babası Dr. Robert iri yarı, başarılı ve zengin bir hekim. Anneleri öldüğünden çocukları demir disiplinle tek başına büyütüyor.

Babası önce Darwin'in kendi yolunda gitmesini arzuluyor ve oğlunu İskoçya'ya tıp eğitimine yolluyor. Charles narkoz öncesi dönemde en basit cerrahi müdahaleler için kayışlarla ameli-

yat masasına bağlanan ve ağızlarına ısıracakları bir deri parçası verilen hastaların ıstıraplarını görmeye dayanamıyor ve derslerden kaçıyor. Başarısızlıktan dayıduğu utanç nedeniyle bir yıl evine dönemiyor ve İskoçya'da dolaşıyor.

Evine tekrar döndüğünde babası Dr. Robert onun bir din adamı olmasının uygun olacağını söylüyor. Darwin'ler aydın bir aile; Charles'ın dedesi tüm yaratıkların akraba olduğuna dair teorilere sıcak bakmış ve hatta o zamanlar, Lamarck'ın edinilmiş özelliklerin kalıtılabileceğine ilişkin fikirleri doğrultusunda, köpeklerin bir gün kuyruksuz doğacağı konusunda bir teori bile geliştirmiş! Son derece efendi ve sportmen ama biraz haylaz, derslerinde bir türlü başarı gösteremeyen Charles'ı, babası din adamı olmaya ikna ediyor. "Bu şekilde merakınla uğraşabilir ve böcek toplamaya devam edebilirsiniz." "Dinde dogmatik olmadığını biliyorum, zaten çoğu din adamı da değil ama inanmadığını karına bile söyleme", "Cemiyette saygın bir yerin, iyi bir evin olur" sözleriyle oğlunu Cambridge'e yolluyor.

Darwin Cambridge'de, din adamı ve botanik meraklısı hocası John Henslow'dan etkileniyor. Onunla tabiatta uzun yürüyüşlere çıkarak botanik ve tabiata olan merakını sürdürüyor. Dersleri orada da iyi değil. Daha ziyade tabiata dönük ilgi ve merakını tatmin etmek için, insanların yaptıkları seyahatler hakkında kitaplar okuyor. Bu arada sonradan "Hümanizm'in Babası" diye anılacak olan Alexander von Humboldt'un yazdıklarından da etkileniyor.

Darwin, zor bela din adamı olarak üniversiteyi bitirip, 22 yaşında eve dönüyor. İş arayan yeni bir mezun olarak evinde yaşarken hocası John Henslow genç Charles için yepyeni bir alan öneriyor. Kartografik incelemeler için Deniz Bakanlığı'nca görevlendirilen HMS Beagle adında bir gemi dünya seyahatine çıkacak. Geminin kaptanı FitzRoy, yanına hem kendisine uzun yolda arkadaşlık edecek bir beyefendi arıyor; hem de kendisi harita ölçümlerini yaparken gördükleri yaratıkları ve coğrafyayı kaydedecek bir doğa bilimci, "natüralist".

Baba önce fikre karşı çıkıyor. Ancak amcası Joshua Wedgewood, Dr. Robert'i ikna etmede Darwin'e yardım ediyor. Baba-

yı ikna etmek önemli, çünkü anlamlı boyutta finansal destek oluyor Darwin'in seyahatine. O zamanlar dünya kaynakları daha bol, para bu sınıftaki insanlar için çok da önemli olmayan bir şey. Dünya nüfusu bir milyar civarında. Sadece alt sınıflar para için çalışıyor, aristokrat sınıfın paraya önem vermeyecek kadar malı mülkü hâlâ mevcut. Kaptan FitzRoy da öyle bir insan. Amiralliğin bu seyahat için öngördüğü gemi çok da iç açıcı durumda değil. Geminin gerektirdiği onarım ve değişikliklerin bir kısmını FitzRoy kendi cebinden yapıyor.

Darwin, önce FitzRoy'u ziyaret edip gelecek beş yıl boyunca mutlak patronu olacak insan ile tanışıyor ve seyahati beraber yapmak üzere el sıkışıyorlar. Sonra HMS Beagle'i ziyaret ettiğindeyse şok geçiriyor. Yıllarca seyahat edeceği geminin 27,5 m x 7,5 m boyutlarında olduğunu görüyor. FitzRoy ile paylaşacağı kabinde Darwin ayakta dik bile duramıyor. Bu gemi sınıfına, denizciler arasında "yüzen tabut" da deniliyor o zamanlar. Darwin sözünden dönemiyor; karışık hislerle 1831'de seyahate katılıyor ve ilk aylar genelde deniz tutmasından sıkça hasta oluyor.

1837'de, yolculuktan 27 yaşında kendinden emin bir genç adam olarak dönüyor Darwin. HMS Beagle önce Güney Amerika'da ölçümler yapıyor, oradan Yeni Zelanda'ya uğrayıp dünya seyahatini beş yılda tamamlıyor.

Darwin ölçüm için yapılan duraklamalarda Güney Amerika'nın içlerine atla yüzlerce kilometre seyahat ediyor. Bulabildiği fosilleri saklıyor, tasvir ediyor ve günlük tutuyor. İlk avcı-toplayıcı toplumlarla karşılaştığında bu insanların nasıl köpek yavru-ları gibi yerde iç içe uyuduklarını, sürü olarak avlandıklarını görerek dünyadaki türlerin akrabalığı fikrini oluşturuyor. Bu fikir seyahat boyunca gözlemleriyle gelişiyor. Galapagos adalarında özellikle beslenme şekilleri ve adaların bitkileriyle uyumlu olarak ispinoz gagalarının ne şekilde değişime uğradığını görüyor. Daha önce hiç insan görmeyen yaratıklar insanlardan kaçmıyorlar.

Anavatanla haberleşmek, o zamanlar doğal olarak yalnızca limanlarda direkt bir rotayla seyahat eden gemilerle yollanan mektuplarla oluyor. Darwin ilk defa seyahatinden yazdığı bir

mektupta evrim yani o zamanki deyimiyle, transmutasyon fikrini bir arkadaşına anlatıyor ve bunun “bir cinayeti itiraf etmek kadar tehlikeli bir fikir” olduğunu da! Darwin, liman ziyaretlerinden birinde, biriken fosilleri hocası Henslow’a yolluyor. O, bu fosilleri tasnif etmekle kalmayıp, eski öğrencisi Darwin’in ününün anavatandaki bilim adamları arasında yayılmasını sağlıyor. İncil’de insanları ve hayvanları Tanrı’nın yarattığı yazılı ve o zamanlar bu kadar aykırı bir fikri savunmak toplumdan dışlanmakla aynı şey. Bir haftada dünya yaratılmış ve insanların görevi hayvanlara hükmetmek. Bunun aksini düşünmek günah.

Charles, Salvador şehri yakınlarındaki bir tepede deniz seviyesinden yüzlerce metre yükseklikte deniz kabuklarından oluşan bir katman görüyor ve dünyanın da, denizlerin de, İncil’de tasvir edildiği gibi olmadığına, bilakis daha önce okuduğu, Lyell’in Jeoloji kitabında anlatıldığı gibi olduğuna ikna oluyor.

İngiltere’ye dönen Darwin artık din adamı olarak bir yere atanmanın peşinde değil. Önce bilim çevrelerine bulguları hakkında bilgi veriyor ve Londra’da saygıdeğer bir bilim adamı olarak kendine isim yapıyor. “Bir cinayeti itiraf etmek gibi” dediği fikrini kendine saklıyor. Ancak yakın arkadaşlarına bu fikri açıyor ve veri toplamaya, çalışmaya devam ediyor. Darwin tam 20 yıl boyunca bu çifte yaşamı sürdürüyor. Kısmen hiçbir yorum yapmadan bulgularını paylaşıyor, kısmen bu çifte hayat altında eziliyor. Hastalanıyor. Not defterine; “evlenmenin iyi tarafları: Yumuşak bir hanım, çocuklar, ihtiyarlıkta yalnız kalmamak” türünden notlar düşmüş. Karşısına; “kötü tarafları: Akraba ziyaretleri, tartışmalar” gibi düşünceleri yazmış ve evlenmeye karar vermiş.

Çok iyi anlaştığı kuzeni Emma Wedgewood ile evlenmiş. Emma dünya ve ahirete inanan dini bütün bir kadın. Bu konu dışında uyumlu bir evlilik yaşıyorlar. On çocukları oluyor, o devir için normal bir aile büyüklüğü. Artık tanınan bir bilim adamı olan Darwin taşrada bir eve taşınıp köpek ve güvercin cinslerinin ıslahı konusunda çalışarak 20 yıl geçiriyor. Fikirlerini yakın arkadaşları dışında kimseye açmıyor ve delil olacak verileri, yazıları ve evinin civarında bulabildiği midye çeşitlerini topluyor.

Ciddi bir şekilde diğer bilim adamlarıyla mektuplaşıyor ve niçin, nerede, nasıl gibi sorularıyla meraklı ve sakin bir yaşam süren bir bilim insanı olarak tanınıyor.

1858'de Alfred Wallace isimli genç bir adamın aynı tezleri yazmak üzere olduğunu görünce de sonunda epeyce geniş olarak hazırlanmış ünlü "Origins of the Species" (Türlerin Kökeni) kitabını baskıya veriyor.

Kitap hemen büyük bir üne kavuşuyor. Gazetelerde Darwin'in tezini alaya alan bir sürü karikatür ve makale yayınlanıyor. Fakat yıllar boyu çalışmalar yaptığı ve önemli bilim adamlarının desteğini aldığı için teorisi bilim çevrelerinde şaşılacak derecede kabul görüyor. Kilisenin savlarının en iyi olasılıkla yüzeysel, en kötü ihtimalle göz boyamaca olduğunu gösteren teorisi elbette İngiltere'nin o günlerinde ürkütücü bir teori. Daha önce Fransız İhtilali, sosyal düzenin bozulmasına, yönetici düzeninin değişmesine ve bunun sonucunda kaotik bir duruma neden olmuştu.

Darwin "Türlerin Kökenleri" adlı kitabının yayımlanmasından sonraki 10 yıl, başarının tadını çıkartarak yaşadı. Öldüğünde bilim adamları onun Westminster Abbey'de Newton'un yanına gömülmesi için hazırlık yapmışlardı ve onların isteği üzerine törenle ünlü katedrale gömüldü. Darwin'in biyografisini yazanlar, Darwin'in gömülmesinin Abbey için önem taşıdığını ama bunun tersinin artık geçerli olmadığını ifade ettiler.

Alfred Wallace (1823 -1913) ise çalışmalarıyla hâlâ biyolojik coğrafyanın babası olarak anılır. Wallace olmasaydı da insanlar eminim gene birkaç yıl içinde evrimin önemini fark edeceklerdi. Bu kapsamda William Henry Bates'den (1825-1892) de kısaca bahsetmek şart. O zamanlar bu teorileri ortaya çıkarmak tehlikeliydi fakat birçokları bu fikirler üzerinde düşünüyordu. Wallace ve Bates, ismini vermeden dünyanın oluşumunu ve jeolojik evrimini anlatan bir yazardan esinlenerek Amazon ormanlarına gittiler.

Oradaki sık ormanları kelimelerle tarif etmek veya TV'de izleyince anlamak gerçekten zor. Canlı türlerinin büyük çoğunlu-

ğunun hâlâ barındığı bir cennet parçası. Tek başına bir insanın ormanın içine doğru günde 3-4 km girebilmesi bu çağda bile çok zor. Bates Güney Amerika'da on bir yıl kaldı ve döndüğünde yalnızca binden fazla yeni türe isim vermekle kalmayıp "mimikri" terimini de kazandıran bir bilim adamı sıfatını aldı. Binlerce yıllık evrim sürecine dayalı taklit'i göz önüne alarak bu terimi üretti. Örneğin sarı kırmızı renklerde gövdeye sahip bir böceğin, kuşlar açısından acı bir tadı var ve bu deneyimlerine dayanarak kuşlar bu görünüşteki böceği yemiyorlar.

Onlardan farklı bir türden başka böcekler de binlerce yıl süren evrimle (kuşlar acı oldukları gerekçesiyle onları yemedikleri için) seçile seçile zamanla aynı renkleri kazanıyorlar. Ama iki böcek, birbiriyle karıştırılacak kadar benzer görünüm kazanmalarına rağmen, aslında at ile inek kadar farklı türler.

Sonra mimikri, bitkiler, balıklar ve yılanlarda da gözlendi. Bir yılan türü, zehirli bir yılanın görünümünü kazandığında, o yılanla hiçbir şekilde akraba olmamasına rağmen, düşmanları tarafından zehirli sanılıp rahat bırakılıyor. Veya orkide türleri, cazip bir yem görünümündeki bölümleriyle arıları çekiyorlar. Bazı balıklar korunmak değil avlanmak amacıyla mimikri yaparak evrim geçirmişler. Kuyruklarında bir yüzgeç, sanki bir küçük kurtçuk gibi görüntü veriyor ve onu kurt sanıp yemeğe gelen diğer balığı bu evrimsel taklit sayesinde avlıyorlar. Burada da evrimsel mimikri söz konusu oluyor. Başka böceklerde veya karıncalarda olduğu gibi akıl söz konusu değil. Tabii diğer açıdan bakınca da mimikri yani binlerce yılda oluşan taklit belki de doğanın zekâsı.

Evrimde görülen mimikrinin yani evrimsel taklidin yanı sıra, insan öğrenmesinin temelinde de taklit yeteneği var. "Akı gözündedir" tabiri bunu güzelce ifade ediyor veya İngilizce tabirle "monkey see monkey do"(maymun görür, maymun yapar). Cemiyetler de kavimler de birbirlerinden görerek öğrenmişler; bugünkü bilimsel kongreler de esasen bilginin ve çözüm yaklaşımlarının değişimi için yapılan toplantılar.

Tabii bu size hemen "sosyal mimikri"yi hatırlattı değil mi? "Mış" gibi davranan ama bu davranışlarına bazen kendileri de

inanan insanları. Muazzam kozmetik endüstrisini düşünün. Ancak bu, evrim değil, kültür çerçevesinde ele alınmalı. Fakat kültür esasen, evrimin bir parçası değil mi? Kandırma, aldatma, yanlış bilgi verme ve yalan söyleme, doğada gözlenen mimikrinin türevleri olarak da düşünülebilir.

“Benden” ve “benden değil” ayırımı immünolojide de kullanılan bir terminoloji. Yabancı bir cisim, beyaz kan kürelerimiz tarafından “kendinden olmayan” olarak kaydediliyor. Vücut, kendini korumak için buna reaksiyon veriyor. Eğer bir “yabancı” cismin, “istila” ettiği organizmanın moleküllerine benzer molekülleri varsa, bir çeşit moleküler mimikriden söz edilebilir. Daha sonra organizma bu yabancı cismi “kendinden başka” ve “dışarıya atılması gereken” olarak tanıyor ve ona karşı antikolar üretiyor. Yabancı cismin bazı kısımları, kendi gibi olduğundan, moleküler mimikri ve otoimmün hastalıkların olası açıklamaları söz konusu oluyor: Devletin polislerinin kendi vatandaşları ile savaşıması gibi...

Sıklıkla görüldüğü gibi birçok kişi, doğanın fenomenlerine bilimsel bir yanıt arıyor; birçoğu onu algılayıp tanımlıyor; bazıları çözüm buluyor ve bazıları da Bruno, Galileo, Newton ve geçmişteki birçoğu gibi bilgiyi paylaşmaya çabılıyor. Tüm bunlar, hiçbir zaman bir kişinin değil, birçoğunun işi...

Darwin'in kuramı her yere uygulanabiliyor. Biyolojide olduğu gibi politika, günlük yaşam ve sosyal bilimlerde algılamamıza ışık tutuyor. Örneğin tıpta da AIDS virüsünün veya bazı mikropların ilaçlara bağışıklık kazanmasını sadece evrim teorisi ile açıklayabiliyoruz. Virüs, iyi veya kötü değil, insana zarar vermek bilincinde olan bir canlı hiç değil. Sadece hayatta kalma dürtüsü ile sürekli mutasyonlarla ilaçla değişen ortama bile uymaya ve yaşamını sürdürmeye çalışıyor.

Darwinizm'i basitçe, “büyük balık küçük balığı yer” diye görmek de yanlış; zira virüsler küçük ve (BÜYÜK olan) insanları öldürüyor. Hümanizm ve hoşgörü de gelişen insanoğlunun yaşamda kalma mücadelesinin birer dışavurumu, birbirini bombalarla, silahlarla öldürmek de. Yani içimizde melek de var şeytan da. Darwin'den sonra gelişen öjenist fikirler, (yani köpek

yetiştiricilerinin yaptığı gibi, seçici üretimle ırkın ıslahı fikri) önce Galton tarafından ortaya atıldı.

1869'da yayımlanan "Kalıtımsal Dahi" adlı kitabında Galton, düzenlenmiş evliliklerin insan ırkını iyileştirebileceğini savundu. 1926'da kurulan Amerikan Öjeni Derneği, İtalya, Yunanistan ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri gibi "düşük" soylardan göçe sınır getirilmesini desteklediler.

Sonra Alman ırkını "iyileştirmek" amacıyla Yahudileri yakmak gibi bir Nazi uygulaması, bu yaklaşımı uzun süre bir psödo-bilim ve tabu haline getirdi. İnsanların seçici olarak üretilmesinin devlet tarafından düzenlenmesi düşüncesi o kadar içgüdüsel ki, etik bir tabu olarak kaldı; "seçici üreme" yalnızca bireysel düzeyde sürmektedir (çocuklarının annesi veya babası olarak, aynı ölçüde parlak bir insan arayan bir erkek ya da kadın). Burada da görüyoruz ki, her ne kadar teorik olarak "daha uzun", "daha açık renkli" ya da "daha koyu" insanlar ortaya çıkabilse de, en uygun veya en zeki yazılım ya da gebelik sırasındaki girdilerin yanı sıra bireyin sosyal yaşamı da tanımlamakta.

İlk çağlardan beri insanların aristokrat sınıfından medet ummasının nedeni de daha iyi beslenen, daha iyi eğitilmiş bir sınıftan daha iyi yönetim beklemeleriydi. Sonra görüldü ki daha aç olan genelde daha çok çalışmaya hazır oluyor. Tok olansa, kendi çıkarlarını yeterince garantiye alınca, her zaman toplum için daha fazla yaratmak derdinde olmayabiliyor. Kimden medet umalım neticede? Bence hâlihazırda olan sistem gayet güzel. Paranın dini imanı olmadığı için yüz binlerce Amerikalı ve Batı Avrupalı genç iş arayışlarında 'bu iş benim düzeyimin altında' diye aylak ve kronik bir bunalımda dolaşırlarken aynı işi yüz binlerce Hintli ve Çinli genç sevinerek yapıyorlar. Thomas Friedman'ın "Dünya Düzdür" (The World is Flat) kitabında bu durum gayet güzel bir şekilde anlatılıyor. Toplumun tanımlanan bir cezayı çekmekle yükümlü kıldığı kişinin hangi koşullarda ve ne kadar mali yük yaratarak hapis yatacağı da kısa zaman içinde ciddi olarak tartışılabilir hale gelecektir -politik cezalılar için bir daha söz konusu olmaması umuduyla...

Hitler Almanyası'nda olan olay ise Galton'un seçimle insan ırkını düzeltme teorisinin tamamen yanlış yorumlanarak bir ırkın yok edilmesi çabasıydı. Yahudiler bir ırk mıdır? Tabii ki hayır! Bu geniş biyoloji yelpazesini ırk olarak düşündüler ve algıladılar; esasen bu, bir inanç sistemi çevresinde toplanmaydı. Bu durum, ürkütücü nasyonalist kavramlara yol açarak insanları "öjeni" düşüncesinden uzaklaştırdı. Bıçak kendi içinde, ne iyi ne de kötü. Budama yaparken gerekli, iyi bir cerrahın elinde hayat kurtarıyor; cinayet aleti olaraksa tehlikeli. Zaten bu prensip, aşırılığa kaçan her fikir için geçerli. Hiçbir şey kendiliğinden iyi veya kötü değil, sadece insanın kullanım ya da uygulamalarında, niyeti-ne göre iyi veya kötü, faydalı veya zararlı oluyor. Bu da kendi içinde, bir sosyal rölative (görecelik) teorisidir.

1960'lar ve 70'lerde biz hekimler her türlü mikrobu düşman görür ve öldürmek isterdik. Konuya, E. Coli ile biraz değindim. Sonra anladık ki mikropların hepsi ölürse insan da yaşayamıyor. Yani çözüm hep, sağlıklı bir denge oluşturmada yatıyor. Kendi içinde sürekli çabalamak yaşamın tanımlamasıdır ve onun tersi olan sabitlik durumu ise dengenin bozulmasıdır. Zayıflamak için her gün biraz hareket edip perhiz yapmak, zengin olmak için her gün biraz tasarruf edip para biriktirmek gibi...

İnsanlar, yaşamını birleştireceği eşe karar verirken, meslek belirlerken, oturacağı evi seçerken belirli seçimler yapıyor. Genetik danışmanlık bilim dalı, anne baba adaylarına olabilecek çocuk hakkında öngöründe bulunarak danışmanlık yapıyor; yani öjeni uygulanıyor ama ilk önerenlerin düşündüğünden farklı bir şekilde. Bir kavramı, olumlu yönlerini görmeden karalamak ise bir önyargı. Belirli hastalıklarla doğacağı belli olan ve yaşamında hiçbir zaman konuşamayacak, tek başına yaşayamayacak, üretemeyecek bir çocuğun doğmasından, gerek ailesi gerekse toplum için bir yarar beklenemez. Bugün genetik bilimi, bunu önleyerek insanlara aile ve toplum bazında çok değerli hizmet veriyor.

Bir "ırkı" kötölemenin ne kadar aptalca olduğu ise ortaya çıktı dünya sahnesinde. Bugün İsrail, insanlığa yaptığı anlamlı

katkılarıyla bilimsel kongrelerde dünya çapında hayranlık uyandırıyor. Bunun nedeni, basitçe, binlerce yıllık dışlanmanın getirdiği bir beraberlik hissi ve kendini kanıtlama gereksinmesinin yüklediği kültürel disiplin ve çalışma alışkanlığı. Ayrıca Yahudiler tüm dünyaya yayılmış olarak, çok sayıda medeniyet ve kültürle yakınlaşmışlar, bu kültürlerin birikmiş bilgi ve deneyimlerinden bin yıllar boyunca faydalanmışlardır. Çin gibi büyük bir kültürün yüzyıllar boyunca bir statüko yani gelişmeyen, kemikleşmiş bir kültürel ortamda kendi içinde kalabilme ve kendini dışarıya kapatabilme lüksü Yahudilerin tarihinde hiçbir zaman olmadı.

~16~

Maymun Görür Maymun Yapar

Tarihe bakınca icatların bir ihtiyaç sonucu bazı kültürlerde doğduğunu ve ticaret sayesinde yayıldıklarını görüyoruz. Bazen bir yenilik tek bir kültürde, bazen iki üç yerde aynı zamanlarda doğuyor. Yüzlerce yıl insanlar bir bilgiyi küçük bir toplum içinde gizli tutma çabasıyla yaşamış ve buradan geçimlerini sağlamışlar. Artık gizleme çabaları çok uzun süremiyor, iletişim anlamlı ölçüde gelişti. Ve elbette, maymun gördü, maymun yaptı.

İnsanoğlu tarihinde, çeşitli ırkların farklılıklarını bir ömür içinde gerçekçi olarak anlayabilecek ve tanıyabilecek bir konuma ilk kez geliyor. Artık, üç beş insanın uzak ülkelere seyahatlerinde yazdıklarını nesiller boyu okuyarak öğrenen ve anlamaya çalışan insanlardan değil, ticaret veya bilim sayesinde dünyayı ve çeşitli kültürleri aktif yaşamları süresinde tanıyabilir hale gelen her ırktan binlerce, yüz binlerce insandan söz ediyoruz. Her kültürden insan dünyayı dolaşabiliyor, çeşitli kültürleri tanıyor. ABD’de çıkan filmler aynı anda tüm dünyada gösterime giriyor. İnsanlar giderek birleştikleri ortak değerlerin, farklılıklarından daha ağır bastığının farkına varıyorlar. Sonsuz olanakla-

rı bulunmayan bir adada yaşadıklarını ve birikmiş bilgileri ortaklaşa kullanarak beraber yaşamının faydalarını daha çok anlamaya başlıyorlar. İsrail, Hindistan veya İsveç'te üretilen bir ilaç, kısa zamanda Güney Amerika'daki bir hastanın tedavisinde kullanılabilir. Bilim ve sevgi ancak paylaşılarak çoğalır. İnsanlar dünyada barış içinde, verimli bir şekilde yaşamak, hayatta kalabilmek için bilgi ve sevginin paylaşımına gereksinimleri olduğunu anlamaya başlıyorlar.

Bruno, Galileo, Newton, Konrad, Lorenz, Darwin gibi insanları putlaştırmak doğru değil. Ama yeni bir çağa, bu insanların cesaret ve çalışmaları sonucunda girdiğimizi hatırlayıp onlara haklarını vermek de gerek; Hz. İbrahim, Musa ya da İsa'dan öğrendiklerimizi unutmadığımız gibi.

Hâlen, Darwin'in kuramının yalnızca bir "teori" olduğunu ve kanıtlanmadığını söyleyenler var... Buna, sadece, "İnsaf!" diyebilirim. Bunu iddia edenlerin teorilerini bir inceleyin ve şu soruyu sorun: Hangisi ile doğal olayları daha iyi anlayabiliyor ve bu zamana kadar elde ettiğimiz bilimsel verileri daha iyi açıklayabiliyoruz? Ve de kanıt? Peki, daha ne istersiniz? Belki, daha az önyargılı bir anlayış ve daha ileri bir eğitim? Fakat bu konuyu daha uzatmayalım. Bu cümleleri kavrayabilecek kadar şanslı olan kişilerin bilgi ve görüşlerini başkaları ile paylaşma görevleri olduğuna inanıyorum.

~17~

İlk İnsanlar

Alet kullanan, başka hayvanları evcilleştirebilen ve onların ürünlerinden faydalanan canlıları inceleyen bilime “mirmekoloji” deniliyor. İlk çok katlı binalar tahminen bundan 120–140 milyon sene önce kurulmuş. Kimlerden bahsettiğimi hemen anladınız herhalde: karıncalardan! Gerek diğer hayvanların içerdikleri sıvıları, gerek bal veya meyve özlerini taşıyabilmek için yaprak veya odun parçalarından faydalıyor, böylece alet yardımı ile on kat fazla yük taşıyabiliyorlar. İpekböceklerini besleyip sağıyorlar. Evrimde bizlerden çok daha eski olan ahtapot, at ve köpeklerin kişilikleri olduğunu biliyoruz. Deneme yanılma yolu ile saldırgan, meraklı ya da utangaç olabiliyorlar ve bir anlamda kendi kişiliklerini geliştirebiliyorlar. Karıncaların kısmen bir hiyerarşi içinde yaşadıklarını ve savaştıklarını da biliyoruz. Boyları 2 ile 25 milimetre arasında değişiyor. Karıncaların “feohormon” denilen kimyasallarla anlaştıklarına dair ipuçları var. Bazıları göçebe, bazıları yerleşik düzende yaşıyor. Mirmekoloji daha başlangıcında olan bir ilgi alanı. 18. yüzyıldan başlayarak artan bir hızla yeni bir bilim dalı haline geldi.

Evrimde karıncalardan epeyce sonra, yaklaşık 100 küsur milyon sene sonra benzer özellikleri olan bir başka canlı ortaya çıktı. Homo erectus, tamamen iki ayağı üzerinde yaşayabilen ilk tür. Dört ayak üzerinde koşabilmenin önemli avantajları var; bir ayak incindiğinde de kaçabilmek gibi. Diğer taraftan, iki ayak üzerinde durabilmenin avantajı ise, iki elin, alet kullanabilme ve bir şeyleri taşımak için serbest olması. İnsanlar, 400–500 bin yıl kadar önce taşlardan kesme aletleri yapabilmişler; önce sadece taştan, daha sonra, yumuşak aletlerle, örneğin tahta ile taşı daha bilinçli kırma yöntemleri geliştirmişler.

Bu türün önemli bir temsilcisi veya alt dalı Homo sapiens neanderthalensis, tüm dünyaya yayılmış durumda. Yine tüm dünyaya yayılan Homo sapiens sapiens yani modern insan ise

200.000 yaşında ve Neanderthal insanı ile 150.000 yıldan fazla beraber yaşadığı biliniyor.

Homo erectus'un bir milyon sene önce Afrika'dan Avrasya'ya yayıldığını biliyoruz. 500 milyon sene öncesinden Java'dan Avrupa'ya yayıldıklarına ve taş yontmadan öte iki barınağın arasına taş döşeme becerisini gösterdiklerine, ateş yakmayı bildiklerine dair bulgular var. Erkek genelde fiziksel olarak daha kuvvetli olduğundan, insan gelişiminin erkek merkezli çağı söz konusuydu. Bugün bile mangal partilerinde ateşi erkeklerin kontrol ettiklerini ve eşlerinin çok ender bu işe soyunduklarını görürsünüz!

Tarih yukarıda sözü edilen iki tür insana şahitlik yapıyor: Cro-Magnon'daki mağara resimleriyle tanınan atamız yani modern insan ve ondan daha kısa boylu fakat güçlü olan Neanderthal insanı. Cro-Magnon ismi Fransa'daki resimleri bulunan mağaradan kaynaklanıyor. Neanderthal insanı da ilk kemiklerinin bulunduğu Almanya'daki kasabadan alıyor ismini.

At ve eşek gibi iki evrimsel akraba olan bu Homo sapiens türleri, aynı coğrafi bölgelerde yaşamışlar. Otuz iki bin yıl kadar öncesinde son Neanderthal kalıntılarını buluyoruz. Tabii elimizde onların neslini tükettiğimize dair net bir ipucu yok. Psikolojik açıdan çöküntüye uğrayıp çoğalmama kararı vermeleri olasılığı biyolojik olarak düşünülünce çok uzak bir ihtimal. Kesin olan, başka türlere karşı savaştıkları ve bu savaştan geriye atalarımızın kaldığı. Modern insanın Neanderthal insanını yiyip yemediğini de bilmiyoruz. Bugünkü bilgi ışığında bakınca yemiş olmaları doğal gözüküyor. İhtimal o ki, hem soğuk geçen yıllarda avlanma becerilerinin yaşamaya yetmemesi, hem de atalarımızın onların sonunu getirdikleri. Neanderthal'ler ve Cro-Magnon'lar belki de çiftleşebiliyor ve çocuk da doğurabiliyorlardı. İnsanların her önüne gelen yaratıkla çiftleşme dürtüsüne bakarsak, bu çok büyük bir olasılık. Fakat öyle olsa bile iki ayrı türün ya yavruları olmuyordu ya da atla eşiğin birleşmesinden doğan katır gibi yavruları oluyordu. Katır bilindiği gibi at ve eşiğin çiftleşmesinden doğar ve anne eşekse daha ufak, atsa daha büyüktür. Katırlar kendi araların-

da yavru yapamazlar. Yani katır biyolojik açıdan bir çıkmaz sokaktır.

Elli-altmış bin sene kadar önce modern insanın izleyebildiği-miz hikâyesi başlıyor. Avustralya'ya kadar yayılan modern insan günümüzdeki ressamı kadar iyi resimler yapıyor. Aletleri ilk Eski Taş Devri insanlarına göre daha ince ve daha kullanışlı. Muhtemelen biz bugün sadece mağaralarda yaşadıkları zamanları saptayabiliyoruz, izleri, tabiatın etkisinden bugüne kadar korunabildikleri için. Genelde mağara dışında yaşadıklarını tahmin etmek zor değil. Tahta ve deriden yaptıklarından az ipucu kalmış, yine doğanın etkisiyle. Estetik duygumuz herhalde erken gelişti. Anadolu'daki Roma Devri evlerinde kullanılan la-civert mozaik döşeme taşı (lapis lazuli) şimdi Afganistan olarak bilinen yerden getirilmişti. Ondan çok önce, lapis lazuli eski Mısır'da mücevher taşı olarak kullanılmaktaydı. Yontma Taş Devri insanları resimlerinde kullandıkları boyaları yüzlerce kilometre uzaktan taşımaktaydılar. Bugün birkaç altın veya mücevher tanecığı için tonlarca toprağı yerinden oynatmıyor muyuz? 30.000 yıl kadar önce insanların kuğu kemiğı ya da fildişinden kaval ve 40.000 yıl kadar önce ayakkabı yaptığını biliyoruz. Bu, en azından bulguların düşündürdüğü... İnsanların çok daha öncelerde ayakkabı yaptıklarını ve gelecekte bununla ilgili kanıt bulacağımızı hayal etmek zor değil...

Bugün yaşayan insanların hepsi aynı türden. Yani değişik kıtalarda yaşayan insanların birbirlerinden çocukları oluyor. Hepimiz aynı atalardan türedik. İnsanların evriminde göç, değişik kültürlerden değişik yaklaşımların öğrenilmesi açısından, büyük bir önem taşıyor. Bir diğer önem taşıyan gerçek ise avcı-toplayıcı toplumların yerleşik düzene geçmeleri.

Neanderthal insanının yok olmasına karşın Cro-Magnon insanının çoğalmasına yol açan üstünlük bugünkü geçerli teoriye göre, Cro-Magnon insanının daha iyi konuşabilmesinde, iletişim kurabilmesindeydi. Neanderthaller dışında, Gürcistan insanı, Homo habilis ya da Flores insanı gibi, tümü yok olmuş bazı "hominid"ler de vardı. Bu türlerle ilgili olarak elimizdeki bulgular ya 18.000 yıl önce yaşadığı düşünülen Flores insanı olgu-

sunda olduğu gibi çok enderdir ya da 2 milyon yıl öncesine dayanan *Homo habilis* gibi çok eskidir.

Antropologlar daha çok kelime üretebilmenin gırtlakta bir mutasyon sonucu olduğunu ve daha iyi sürü çalışmasını, avlanmayı, işbirliğini ve barınmayı beraberinde getirdiğini açıklıyorlar. Bu üstünlük aynı zamanda muhtemelen *Neanderthal* insanının da sonunu getirmiş.

Afrika'da yaşayan ve bir zamanlar *Bushmen* olarak bilinen avlayıcı-toplayıcı *San* kabilesi, -okuyucu belki "Tanrılar Çıldırması Olmalı" adlı filminden anımsayabilir- DNA'larında, diğer insanlara göre daha eski evrimsel bağlantılar taşımakta. Konuştukları dil olan "Xu!" atalarımızla olan canlı bir bağlantı. İngilizce gibi birçok dil sadece 20-40 arasında ses kullanırken, "çı" gibi bir sesle karakterize edilen bu dilde, 100'ün üzerinde ayrı ses mevcut.

Farklı sesler çıkartarak ayrıntılı anlayabilmek insanlar arasında anlamlı bir üstünlük sağlıyor. Bu üstünlük, günümüzde kültürler ve sınıflar arasında daha rafine ve yoğun bir şekilde kullanılıyor. Bilim insanları ise genelde halkın anlayamayacakları terimleri tercih ediyorlar. Bu durum nüansları, ayrıntıları daha çabuk paylaşabilmek için kısmen gerekli olsa da, kısmen de bir meslek grubunun sürü içinde kendi yerini güvene alması amacıyla kullanılıyor.

Taş devri insanların sayma kavramı vardı ve ilk sayılar ortaya çıktı. Mağaralarda sayılar çentik olarak 50 bin yıl kadar önce mevcuttu. Yazılı matematiğin ilk kavramı, 8.000 yıl kadar önce Sümerliler ile ortaya çıktı. Bir an için kendinizi Taş Devri insanı olarak düşünün: En önemli işiniz yemek ve korunmak, sonra da seks olurdu. Denizin birincil besin kaynağı olduğunu anlar ve tahta kayıklar yapmayı öğrenirdiniz. Hayvanlarda sayma kabiliyeti var. Sadece primatlar değil, mesela rakun, sıçan ve kuşlarda da sayabiliyor. Bu kabiliyet bir sürü deney ile sınanabiliyor ve bu da bilim zevklidir deme nedenlerimden biri. Malınız olduğu anda saymak isterdiniz. Bilinçsiz olarak parmaklarınızı kullanarak saymaya başlar, daha sonra yakaladığınız hayvanları sayar ve bu sayıları diğer sürü mensuplarına duyurmak isterdiniz. Bir şeyi kavradığınız zaman diğerlerine de öğretmeye çabaldınız.

~18~

Maymun Eğitimi

Afrika'daki doğal yaşam alanlarında maymunlar üzerinde yapılan bir çalışmada sesler teybe alınmış. Etkileri de tekrar tekrar çalınarak denenmiş. Tehlikeli hayvanlara karşı uyarıcı sesler mevcut, "büyük kuş ama tehlikeli değil, meraklanmaya gerek yok" anlamına gelen de. Daha güçlü bir hayvana yaklaşıırken çıkarılan ses, daha güçsüz hayvana yaklaşıırken çıkarılardan farklı. Yılan uyarısı değişik ve açık alana doğru bir kaçış uyarısı içeriyor; kuş uyarısı ise, çalıkların içine doğru kaçmayı. Bir bulgu da yavru maymunların bu sesleri iki yaşına kadar "öğrenmeleri"- yani ilk başta yanlış sesler çıkartmaları ve anlamamaları. Aynen insan gelişiminin ilk yıllarında olduğu gibi.

Lisan, insanlarda bugün yalnızca anlaşmak değil, aynı zamanda dışlamak amacıyla da kullanılıyor. Örneğin günümüzde bilim dili, yan dalların ve "yeni bilimlerin" kendi özerkliklerini vurgulamak ve korumak amacı ile de kullanılıyor. Veya "halk"ı dışlamak için... Eskiden "hospitalismus" denince hastanede edinilen enfeksiyon kastedilirdi. Yani, o açıdan sağlam girenin, hastanede kapıldığı bir enfeksiyon. Bu, halk arasında fazlaca anlaşılır olunca "nosocomial enfeksiyon" denmeye başlandı. İnsan denilen hayvanın bugünün toplumunda işlevsel duruma gelebilmesi için yirmi yıl ya da daha fazla bir süre eğitimden geçmesi gerekiyor. Maymununkinden daha uzun ciddi bir süreç... Ama benzerlikler sadece dilin öğrenilmesinde değil...

Paranın kullanımı öğretildiğinde, bir grup "kapuçin" maymunu basit dürtülere makul yanıtlar verdiler; rizikolu işlere ise mantıksız tepkiler gösterdiler; biriktirmede başarısızdılar; fırsat bulduklarında çaldılar; parayı besin ve bazen de seks için kullandılar. Diğer bir deyişle, araştırmayı yapan Chen'in daha geleneksel meslektaşlarının incelediği yaratık gibi, yani Homo sapiens gibi davrandılar.

Kullanımı zaten yeterince şaşırtıcı olan paranın bir de laboratuvarı geneleve çevirmesinin kimseye yararı olmayacağını düşünen Chen, bazı önlemler alarak Yale'deki maymunların seks ilişkilerinin doğanın öngördüğü biçimde yol almasını sağladı. Bilim adamının tepkisi, büyüklerin çocuklara takındığı korumacı tutumu hatırlatmıyor mu?

Konuşmadan sonra, kanaatimce en önemli gelişme, ancak 6.000 yıl kadar önce gelişmeye başlamış olan yazı. Yüzlerce yıl sadece mal mülk hesabı için kullanılmış yazı, sonra kurallar ve kanunlar için. Yazı temel olarak "maymun görür, maymun yapar" kuralıyla yayılmış ve birçok kùltür tarafından alfabenin gelişiminde birinin diğerine üstünlüğünü vurgulamak üzere değiştirilmiş. Kelimenin gerçek anlamı ile "özgün", diğer bir deyişle, birinin diğerini taklit etmediği alfabeler Amerikalılar'da binlerce yıl sonra evrime uğradılar.

50 bin sene öncesinde o zamanki Buzul Çağında insanlar, Endonezya ve Java civarındaki kara bölümlerinin yakınlığından da faydalanarak deniz araçlarıyla Avustralya'ya varmışlar... 17-11 bin sene önce de Bering kanalını kaplayan buzul kara köprüsünden Amerikalılar'a... İlk insanın Amerikalılar'a vardıktan sonra sadece Kayalık Dağlar (Rockies) ve And Dağları'nın batısında mı kaldıkları yani kuzeyden güneye mi geldikleri, yoksa doğuya doğru da mı yayıldıkları henüz tam bilinmiyor. Her geçen yıl eklenen yeni bulgu ve bilgiler bu göçleri daha iyi anlayabilmemize yardımcı oluyor. Amerikalılar'ın keşfi insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır ve bu nedenle bu bölümde bunu değişik açılardan ele alacağım. İnsanlık tarihinin göreceli olarak uzun bir dilimi, bilim adamlarının orada burada kemikleri incelemesi ile tayin yapılmasına kadar oldukça sessiz geçmiştir. Bilinen şu ki, Avustralya'ya göçten sonra oradaki insanların 50 bin sene kadar Avrasya'daki insanlardan uzak yaşamış olmaları.

Amerikalılar'a varan insanların da Kristof Kolombus'a kadar diğer hemcinsleri ile temasları kesilmiş. Esasen bu anlayış, bir emekli İngiliz komutanı Gavin Menzies'in, Çinlilerin Kolombus'un 71 yıl önüne geçtikleri teorisini ortaya atmasına kadar

sürdü. O, dünyanın ve tüm kıtalarının, Çin tarih kayıtlarında kısmen belgelendiği gibi, donanmaları 1405 yılından itibaren okyanuslarda dolaşan bir Çin amirali Zheng He tarafından keşfedildiğine inanır.

Afrika ve Amerikalar'ı, Kolombus ve diğer Avrupalı denizcilerin "keşfi"nden önce gösteren haritaların varlığı, Kolombus'tan önce oralara birinin gitmiş olabileceğini düşündürmektedir. 1424'de yeni imparator içe kapanmaya karar verdiğinde, eski kayıtlar yakıldı ve Çin, bu "keşif" üzerine gidemedi. Osmanlı Amirali Piri Reis, 1513 yılına ait haritasında Amerikalar'ı gösterdiğinden, Kolombus'un keşfi sorgulanır. Notlarında, haritasını, birkaç yüzyıl önce yapılmış başka haritalardan kopyalandığını bildirmektedir. Yeni bulguların ortaya çıkmasına değin harita peşinden koşmalar, araştırmacıları büyülemeye devam eder. Antropolog Thor Heyerdahl ve ekibi, tarih öncesine ait "Kon Tiki" gemisi ile 1947'de Güney Amerika'dan Polonezya'ya ilkel teknelerle ulaşmanın mümkün olduğunu kanıtlar. Her ne kadar yeni bulgular Polonezya'nın Asya'dan koptuğunu gösterirse de, tarih öncesi yelkenlilerinin binlerce kilometre yapmış oldukları anlaşılmaktadır. Thor Heyerdahl 1970'de, Atlantik'i papirüsten yapılmış Ra teknesi ile geçmeyi başardı.

~19~

Dine Doğru İlk Adımlar

İlk insanların ölümlerini gömme alışkanlığını edindiklerini kazılardan anlıyoruz. Bu, ölen insanı yüceltmek anlamında, ilk kez Neanderthal insanlarında görülmüş. Ölü gömme alışkanlıkları birçok bilim adamının algılamasına göre hem ölümden sonra hayata inanmayı beraberinde getirmiş, hem de giderek din adamları sınıfının oluşmasına yol açmış.

Erken çağlardan itibaren insanlar arasında gagalama düzeninin varlığı, bazılarının çiçekler, değerli taşlar, daha sonraları da birçok kilo altınla; bazılarının ise hiçbir tören yapılmaksızın gömülmelerinden sezilmektedir. Bazı avcı-toplayıcıların “asil” oldukları; bazılarının ise olmadıkları, mezar buluntularının stil ve ayrıntılarından anlaşılmaktadır.

Bugün de avcı-toplayıcı olarak yaşayan insanlar var. Mevsimsel göçebelik yaparak yazı yaylalarda, kışı ovalarda geçiren kabileler var. Taş devri insanlarına benzeyenlerin sayısı, medeniyetlerle etkileşime bağlı olarak, giderek azalmıştır. Bu insanların çevrelerindeki bitki ve hayvanları, birçok şehirde yaşayan “başarılı” insanlardan daha iyi bildiklerini biliyoruz. Taş devri insanının inşa ettiği en eski abidelerden biri Göbeklitepe’de olup 11.500 yıl öncesine gider. Güneydoğu Türkiye’de Irak sınırının yakınındadır. Arkeologlar taşa oyulan resimlerin zarıflığından abidelerin Roma Devri’nde (10.000 yıl kadar sonra) olduğunu düşünmüşlerdir. Modern tekniklerle bu insanların ibadet yerlerinin yaşı doğru tespit edilebildi. Çanak çömlek daha sonra ortaya çıkar. Belki bazı ahşaptan yapılmış çanak-çömlek de kullanmış olabilirler ancak doğal çürüme nedeniyle bir şey bulunamamıştır. Atalarımızın önce ahşabı, daha sonra da taşı kullandığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Bir süre sonra kili ısıtarak katı ve sıvı besinleri daha kolay taşıyan kaplar yapmaya başladılar. Isıtılmış kilin taşınması, muhtemelen günümüzden dokuz ya da on bin yıl önce, yaygın kullanılmaya başlayan çanak çömlek için basamak oluşturmuştur.

İnsan kültürlerinin kökenine dönelim: Amerikalılar'da o kadar verimli ovalar, ormanlar var iken neden Mezopotamya'da ve Yakın Doğu'da en verimli kültürler gelişmiş ve en büyük keşifler yapılmış? Nasıl olmuş da "Conquistadorlar" (Fethedenler) Amerika'yı tüfek, kılıç ve at kullanan bir avuç insanla fethetmişler? Ve oradaki insanlar neden tekerleği kullanmayı ve barut icat etmeyi beceremeyerek anlamlı oranda geri kalmışlar?

İlk tarım toplumları coğrafya ve iklimlerin değişmesiyle biyolojik laboratuvar olarak en kolay yerde gelişmiş; yani en fazla tahıl türlerinin olduğu, biyolojinin en fazla zenginlik gösterdiği yerlerde. En fazla çeşit ve seçenek olan yerlerde hayvanlar ve tabii bitkiler evcilleştirilebilmiş. Mezopotamya bugün de en çok tüketilen besinlerin, buğday ve arpanın anavatanı.

Bitkilerin insanlar tarafından evcilleştirilmeleri üç basamakta görülür: İnsanların yabani alanlardan yıllık bitkileri topladıkları aşama olan toplama; istenen tarlalarda yabani genotiplerin sistematik olarak ekildiği yetiştirme; istenen özelliklerde mutant bitkilerin yetiştirildiği evcilleştirme... Yetiştirme esas basamaktı; ekim, toplama ve tekrar ekimden oluşan tekrarlayan döngüyle evcilleştirmeyle sonuçlanan genotip birikimine ulaşıldı. Yeni arkeobotanik bulgular göstermektedir ki, incir tarımı Yakın Doğu'da 12.000 yıl önce yaygın biçimde uygulanmaktaydı, hemen hemen tahıl ve sebzelerin evcilleştirilmesinden bine yakın yıl kadar önce; incirin evcilleştirilmesi, üzüm, zeytin ve hurma gibi diğer meyvelerinkinden 5.000 yıl kadar önce gelişti... Kuzey Amerika'da, kabak ve ayçiçeği gibi yerli bitkiler günümüzden 5.000 ve 4.000 yıl önce evcilleştirilmişlerdi.

Biyolojik türlerden bahsederken 3,5 ila 20 milyon tür olduğunu tahmin ediyoruz dünyada bugün. Fizik ve kimyanın yardımıyla bulduğumuz bir taş, kemik veya tahta parçasının nispeten net bir şekilde yaşını saptayabilirken biyolojik tür denince neden bu kadar geniş bir yelpaze karşımıza çıkıyor?

Cevap basit: İnsan genelde çıkara yönelik düşünen, çalışan ve kolay çözümler arayan bir hayvan. Narsist yaklaşımımız çerçevesinde inanmak istediğimiz kadar akıllı da değiliz... Ciddi bir sorununuz olmadıkça, ne çalışmak ne de düşünmek isteriz...

Mümkün olduğunca az enerji kullanmak isteriz. Keyif aldığımız şeyleri yapmayı severiz. Yüz binlerce yıllık geçmişimizde güvenlik nedeniyle sürüler halinde yaşayagelmışiz. Sürü güdüsü hâlen günlük tercihler ve davranışlarımızı belirleyen temel güdülerden biri... Sürüye dâhilsen *bendensin*; sürüye dâhil değilsen *ben-den değilsin* ve bu durum tehlikelidir.

İnsan muhtemelen ot yiyen hayvanken yokluk zamanlarında et yiyen hayvan haline gelmiş. Hatta protein eksikliği olduğu zaman son örneklerini Yeni Zelanda'da gördüğümüz etobur bir hayvan olan insan kanibal de oluyor. Bu güdüler modern insanda da var. 2002'de dehşetle okuduk ki Almanya'nın Rotenburg şehrinde internette tanışan Jürgen B. kendi onayı ile Armin M. Meiwes tarafından öldürülerek kısmen yenmişti. Ve 1972'de Güney Amerika'da And Dağları'ndaki uçak kazasından sağ kurtulmayı başaran yolcuların, ölüleri yemesini, yani kanibalizmin medyaya yansımaları gördük. Hiçbir şey eğer zorunlu kalırsak insanoğlunun çok uzağında değil. Gerekirse başka seçimimiz yokken, birbirimizi de yiyoruz. Kendilerine bomba sararak patlatan insanlara "deli" gözüyle bakmak da sadece insana has bir salaklık. Eğer bir insan kendini bir sürünün parçası olarak tanımlarsa, sürü kültürel ya da ırksal olarak tehlikeye maruz kaldığında, ölüme hazır olacaktır. Ve de en büyük "sürü" muhtemelen dindaşlarıdır; dinsel amaçlarla, başka amaçlardan çok daha fazla savaşlar olmuştur! İnsanların kendileriyle ilgili algılarını geliştirmesini ve gelecekte insanlığın bütününe düşünebilmesini desteklemeliyiz. Gerçekte, kendine saygı yönünden, bir batı toplumunda azınlıkların evlerini ateşe veren bir modern insan ile bedenine bir bomba sararak kendisiyle birlikte birçok kişiyi öldüren bir Arap ya da Kürt kadını ya da Iraklı bir çocuğu yok eden bir Amerikan askeri arasında pek bir fark yoktur. Bu kişiler, "sürü"lerini tehlikede gördüklerinden hızlı bir çözüm arayışı içindedirler.

Birlikte gezdiğimiz sürülerin içinde, Konrad Lorenz ve konuyla ilgili çalışmalar yapmış olan birçok bilim adamının önermesi olan gagalama düzeni prensibi işliyor. Alfa hayvan, gücü elde edebilmek için kıyasıya, ölümüne savaşıyor ve güç onda

olduğu sürece sürüden kiminle isterse çiftleşebiliyor. Yani en güçlüünün genlerinin çevreye yayılmasının bir örneği. Ortaçağa kadar gelen ve bugün de esas itibariyle canlı olan “prima nocte”, yani ilk gece hakkı, asilzadelere eskiden, esir kadınlarla ilk kez sevişme hakkını veriyordu. Son örneğini Bill Clinton ve Monika Levinski’de gördük; esas itibariyle epeyce yaygara koparılmasına rağmen herkes de anlayabildi alfa hayvanının ruh halini, fazla yargılayan olmadı “ayol insancılığı” veya psödo-hümanizm meraklıları dışında... Tarihte eğlendirici bir sayfa olarak kalan bu olayı birçokları derinlemesine etik dışı bulsa da, ironi ve merak ağır bastığından, her ayrıntıyı duymak peşindeydiler: “Monika, başka nereni elledi?” türünden sorular sorarak...

Gagalama sıralamasında alfa hayvan, tok olduğunda ve onun yerine hiç kimse göz koymamışken rahat ve tam bir hoşgörü timsali. Bilhassa genç erkek hayvanların bilmiş dişilerle oynaşmasını rehavet içinde seyrediyor. Dişilerin hırçınlıkları, genç veya hasta hayvanların sıradışı hareketleri hiçbir şekilde onun rahatını bozmasına neden olamıyor. Hiçbir zaman alfa hayvanı olamayacak hayvanlar da lider tarafından hoşgörüyle karşılanıyor. İnsan topluluklarında da bu durum böyle. “Delidir, ne yapsa yeridir” diye saray soytarılarına bakan, ya da dalgın bilim insanına hoşgörü timsali olan, yeri güvendeki lider, ne zaman kendi yerinin tehlikede olduğu hissine kapılırsa çok acımasız davranabilir. Temel köpek eğitiminde köpeğiniz sizi lider hayvan olarak içtenlikle kabul ettiyse yemek yerken elinden yemeğini alsanız bile ses çıkartmaz ama tam bir kabul yoksa, yemeğini yerken dokunursanız hırlar veya ısıırır.

Eski zamanlarda ördek, köpek ya da at gibi birçok hayvanın evcilleştirilmesi, yavruyken anasından alınarak bir insanı alfa hayvanı olarak kabullenip peşinden gitmesini sağlayarak olmuştur diye düşünüyorum. Bu hayvanları kolayca öldürüp yemek varken evcilleştirmeyi ve sürü olarak beslemeyi, birkaç uçuk salağın eğlencesi dışında bir şey olarak anlayamamışlardır atalarımız. Daha sonra evcilleştirme, gereksinim ile gelişti. Evcilleştirilmiş hayvanlarla ilgili “mevcut durum” kabul edilip yay-

gın olarak uygulandıktan sonra, yeni gelişmelere, örneğın, tekerleğın bulunmasına yol açar. Eğer bir arabayı çekecek hayvan yoksa, tekerleğın icadına da gerek yoktur. Bazı kıtalarda tekerlek icat edilememiştir; zira insanlar o aşamaya geldiklerinde evcilleştirilebilecek hayvanlar bulunmuyordu... Yine evrim açısından bir ironidir ki Amerikalılar'da evrime uğrayan deve ve atlar, insanların kendilerini evcilleştirebilmelerinden çok önce ortadan yok olmuşlardır.

Gagalama sıralaması biyolojide önemli bir prensiptir. İnsan sürülerinde ve hiyerarşik düzeninde bugün ve bu çağda hâlâ geçerli. Sürü nüfusları arttıkça, günümüzün kültürel çoksesliliğinde, gagalama düzeninin neresinde olduğumuzun anlaşılması zorlaşıyor. Cep telefonuna göre mi karar vereceksin yoksa kullandığı arabanın markasına ya da saç stiline göre mi? Hangi ülkenin pasaportuyla seyahat edildiğı her zaman basit bir ayırma neden olan bir ölçüt, örneğın, yaşı, boyu ve kilosu da öyle insanın. Bu gagalama düzeni ülkeler arasında da net olarak var. Tek bir atom denizaltısında, İkinci Dünya Savaşı'nda patlayan bombaların tümünden fazla patlayıcı güç bulunduran ABD, kendisini temsil eden her diplomat ve subayında bu gücün fiyatını yaşıyor. ABD'li en basit çavuş, gümrük veya pasaport kontrol memuru, temasta olduğu yabancıyı aşağılayabiliyor. Arap ülkelerin çoğunluğunda kadınlara ikinci sınıfmış gibi davranılabiliyor. "Tatlı tatlı konuşun ama yanınızda büyük bir sopa taşıyın" (Speak softly and carry a big stick) demişti Theodore Roosevelt. Göze göz prensibi konusunda Ghandi'nin dediğini anlayabilmek gerek; "göze göz prensibi ile dünyada gözü gören insan kalmazdı!"

Tabii 20-40 kişilik bir kabilede rahatça çalışan gagalama düzeni, nüfus arttıkça zorlaşıyor. Sıralamayı hemen kestirmek zor. "Sıralama sırası için kavga etmeye hazır değilim, ben zaten müthişim" mesajını burnu hafif havaya kalkık çok iyi giyimli ve marka bavullarını havaalanında hamala taşıtan kişi çok rahat verebiliyor.

Batı, Hitler'i, Mussolini'yi çıkartırken Doğı bize Ghandi'yi verdi. Batı Martin Luther King'i doğururken, Doğı Pol Pot'u,

Kamboçya diktatörünü çıkarttı. Kendi içimizde, kültürümüze bakılmaksızın, hem çatışma hem de barış özlemi var... Batı kültürü Endüstri Devrimi'nden sonra doğal olarak tüketici toplumu geliştirdi. Doğudaki mistik ve kısmen bu gagalama düzenine girmeyi reddeden çünkü bu tür kargaşanın hiç kimseye bir yararı olmadığını özümsemiş kültüre, ancak hippy nesli ile geniş kitleler ile uzanabildi. Bu neslin temsilcileri şimdi ABD'de en başarılı, açık fikirli ve alçak gönüllü insanlar arasında yer alıyor.

Gagalama düzenini kültürel olarak yorumlarken elbette yanlış anlaşmalar ortaya çıkabiliyor. Aşağılama nerede başlıyor, nerede bitiyor, nerede tahammül edilemez boyuta geliyor, nerede tırmanış veya tansiyon yükselmesi saldırganlığı başlatıyor- bunların bilimsel ölçüm çalışmaları önümüzdeki nesilleri meşgul edecek heyecan verici alanlar. IQ yani "Intelligence Quotient" (zekâ testi) yanı sıra EQ yani "Emotional Quotient" (duygusal zekâ testi) var; umuyorum yakında BQ "Bias Quotient" (önyargı/sapma katsayısı) da ölçülebilecek. Daha sonra değineceğimiz gibi, önyargı herhangi bir kültürün bir parçası ve dolayısıyla, nesnel olarak tanınması, tanımlanması ve ölçülmesi gerekiyor. Bir noktada, gagalama sıralaması ile uzlaşmamız gerekiyor. Çoğunlukla, şans eseri hayattayız, eğitimliyiz, sürümüzü ve arkadaşlarımızı seçiyoruz (kuşlar tüylerine göre sürüler oluştururlar) ve de olanağımız varsa, yaşadığımız ülkeyi.

Her insan bir diğeri ile karşılaşınca diğeri "işime yarar/yaramaz" ya da, "kendimden/kendimden değil" testinden geçiriyor. Yani bilgisayar lisanında "1" veya "0". Bu testi farkında olmadan yapıveriyoruz. Yapmıyorum diyen de kendine yalan söylüyor. Bu temel yaklaşımımızı, almış olduğumuz kültür ve eğitime göre mükemmelleştirebiliyoruz. Her insan, kişisel olarak bir şekilde önyargılıdır. Bu tanışmanın kendisine cinsel açıdan, fikir açısından, güzel vakit geçirme açısından yararı olup olmayacağı kararını kısmen bilinçli kısmen bilinçaltında veriyor. Bu kararı verme aşamasında da edindiği ailevi ve kültürel önyargılar önemli. Bu önyargılar zamanla matematik olarak tanımlanabilecek ve ölçülebilecek hale gelecekler; en sonunda x sonsuza doğru gider ama y'ye erişemez türünde bir denklem çı-

kacağından da eminim. İnsanoğlu bilim ile sadece belirli gerçeklere yaklaşabilecek ve sezgi ile sanki o gerçeği yakalayabilecek. Tüm dünyadan, sadece çocuğunun ABD pasaportu olsun diye gidip ABD’de doğum yapan en az on kadını, ben biliyorum. Yılda yarım milyon yabancı öğrenci, eğitim için ABD’ye gidiyor. Ben şahsen doğduğum yerlerde yaşama kararını verdim, en çok burada çevreye faydam dokunur diye. Biraz Doğu kültürlerine ilgim ve geri kafalı yaklaşımımla başka pasaport da almadım. Ama doğrusu tam da doğduğum şehirde yaşamanın hava kirliliği ve trafikten dolayı en azından benim için ahmaklık olacağı kararını vererek Ege sahillerine kaçtım. Aldığım tüm kararların akılcı olduğundan her zaman emin değilim.

On milyon kadar (daha önce 3,5–20 milyon arası demiştim) biyolojik tür olduğundan ve bu konuda henüz net rakam veremediğimizden bahsetmiştim. Biyolojik türlerin sayısında böylesine büyük bir belirsizlik olmasının nedeni kısmen hâlâ genel biyoloji bilginizin azlığını gösteriyor. Kısmen de bilimin bazen sanıldığı gibi çok “her şeyi bilen” olmadığını. Bu rakamın içinde genç nesillere bir meydan okuma ve bolca olanak daha var, önümüzdeki çağlarda! Hem de “ciddi, her şeyi bildiği sanılan koskoca hocaların da”, “eğitimlerinin başlangıcında inandıklarından çok daha az şeyi bildiği” gerçeği. Bilinmeyen türlerin büyük bir oranının da hâlâ Amazonlar’da yaşadığı düşünülüyor...

“Hayvan olarak insan”ı anlamamızı şekillendiren popüler kitaplara bir göz atacak olursak: Zoolog Desmond Morris’in antropoloji ve insan evrimi konularını popüler hale getiren “Çıplak Maymun” (The Naked Ape) kitabından beri çok sayıda insan evrimini tasvir eden kitap yayınlandı. Örneğin Leon Festinger’in “The Human Legacy” kitabı -ki esasen psikolog olan yazar insan evrimini ve Avrasya kültürlerini araştırmış. Yine bir klasik, 1976’da Richard Dawkins tarafından yayımlanan “Gen Bencildir” (Selfish Gene)dir. Dawkins’in şu sözü oldukça ilginç: “iyi insanlar önce tamamlar”. Ben de, “iyi” insanların, yani, karşılıklı bağımlılığı algılayan yetkin, yetenekli, kuvvetli ya da akıllı insanların daha başarılı olacaklarına inanıyorum. Bir kuş bilimci ve UCLA (University of California, Los Angeles)’da fiz-

yoloji hocası olan Jared Diamond, kültürümüz ve insanlar üzerine çok satan kitaplar yazmıştır. “Tüfek, Mikrop ve Çelik” (Guns, Germs and Steele) adlı kitabında çok hoşuma giden bir yaklaşım, yazarın, “devletin ve dinin evrimini” tanımlarken yeni yükselen sınıflardan - önuyarı yapmaksızın- “kleptokrasi” olarak bahsetmesi. “Kleptokrasi”, çalmaktan türetilen bir terim: Çalan sınıf anlamında! Cyril Northcote Parkinson’un (1909–1993) bürokratlar hakkındaki fikirleri giderek yaygınlaşmakta. Memurlar çalışırken, mesailerinden, verimlerinden ya da bal tutan parmaklarını yalayarak yönettikleri ürünlerden alıyorlarsa; veya konumlarını garantilemek için alt kademeler yaratarak israfa neden oluyorsa, çalışmalarının bedeli olarak toplumun kendilerine ödemeye razı olduğundan daha fazlasını, kendi yöntemleriyle alıyorlar demektir. Giderek ‘normal vatandaşlardan’ daha fazla tepki toplayan bu sınıfın ‘kleptokrasi’ diye anılması belki yeni bir tanım yerleştirir.

Diamond, keyifle okunan “The Third Chimpanzee” adlı kitabında alkol reklâmları yapanları, Maya krallarının mezarlarına lavman için konulan tüpleri hatırlatarak alkolü lavman olarak satmalarının faydalı olacağına ikna etmeye çalışıyor. Bu komik fikri sunarken lavman ile yalnız başına içmenin önlenmesinin -insanın kendi kendisine lavman uygulaması güç- yanı sıra rektumdan alınınca alkolün karaciğere uğramadan kana karışacağını yazıyor. Umarım UCLA’da tıp öğrencilerine bunu öğretmiyordur. Şu kesin ki, zehirli maddelerin kana mide ya da rektum yoluyla ulaşmaları hiç fark etmez, kana ulaştıklarında mutlaka karaciğere de ulaşacaklardır... Muhtemelen yazar, bir şakanın içine şaka koyarken mecazi anlamda ayağı kaymış yazarken.

Tüm oyunların kökü, köpek yavrularında “alfa hayvan” olabilme amacıyla ölümcül yarışmaya hazırlanma sırasında günlük olarak izlediğimiz oyun vari ısınmadır. Kazanan, diğerlerini galama hakkını kazanır. Ama bu kadar fazla sayıda yarışın ve bu kadar çoksesliliğin bir arada olduğu bir dönemde yaşadığımız için mutlu olmalıyız! Her ne kadar hem politikada hem ekonomide, oyunu basitleştiren ve de sabit bir “galama dü-

zeni” içinde yönetmesi kolay bir sürü yaratan monokültürün taraftarları etrafımızda olsa da. Sonuç olarak, tüm yaptıklarımızdaki genel temel yaklaşımı görmek istiyorsak: Yaşam bir yarıştır. Hayatta kalmak için birbirleriyle yarışan milyonlarca spermatozoid ile başlar; alan taraf “hazır” ise, yalnızca bir ya da ikisi hayatta kalmayı başarır ve her ejakülasyon sonrasında tüm diğerleri ölür. Daha sonra, beslenmek, en iyi manzarayı elde etmek, en iyi liderin iktidara gelmesi, en iyi evi satın almak, çocuklarımıza “en iyi eğitimi” verebilmek ya da ebeveynlerimize veya nine-dedelerimize yaşlılar evinde en iyi yer bulmak için yarışırız. Dolayısıyla, “yarış”ları ya da, diğer insanların koşusunu seyretmekten hoşlanmamız son derece doğaldır; zira bu, yaşamımızda merkezi biyolojik temadır.

İnsan davranışında bağımlılık ve oyunlar temel temalardan biriye, bir diğeri de önyargılar ve genellemelerdir (aklın tembelliği ya da statüko içinde batıp kalmak); bunların tümü, yaşamı son derece kolaylaştıran, bağımlılık yaratan insani davranış biçimleridir.

~20~

Oyunlar, Depresyon ve Hedefler

Oyunlar da, bağımlılık da, önyargılar da her şeyi basitleştiriyor ve temelde düşünce açısından tembel olan insanı eğlendiriyor. Tembelliği de biyolojimizin bir parçası olarak kabul etmek gerek. Tahminimce insanlar beyinlerinin en fazla % 20 kadarını kullanarak çalışıyorlar. Zaten ancak bıçak kemiğe dayanınca uykudan uyanıyorlar. Gelişme hızına bakılacak olursa, insanın pek akıllı bir tür olmadığı ortaya çıkıyor...

İnsanların en fazla % 30'unun gerçekte çalıştıklarını düşünüyorum. Birçoğu emekli ve bu kısım giderek büyüyecek; bir kısım eğitim döneminde, bir kısım hasta, vb. Sivil, asker ya da din adamı, tüm bürokratların, çok ender çalıştıklarını düşünecek kadar önyargılı olmama izin verir misiniz? Düşününüz, bu insanlar her ay maaş alıyorlar. En iyi insan bile bu şartlarda tarımda söylendiği gibi "Üç dönüm bostan, yan gel yat Osman" felsefesinin esiri olmaz mı?

Bu kadar sorundan bahsetmeme rağmen geleceğe son derece olumlu bakabilmemin gerisindeki neden, yaratıcı olarak çalışabilen insanlar ve de kitabın mutlu sonla bitmesi için yeterli veri bence... Tembellik, eğlence, uyku ve depresyon insanın biyolojisinde olan olgular. Hayvanlar âleminde tüm kışı uyuyarak geçiren türler olduğunu da düşünürsek devraldığımız miras da bu. Her insanın yaşamının bir döneminde neden depresif olduğuna şaşdırmamak gerek. Antidepresyon ilaçları, tüm ilaçlar içinde en çok kullanılanlar...

Biraz düşünüp, biraz okuduysa insan, dünyaya baktığında, etrafında olanları biraz incelediğinde depresif olması şaşılacak bir şey değil. Depresyondan çıkmak için bir yol, bir hedef gerek. Hâlbuki insanoğlu genelde yokuş aşağı yaşamış, nehirden akıntı yönünde ilerlemiş. Sadece birkaç kişi akli erdiğince yokuş yukarı ya da akıntıya karşı yüzmeye çalışmış; zira bu, tüm potansiyel tehlikeler için diğerlerine kucak açmak demek. Top-

lumlar geleneksel olarak kolayını tercih ederler; özellikle demokrasilerde bu tercih sistematik bir sapma haline gelebilir. İnsanoğlu, sahibi olamayacağı şeyleri kendinin sanmış ve hatta bunları kanunlarla tarif bile etmeye çalışmış. Kendi habitatını, akrabası çekirge gibi yiyip bitirmiş. Günün birinde de çekirgeler veya ilk başta gördüğümüz geyikler gibi toplu halde ölüme doğru gittiğini de sezmeyecek kadar aptal değil; eğlenmeyip, oyalanmayıp veya depresif olmayıp da ne yapsın?

Sporda, bilimde ve ticarete olağanüstü başarılı insanların yaşam öykülerini görünce hep daha fazlasına iten bir açlık ile karşılaşıyoruz. Belirli ırkların, hatta imparatorlukların da başarı veya başarısızlıklarının nedeni hep bu şekilde anlaşılabilir. Her zaman yarış ya da yüksek doygunluk gibi dengeleyici, durdurucu ya da regresyona sokucu doğal etmenler olmuştur. Doğaya karşı mücadelemiz ise daha farklı. Neden olduğumuz harabiyetin ancak birkaç dekad önce farkına varabildik. Çevreye karşı duyarlılığın giderek artan hızı, benim için ümit verici, hatta büyüleyici... Yetenekli insanlar daha uzun yaşarlar ve dünyasal istekler doyurulduğunda, çevreleri için yeni örüntüler yaratırlar. Örüntüler kurulduğunda, kitleler takip edeceklerdir.

Akdeniz'in güzel ikliminde sadece iki ay gibi hafif soğuk bir kış geçiren insanlar ormanlarını bilinçsizce tükettiler. Tarım ve yazı yine bu yörede icat edildi. Daha kuzey yörelere göçen insanlar, Akdeniz yöresinde kalanlara oranla ormanlarını bilinçli bir şekilde yönetip yeniden ekme planları yapabilmişler, kışları daha uzun geçtiği ve daha fazla ısınma ihtiyaçları olduğu için.

Elimizden geldiğince düşünmeden yaşamak ve oynamak isteriz. Oyun ögesini hayvanların hiç tükenmeyen oyunculuklarında gözlemledik; hayvanlar karınları doyduğunda birbirleriyle oynamak isterler. Her köpek sahibi yavruların birbirleriyle ve anne-babalarıyla oyunlarını gözlemleyebilir. Savaş oyunlarıysa hayatta kalabilmek için en güzel idman ve bunu köpek dışında kedi, at, hamsterlerde de gözlemleyebiliriz. Doyan hayvanın oynama merakı insanlarda bugünkü kumarhaneler, oyun salonları veya internetteki oyun sitelerinde süregeliyor. Yarışa girmek ya da simgesel bir yarış izlemek son derece popüler ve TV

moderatörleri, dünya nüfusunun % 30'unun dünya futbol şampiyonasının finallerini seyrettiklerini bize söylüyorlar.

Bir hedef konduğunda insanlar koşabiliyorlar, sürü dürtüleri gereğince. Hedefe inanabilmek gerek. Bunun misallerini de vermiş insanlar. Dinler en iyi kanıt; bir dindeki hedef, üstün ırkın, en iyi dogmanın krallığıyken bir diğerinde cennet.

Komünizm ve Nazizm totaliter dinlere örnekler. Oradan oraya dünyayı fetheden İskender, Atilla, (imparatorluğu, meşhur Roma İmparatorluğu'nun iki katı büyüklüğünde olan) Cengiz Han, Sezar, Napolyon hepsi insanların kısa sürede neler yapabileceğinin kanıtı. Dünya adasında birçok türler gibi tükenmek istemiyorsak, bunu anlayabilecek şanslıların sorumluluğu, en düşük ortak paydada anlaşarak aramızdaki savaşları sonlandırmak ve de en önemlisi, doğaya karşı aptalca savaşmayı bırakmaktır.

~21~

Köpekler ve Atlar

100.000 yıl veya daha da önce ilk köpeğin evcilleştirildiği tahmin ediliyor. Amerikalılar'da görülen köpeklerin DNA analizlerine göre Asya'dan geldikleri kesin. Son 500 yıl içinde bugün bildiğimiz çeşitli köpek türleri üretilmiş. Keçi ile domuzun evcilleşmesi son 8-10.000 yıl içinde olmuş. Tavuk ise muhtemelen aynı sıralarda Asya'da evcilleştirilip daha sonra Batı Asya ve Avrupa'ya gelmiş. Buz Devrinden sonra artık insanların daha yerleşik bir düzene geçtiklerini ve ilk evcil hayvanları görüyoruz. Bundan 7500 sene öncesinden 4300 yıl öncesine yani MÖ 2300 yılına kadarki çağa Yeni Taş Devri deniyor (Neolitik dönem). Bu tarihler tabii keyfe keder tasnif sonuçları. Belki önümüzdeki yıllarda tasniflerin yeni bulgular ışığında tekrar isimlendirileceğine şahit olacağız- köpek çağı, mamut, koyun, domuz ve at çağı gibi.

Neolitik dönemde ticaret ve çanak çömlek yapımının artık yaygın olduğunu görüyoruz. Surla çevrili şehirler oluşturuluyor. Bugünden 4300 yıl öncesi ile 2800 yıl öncesi arasına, yani MÖ 2300-800 yılları arasındaki döneme Bronz Devri deniyor. Ticaret daha önem kazanıyor. Ağaç ve topraktan kapların yanı sıra metalden, bilhassa bronzdan korunma giysileri bulunuyor. Şehirleri koruyan büyük savunma duvarı bulguları tüm Yakın Doğu ve Avrupa'da artıyor. Luksor ya da Karnak gibi büyük Mısır anıtları, bu çağda insanoğlunun tanrılarına dua etmek için inşa ettiği en büyük tapınaklar. Tüm çölün ortasındaki piramit ve benzeri tapınakları ya da Abu Simbel'de II. Ramses tarafından inşa ettirilen tapınağı görmek gerçekten çok etkileyici. Bu anıtların dikilmesi için kaç milyon ton odun gerektiğini hayal ederseniz ve de planlanmış "ormanlaştırma"nın, yalnızca en çok birkaç asır öncesine dayanan bir insanlık kazanımı olduğunu göz önüne alırsanız, bu büyük anıtların neden çölün ortasında oldukları insana çarpıyor. İnsanlar, bu tapınakların yerleşimi-

ne yakın olan tüm ağaçları, ta ki oralarda yaşamak mümkün olmayıncaya dek kestiler ve tapınakları kum fırtınalarına terk ettiler. Toprak aşırı kullanıma uğradı, bürokratlara maaşlarına veremez oldular ve küçük ya da büyük sürüler halinde daha verimli topraklara doğru göç ettiler, yeni ağaçları kesip yeni anıtları dikmek için... Eski Mısır'ın hikâyesi, benim yaşamımda Habeşistan'da "tekrarlandı"; elliler ve altmışlıardan itibaren "İmparatorluğun" ormanları azalmaya başladı; bir dekad öncesinde % 14 olan orman oranı, şimdilerde % 4'e inmiş durumda. Bölge kanlı savaş, işkence ve kuraklıkların meydana geldi ve dünyanın günümüzde en sorunlu bölgelerinden biri haline geldi.

Bronz Çağ, kişilerin liderlerine "Tanrı" dedikleri zaman dilimidir ve liderler de tapınakları kurduktan sonra kendilerini "Tanrı" kabul etmiştir; örneğin, II. Ramses... Taş yontularda Mısırlı tanrılar, imparatorlardan daha küçük gösterilmişti. Sonra, Firavun Akhenaton yalnızca tek bir tanrıya, "Aten"e tapınmaya başladı (Onun, Aten'in önünde eğilen resmi Kahire'deki Mısır Müzesinde bulunmaktadır). Bu tek tanrı olayı eski Mısır'da başlangıcında uzun sürmedi fakat tarihi aşağı yukarı bugüne kadar etkiledi. Efsanevi figür Musa, Akhenaton ile ilişkili görünmektedir. Akhenaton'un ölümünden sonra ünlü takipçisi Tutankamon'du. Daha önceleri Tutankaten olarak bilinen bu firavun, bürokrasi ve devleti yürüten ve çoğul tanrı sistemini tercih eden Amon papazlarına uygun şekilde ad değiştirdi. Yaşamında çok da etkileyici olmayan bir hükümdar, çocuk bir firavun olmasına rağmen, mezarı Krallar Vadisi'nde hiç soyulmamış halde bulunması yönüyle tekti ve 1922'de İngiliz Mısırbilimci Carter tarafından ortaya çıkartıldı. Tutankamon çok ün sahibi oldu. Tek tanrı kavramının yaratılması ile ilişkili mücadeleler haricinde, Mısırlı din bürokrasisi, eski Mısır'da onlarca sülalenin hükümlerlik yapmasındaki en önemli nedendi. Büyük İskender, Hun Atilla ya da Cengiz Han gibi tek bir savaşçı kralın, aşağı yukarı bir yaşam süresi içinde tomurcuklanıp kolayca çöken dünya imparatorlukları ile kıyaslandığında fark kolayca görülebilir...

Demir Çağı ise savaşıçılarla bilinen, MÖ 800 yılından MÖ 15 yılına kadar olan zaman dilimine verilen isim. Ticaret yoğun, eski buluntularda sık sık yangın izlerine rastlanıyor. Muhtemelen insanların birbirleriyle kıyasıya savaşıtkları bir süreç. MÖ 15'den MS dördüncü yüzyıla kadar olan süreye Roma Devri deniliyor. Ondan sonra göçlerin ön planda olduğı iki yüz senelik bir devir geliyor insanlık tarihinde. Burada çok kısa bir süre için bile olsa en büyük Avrupa imparatorluğunu kuran Hun Atilla'dan bahsetmek gerek. Yaklaşık 20 yıllık bir süre içinde Atilla'nın hükümdarlık alanı Baltık Denizi'nden Fransa'ya, Karadeniz'e kadar yayıldı ve 453 yılında ölümü ile son buldu. Bazı efsanelerde ulu önder olarak adı geçerken çoğunda "fetheden barbar" gibi bir anı bıraktı.

Okuyucuya, ansiklopedilerde ya da internette Eski Mısır, Hititler, Lidya, Çin, Mayalar ve İnkalar'ı kısaca araştırmasını önerceğim. Aklınıza gelen medeniyetin coğrafyası ve kültürel tarihine şöyle bir bakın. Bronz Çağı ve Demir Çağı terimleri artık güncelliğini kaybetmiş durumdalar; zira tanımlama olarak, Amerikalılar bu çağları yaşamadılar; İnkalar, Mayalar ve Aztekler de bu teknik evreleri geçirmediler; ancak diğer yönlerden gelişmiş toplumlardı.

MS 600–15.000 arası Ortaçağ. Burada çağın dönemeç noktası kesinlikle Amerikalılar'ın "keşfi" ve itici güç olarak da İstanbul'un 1452'de fethi. Rönesans'ın yanı sıra din savaşıları ve Reformasyon'a hayat veren zaman dilimi. Bundan sonrası bildiğimiz Hristiyan kültürünün Avrosantrik bakış açısı. Tarihi nasıl kazanan yazıyorsa bilimi de "üstün olanlar" yönlendiriyor. Bu zaman dilimini tarihçiler nasıl ya da ne zaman sonlandıracaklar bilemiyoruz; İkinci Dünya Savaşı, Sovyetlerin dağılımı ya da internet teknolojisinin yayılması olabilir.

Son yüzyılda ise bilim ve antropoloji doğal olarak, artan bir biçimde, "Amerikanantrik". Dünyanın merkezinin Avrupa'dan Amerika'ya kayması bilinen ve en azından nispeten iyi kayıt tutulan tarihe daha tarafsız yaklaşım getirdi. Amerikalılar'daki arkeolojik, antropolojik ve tıpsal araştırmaların (uzay araştırmalarının olduğu kadar) sonuçları en azından insanlık tarihi açısından

dan bir şans. Çin, Japon ya da Osmanlı'dan en fazla bir iki (önyargılı) cümle ile bahsediyor batıdaki tarih kitapları, hâlbuki Çin kültürü insanlık mirasının en önemli kökenlerinden biri olduğu halde, yalnızca iyi okuyan az sayıda kişinin bilebilme şansı olmuş... Ancak günümüzde dengeler değişiyor. Nedeni kültürel değil, daha üstün bir sistem de değil... Hindistan ve Çin'in yakın tarihteki başarıları sadece biyolojik, bu kadar basit. Aç insanlar, toklara göre daha çok çalışma eğilimindeler. İyi beslenmiş insanlar ve rutinleri olan kastlar sürüyü dengede tutar ve statükoyu sürdürür; çalışmayı ve yeni ufuklar için risk almayı sevmezler.

Amerikalar'ı Çinliler değil de Avrupalılar mı keşfetmiş? Daha önce söylendiği gibi, tam olarak bilemiyoruz. Eğer Çin Amerika'yı Kolombus'tan önce keşfetmişse, bu keşif muhtemelen emir komuta zinciri içinde olduğu ve merkezden alınan emirlerle idare edilmek istendiği için yeni dünyaya uyum sağlayamamış ve hayatta kalmayı başaramamışlar. Bazı denizcilerin Amerikalar'a Kolombus'tan önce varmış olmaları mümkün ancak, Montezuma'nın öcünü almak için gereken bakteri sayısı gibi, onların sayısı bazı şeyleri değiştirmeye ve eski dünya ile bağlantıyı sürdürmeye yetmemiş olabilir... Amerikalar'a yerleşen Avrupalılar daha sonra Afrika'dan esir "ithal" ettiler. Mace-raperest bir ruha sahip olan bu insanlar savaş ve açlıkla dolu bir kıta bıraktılar. Niçin Amerikalı "yerliler" veya Mayalar ya da İn-kalar Avrupa'yı "keşfetmemiş"? Bunun yanıtı basit; onlar, ne Mezopotamya'nın biyo-çeşitliliğine sahiptiler; ne onları geliştirmeye zorlayan sürekli din savaşları vardı, ne de Avrasya'da yüzyıllarca devam eden bilim ve düşüncenin verimli değişimini yaşadılar.

~22~

Niçin Evcil Hayvanlar?

İnsanlığın evriminde hayvanların rolü büyük. Dicle ile Fırat arasında yerleşik düzene geçilmesinin nedeni buradaki biyolojik türlerin zenginliği. İnsan toplulukları yerleşik düzene geçerek tarıma başladıklarında at, inek, koyun ve keçinin, Avrasya Kıtası'nda bulunmaları önemli.

İnsanlık tarihinde atın kùltürümüze girmesi, Külkedisi'nin balkabağının aniden bir atlı arabaya dönüşmesi ile kıyaslanabilir. Bu gelişmeyi gayet güzel bir şekilde International Museum of Horse web sayfasında (<http://www.imh.org/imh/imhma-in.html>) "the legacy of the horse" bölümünde görebiliyoruz. Yaklaşık 6000 sene önce atın ehlileştirdiğine dair bulgular var. Ondan evvel atın bir av hayvanı olduğunu biliyoruz.

Tekerleğin icadı da öküz (iğdiş edilmiş boğa) ve atın ailemize girişiyle eşzamanlı. Ehlileştirilen atın insanoğluna etkisini hayal etmek için sadece üzeninin etkisini anlamaya çalışmak yeter. Tek başına bu gelişme bile sonradan tank veya uçakların insanoğluna etkisi gibi olmuştur. Üzeninin Moğollar, Türk boyları ve İskitler ile Asya'dan geldiği sanılıyor. Üzenği atı bir savaş makinesi haline getirdi. Binici atın üstünde kalkıp bütün ağırlığını kullanarak ok, yay, mızrak atabiliyor ve kılıç kullanabiliyordu. Patates çuvalı gibi atın üstünde oturan ve sadece kol gücünü kullanan biniciye nazaran inanılmaz bir üstünlük. Bence İskitlerin, Hunların, Moğolların ve Türk boylarının üstünlüğünün nedeni bu icat oldu.

Amerikalı yerlilerin niçin tekerleği icat etmediklerini belki anlıyoruz. Tekerleğe ihtiyaçları olmamış çünkü o kıtada tekerleği çekecek öküz ve at yokmuş. Üstelik eskiden Amerikalılar'da yaşayanlar daha zengin bir kıtada çok daha az sayıda insan olarak yaşamışlar. Güney Amerikalılar kölelerine (örneğin İnkalar) kendilerini tahtirevanla taşıtırlarmış. Kölelerin bile tekerlekli arabaları öküzler kadar itiraz etmeden çekemediklerini hayal et-

mek güç değil. Yerli Amerikan toplumları bronz ya da demiri işlemediler zira Orta Doğu'daki nüfus yoğunluğuna Amerikalılar'da hiç erişilmemişti.

At, Amerikalılar'da Avrupalı göçmenlerden önce yok muymuş? Kızılderilileri filmlerde hep atların üstünde görüyoruz. At tabii bildiğimiz gibi Conquistadorlar ile fetih veya "tekrar keşif" sırasında Amerikalılar'a gelmiş. Tüm Amerikalılar ilk defa atı onlar sayesinde tanımışlar ve sonra kaçan atlardan doğada vahşi at sürüleri bile oluşmuş. O atlar Mustang diye bildiklerimiz. Kızılderililer onları evcilleştirerek kullanmaya başlamışlar. Hâlbuki fosillere göre Amerikalılar'da 9000 sene kadar önce atlar var. Nasıl olup de neslinin tükendiği bilinmiyor. Akla ilk gelen, muhtemelen Avrupa'da olduğu gibi aşırı avlanma nedeniyle diye tahmin etmek. Umarım bu konuya daha fazla aydınlık getirecek bulgular ortaya çıkar. Bilinen, Amerikalılar'da insanlar atı geliştirecek seviyeye geldiklerinde at kalmamış olduğu.

Biz eski dünyadaki evrim ve gelişmelere dönelim: Mesafeler atlar ile kısalmış. Ticaret, taşımacılık ve tarım devrime uğramış. Avcı-toplayıcı olarak yaşayan bir insanın tarıma geçmesi için sedanter yaşamın bir avantajı olması gerekir. Birinci avantaj güvenlikti. İkincisi ise, tarlasını hayvanlarla sürdürdüğünde verim açısından anlamlı bir fark ortaya çıkmasıydı.

İnsanın evcil hayvan olarak etinden, sütünden, tüyünden faydalanarak kendi kontrolünde kendi amacı doğrultusunda geliştirebildiği hayvan sayısı gayet kısıtlı. Evcilleştirmeye uygun hayvanlar oldukça az sayıda: koyun, köpek, domuz, eşek ve tavşan ve kanatlı hayvanlardan tavuk, kaz, hindi ve ördek. Manda, lama ve alpaka bile tam birer evcilleşmiş hayvan olarak görülemez. Fil bir dönem ordularda bile kullanılmış –hâlen bir ölçüde Asya'da kullanılıyorlar- ama çok da sakın bir şekilde insana uyum sağlayabilen bir yaratık olduğunu söylemek pek mümkün değil. Yak, rengineyiği gibi ancak belli iklimde kullanılabilen ve bu kullanıma çok da elverişli olmayan birkaç türü saymazsak, hâlâ hayatta olan yaklaşık 5500 tür memeli ve on küsur bin kanatlı hayvandan sadece birkaçar adet. Gerisi modern metotlarla bile evcil üretime uygun değiller kalıtları dolayısı ile.

Amerika kıtasında köpeğin yanı sıra, sadece kobay, lama ve onun yakın akrabası alpaka- evcilleştirmeye uygun yerel hayvanlar. Bunlardan hiçbiri taşıma hayvanı olarak veya tarla sürmede kullanıma elverişli değil. Avustralya'da ise herhangi bir hayvan yok evcilleştirilmeye elverişli olan. Bir kanguru ile bir tarlayı sürmeye çalıştığınızı hayal ediniz! Modern Avustralyalıların bile uygun yollar üzerinde kangurulara araba çektirebilmesi için birkaç on yıllık evrime ihtiyaçları var... Afrika'nın güneyi "Kara Afrika" ile kuzeydeki "Beyaz Afrika"yı birbirinden ayırmak gerek. Sahel zonu kıtayı ikiye ayırıyor. Sahel, 5000 x 300 km'lik bir çöl bölgesi ve geçilmesi, modern motorlu araçlarla bile zor ve tehlikeli bir uğraş. Yakın zamanlara kadar pratik nedenlerle, Kuzey ve Güney Afrika ayrılmıştı. Afrika'da ve ekvator bölgesinde aşırı güneşe karşı korunmak için koyu derinin oluştuğunu görüyoruz. Aynı şeyi güney Hindistan'da da gözlemlemek mümkün. Afrika'nın güney bölümünde bulunan orak hücre anemi geni aynı zamanda malarıya karşı doğal olarak oluşmuş bir korunma. Fakat değişik insan ırklarının kesin olarak hangi tarihte ve tam hangi mekanizmalarla oluştukları henüz bilinmiyor.

Afrika'nın kuzey ve güney bölümlerinde tamamen değişik iki kültür oluştu. Avrupa-Asya'nın bir parçası olarak Kuzey Afrika, en yüksek sayıda hayvan ve bitki türüne ev sahipliği yapıyor ve gezegenimizin en büyük toprak kitlesi... En fazla sayıda hayvan türü bu kıtada gelişmiş ve insan topluluklarına rağmen yaşamını sürdürebilmiştir. Buna karşın Afrika'nın güneyi, son birkaç yüzyıla kadar küçük, kendi içine kapanık bir dünyaydı.

Paleobotanistler -bitkilerin geçmişini araştıran bilim adamları- evcilleştirilmiş hayvanlara benzer olarak, bugün kullanılan tarım ürünlerinin çoğunluğunun anavatanının Mezopotamya olduğunu saptıyorlar.

Ana vatanı Amerika kıtası olup oradan dünyaya yayılan temel karbonhidrat kaynağı olarak esas itibarıyla mısır, patates ve kabak söz konusu. Kökenini bu kıtadan alan domates önemli bir karbonhidrat kaynağı değil. Tütün, marihuana bitkisinin kaynağı olan kannabis ve koka da geliyor akla, ama bu son söy-

lediklerimin besin değerleri elbette yok. Patates dünyaya ancak at üstünde gelen Conquistador'ların doğal sınırları geçebilme yetenekleri ile yayılmış. Ondan önce patates günümüzün Peru, Bolivya ve Şili'sindeydi...

Coğrafyaya genel anlamda bir göz atarsak bu kıtanın ekse-ninin kuzey-güney yönünde olduğunu görüyoruz. Değişik kül-türler birbirleriyle iletişim kuramıyor ve Avrasya'da olduğu gibi, benzer iklimlerde aynı anda gelişemiyor. Kuzey Amerika'da ta-şıma hayvanı olmadan doğu ile batı arasında seyahat etmenin kolay olmadığını görüyoruz. Kuzeyde çöller ve büyük ovalar dı-şında Kayalık Dağlar ayrıca batı sahillerine ulaşmaya bir engel.

Amazon ormanları ulaşma, uçakla son yüzyılda açılmış. Daha önce insanlar gemilerle sadece ırmak boyunda ilerleyebi-liyor ve ne ormanın içine girebiliyor, ne de ülkeyi bir boydan bir boya geçebiliyordu. And Dağları, Kayalık Dağlar (Rockies) gibi, batı ile doğu arasındaki iletişime engeldi.

Bunların yanı sıra, eğer tarih öncesi insanı kuzeyden güne-ye seyahat etmek isterse, ürkütücü boyutta iklim değişiklikleri-ne tahammül etmesi gerekiyor. Birkaç kilometre güneyde insan kolayca susuz kalabiliyor; diğer taraftan, birkaç kilometre ku-zeyde de donarak ölüm tehlikesini yaşıyor. Avrasya'da tarih ön-cesi insanı benzer iklimlerde, Çin'den Portekiz'e kadar binlerce kilometre seyahat edebiliyor. Kitanın güney ve kuzey bölümleri, diğer deyişle Hindistan, Endonezya ve de Sibirya'nın orman-ları tehlikede olan türler için bir cennet yaratmış ve birçok tü-rün hayatta kalmasını sağlamış.

Medeniyetler merkezi yerleşimli ılıman bölgede gelişti. İnsan istilas ile ilgili, kuzey ve güney zonlardan ilk arkeolojik bulgular binlerce yıl sonra ortaya çıkıyorlar. İnsanlar 11-17.000 yıl ön-ce, son buzul çağındaki bir kriz döneminde Sibirya'dan Ameri-kalar'a geçmek istediler. İspanya, Sibirya ve Amerikalar'da ma-mutları avladıklarına dair kanıtlar var.

İklimler çabuk değişiyor ekvatora doğru gittikçe. Farklı ik-limlerde beslenme alışkanlıkları ve bilgileri avcı-toplayıcılar için farklı. Her iklimde hükümler kuran farklı kabilelerin, yani

düşmanların alanından geçmek, bambaşka bitkilerden toplayarak beslenmek, can derdinde olunmadığı zaman insanların tabiatları itibariyle denemeyecekleri bir macera. Çeşitli meyveler ve avlanma ile bilgiler de avcı-toplayıcının yolculuğu sırasında beslenmesi için önemli. Yani insan tokken veya tehlikede değiken, keyifle israf eden ve rahatı seven bir yaratık.

Son olarak, Avustralya kıtası ise, Avrasya ile kıyaslandığında oldukça küçük ve umulmadık kadar sert bir iklim ve evcilleştirmeye müsait olmayan bitki ve hayvan örtüsü ile göze çarpıyor. Okalıptüs, kanguru ve koala Avustralya'daki türler olarak ilk akla geliyor. "Bumerang", eski Mısırlılar tarafından da biliniyordu ancak Avustralya ve Arizona yerlileri ile günümüze kadar geldi. Avustralya deyince 1860 yılındaki Burke ve Wills'in, yeni bir kıtaya seferinden ve yerleşmelerinden kısaca bahsetmekte fayda var.

Robert O'Hara Burke isimli İrlandalı, 20 Ağustos 1860'da güneyden kuzeye kıtayı aşip yeni alanlar keşfetmek üzere yola çıkıyor. Beraberinde Alman doktor Becker, haritacı Wills ve 20 kişinin yanı sıra 26 deve, 21 at, bakırdan bir banyo, kitaplar ve 21 tonluk yiyecek, silahlar ve malzeme bulunuyor. Aylar süren yolculukta defalarca ölümün eşğine geliyorlar ve o çölde zaten hep ekipmansız, devesiz, atsız olarak yaşayan ve beslenip üreyebilen Aborjinler tarafından kurtarılıyorlar. Burke'in yerlilere ateş açma basiretsizliğini göstermesi sonucu Aborjinlerin kaçmalarıyla da tüm alet ve bilgilerine rağmen açlık ve C vitamini eksikliğinden ölüyorlar.

Önce "beyaz" Avustralya toplumu kahraman olarak alkışlıyor Burke'ü; sonra yavaş yavaş gerçekler ortaya çıkıyor. Bu kadar yakın bir tarihte bile niçin "muhtemelen", "yaklaşık" gibi tabirler kullanıyorum? Yaklaşık 20 kişi, çünkü seferin hangi döneminde kaç Aborjin rehberin sefere katıldığı bile kaydedilmeye değer bir bilgi değil o zamanlar. Önemli "bilimsel" konularla ilgilenen "bilim adamlarının" her "kara insan" ile temasını ve müşterek yolculuğunu ayrı ayrı kaydetmesi de beklenemez ki? Bu gezi Avustralya kıtasında iyi biliniyor ve de Avustralyalıların hem doğaya karşı yaklaşımlarını, hem de eğitim sistemlerini et-

kiliyor. En azından, Avustralya Çölü, Aborjinlerin “çalıları” “yakarak” avlanmaları nedeniyle, insanlar tarafından kısmen yapılandırılabilmiştir.

Burada kısaca kendi düşünce dünyam ve tarih anlayışında anahtar bir rol alan çok kısa ve çarpıcı bir anıyı sizinle paylaşayım:

1973 yılında o zamanlar ben 23 yaşında genç bir tıp talebesiyken, 85 yaşında olduğu tahmin edilen ve okuma yazması olmayan bir hanımı muayene etmiştim. Söylediği birkaç söz en iyi eğitimi görmüş birçok lise, üniversite hocalarımın söylediklerinden, okuduğum kitapların çoğundan daha fazla etkiledi beni!

~23~

Uçan Doktor

Bonn Üniversitesi talebesi olarak DAAD bursu ile 1973 Şubat ayında Frankfurt'ta kar yağarken uçağa binip yeni kıtaya ilk defa gittim. Muhteşem bir yaz gününde Sydney'e vardım. Önce Sydney'deki çocuk hastanesinde, sonra da Broken Hill'deki “Uçan Doktor” merkezinde staj yaptım. Bu merkezden ufak uçaklarla acil çağrı yapan çiftçilerin tedavisi için yardıma ve haf talık rutin muayeneler için yerlilerin rezervasyonlarına gidiliyordu. Bu rutin uçuşlardan birinde, yanında uçtuğum sorumlu hekim doktora görünmek için sıraya giren Aborjinlerin listesine kısaca baktı. Eğitimcim olduğu için, önceden tanıdığı birkaç hafif hastayı gereken talimatları vererek benim görmem için ayırdı. Diğerlerine kendisinin bakacağını ve bitirdiğimde orada olan sorumlu hemşire ile kantinde çay içmek için kendisine katılmamı söyledi.

Baktığım ilk hasta doğal olarak okuma yazma bilmeyen, kayıtlara göre 85 yaşlarında olduğu tahmin edilen Aborjin bir kadındı. Basit romatizmal şikâyetleri vardı. Kendisini dinleyip mu-

ayene ettikten sonra sorumlu hekimin zaten elime önceden tuşturduğu ilaçları verdim ve nasıl kullanacağını tarif ettim. Sonra, “İlk Avustralyalı çiftçilerin ve çobanların tarihi” ile ilgili birkaç soru sorayım dedim, 1800’lü yılları kendi gözleriyle gören bir tanıkla karşı karşıya olduğumun bilinciyle. Bana o zamanları anlatmasını rica ettim. Kadın gayet sakin bir şekilde kısaca yüzüme baktı ve aynı sükûnetle bir tek cümle söyledi: “Evet canım ama o zaman bizlerin onlarla hiçbir temasımız yoktu; onlar bizi görünce hemen ateş açarlardı” dedi. Bir ünlem işareti bile koymuyorum, sesi o kadar sakindi ki bu cümleyi söylerken.

Avustralya’ya ilk gelen Avrupalılar, Aborjinler ile ilk temaslarında, maymun ile insanoğlu arasındaki bağlantıyı bulduklarını düşündüler. Fakat bir biyolojik laboratuvar olan devasa gezegenimizde öğrendik ki Avustralya’nın yerlileri gelişmiş taş aletleri kullanan ilk insanlardır. Evcilleşmeye uygun hayvan yokluğunda, doğal olarak, birbirlerini etkileyecek büyük topluluklar bu kıtada oluşmamış. İlk yerleşenlere ırkçı bir bakışın, en temel biyolojik nedenler dolayısıyla yanlış olduğu kanıtlanıyor. Bu devasa kıta 1800’lü yıllara kadar izole oluyor. Arkeolog ve paleontologlar bizi her gün yeni buluşlarla şaşırtıyor. Diğer taraftan, kıtanın 90 km kuzeyinde bulunan Yeni Gine, tropikal ormanları nedeniyle, daha gelişmiş görünüyor. Jared Diamond, “Tüfek, Mikrop ve Çelik” adlı kitabında, ebeveynleri avcı-toplayıcı olarak binlerce yıl yaşamış olan bir çocuğun bir nesil içerisinde bir jet pilotu olabileceğini söylerken iyi bir noktaya değiniyor. İnsanlar, eşit olanaklar sunulduğunda, birbirlerine çok benziyorlar.

~24~

Su ve Küresel Isınma

İlk ileri medeniyetlerin, yani insan yoğunlaşmaları ve yeni fikirlerin doğuşunun hep nehirler boyunda oluştuğunu görüyoruz: Dicle ve Fırat, Nil, Huang He, He Chang, Inud ve birkaç bin yıl sonra Missisipi, biyolojide çok çeşitliliğin ve tatlı suyun bol olduğu yerler. Sonra hep aynı hikâye; bol karbonhidratla beslenen ve çoğalan insanlar, bunu izleyen tarla tuzlanmaları, ormanların yok olması ve erozyon. İnsanoğlu patlayan nüfusu ve onun çevre üzerindeki etkisi ile ciddi bir içme suyu tehlikesiyle karşı karşıya.

“Nerde kaldı o eski günler” gibi özlemlerle göç kaçınılmaz oluyor. İnsanların suya “hovardaca” davranışı, mamutları telef ederkenki hoyratlığı gibi, düşünmeden ve kendine zarar verecek şekilde... Şehirde yaşayan okuyucum, bir kuyudan veya yakındaki bir nehirden her gün tüketeceğiniz suyu alsaydınız acaba günde ne kadar tükettirdiniz? İnsanlar, damlama sulama, mini sprinkler ve derin su pompaları gibi teknolojilerle su sorununu çözebildiğini sanıyor ama esasında yapılan, problemi benden sonra tufan (bana ne?) mantığıyla ertelemek.

Soluduğumuz havayı da ne kadar aptalca kullandığımız ortada. Bugün en ileri toplumlardan biri olan ABD ve Batı Avrupa'daki tüketim alışkanlığı dehşet verici boyutlarda.

Çıplak gözle bile bakıldığında Amerikalılar'daki zengin tarım toprakları, Orta Doğu ve Orta Asya ile kıyaslandığında, oldukça belirgin. Tabii ki, biyolojide her zaman olduğu gibi, Amerikalılar'da çöller de var aynı zamanda fakat diğer kıtalarla kıyaslandığında iyi toprağın niteliği ve niceliği ortada. İnsana dost olan doğa örneği günümüzün “daha iyi gelişmiş” Güney Amerika ülkeleri olan Şili ve Arjantin'de görülüyor. Güney Amerika'nın daha eski kültürleri günümüzün Meksika ve Perusu'nda gelişme gösterdi. Tarihin dürbünüyle bu ülkelere baktığımızda özelliklerinin günümüzün Yakın Doğusu ile benzerliği şaşırtıcı

değil mi? Asya ve Orta Doğu'da insanlar, kendilerini binlerce yıl boyunca besleyen toprakların çoğunluğunu basitçe harcadılar. Son yüzyıllarda çevresel bir bilinç geliyor ve bu da bir ümit kaynağı oluyor.

1990'lı yılların sonunda Türkmenistan'ın Aşkabat kentinde Çöller Enstitüsü'ndeki odamda epeyce düşündükten sonra vazgeçtim üzerinde çalıştığım projeden. Dünyanın en büyük sulama ve su kaynağı kanalı olan Büyük Karakum ya da Karakumsky kanalını gördükten sonra bir proje geliştirmeye çalışmıştım. 1954'te başlatılmış olan bu kanal 1400 km uzunluğundaydı ve şimdi dört değişik ülkeden geçerek Amu Derya nehri-nden, Karakum çölü boyunca su taşımaktadır. Kanal boyunca, zayıf yapılanmaya bağlı olarak büyük su kaybı söz konusuydu ve toprağın tuzlanması da çevresel bir felaket doğurdu; tıpkı ABD'nin, o zamanlar çiftçilerin genel bilgi yoksunluğundan kaynaklanan "Büyük Platolar" (Great Plains) fenomeni gibi. Ben, "kendi bahçende yaptığını burada daha büyük bir ölçekte neden yapamayasın?" diye düşünerek proje üzerinde çalışmaya başlamıştım.

Çöller Enstitüsü, Sovyetler'in prestijli bilim akademilerinden biriydi. Demir Perde öncesi ve sonrasının direktörü Prof. Babaev hevesli ve çok destekleyiciydi. Damlama sulama ile bir bitki örtüsü yerleştirmek mümkündü. Ayrıca doğal gaz çok ucuz olduğundan seralarda soğutma ve ısıtma için kullanıp, mesela karanfil yetiştirip Hollanda'ya satmak ve bu işleri yaparak para ile kazanmak mümkündü. Aşkabat yakınında 100 dönümlük bir cam sera sahipsiz çürümeye terkedilmişti mesela. Fazla zeki, becerikli veya tutarlı olduğu izlenimini vermeyen bir diktatör altında türlü milletten insan ve tam bir komünizm sonrası çöküntü içindeydi ülke. Rüşvete açık bürokrasi veya kelimenin tam anlamıyla kleptokrasiyle uğraşmak bir yanda, kanuni belirsizlik bir yanda. Bir süre sonra büyük otelleri de mafya satın alınca bir tek hayatım olduğunu anımsadım ve Ege'deki çiftliğimde uğraşmanın daha gerçekçi olduğuna karar verdim. Hâlbuki Karakum kanalı tuzlanan çevresi ile temel itibarıyla dört ülkeye su taşıyacak dev bir projeymiş vaktiyle ve hâlâ da öyle. Sovyet İm-

paratorluğu'nun doğaya ne denli saygısız, bilgisiz davrandığını bu ülkelerde görmemek mümkün değil. Düz mühendis yaklaşımı ile insanlar bir süre problemleri çözebileceklerini sandılar. Ana felsefe de tabii biyolojik açıdan yanlıştı. İnsanların eşit olduğu! İnsanların biyolojik olarak da, kültürel olarak da eşit olmadığı bahsine geri döneceğiz. Olmamaları da güzel zaten. Doğru varsayımlardan hareket edince çözümleri bulmak çok da zor değil.

~25~

Etobur Tavşanlar

Her ne kadar bizim doğruları bulmamız deneme yanılma ile oluyorsa da, insan kendisine daha yakın olan varsayımı izlerse, sorunlara çözüm bulmak daha kolaylaşır. Batı Dünyası'nın komünizm üzerindeki zaferi kısmen komünizmin eşitlik idealinden, büyük ölçüde de, özellikle, batının bayrağını taşıyan ABD'nin yalnızca birkaç yıldan beri kullanılan devasa tarım arazileri nedeniyleydi. Daha az eskitilen yeni dünya. Ayol insancılığı veya "psödo-hümanizm"e, tok karın ile dalmak daha kolay.

Bir taraftan insan ırkları arasında dikkate değer bir farklılık olmadığını söylemek, diğer taraftan da komünizmin eşitlik ilkesine dayanan bir doktrin olarak biyolojik yönden yanlış olduğunu ve insanların eşit olmadığını söylemek arasında bir tutarsızlık söz konusu mu? Biyolojik açıdan bir tutarsızlık söz konusu değil... Tabii ki binlerce yıl boyunca oluşan ırklar arasında birtakım kültürel farklılıklar var. Ancak, gelecek dâhinin hangi düzen tarafından oluşturulacağı konusunda hiçbir zaman emin olamayız. Diğer bir deyişle, özgün bir dekor içindeki insan (ırk değil) önemli olan. Bireyin ve onun "yazılım"ının bir dizi girdi ile nasıl yapılandırıldığı söz konusu olan... Hiçbir zaman, annenizin hastalığına çarenin hangi beyinden geleceğini bilemezsiniz.

Önce tekrar geriye gidelim ve medeniyetlerin gelişmesine, büyük şehirlerin, su ve hava ile yaşamımızın devamı için kafamızdaki en önemli etmenlerin oluşmasına ve terk edilmesine gelelim. Geçmişte hata yaptık fakat gelecekte bundan kaçabilir miyiz?

“Tarımın gelişmesi ile kleptokrasi de gelişmiş”- Di-amond’un, “Tüfek, Mikrop ve Çelik” adlı kitabındaki bu saptamasına tamamen katılıyorum. Siz avlanıp topluyorsunuz ve ben sizden çalışıyorum. Şu anlama geliyor; üretilen ürünler devlete ya da güçlü krala ait fakat siz kendi payınızı alıyorsunuz. Üretilen ürünlerin işlenmesi ve kaydının tutulması için değişik sınıf insana gereksinim var. Kitabın başında politikacıların da her insan gibi insani sapmaları olduğundan bahsettiysek bürokratların da insan olduklarını kabul edelim. Biz bizemiz; kıskançlık ve nepotizm (insan kayırmak) doğal parçalarımız. Bal tutan parmağını yalar. Herhangi bir şeyin başında olan insanların önce yakınlarını ve sevdiklerini düşünmeleri son derece normal, değil mi? Nepotizmi önlemek hiçbir zaman mümkün olmayacak, ancak asgariye indirmek, şeffaflık ve “kuvvetler ayrılığı” (checks and balances) ile mümkün değil mi?

İnsanoğlu tarihinde bir şeyi hep tekrarlamış: gerek bireyler (diktatörler), gerek aile, kabile, millet, kast veya meslek sınıfları sonsuz yetki elde ettiklerinde bunu istismar etmişler. Bunu tûrümüzün tarifinin bir parçası olarak görmek gerek.

Şehirler kuruldukça hükümdarlar iyi kalpli bürokratlarıyla ölümsüzlüğü aramaya başlamışlar. Önce atalarına sonra kendilerine büyük mezarlar yapmaya ve sonra da heykellerini dikmeye başlamışlar. Mutlak hükümdarlığın simgesi haline gelen heykellere halkta tepkiler oluşmuş ama bunu dikkate almayan hükümdarlar daha da büyük anıtlar, binalar ve göklere ulaşan simgeler dikmeyi sürdürmüşler. Bu tür simgeleri tüm Mısır Anadolu, Paskalya Adaları, Sovyet İmparatorluğu ve son olarak da Irak’ta hep beraber bolca gördük. Bu tür simgelerle yetinmeyen güçlü idareciler halkı sınıflara göre ayırmış; bir güçlünün çevresinde dönen ve o güçlüden yararlanan bir sınıf. Yine, buna iyi ya da kötü diyemeyiz; bu doğamızdadır. Aile, ortak yara-

rı bulunan bir biyolojik sürü değil mi? Komşuluk, başka bir şey mi? Aile, sürü fikri ve daha sonra da devletler başka bir şey mi? Politik partiler, dinler, devletler, felsefeler ve hatta çeteler belirli türden kuşlar gibi takımlar/sürüler halinde toplanarak, ortak yarar ya da bir fikir çevresinde çabalamıyorlar mı?

Şehirler büyüdükçe büyümüş ve taşıma suyla dönen değirmenler haline gelmişler; sonra yavaş yavaş taşımak zor olmaya başlamış ve bir soğuk kış, bir susuz yaz, bir deprem ve su baskını veya bir salgın hastalık ile hayalet şehirlere dönüşmüşler. Bu hikâye de hep aynı veya benzer, gelin bilime dönelim:

Civarda yaşayan Navajolar'ın eskiler, ("the ancient ones") olarak anımsadığı Anasazi Yerlileri, bugünün New Mexico eyaletinde bin küsur yıl önce 650 odalı 5 katlı bir bina inşa etmişler. Yani modern Amerika'da gökdelenler yapılarına dek yapılan en büyük bina. Bugün kalıntıları çölün ortasında. Ne olmuş da terk etmişler bu kadar büyük bir yerleşim birimini? Arkeoloji ve paleoarkoloji net bir cevap verebiliyor bu soruya. Sadece çatıların yapılması için gereken 200.000 ağaç önce ormanlık arazide kesilmiş, sonra giderek artan odun ihtiyacı nedeniyle civardaki ormanlar kesilmiş. Daha sonra yemek pişirme ateşleri için daha fazla ağaç kesilmiş. Medeniyetler, çevredeki ormanları yutmuşlar. Ormanlar yerleşimden uzaklaştıkça civardaki tarlalarda verim azalmış, kuraklıktan daha çok zarar görmüşler ve sadece insan gücüyle yakacak taşımak zorlaşmış. Sonunda kendi yaptıkları çölün içinde barınamaz olmuş Anasaziler. Paleobotani net bir şekilde tarihleriyle civardaki ormanların kıyımını belgeleyebiliyor. Aynı sonuçları ABD'li bilim insanları Ürdün'deki Petra şehri için de saptadılar.

St Matthew adasını anımsadınız mı? Kanıtların yalnızca rengeyikleri için mi geçerli olduğunu düşünüyorsunuz? İnternette Hawaii yakınlarındaki Lisianski adasını arayın ve oradaki tavşanların ne şekilde adayı çöle çevirdiğinin, sonra da normalde sadece ot yiyen bu hayvanların nasıl etobur hale gelip kendi yavrularını yemeye başladıklarının hikâyesini okuyun. Ondan sonra lütfen Paskalya Adaları'na doğru en azından bir fikir seyahati yapın ve aynı örneği orada bir kez daha bu sefer insan-

lar ve fareler için görün! Tüm ağaçları kestiler ve işgalciler (Conquistador'lar) geldiğinde mikroplar işi bitirdiler... Mahkûm edilmiş diğer adalar ise, Norfolk, Henderson, Pitcairn ya da Ni-hue idi -tarih öncesi dönemlerde insanlar tarafından iskân edilmiş ve çıplaklaşarak eskidiğinde de terk edilmişlerdi.

Piramitlerin bulunduğu yerleri ve Hattuşa, Ani, Dara, Bergama, Afrodiasias, Efes gibi yerleşimleri insanların nasıl terk ettiğini tahmin edebilirsiniz... Örneğin, şimdi denizden uzakta olan antik Efes Kenti'nin bir zamanlar bir liman kenti olduğunu ve depremle sonrası denizin alüvyonla dolduğunu biliyoruz. Yoğun nüfus artışı, sonra giderek zorlaşan altyapı sorunları, gıda ve yakacağın uzaktan taşınması güçlüğünün artması, sonra bir salgın hastalık, depresyon, sel ve insanların burayı terk etmesi. Yazının icadından evvel de -insanın ne kadar kolay unuttuğunu anımsarsak- birkaç nesil içinde sadece hikâyeler, efsaneler kalıyor geride.

Bir amip bile ışık ve sıcaklığa doğru çaballıyor. Tüm canlılar durumlarını en iyiye getirmeye çalışıyor. İnsanlar da tabii ki bu durumda ayrıcalıklı değiller ve biz kendimiz için iyi olanı "algılıyoruz". Tanımlamak gerekirse, ilgimiz, yararımız tarafından yönlendirilen varlıklarız; çıkar çatışması olduğunda da, birbirimizle yarışa gireriz. Eğer birlikteliğimiz yararımıza ise (ki sıklıkla öyledir), çift olarak ya da aile olarak birleşiriz, en küçük yarar-güdümlü sürüyü oluşturmak üzere... Sürü, köy, çete ve ulus olarak eskiden beri ve halen toplanırız. Ülkemiz içinde ya da uluslararası platformlarda ilgi alanlarımız, ticaret, profesyonel gruplar, düşünce sistemlerimiz, vb. doğrultusunda halen sürü ya da takım olarak çalışırız.

Yüz kişilik bir kabilede herkes birbirini tanıyabiliyor. Bin kişinin herkesi tanınması bile ancak bir aşinalık düzeyinde oluyor. On bin kişide artık tanımak mümkün değil ama kısa bir konuşmada akrabalık bağı kurulabilir. Birkaç milyon insanda bu hâlâ mümkün; ondan sonra artık akrabalık bağı bile kurmak zor. Ol- sa olsa insanlar birbirlerini aynı soydan olarak sınıflandırabiliyorlar. Nüfus arttıkça sınıf farkları giyim kuşam, saç şekli, yakaya takılan rozetler, farklı takılar, cep telefonları veya arabalarla

paylaşılmaya çalışılıyor (bizden veya bizden değil). İnsanlar arası iletişim hep aynı: Thomas Harris'in "I am OK, You are OK" kitabında tarif ettiği, genelde diğerine eşit olarak yaklaşmak olumlu bir yaklaşım. İnsanlar genelde birbirlerini, daha yüksek ya da aşağı bir mevkiye koyarlar ve iletişim, bu önyargı üzerinden yürür. Konumunu yücelten ya da vurgulayan bir insana (bir general, öğretmen ya da rahip gibi ya daha yüksek mevkide ya da daha güçlü olan) yaklaşıldığında, iletişimin seyri tamamen değişebilir; sizin "aşağınızda" biri ile ya da bir otelin temizlikçisi ile konuşuyormuş gibi...

Bir kişiyi sınıflandırarak gagalama sırasına koyma, kültürel bir dışavurum ve eğer kişiler birbirlerine, büyüklük ya da aşağılık hissi ya da endişesinden arınmış olarak yaklaşamazlarsa, bir iletişim felaketine yol açabilir. Diğer taraftan, bir kurumun, sivil toplum örgütünün ve hatta bir ailenin işlevinde, hiyerarşik olarak yapılanmak oldukça normaldir. Yoksa hiçbir şey işlemeyebilir.

İngiltere'nin bir yöresinde 5000 senelik bir yerleşim yeri bulunduğunu yazan yerel gazetede, bu makalenin hemen yanında Hattuşa civarındaki bir köyün 11 bin yıllık harabeleriyle övünen muhtarının beyanatı yayınlanmıştı: "Onlar bize yetişemezler!" "Onlar" ve "biz" ve "yetişmek"! Trajikomik bir, biz/onlar ve gagalama güdüsü dışavurumu.

~26~

Nuh'un Gemisi

Buzul Devrinde buzların içinde o kadar çok miktarda su tutulmuştu ki, jeologların bulgularına göre deniz seviyeleri bugünkünden 120 metre daha alçaktı. İlk birkaç bin yılda, birkaç metre yükselmeye başladılar. Deniz seviyeleri birkaç metre daha yükselirse, Amsterdam, Rotterdam, New York ve Londra gibi şehirleri terk etmek durumunda kalabiliriz.

Medeniyetin beşiği Akdeniz'in kıyıları... Buz Çağı'nda ise Akdeniz'in bazı bölümleri ovaymış. Sona eren Buz Çağı'nda Atlantik Okyanusu'nun suları Cebelitarık'tan Akdeniz'i doldurmaya başlamışlar. Örneğin Kıbrıs'ta 5 milyon senelik kayalarda bulunan cüce su aygırı ve mamutların iskeletleri, bunun bir kanıtı. Eski Mısır imparator ya da kral mezarlarının tümünde bir gemi bulunması muhtemelen büyük sellerin kültürel kalıntıları.

Yaklaşık 11 bin sene önce deniz suları Ege'deki ovaları doldurmuş, sonra Çanakkale Boğazı'ndan Marmara ve Karadeniz "göllerini" doldurmaya başlamış. William Ryan ve Walter Pittman, ilk bulgularını 1990'lardan sonra bilim dünyası ile paylaşmaya başladıklarında büyük bir sansasyon olmuş ve Nuh'un gemisini arayanların sayısı artmıştı Doğu Anadolu'da. Ryan ve Pittman bu jeolojik olayı Nuh'un seline bağladılar. Bu tez ile Gilgames Destanı'ndan daha sonra Tevrat'taki hikâyelere kadar hepsi biraz olsun açıklanabiliyordu. Tüm kùltürlerimizi şekillendiren büyük "sel" Sümerliler ve Mısırlılarca biliniyor ve daha sonra Tevrat'ta "yer aldığında", Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlarca "Tanrı'nın gazabı" olarak yorumlanıyordu. Kolayca anlaşılmaktaydı ki, din adamı sınıfı, "sürü"yü yönetebilmek için rahat anlaşılabilen moral bir alete gereksinim duyuyordu; bazıları söylediklerine samimiyetle inanmaktaydılar, bazıları ise kendilerinin düşündüklerine inanmayanları öldürebiliyorlardı.

7500 yıl kadar önce İstanbul Boğazı'nda büyük bir patlamayla deniz suları daha önce bir tatlı su gölü olan Karadeniz'e

büyük bir şelale gibi akmaya başlamış. Bugün bile Akdeniz'in suyu tuzludur (% 3,3). Suyun tuz oranı Marmara'da azalırken Karadeniz'de ise genelde daha azdır (% 2,2). Karadeniz kıyısındaki medeniyetlerin Karadeniz'in dibinde kaldıklarına ait arkeolojik kayıtlar giderek artıyor.

İstanbul Boğazı'nda bugün bu farklı suların birleşmesi kuvvetli akıntılara yol açmaktadır. Ryan ve Pitman, İncil'de sözü edilen "yağmur"u, jeolojik tarihte Buzul Çağı'nın erimesi ile yorumluyorlar. Noah's Flood (Nuh'un Seli) adlı kitaplarının başlarındaki bir Tevrat alıntısında şöyle deniyor: "Ve Tanrı Nuh'a diyor ki, 'Tüm canlılara son vermeye kararlıyım, zira dünya onlar yüzünden şiddetten geçilmiyor... Kendi namıma, dünyaya sulardan bir sel yaratacağım...' Sular o kadar güçle kabardılar ki, yeryüzündeki tüm dağlar örtüldüler... Yüz elli gün boyunca".

~27~

Tekrar Ortaçağ ve Din Savaşları

Sümer, Mısır, Hitit ve Yunan medeniyetlerine biyolojik açıdan kabaca değindikten sonra Ortaçağlara bir göz atalım.

Ortaçağda insanlar, kaybolan Yunan medeniyetlerini Arap kütüphanelerinde kalan eski Yunanca kitapların tekrar Latinceye çevrilmeleri sayesinde tanıdılar. Yeni bir rüzgâr ile Emeviler 712-718 arasında İberya Yarımadası'nı fethederler; 730'dan itibaren Rekonkista savaşları ile gerilemeye başlar ve yaklaşık yedi yüz yıl bu yarımada izlerini bırakırlar. 1492'de Granada'nın "Rekonkista"sı yani "tekrar fethi" gerçekleşir.

Dört bin yıllık yazılı tarihi ile Çin, bir yandan Çin Seddi ve dağlar tarafomda Batıya kapalı diğer yandan deniz ile sınırlı olduğu için nispeten düzenli bir şekilde gelişir. Örneğin Batı, barut, uçurtma, porselen, pusula ve kâğıdı, Çin'den öğrenir. Porselen yapma sanatı Çin'de MÖ birinci yüzyıldan itibaren bilinir ve yaklaşık 800 senede mükemmelliğe erişirken porselenin sırrını Avrupa, 1700'lerde Leipzig'deki Kral August der Starke (Güçlü August) zamanında çözebiliyor. Ondan sonra Darwin'in dedesi Wedgwood tarafından İngiltere'de ve Sevre Fransa'da imalat başlatılıyor. Bir icadın tam zıt yöndeki seyahati ise geçen yüzyılda mikroçiplerin ABD'de icadı ve Japonya, Kore ve Çin'de kullanımı ile gerçekleşti.

Ortaçağ Avrupası'nda kraliyetler ve kilise birbirlerine karşılıklı tahammül ederek beraber yaşamayı öğrenirler. Din ve bilim işleriyle kilise ilgilenmektedir; dünyevi işlerle ise derebeyleri, aristokratlar ve krallar.

Muhtemelen Avrasya ovalarındaki çölleşme nedeniyle oradan göçler 4. yüzyılda başlar: Hunlar, sonra Selçuklular ve son olarak Osmanlılar batıya gelirler. 1095-1271 yılları arasında, Haçlı Seferleri ile Avrupa'daki kraliyetler bir dönem doğuya doğru yayılır. Osmanlı İmparatorluğu ile de 1299-1918 arasında yörede az çok stabil bir yönetimin etkinliği devam eder.

~28~

Ermeni Krallığı ve Osmanlılar

1986'da Türkiye'de, eski SSCB sınırının tam öte tarafında, eski Ermeni krallığının başkenti Ani harabelerini gezerken bir büyük depremten sonra kralın gidip ormanda ağladığını yazan kitabeyi okumuştum. Hemen Arpaçay deresinin karşısında, belki 100–150 metre ötede o zaman Sovyet askerleri nöbet tutuyorlardı (şimdiki Ermenistan). Merak etmiştim kral gidip ağlayacak ormanı nerde buldu diye. En yakın orman 100 km ötede kalmıştı. Koskocaman ağaçtan tabelalar üzerine yazmıştı Orman İdaresi: “Orman hayattır”, “Ağaç senin dostundur”, “Ormanı sev ve koru” diye. Etrafta yüzlerce kilometre bozkır içinde odun olarak insan sadece bu tabelaları görüyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, aklıma o an faşistçe bazı fikirler bile gelmedi değil, bu kadar çok odunu, bu taş çölünün ortasına koyan bürokratlarla ilgili. Acı acı düşündüm bu tabelaları tahtadan yaparken ne düşündüler diye! Muhtemelen düşünmediler. Merkezden emir gelmiştir şu sloganları yol boyuna dizin diye. Onlar da (Orman İdaresi yetkilisi olunca, odundan bol ne var?) en ucuz ve güzel ağaçtan tabela yapmayı düşünmüşlerdir. “Ben bu civarda kışın eksi 20 derecede yaşayan fakir bir insan olsam ilk yakacağım şey bu tabelalardır” diye düşünmüştüm. Ağaç dince devlet etraftaki, yeni dikilen ağaçları yiyen keçilerle de mücadele etmek zorunda! Keçiler o yöredeki fakir insanların geçim kaynağı. Kolay değil, biz insanoğlunun ciddi bir bileşeni ni oluşturan çevre sorunlarını çözmek için sağduyu ve adanmışlık gerekiyor.

Ani'deki katedrali yapan kalfa 987'de gidip Ayasofya'nın kubbesini de tamir etmiş. 1064 yılında Selçuklular tarafından fethedilip cami, medrese, hamamlar yapılan bu şehir bir deprem sonucunda 300 yıl önce bir harabe olarak terkedilmiş. Zamanında İstanbul'da 300.000 insan yaşarken burada 100.000'den fazla insanın yaşadığı tahmin ediliyor.

Biz sıkça, Türkler ile Ermeniler arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü Birinci Dünya Savaşı sırasında gelişen trajik olayları okuyoruz. Bu, modern Ermenistan ile modern Türkiye arasındaki ilişkilere gölge düşürüyor. İspanyol gribinin o dönemlerdeki etkisine değindim. Hazin bir göç yaşandığı da biliniyor. Bu konuda kişisel hikâyemi anlatmama lütfen izin verin:

Yeğenim, fiyakalı at ve motosiklet binen, engelli at yarışlarında milli takıma girmeyi başarmış 30'larında hoş bir bayan. Veteriner oldu hayvan sevgisi nedeniyle, sonra hızını alamayıp doktora yaptı. At yarışları antrenörlüğü eğitimi de aldı. Anne-annesi yani benim teyzem iki kez Hacca gitti. Yeğenim İstanbullu, Ermeni asıllı bir Türk gence gönlünü verdi ve 1999'da Hristiyan oldu. Hep beraber Ocak 2000'de İstanbul'daki Merjem Ana Ermeni Ortodoks Kilisesi'nde düğünü kutladık. Bu tür "kültürlerarası" sorunların çözümleri hep aynı. Bencil insan geninin yanı sıra insanların aynı dünyada huzur içinde yaşayabileceklerine de inanan biri olarak İrlandalılar ve İngilizler, İspanyollar ve Basklar veya İsrail ve Filistinliler arasındaki uyumun, uyumsuzluktan daha kârlı olduğunun her kesimde anlaşılacağını umuyorum. Egoizmin, bugünkü dünyada ticaret yapmanın ve dünya sorunlarına elbirliğiyle çözüm üretmenin daha akıllıca olduğunu her kesime giderek artan bir şekilde anlatacağını umuyorum. İnsanlar ilahi adalete inandıkları zaman bile, evrilen nesiller boyunca öç ve intikam anlayışıyla davrandılar; geri ödeme korkusunun, sahip oldukları "o da geri öder" korkusu olduğunu içgüdüsel olarak fark ederek... Nesiller boyunca süren bu önyargılı yaklaşım, sürekli olarak geleceği zehirledi.

Şu basit soruyu sormama izin verin: Türkler kimdir? Bugünün anlayışı şu: Türkiye'de yaşayanların % 99'u Müslüman. Şimdi, bu bölgede yaşayan insanlara ve inançlarına bir kuşbakışı bakalım: Türklerin, kaç bin yıl önce Orta Asya'dan Batı'ya geldikleri bilinmiyor. Bilinen o ki, onlar Hazar Denizi çevresinde tek tanrılı dinlerle karşılaşmışlar. Hugh Pope, "Türki Dünyanın Yükselişi" (The Rise of the Turkic World) adlı kitabında, Çin'in, Xinjiasng-Urumchi bölgesinde yaşayan Uygurluların protesto gösterisi yaptıklarından ve sürgünde bulunan "İsa"

adında bir liderin adını haykırmalarından söz eder. İsa (Jesus) günümüzde de Anadolu'da sık görülen bir isimdir. Selçuklu Hanedanı'nın kurucusu Selçuk Han'ın erkek kardeşinin adı İsrail'dir. Yani diğer kardeş kurmuş olsaydı, hanedanın adı farklı olacaktı... Tarihi araştırırken kendimizi kurnazlıkla yenmemize gerek yok... Bazı şeyler, görüldüğü gibi algılanmalı; daha derinde bir şeyler aramak yanılabilir. Dilbilimi açısından, Türkiye ve Azerbaycan'da konuşulan Türkçeler arasındaki fark, İngiltere'de konuşulan İngilizce ile Teksas'ta konuşulan arasındaki farktan daha fazla değil... Fark, daha doğuya giderek, bir Batı Türkü'nün konuştuğu dil ile Çin'deki Urumçi ya da Özbekistan'da konuşulan dili kıyasladığımızda baskın olarak ortaya çıkar; bu da örneğin, Güney Almanya'da konuşulan Hollandaca ile Almanca arasındaki fark ile kıyaslanabilir.

"Konstantinopl" (Konstantin'in Kenti) ile "İstanbul" kelimeleri ile ilgili de bir yorumum var: Bazı Türkler, Fatih Sultan Mehmet'in kenti almasından 600 yıl sonra hâlâ Konstantinopl adını kullananların sapma gösterdiklerini düşünerek reaksiyon vermekteler. Hristiyanların bir kısmı, bu adı gerçekten de önyargılı kullanmaktalar. Duygusal olanlara bir bilgi vereyim: Bugün kullanılan İstanbul kelimesi, Konstantinopl'den daha eski olup Yunanca Instan ve Polin kelimelerinden türetilmiştir ve "kente doğru" anlamına gelir. Osmanlı zamanında da Constantinopel ismi uzun süre kullanıldı. İçtenlikle söylüyorum, bu kelime Sanskritçeden, Çince'den ya da bir Afrika lehçesindeki bir ifadeden alınmış olsa, bu kitabın çerçevesinde ne fark eder? İnsanlar, birbirlerini kızdırmaya ve her şeyden politika yapmaya ve yarışmaya meraklılar; bu, basitçe, bizim biyolojimiz...

Eskenazilerin Hazar kıyısından Avrupa'ya göçtükleri tahmin ediliyor. Türklerin kaç kişi olarak Anadolu'ya geldikleri bilinmiyor. Bilinen o ki, Hazar denizi civarında Batı dinleri ile tanıştıkları ve büyük bir bölümünün İslam dinini seçtiği, bir bölümünün de bir dizi pazarlık sonucu Hristiyan olduğu. Katolik ve Protestanlar arasında VIII. Henry tarafından yapılan benzer pazarlıklar sonucunda da, Britanyalılar Hristiyanlığın kendi dallarını yaratırlar.

Ruslar, Kiev'in büyük prensi Büyük Vladimir zamanında 988 yılında Hristiyan oldular. Vladimir Yahudi elçilerle (Hazar olabilirler) görüşmesinde, Kudüs'ün kaybının Tanrı tarafından terk edilmiş bir göstergesi olduğunu söyledi. Müslümanlara da, alkol ve domuz eti yasağı nedeniyle dinlerinin tercih edilemeyeceğini belirtti. Gönderdiği görevliler, Katolik kiliselerinde bir güzellik göremediler; fakat onları etkileyebilmek için tüm Bizans kilisesinin ayin festivallerinin hüküm sürdüğü Konstantinopl'de ideallerini buldular. Vladimir, gönderdiği elçilerin raporları kadar, Bizans'la bağlantının politik getirileriyle de etkilenmiştir. Dindar kişilerin çoğu, belirli bir dini DOĞRU olduğu için seçtiklerini düşünür, fakat tarih boyunca zihinleri yöneterek güç elde etmeye çalışmış kuvvetler tarafından yönlendirildiklerinin farkında değildirler.

Osmanlı padişahları kendilerini, Orta Asya'dan gelmiş olan Oğuz soyundan görüyorlardı. Bu soy kavramının ırk kapsamındaki güllünçlüğü ise basit bir soy ağacı araştırmasında ortaya çıkar: Padişahların anneleri olan hanımlar ya Çerkez'di, Rum'du ya Romen, Bulgar, Arnavut ya da Boşnak. 36 padişaktan sadece ilk ikisinin annesi "Türk"tü. Bugünkü Türkiye'deki normal vatandaşın kanında tam ne kadar Bulgar, Yunan, Hitit, Kürt, Arap, Boşnak, Çerkez, İtalyan ve Türk kanı dolaştığını hesap etmek önemli mi?

1453'de Konstantinopl'ın fethinden sonra 19. yüzyıla kadar Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Karabağlar, Arnavutluk, Bosna ve bugünkü Macaristan ve Arnavutluğu ve Avusturya'nın bir bölümünü idare eden Osmanlılar 1683'de Viyana Savaşından sonra Habsburglular'a yenik düşerek bir gerileme devresine girdiler.

Osmanlıların batıya doğru yaptıkları seferlerin başarısındaki en önemli unsur, ne Çin'den Osmanlılar vasıtasıyla gelen barut ve topların daha iyi kullanımı, ne de Osmanlıların daha atletik, zeki veya daha iyi binici ve savaşçı olmalarıydı... Daha ziyade kastlar içinde yaşayan "ihtiyar Avrupa"daki düşünen ve gayretli insana da bir alternatif sunmalarındaydı. Hırslı veya tutkulu bir insan 10-15 sene içinde başka hiçbir ülkede sınıf atlaya-

mazdı. Bir köle, köle kalmaya mahkûmdu. Her ne kadar Osmanlı sarayında bir kez hadım edilen sonuna kadar hadımlığa mahkumsa da daha fazla hürriyet ve imkânlar olduğu muhakkak.

“Prima nocte” ile derebeyine bağlı köle için Osmanlı, yeni bir nefesti; Hırslı zanaatkâr için de, kendilerini “din” baskısı altında hissedenler için de. Aristokrat olmayan için çok fazla seçenek yoktu Orta Çağ Avrupası’nda.

Osmanlı’da ise sadece sultanın ailesi aristokrat sınıfı, başka aristokrat sınıfı yoktu. Başarılı olan hangi ırktan olursa olsun, paşa (general) veya bir yörenin beyi (yönetici) olarak atanıyordu. Çocukları bu unvanı miras olarak alamazlardı. Bu ırk ayrımı olmadan yapılan atamalarda sadece başarılı olan yerinde kalabilirdi. Başarısızlığın karşılığı ya sürgün ya da ölümdü. Halk Türkçe konuşurken Osmanlı idarecileri Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı olan Osmanlıca konuşurlardı. Bu Rus İmparatorluğu’nda da görüldü, hükümdar Rus sınıfı Fransızca konuşmayı daha şık bulurdu. Bir sürü ufak Avrupa krallığında benzer bir durum vardı. Bilim adamları ise kendilerini Latince konuşarak ayırıyorlardı sürüden.

Merkezi olmayan bir sistemde baştaki kişi tüm otoriteye sahip olup faydacı bir şekilde karar verip yönetebiliyordu, ancak imparatora karşı sorumluydu. Osmanlı sistemindeki atananın sistemli güvensizliği, en başta ABD olmak üzere sonra tüm demokrasiler tarafından benimsendi, esnek olmayan merkeziyetçi sistemlere ve daha sonra Sovyet İmparatorluğu’na zıt olarak...

ABD’deki bilimin üstünlüğünün temelinde, göçmenlik ve zengin tarım arazileri dışında doğa ve rekabet unsurları yatmaktaydı. Bir sürü bilim adamı yarışıyor ve ancak küçük bir azınlık “tenure” denilen “yaşam boyu profesörlük” unvanını alabiliyor. Hâlbuki “eski Avrupa” ancak son birkaç yıldan beri çok yavaş olarak, bilimde bürokratlardan ABD’yi izleyen bu yola yönelmekte. Avrupa’daki sistemler, 18 ve 19. yüzyıllarda iyi sonuç vermişti. Dünya nüfusunun 700 milyon–1,5 milyar arasında olduğu o dönemde, birçok asistan maaşsız çalışmaya razıydı.

~29~

Tekrar Din Savaşları ve “Reform”

Avrupa Araplarla İberya'daki savaştan sonra eski değerlerine sarılarak kurtulacağını umdu. Engizisyonundan kaçan on binlerce Yahudi Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı. Bugün bile İsrail ile Türkiye'nin o yöredeki teknik ve politik işbirliğinin altında o günlerin izini görmek mümkün. Katolikler ve Protestanlar arasındaki Otuz Yıl Savaşı'ndan (1618–1648), Güney Almanya nüfusunun sadece üçte birinin sağ çıktığı söylenir. Bugünkü Almanya ve tüm komşu ülkelerin nüfusunun dörtte birinden fazlasının bu savaşlar ve sonucundaki açlık ve hastalık nedeniyle öldüklerini varsaymak yanlış olmaz. 1524'de Almanya'daki “Köylü Savaşı” olarak bilinen savaşta köylüler, din ve aristokrasi baskısına ayaklanırlar.

Bu tür gelişme, İslam'ın hizipleri arasında da farklı değildi. Sünniler Katoliklerle, Şiiler de Protestanlarla karşılaştırılabilir. Her ülke, Batı Avrupa düşünce sistemlerinin değişik versiyonlarına sahipti ve bazı düşünce sistemleri de belirli bir bölgede birlikte yaşadı. Sultan I. Selim (1465-1520) devrinde ise İslam dünyasında bir konsolidasyon mevcuttu. Bir Şii sekti olan Aleviler İslam'da kısmen Protestanları andıran konumdadılar. Bilhassa Anadolu Aleviliği'nde Zerdüştlük ve dogmasız düşünceyi anımsatan fikirler mevcut. Aynı zamanda Halife olan bu İmparator zamanında, Alevi-Sünni farklılıkları, büyük bir imparatorlukta yok sayıldı. Türklerin İstanbul'u fethinden sonra Katolik dünyasında bir kültür savaşı oluştu ve birçok tabu, put veya kutsal inek yıkılarak yeni yorumlara yer açıldı.

Batı Avrupa bugünkü dünyaya damgasını vuran hegemonyasını, Rönesans (15–16 yy.) ve neticesinde yaratır; Newton ve Darwin gibi insanların gelişebilmesi, kısmen iklim dolayısı ile oluşan teknoloji devrimi, kısmen de din savaşları ve beraber yaşamının öğrenilmesi ile... İngiltere ve Almanya'daki su değirmenleri ve kömür madenleri burada anlamlı bir rol oynar.

~30~

Tütün ve Kahve

Amerikalar'da bulunan tütünün de kararlı bir konumda olan Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılması tipiktir. Türk kahvesi ve Türk tütünü miti başlar. Güçlü ve düzenli sistemleri ile Osmanlılar arayışı keyif düzeyinde sürdürür. Onlar keyfe heyecanla sarılıp kahve ve tütünü dünyaya tanıtırken, küçük krallıklarla çok sesliliği yaşayan Batı Avrupa yeni koloniler arayışındadır. Arabistan'daki Osmanlı kolonileri kahve üreticisidirler.

Güneydeki ülkeler bilhassa iklimin katkısıyla, 19 ve 20. yüzyıllarda geri kalırken (gerek Güney Amerika gerek Güney Avrupa'da İtalya, Portekiz, İspanya, Yunanistan, eski Yugoslavya ve Türkiye) Kuzey, uzun kışlardan gelen planlama alışkanlığı ve kısmen doğadaki su enerjisinin kullanılması ile endüstri devrimini gerçekleştirdi. Kömür bir zamanların petrolü ve motoruydu! Fikir açısından en büyük yenilik kanaatimce Otuz Yıl Savaşı ve reformasyon çerçevesinde oldu. Farklı olanlar beraber yaşamaları, birbirlerine tahammül etmeleri gerektiğini anladılar. Bunun böyle olmamasının pahalıya mâl olacağını kavradılar.

Daha güneyde kalan Arap ülkeleri ise, ileri medeniyetlerinden sonra yüzyıllarca Osmanlıların idaresinde kaldılar; 19 ve 20. yüzyıllardaysa İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanların. Yine doğanın bir nimeti olan petrol sayesinde 20. yüzyılda farklı bir gelişim gösterdiler. Arap ülkelerinin gelişmesine bakınca petrolün doğanın bir nimeti mi laneti mi olduğunu düşünmeden edemiyor insan. Petrolün bulunmasından çok önce de Araplar durgundu. O zamandan bu yana ne oldu? Eskiden dünyaya ihraç edilen Yemen ve Mokka kahvesi üreten plantasyonlar terkedilmiş. Arabistan kahveyi herkes gibi Güney Amerika'dan satın alıyor artık.

20. yüzyılda, biri Akdeniz ikliminde diğeri benzer bir sıcak iklimde olmak üzere iki topluluk farklı gelişmeler gösterdi. Bunlar, daha ziyade kuzey Avrupa topluluklarının göçmenlerinden

oluşan Avustralya ve yeni ÷lkelerini kurmak için dünyanın her yerinden gelen göçmenlerden oluşan İsrail'di. Göçler insanoğ-lu için, en etkileyici kùltür değışimine (paradigma kaymaları) yol açan unsurlardır.

~31~

Amerikalar'ın Keşfi

Thomas L. Friedman tarafından yazılan 21. yüzyılın ilham verici öyküsü “Dünya Düzdür” (The World is Flat), 1492'de Kristof Kolombus'un günlüğünden bir alıntı ile başlar: “Kral Hazretleri, kutsal Hıristiyan inancını seven ve geliştiren Katolik Hıristiyanlar olarak... Ve de Muhammed'in doktrininin düş-manları olarak...” Bu önsöze eklenmesi gereken başka bir şey yok. Kendi kendini yeterince anlatıyor...

Diğler taraftan biliyoruz ki Kolombus, İspanya Kralı'nı “Hindistan”ın zenginliklerini araştırmak için desteklemeye ikna etmezden önce birçok Avrupalı monark ve İslam hükümdarı ile temasa geçmişti. Gereksinim duyduğu “girişim sermayesi”ni Osmanlı İmparatorluğu'ndan veya Emevi Sultanı'ndan almış olsaydı, günlüğünün başlangıcı nasıl olurdu acaba? Bu, düpedüz çıkara dönük algılama ve uygulama, başka bir şey değıl. “Kimin ekmeğini yersem onun kılıcını sallarım” veya daha basit bir ifadeyle, “parayı veren düdüğü çalar”.

Nispeten kendi içine kapalı ve eski değıer ve kastlarını aşamayan Asya imparatorlukları Hindistan, Çin ve Japonya kùltürlerinin alışverişinden ancak 1800'lü yıllarda aktif olarak faydalanmaya başladılar. İstanbul'un fethi ile büyük bir lokma yutmuş olan Osmanlılar değıl de Avrupa'nın küçük bir krallığı çağı değıştirecek keşif gezisine para yatıracak cesareti bulabildi, Osmanlılar, kahve, tütün ve harem gibi yaşamın zevkleri ile uğraşırken... 1800'lü yıllara kadar dünya gücü olan Osmanlılar,

Endüstri Devrimi sırasında uyudular ve “Boğaz’ın Hasta Adamı” kişiliğine büründüler.

Burada kısaca duralım ve Amerikalılar’ın bir Müslüman ya da Çinli imparatorun bayrağı altında “keşfedildiğini” varsayalım. Hâlbuki insanlık tarihinde yeni bir dönüm noktasını başlatan, küçük Avrupa krallıklarının yeni kolonilere duyduğu gereksinim için yeni teknolojilerden yararlanarak yarışmasıydı. Verimli toprakların keşfi ile sürülerinin geleceği şekillendi. Doğal kaynaklar, iyi beslenmiş insanları üreterek insanlığın gelişmesini etkiledi. Bunlar çoğunlukla “Hristiyan-batılı” olduğundan lider kültür konumuna geldi.

Tarih boyunca gördük ki değişik kültürlerle tanışıklık, “inovasyon” (yenilik) getiriyor. İnsan kültürleri için doğru olan, aynı zamanda tüm canlılar (düşündüğümüzden fazla biyolojik şey paylaşmakta olduğumuz bitkiler dâhil olmak üzere) için doğru. Gerçekte, göç yeniliklerin itici gücünü oluşturmuştur. Değişik kültürlerle çarpışma her zaman verimli olmuştur. Soru şu: Biz insanlar, gelecekteki yaşamımızda aynı faturayı ödemek zorunda mıyız, yoksa geçmişten bir şeyler öğrenebilecek miyiz? Amerikalılar, bir potada eriyen değişik kültürlerle yaşamayı öğrenmek gibi bir şansa sahip oldular.

Çok kültürlü habitata olan gereksinimi botanikte, insan yerleşimlerine göre daha iyi görürüz. Çevre manzarası ne kadar tek düzeyse, doğal dengeler o ölçüde bozulmuştur ve de doğa o oranda kırılganlaşır. Herkesin biyo-çeşitliliğin önemini görebildiği gerçektir ancak insan çeşitliliğinin de iyi bir şey olduğunu herkes göremez. Şunu demek istiyorum; yan komşu olarak zencilerin taşınması sıklıkla beyaz Amerikalıları rahatsız eder. Yine, bir grup Arap, Amerikalı ya da Çinli’nin ev satın alarak Urla’ya yerleşmesinin de komşularımı pek mutlu etmeyeceği düşünülebilir.

Monokültür olarak tabir edilen, tek bitki ekilip biçilmesi ile oluşan alanlarda, tabiatın dengesi bozulduğu için anlamlı bir tehlike de yatıyor. Bu tür alanlar zamanın Mezopotamya’sından sonra Orta Asya ovalarında, sonra İrlanda’da ve en son ABD’de, mısırın problem yarattığı orta batıdaki ovalarda (Büyük Düzlükler) olduğu gibi dengesiz topraklar oluyorlar. Bu koşullarda ya erozyona

çabuk hedef oluyorlar ve binlerce yılda oluşmuş toprak birkaç on yılda derelerle veya rüzgârlarla kaybolabiliyor; ya da aşırı kuraklık, tuzlanma veya toprak besinlerinin azlığı nedeniyle, açlıklara yol açacak boyutta hasar görebiliyor, bu tek tip ekinler.

İrlanda'da 1845-1849 yılları arasında, bir patates zararlısından kaynaklanan kötü hasat nedeniyle, iki milyondan fazla İrlandalı öldü veya başka yerlere göç etmek zorunda kaldı.

Monokültür nasıl biyolojide felaket getirebiliyorsa insanlar arası iletişimde de kör noktalarını beraberinde getirerek felakete yol açıyor. Her kültürün önyargıları var. Dünyamızın bir monokültür ile yönetilmesini istersek, göç edebileceğimiz bir yer bulmakta güçlük çekeriz. Olayları olduğu gibi değil, kendi bakış açımızdan görürüz ya da inanmak istediğimiz gibi...

Hangi biyolojik türün insanoğluna yararlı olabileceğini önceden bilmek olanaksız. Dolayısıyla, insanlar dünyayı yöneten tek tip devlet ya da tek tip ticaret kültürlerine doğru bir tepki verirler; her ne kadar yöneticiler, askerler ve büyük iş adamları her şeyin tekdüze ve kolay denetlenebilir olmasını isterlerse de...

Bir kültürde izin verilmeyen bir yenilik birkaç dekad sonra bir başka kültürde kendini kanıtlayabilir. Bir kültürde anlaşılma-yan bir fikir bir diğerinde kabul görebilir. Kolombus en iyi örnek değil mi? Yaşlandıkça insanlar tarihten -en azından tekrar okurlarsa- ve deneyimlerinden çok şey öğrenebileceklerini anlıyorlar. Uzun yaşamın türümüz için bir umut olduğunu şu nedenle düşünüyorum: Uzun yaşadıkça, daha fazla gözlem için zaman kalıyor ve gözlemler üzerine düşünmeye de. Oldukça tartışmalı bir konu; dünyadaki gençlik bize "moruk" diyor ve bizim yaşımızın büyüklüğünün bir sezgi kazandıracağını düşünüyor. Esasen, politikacıların ve politik liderlerin çoğunluğunun başarılı olamama nedenini de yaşlılıklarına bağlayabiliyor. Ne kültürel bir konu, ne de yaş sorunu, sadece eğitilmiş ve akıllı azınlığa karşı diğerleri... Gelişmeleri anlayabilecek düzeyde eğitim almış ve de akıllı olan şanslı azınlığın diğerlerine karşı sorumluluğu var.

~32~

Amerikalar'ın İlk Keşfi

İlk büyük insan topluluğu, Amerikalar'a Kolombus'tan 11-18.000 yıl önce gelmiş gözüküyor. Bu konunun bilimsel ayrıntılarına girmek istemiyorum -bu kitabın amacı değil- sadece, bu konuda bilgi almak istediğimde Amerikan Arkeoloji Derneği üyesi Dr. Curt Hoffman'dan aldığım mektuptan bir paragrafı sizlerle paylaşmak istiyorum:

“Evet, arkeolojide ciddi tartışmalı bir alana adım attınız! Geçen sonbahar, tüm bunlarla ilgili bir konferansa katıldım. Gerçekte, Yeni Dünya'da Clovis öncesi, 20.000 ve muhtemelen 50.000 yıl kadar önce insanların yaşadığına dair, giderek büyüyen bir bulgu birikimi var. “

13.000 yıl kadar önce çok sayıda Clovis adı verilen yerleşim bölgesi bulunmuş (Clovis, Meksika'da bulunan ilk yerleşimden ismini alır). Bir başka eşzamanlı bulgu da ilginç; mamutların, dev sincapların, vb. ortadan kayboluşu... Kişi, insanların izlediği kan yolunu kolayca görebiliyor. İnsanların bir mamutu ya da daha az bilinen bir türü, birkaç ton et alabilmek ve daha sonra yola devam edebilmek için vurmalarını kolayca tahayyül edebiliyor. Derin dondurucuları bulunmadığında ve de yaşadıkları “lüksün” farkında olmadıklarından yiyemedikleri tonlarca eti basitçe avlanma yerinde çürümeye bıraktıkları muhtemeldir. Bilim adamları, Amerikalar'da at ve develerin yok oluşunun da aynı şekilde gerçekleşmiş olduğunu tahmin ediyorlar.

Daha sonraki nesiller mızımsızlanmaya başlıyorlar; yaşlılar bazı kurallar koyuyorlar ve gençler umursamıyorlar. Yazının keşfinden çok daha önce insanlar doğayı anlamlı bir şekilde etkilemişler ve avlayarak yok ettiklerinin kaydını tutabilmişler. Galapagos adasındaki hayvanların insanlardan hiç kaçmaması oraya her gidenen dinlediğim bir davranış; doğal olarak kaçmıyorlar zira adaların keşfinden önce insanlarla hiç karşılaşma-

mışlar. Bir hayvan için insan korkusu geliştirmek ve daha sonra kalıtımla geçirmek binlerce yıllık bir evrim gerektiriyor.

Biz bugün bolca bulunduğunu düşündüğümüz havaya ve suya benzer bir tavır içindeyiz. İçme suyunun insanlığın sadece yarısı için bir sorun olmadığı ve 2025'ten itibaren dünyada ciddi sıkıntıların başlaması beklenildiği düşünülürse inanılmaz bir rahatlık içinde insan. Biz inanılmayacak düzeyde saf bir tür değil miyiz? “Benden sonra tufan” düşüncesinin uyuşturucu ve yanıltıcı rahatlığı içindeyiz. İnsanlar güdüleri nedeniyle bıçak kemiğe dayanmadan harekete geçmiyorlar ve bazen de bıçak kemiğe dayandığı zaman harekete geçecek halleri kalmıyor. Geviř getiren akrabalarımız ve kış uykusuna yatanlarla ortak yönümüz, tembelliğimiz.

Bu yüzyılda artık insan aklının tarihten ders alıp alamadığını göreceğiz istesek de istemesek de. Jacques-Yves Cousteau 1991'de yaptığı bir söyleşide, bir Amerikalı'nın yirmi Bangladeřli'den daha fazla dünyayı yorduğundan söz etmişti. Bu sayılar hâlen geçerliliğini koruyor. İnsan nüfusunun dünyanın en önemli sorunu olduğundan bahsederek tüketim toplumunu kendi kendini yiyip bitiren bir mekanizma, adeta bir kanser gibi gördüğünü söylüyordu. On beş sene içinde nüfus artışını durdurabileceğimizi hesap ediyordu. Bir yanılgı içinde de değildi kanaatime göre; her yıl en azından yüzlerce türü yok ederek yaşayabiliyoruz řu an dünyada ve bu türlerin tükenmesi de hızlanarak devam ediyor. Nüfusu durdurmak ve sonra daha az nüfusla doğal dengeyi aramaktan başka da şansımız yok eğer bu adada kalmak istiyorsak.

Az sayıda Amerikalı yaşam tarzının zarar verici olduğundan haberdar. İstanbul'un dar sokaklarında dört ekerli araçlarla yaşayan tüm Türkler de benzer. Seçkin bir lisenin İngilizce öğretmeni bana şöyle demişti: “Öėrencilerimin tek amacı dikkat çekecek derecede para harcamak. Onlar elit ve ‘zengin’ olmak istiyorlar. Üstün beyinlerini ve özel eğitimlerini yalnızca kişisel çıkarları için düşünüyorlar”.

~33~

Cennet Bahçesinden Kaybolan Cennete

Aşırı avlanmak kuramı muhtemelen yalnız Amerikalılar'da değil, tüm dünyada mamutların yok oluşu için en iyi açıklama. Örneğin İspanya'daki El Pindal Mağarası'nda "ilkel insanların çizdiği" bir mamutun resmini görmek mümkün. Bugün bile en iyi eğitilmiş ve yetenekli bir sanatçı bir mamutu daha güzel çizebilir! Dikkati çeken şey mamutun kalbinin yerli yerinde ve bugünkü kalp işaretinin öncüsü olarak binlerce yıl önce çizilmiş olması, yani Harvey "kan dolaşımını keşfetmeden" önce. Harvey'den yaklaşık 11.000 yıl önce avlamada kolaylık olsun diye mızrak nereye saplanırsa etin kolayca yenilebilir hale geldiği tasvir ediliyordu.

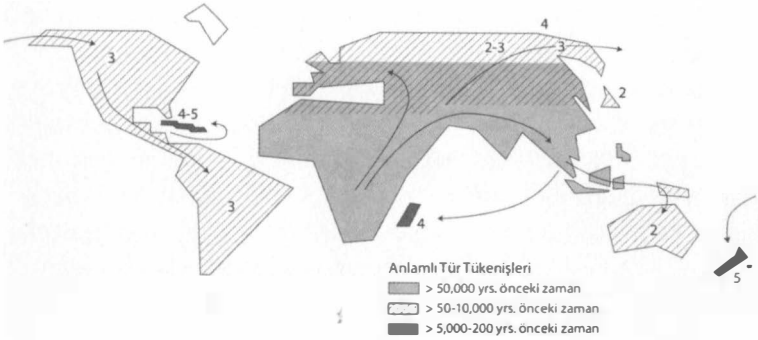
Bu toplu ölüm teorisinin Darwin'i, Paul Martin ise, gerek 4 tonluk Sloth'ların (Türkçede tembel hayvan diye biliniyor) gerekse Yeni Zelanda'daki Moa Kuşları'nın nasıl insanlarca yok olana kadar avlandığını çok ikna edici bir şekilde anlatıyor. Tabii sonuç itibarıyla bu da bir teori ve hiç kimse 11.000 yıl veya 1 milyon yıl önce bir türün avlanarak yok edildiğini görmemiş. Görüp de yazan olsa bile yazılı belgeye nasıl inanılır; hele savaş zamanlarında yapılan yoğun "bilgi çarpıtma" kampanyaları ile insan neye inanacağını şaşıyor. Ama önyargısız bilim adamlarının bulguları üst üste örtüşmeye başlayınca artık teoriler genelde kabul görüyorlar. Uzaktan bakınca karışıklık dağılır ve yollar belirginleşir. Ön peşinde koşan, kendisini fazlaca ön plana çıkaran veya kendi kültüründen olan bilim adamlarının çalışmalarının reklamını yapan önce önyargılı bilim adamları oluyor. Bir el diğerini yıkar prensibi! Birkaç on yıl okuyup karşılaştığınızda hemen görebiliyorsunuz kimin bilgiyi ne yöne doğru iteklediğini.

Darwin'in düşüncelerinin okul kitaplarına girmesi için geçen süreci düşünürsek bu bulguların da genel kültürün bir parçası

olmaları, hızlanan bilgi akışına rağmen daha birkaç yıl sürebilir. Hem günlük yaşamda bikinili güzel kızlar ve futbol, basketbol neticeleri varken insanlar niye durup dururken paleontojistlerin hangi mağarada bir mamut tezeği bulduklarıyla ilgilensinler?

Martin diyor ki: “Paleolitik Avrupa soyunu ya da ilk Amerikalıları, Eski Dünya ya da Yeni Dünya mamutlarının yok oluşları için; Avustralyalı Aborjinleri, diprotodontların sonu için; ya da Yeni Zelanda Maoris’lerini, moaları ortadan kaldırdıkları için suçlamak saçmadır. Yakın zaman yok oluşlarının tüm dünyada gerçekleştiğini hatırlamakta yarar var. Sorumluluğun yüklenmesi, tüm türümüzü ilgilendirir. Bu da birçoğu için daha da sinir bozucu bir düşüncedir.”

Bu, aynı zamanda, yaşadığımız tüm savaşlar ve dökülen tüm kanlar için de geçerli değil mi?

Şekil 3. Yok oluş sıralamasını gösteren bir harita. Oklar insanların yayılmasını gösteriyor; sayılar, insanların yerleşme sıralarını belirtiyor. Martin 1970, (Amerikan Biyolojik Bilimler Enstitüsü’nden uyarlanmış) *Twilight of the Mammoths*, Paul S. Martin, University of California Press 2005). Dr. Martin’in izniyle.

Diamond: “İlk Avrupalı yerleşenlerin anısı için yapılan ‘Şükran Günü’ gibi, ilk Amerikalıların, insanları besleyen ve bu süreçte yok olan mamutları hatırlayacağı bir ‘Şükran Günü’de düzenlenebilir” diyor. Bu, sadece Amerikalılar için değil, tüm dün-

ya için de geçerli: Bu hayvanlar, Alman, Rus, Çin ve Moğolların da atalarını beslediler. Bulgular gösteriyor ki en son mamut, Sibirya'da, Firavunlar zamanında ölmüştür. İnsan tarihine kabaca şu dönemler içinde bakıyorum:

- I: Buzul Çağı ve Seller (mamutlar ve ayakkabılar çağı-ahşap devir ya da tarih öncesi).
- II: Eski Mısırlılar, Sümerliler ve Hititliler- Klasik Dönem (eski Yunanlılar, Araplar ve Romalılar), Orta Çağ- Amerikalar'ın tekrar keşfine kadar (atların, tekerleğin, seramiğin ve yazının devri).
- III: Yeni Dünya'nın tekrar keşfinden günümüze (makine-ler, uçaklar, iletişim ve bilgisayar çağı-iletişim ve uçak devri).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOKTORLAR, AVUKATLAR,
DİNLER VE PARA

Hekimler ve Hastalıklar

Dünyadaki insan nüfusunun son 200.000 yıl içinde nasıl geliştiğini artık biliyoruz. Bu bölümde hekimler ve hastalıklar konusunun son 5-6 bin yılına bir göz atarak dünya tarihi üzerinde biyolojinin etkisini anlamaya çalışalım. Doktorlar da avukatlar gibi, güçlü olanlarla yakın ilişkidir. Güce yakın olmak açısından din adamları da pek farklı sayılmaz. Bir şeyden emin olabiliriz, o da hangi ülkede olursa olsun, gücünü (ister seçimle ister kavgayla) pekiştiren ve işleri rayına oturtan “devlet adamı”nın ayrıcalık isteyeceği ve yapacağı. Üstelik bu ayrıcalıkların yönetilenler tarafından bir ölçüde hoş karşılanacağı. Doğrudan ve bariz olarak yakınlarını destekleyen bir politikacıyı sevmeyiz (yakınları bizsek, durum farklı olabilir) ancak dolaylı, kıyıda köşede kalmış küçük çıkarları gözetmek, yöneticiliğin doğasında vardır. Kişi, kendi için bir şey ummuyorsa (doğrudan çıkar için olmasa bile, zamanı geldiğinde daha iyi korunmak için), o politikacıyı neden desteklesin?

Gerçeklere dönelim biz, çünkü gerçeği araştırmak o denli heyecan verici ki hayal ürünleri gerçeklerin yanında soluk kalıyor. Bilimin ışığında bildiklerimize dönecek olursak: İnsanlar oluşmadan önce bile hastalıklar vardı. Fosil bulgularındaki kemiklerden bu sonuca ulaşıyoruz. Nasıl bugünkü patologlar bir cesette hastanın geçmişini görebiliyorlarsa, bilim insanları da bulunan fosil kemiklerde insanlardan önce yaşayan hayvanların nasıl öldüklerine dair ipuçları bulabiliyorlar.

Evcil hayvanlar ve tarım sayesinde avcı-toplayıcı toplumdan yerleşik düzene geçiş, insan hastalıklarının anlamlı oranda artmasına neden olurken çok sayıda insanın beraber oturabilmesi de yeni fikirlerin daha kolayca yayılmasına ve yeni uzmanlık alanlarının gelişmesine yol açtı. Toplumlar genişlerken, ticaret

ve diğer işleri üstlenecek kişilere gereksinim duyuldu. Bu iş bölümü giderek karmaşık teknolojik, politik ve ekonomik sistemler doğurdu.

~35~

Medeniyet: Bir Lanet mi?

Bundan on bir bin yıl önce Anadolu'da yaşayan avcı-toplayıcı insanların, kendilerinden binlerce yıl sonra gelen çiftçi kavimler ve krallıklar dönemindeki insanlardan daha uzun boylu olmaları, fosillerden anlaşılan ilginç bir bulgu. Türkler, Yunanlılar ve Balkanlar'da yaşayanlar, avcı-toplayıcı atalarının uzunluğuna ancak günümüzde erişmiş durumda. Bugünkü toplulukların boylarını, tıp ve iletişimdeki gelişmelere bağlamak mümkün. Topluluklar halinde yerleşik düzene geçişin ve çiftçilikle uğraşmanın boyun kısalmasına neden oluşu, bizim kültür tarihinden aldığımız "değer"i sorgulamamıza yol açıyor. Yani dilimizde avcı-toplayıcıya "tüketici", çiftçiye de "üretici" deniliyor. Bu sıfatları kullanacaksak değer yargısı olmadan kullanmakta fayda var.

Antropolojik bulgular, bugün bazı toplumlarda da gözlemlenebileceği gibi, yönetici sınıflar ile yönetilen sınıfların boyları arasında bir farklılık olduğunu göstermektedir. Avcı-toplayıcılar büyük olasılıkla bir sınıf yapısı, ibadet yöntemi, din adamları ve gömme törenlerine sahiptiler. Çatalhöyük veya Göbeklitepe'de (ÖZ 11.500) ya da Fransız veya İspanyol mağaralarında, ancak modern bir profesyonel ressamın yapabileceği düzeyde hareketli resimler ve yontma eserler bulunmaktadır. İnsanlar yerleşik düzene geçtiklerinde resimler sabit ve basmakalıp olmaya başlar. Hiyerarşilerde muhtemelen, eski resim sanatı öğrencilerinin neleri resmedebileceği konusunda kısıtlamalar vardı. Mısır ve Hitit resimlerinde stilistik bir denetim ve serbest ifade yokluğu göze çarpar. Tüm insan resimleri birbirine benzemektedir. İnsanlar, birbirlerinden resim yapmayı öğrendiklerinde, benzer

çizmeye başladılar. İzleyen yıllar içerisinde, boyama ve çizimler daha fotoğraf gibi olmaya başladılar. Gerçekte, ancak “hareketli” resimlerin yani sinemanın keşfedildiği son yüzyılda sanat, Taş Devri’nde olduğu kadar “serbest” olabildi.

Bir yerleşimin nüfusu büyüdüğünde, bir yöneticinin tüm kararları aldığı kavim yasası yeterliliğini yitirir. Yöneticiler bir dizi kuralı yasalaştırmak ve yazılı hâle dökmek gereğini fark ederler. Bunlardan günümüze kadar gelmiş en eski örnekler Babil Kralı Hammurabi ile Hititler’in kanunlarıdır. Eski yasalar göstermektedir ki, aradaki yüzyıllar içinde adalet açısından sandığımız kadar fazla değişiklik gerçekleşmemiş.

Babil Kralı Hammurabi, kanunlarında (ÖZ 1782) şöyle der:

215. Bir hekim, ameliyat bıçağıyla bir insizyon yaptığında ve iyileştirdiğinde ya da bir tümörü (gözün üzerinde) ameliyat bıçağı ile açtığında ve gözü kurtardığında ücret olarak on şekel alacaktır.
216. Eğer bu kişi hürriyetini kazanmış eski bir esir ise, beş şekel alacaktır.
217. Eğer birinin esiri ise, sahibi kendisine iki şekel verecektir.
218. Eğer bir hekim ameliyat bıçağıyla büyük bir insizyon yaparak hastayı öldürürse ya da ameliyat bıçağı ile tümörü açarken bir gözü kesip çıkarırsa, elleri kesilecektir.
219. Eğer bir hekim, hürriyetini kazanmış bir kişinin esirini, büyük bir insizyon yaparak öldürürse, sahibine, esirin yerine bir başka esir verecektir.
220. Ameliyat bıçağıyla tümörü açarken gözü çıkarırsa, esirin değerinin yarısını ödeyecektir.
221. Eğer bir hekim kırık kemiği ya da hastalıklı yumuşak dokuyu iyileştirirse, hasta, hekime beş şekel ödeyecektir.

222. Hürriyetini kazanmış eski bir esir ise üç şekel ödeyecektir.
223. Esir ise, sahibi hekime iki şekel ödeyecektir.
224. Eğer bir hekim eşek ya da katır üzerinde ciddi bir ameliyat gerçekleştirse ve de hayvanı iyileştirirse sahibi cerraha ücret olarak altıda bir şekel ödeyecektir.
225. Eşek ya da katıra ciddi bir ameliyat yaparak hayvanı öldürürse, sahibine değerinin dörtte birini ödeyecektir.
226. Eğer bir berber satılık olmayan bir esire sahibinin bilgisi dışında, esir damgasını kazırsa, berberin elleri kesilecektir.
227. Eğer bir kişi berberi kandırarak satılık olmayan bir esire “esir” damgasını kazıtırsa, o kişi ölümle cezalandırılacak ve evinde gömülecektir. Berber “bile-rek yapmadığına” dair yemin ederse affedilecektir.

~36~

Hamurrabi ve Hitit Yasaları

İntikam ve ceza, bugünkü adaletin temelinde ve uluslararası hukukta hâlen mevcut. Hamurrabi kanunlarındaki yaklaşımın benzerini, aynı zamanlarda yazılan Hitit kanunlarında da görüyoruz. Zaten yazı öğelerinin insanlığın ortak mirası olması ve bir kavimden diğerine ufak değişikliklerle geçmesi gibi, Asur, Babil, Hitit ve Mısır uygarlıkları muhtemelen aynı zaman dilimlerinde kanun koymanın gereğini anlayıp birbirlerinden etkileniler ve benzer uygulamaları gerçekleştirdiler. Hitit kanunlarında bir fark, “göze göz” ilkesinden vazgeçilip “göze karşı bir tazminat ödenmesi” ilkesinin getirilmesi idi. Cinayete bile her zaman ölümle değil tazminatla ceza verildiği yönünde kayıtlar var. Dahası, Hitit yasaları, suçun bireysel bir eylem olduğunu ve yalnızca suçlunun cezalandırılabileceğini ima eder. Bu, insanlık tarihinde, cezalandırıcı hukuktan, hâlâ genele tam yayılamamış olan tazmin eden hukuk prensibine geçiş yaklaşımı olarak algılanabilir. Modern hukukta, eğer bir suç için suçludan öç alma yerine suçun onarımı ilkesi yerleştirilebilirse, önemli bir değişiklik yapılmış olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri’nde buna “mağdur-suçlu uzlaşma programları”, Britanya’da ise “onarım protokolleri” denmektedir. Onarım felsefesini eğitim sistemimize yerleştirmemiz, ünlü Columbine katliamı ya da Virginia Teknoloji Okulu kıyımı gibi trajedileri önlemede yardımcı olabilir. Çok sayıda araştırma bu alanda devam ediyor ve ben, bazı bilim adamlarının onarıcı hukukun kökenlerini Hristiyanlık dininde aramalarını eğlenceli buluyorum (Hititliler, Hristiyanlıktan iki bin yıl kadar önce yaşamamışlar mıydı?).

Son birkaç yüzyıl içinde esaretin yavaş yavaş kaldırıldığını görüyoruz. Her insanın özgürlüğü ve mutluluğu arama hakkı, günümüzde aşağı yukarı üzerinde uzlaşılan bir norm, fakat ya eşitlik? Sanki belli bir pasaportun sahibiyse, eşdeğer bir belgeye sahip olmayan bir başkasından daha “eşit”siniz. Irak’ta öl-

mekte olan Amerikalıların sayısı ile ilgili günlük haberler alıyoruz. Peki, ya Iraklılar? Neden, onların ölümü ile ilgili çok az şey duyuyoruz? Maalesef, mağdurların yaşam öykülerini karşılaştırdığınızda, farklı pasaportları dışında, hayatlarının benzer olduğunu göreceksiniz; çoğunlukla fakir insanlar. Bazılarının sizin düşünmenizi istediğinden farklı olarak, Irak'taki Amerikan askerlerinin çoğu, inandıkları bir dava uğruna savaşta değiller; çoğunluk, güvenli bir iş, geçimini sağlamak için askerliğe yazılmış durumda. Durum bu kadar basit; bu “gönüllü” denilen ordu, esasen “paralı” ordu.

Zenginler ve fakirler için ayrı yasalar olduğunu biliyoruz. O. J. Simpson'un duruşması herkes için aydınlatıcı oldu. (Futbol ve film yıldızı uzun süren bir davadan sonra bolca para harcıyıp cinayetten mahkûm olmadı, delil yetersizliğinden salıverildi ve ABD bunu bir hukuk ayıbı olarak algıladı) Başka neden insanlar zengin olmak istesinler ki? Peki, güvenli tarafta olabilecek kadar zenginliğe ulaştığınızda ne yaparsınız? Zengin olmanın en önemli şey olduğunu düşünen gruba mı dâhil olursunuz, gerçek güvenliğe ancak daha iyi eğitilmiş ve daha iyi beslenebilen bir dünyada ulaşılabilceğini algılayan insanlara mı katılırsınız?

Adalet sistemimiz, suçlunun çocuklarını ve hatta torunlarını yakalayıp kovuşturma açan topluluklarkından pek farklı değil. Durum böyle değilse, neden günümüzde Almanlar, fanatik (sapmalı) bir deli olan Adolf Hitler'in rejimi altında, dedelerinin yaptıkları dehşet verici işler nedeniyle hâlâ para ödemek durumundalar? Konsantrasyon kamplarında öldürülen Yahudilerin çocuklarına tazmin için milyarlarca para ödemek zorunda kaldılar (kesin söylemek gerekirse, 2005 itibarıyla, 63,2 milyar avro ve şunu da göz ardı etmeyelim; bu meblağın büyük bölümü, paranın çok daha değerli olduğu 30 yıl öncesinde ödenmişti!). Nazi suçları ve o zamanın Almanya'sında yaptırılan zorunlu işler nedeniyle, mahkemeler hâlen sürüyor. “Kötülenen” bir ırkın yaptıkları dünya sahnesinde kanıtlanmış durumda. Bugün İsrail sayısız bilimsel kongrede insanlığa yapmakta olduğu katkılar nedeniyle dünyanın hayranlığını toplamakta. Bu başarının geri-

sindeki temel güdülenme, basitçe, binlerce yıl diğer toplumlardan tecrit edilmenin yanı sıra, kültürel disiplin ve çalışma isteği. Yahudiler tüm dünyaya yayıldıklarından, değişik medeniyet ve kültürlerle buluşarak onların birikmiş bilgi ve deneyimlerinden yararlandılar. Yahudiler, Çinlilerden farklı olarak, değişmeyen bir kültürel iklimde, dış dünya ile kendileri arasında duvar örme lüksünü elde etmediler. Tüm dünya idrak etti ki, tarih boyunca her ne kadar değişik yerlere sürüldülerse de, ikinci sınıf bir kültüre sahip, aşağı, korkak bir topluma dönüşmediler. İki ABD'li siyasal bilimci olan John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt, ABD'nin dış politikası üzerinde İsrail lobisinin etkisini analiz ettiler. İsrail Devleti'nin yasalarına göre, bir İsrailli ile evlenen bir Filistinli, İsrail tabiiyetine geçemiyor. Irkçılıktan en fazla acı çekmiş bir toplum tarafından kurulan bir devletin, çevresindekilere ırkçı bir politika sergilemesi oldukça düşündürücü, değil mi?

İnsan kültürleri, günümüzde var olan adalet ve demokrasiyi, iki en önemli (hatta yaşamsal) kurum olarak şekillendirdi. Demokrasi, mikroskop altında incelememiz gereken bir başka "kutsal inek". Her ne kadar demokrasiye genel olarak hayranlık duyup birçok başka sisteme tercih edilebileceğinde hemfikir olsak da, Hitler'in de seçildiğini ve de daha sonra Alman Başbakan'ı yapıldığını hiç unutmayalım. Kendisini seçtiklerinde, acaba Alman seçmenlerinin kaç, sonradan kitle katiline dönüşeceğini öngörebilmişti? Destekçilerinin birçoğu iş istiyor ve güçlü bir lider arıyordu. Churchill'in söylediği gibi, "Demokrasi, denenen tüm diğerlerinin dışında, en kötü yönetim biçimidir".

Tıp tarihine geri dönelim. Bir insana, hastayı kesmesi karşılığı bir ücret ödendiği ve başarılı bir sonuç alamadığında ise, nadiyen cezalandırıldığı bir noktaya nasıl ulaştık? Bir tarafta, insanlara yardım etmek için cerrahlara gereksinim duyulması ile diğer tarafta, bu gücün kötüye kullanılarak para hırsına dönüşmesi; bu iki uç arasındaki dengenin bulunması için kesin ve net bir çözüm varmış gibi gözüküyor. Tıp tarihinde dinlerin, hekimlere kadavralarla çalışmayı, "ölmüş bir vücut, Tanrı'nın ma-

lıdır” gerekçesi ile yasakladığını görüyoruz. Her ne kadar bazı yazarlar, “öteki din”e karşı, bilim kisvesi altında bir satır sokuşturmayı ihmal etmeseler de, dinler arasında, bu konuda çok fazla bir farklılık gözlenmiyor. Hekimler her dinde bilgiye ulaşabilmek için toplum normlarının dışına çıkma riskini göze almışlar. Bu saf bilim aşkıyla mı olmuş? Ün sahibi olmak için mi? Daha fazla para için mi? Herhalde oranlar kişiden kişiye değişse de tüm nedenler aynı anda etkili olmalı.

~37~

İngiltere’de Ceset “Ticareti”!

Bırakın otopsi yapmak, hastanın muayene edilmesi alışkanlığı bile son 100 sene gibi yakın bir geçmişte rutin haline girdi. Ünlü dedektif öyküsü Sherlock Holmes’un yaratıcısı Dr. Conan Doyle, 1898’de göğsünü muayene etmesine izin vermeyen bir hasta kadının korkudan dehşete kapılarak şöyle söylediğini kaydetmiş: “Genç doktorlar kendilerine fazlasıyla özgürlük tanıyorlar, şekerim!”. Eskiden hastalar, özellikle kadın hastalar, muayene edilmiyorlardı. Hekimler de hastaların muayenesi ile ilgili pek bir şey bilmezlerdi zira dini kısıtlamalar nedeniyle, bedenlerin otopsisine izin yoktu. Çin’de hekimler yanlarında bir kadın figürü taşırlardı ve hasta kadın, neresinin ağrıdığını figürün üzerinde işaret ederek hekime gösterirdi.

Ölümden sonra otopsi yapabilmek ancak cesur doktorların “vücut Tanrı’nındır” varsayımını aşabilmeleri ile olmuş. Anatomi ve cerrahi bilgisinin gelişmesi kolay olmadı. Yaklaşık 200 sene kadar önce bile otopsi yaptıkları için dolaylı nedenlerle de olsa, hekimler mahkemelerde yargılanmışlar. Otopsiden hastalıkları anlamak için medet umulunca para karşılığı “taze ceset” sunan insanlar türemişler İngiltere’de! İskoçya’da ise bu taze cesetleri “imal” eden bir çete bulunmuş. Yani, bazı insanların garibanları öldürdükten sonra vücutlarını taze ceset olarak he-

kimlere sattıkları tespit edilmiş! Ayrıntılı belgelendirilmiş tutanaklarda, Burke ve Hare adlı iki kişinin on altı insanı öldürerek Robert Knox'a sattıkları saptanmış. Bu iki kişiden biri ile uzlaşma yapılmış; diğeri ise asılmış. Dr. Knox'a özgürlüğü iade edilmiş ancak sonrasında yaşamını güçlük içinde sürdürmüştü.

Bu olay, insanoğlunun ahlakça ne kadar bozuk bir tür olduğunun başka bir tarihsel örneği. İnsan, en basit nedenlerle başkasını öldürebiliyor. Tüm dünyada, hekimin yol açtığı ve örtbas edilen ölümlere şahit oldum. Anatomi ve başarı için açlık duyan ve "deneysel" materyallerinin nereden kaynaklandığına aldırmayan hırslı İskoç hekim için üzülmeye sözlenemez. Ona taze cesetler sunan katillerin aç gözlülükleri de pek değişmedi. Halen, başkalarını para için öldürebilen insanlara bolca rastlanıyor.

Günlük hayatımızda, iki yüz ya da iki bin yıl önce işlenen cinayetlerin benzerlerini gazetelerde okuyoruz. Hâlâ, atalarına karşı işlendiğine inandıkları suçların intikamını almak amacıyla öldürmeye hazır çok sayıda insan görüyoruz. İntikam gereksinimini bastırabilecek olumlu bir şeyi siz yapamazsanız, ben de yapamazsam, başka kim yapabilir? Herhalde bu ceset tüccarları değil. Birkaç bürokratik iş yapmak zorunda kalsam ve basit nedenlerle herhangi bir itiş kakışa girsem, insanların birbirlerini ne kadar kolayca öldürebileceklerini anlayabiliyorum. İnsan tüm evrimini içinde taşıyor ve birkaç salise içinde en ilkel dönemlerine dönebiliyor. Bu basit gerçeği bile anlamamız bin yıllar sürmüştü.

Hükümdar sınıfa daha yakın olanlar genelde hekim, ya da başka bir deyişle simyacı olurlardı. Berber, dişçi, nalbant sınıfı da aletlerle çalışırlar ve dolayısıyla cerrahlık yaparlardı. Mesleki deformasyonla ilgili birkaç noktayı belirtelim: Herhangi bir hekim, öğretmen, vaiz, polis memuru, iş insanı, asker, çiftçi veya bürokrat, meslek yaşamı ile yoğrulmaktadır. Yaşamı boyunca hasta gören bir hekim sonunda, herkese üstünlük taslamaya başlar. Çoğunlukla kendinden daha az bilen öğrencileri ile ilgilenen bir öğretmen herkesin az bildiğine hükmetmeye başlar. Sabit gelirli insanlar hangi işte çalışırlarsa çalışsınlar, bir süre

sonra, meslekleri ile tanımlanmaya başlarlar. Mesleki deformasyonla ilgilenirseniz, bir Hava Kuvvetleri mensubu ile bir Kara Kuvvetleri mensubu arasında, ya da bir topçu ile bir piyadenin dünya görüşü arasında farklılıklara bakınız. Deformasyon tabii amaçlanan şeyin bir dışavurum tarzı, ki aynı zamanda bir formasyon türü. Kitabın başlarında bir maraton koşucusundan bahsetmiştik. Her meslek aynı zamanda bir formasyon, yani şekillenme sağlar.

Mesleki deformasyonun başka örnekleri bir bürokrat ya da bir politikacının devletin parasını ele alışı biçiminde görülebiliyor. Para kendisinin olmadığından, bu kişi için “havada” bir şey. Bir bürokrat emir-komuta zincirine bağlı ve istese bile kolaylıkla farklı davranmıyor. O, ne iyi, ne de kötü diye yargılabiliyor. Yavaş yavaş, en az direnç göstererek sisteme uyum sağlayacak. Çoğunlukla “kleptokrasi” olarak gözlemlediğimiz, iyi insanların bir büyük sistem içinde yaşamı sürdürme yollarından başka bir şey değil.

İş insanları, çok fazla adanmışlık gerektiren ya da risk içeren bir yatırıma ilgilerini kaybedip genelde sorunlardan kaçmaya yönlenirler. Bazıları rüşvete sıcak bakar; bazıları da ondan uzak durur. Her mesleğin sunduğu kısa yollar öğrenilir. Ben şahsen herhangi bir deformasyonu olan bir avukat, savcı ya da bir hâkime tüm yaşamımda hiç rastlamış değilim. Diğer taraftan, rastlamış olsam bile, özellikle hâkimler açısından kararı okuyucuya bırakacak kadar akıllı davranırdım sanıyorum.

Bugün bile İngiltere’de bir hastaneye gittiğinizde, genelde gece nöbetine kalan iki nöbetçi hekim ismi görürsünüz: dâhili hastalıklara bakan Dr. Smith ve cerrah olan Mr. Jones. Cerraha, “Mr.” diye hitap edilir. Bu şekilde geçmişimizden anılar hâlâ yaşamaktadır. Sürü hissi burada da baskın çıkar. Cerrahlar kendi günlük işlerinden bir nevi mesleki deformasyona uğrar ve kesip biçmeye yönelik çalışırlar. Dâhiliyeciler de tutucu tedaviye yani statükoculuğa yatkın bir mesleki deformasyon içinde kalmaya eğilimlidir. Cerrahlar, fazla hareketin ve geriye dönmemez adımlar atmanın kurbanı olabilirler.

Kendi gelirleri konusunda, hekimler de politikacılar ve elle-rine imkân geçen tüm insanlar gibi kolayca uzlaşabilirler. Fakat cerrah ve dâhiliyecilerin birbirini kontrolü ve farklı yaklaşımları tıpta rekabeti ortaya çıkardı. Şüphesiz, disiplinlerarası rekabet tıbbın gelişmesinde itici bir motor güç oluşturdu ve tıptaki birçok gelişme için sürükleyici oldu.

Cerrah olmayanların da uygulayabileceği endoskopik cerrahinin gelişmesiyle dâhiliyeciler de cerrahlaştılar. Yine, daha çok para kazanmak bu alandaki gelişimin de bir motoru oldu. Anestezi altında şuarsuz bir hastanız varsa çok daha fazla ücret talep edebilirsiniz.

Profesyonel kişiler, daha fazla gagalama düzeni içinde tanımlanırlar. Eğitim görmemiş ve fakir kişiler, birçok eğitilmiş, başarılı fakat bariz mesleksi ya da yaşam biçimi deformasyonları taşıyan kişilerden daha fazla sağduyuya sahip olma eğilimindedirler. Gagalama düzenleri veya hiyerarşiler ile özgürlük boşlukları ya da kişisel alanlar, insan kültürleri tarafından tanımlanırlar. Sağduyu, serbest boşlukların görünmeyen yönetim düzenini oluşturur.

~38~

Bergama ve Efes

Oturduğum yerden çok uzakta olmayan bir eski Yunan kenti, dünya nüfusunun 250 milyon dolaylarında bulunduğu dönemlerde muhtemelen en önemli tıp merkeziydi: Bergama (“parşömen” kelimesi bu isimden gelir). Efes ise evimden ara-ba ile bir saatlik uzaklıkta. Bir buçuk saat mesafede Bintepe-ler’de, eski Lidya höyükleri (tümülüsler) var. Belki okuyucu, “Lidya” kelimesini anımsamayacaktır. Lidya Kralı Krözus (Harun) bir zamanlar dünyanın en zengin adamı olarak biliniyordu. Paktolus Nehri’nin kumlarından ve ocaklardan altın paraları çıkarmaktaydı. Bunlar, başkent Sardis’ten (Salihli) çalınarak New York Metropolitan Müzesi tarafından satın alındı; bir gazeteci ile yerel müze direktörünün çabaları ile Sardis’e geri getirildiler. Bu kez 2006’da yerel müzeden (Uşak müzesinden) tekrar çalındılar. Yaşadığım kent, Urla, insan tarafından inşa edilmiş, kırk beş yüzyıl öncesine dayanan, bilinen en eski tarih öncesi limana (Limantepe) sahip. Buna komşu olarak da, altı bin yıl öncesine dayanan Ege’deki en eski yerleşim yerlerinden biri bulunmakta.

Efsanevi Hipokrat (MÖ 470–410) için “dâhiliyecilerin babası” demek yanlış olmaz. Muhtemelen İstanköy adasında doğmuş olup Bergama’da çalıştığı tahmin ediliyor. “Cerrahi yapmak isteyen savaşa gitsin” lafı ona atfedilir. Bergamalı Galen (MS 131–201), Hipokrat’tan beş yüz yıl kadar sonra Roma’da hekimlik yapmıştır ve cerrahinin, batıdaki babası olarak bilinir. Anatomide bir lider olmuş ve gladyatörleri, yaralanmış askerleri tedavi ederken, yaraları keserek dikmiş ve bu esnada, “kutunun içine”, (hem kilise hem de Hristiyanlık öncesi kültürleri tarafından yasaklanan) “kutsal” insan vücuduna bakabilmek için anlamlı bir olanak yakalamıştır.

Cerrahinin daha da eski bir babası olan Hintli Susruta, İÖ. 600’lerde Ganj nehrinin kıyısında yaşamış ve hekimlik yapmış-

tır. Eski Yunanlılar bile ve özellikle Aristo (İÖ 384–322) bir civ-civin atmakta olan kalbini görüp “punctum vivendi” ya da günümüzdeki adıyla, “yaşayan nokta” veya bir anlamda “bam teli” olarak adlandırmıştır.

~39~

William Harvey (1578–1657)

William Harvey’in kan dolaşımını “bilimsel anlamda tanımlaması” tıpta yepyeni bir çığır açtı; belki de yaşamımızı, Newton’un yerçekimini tanımlaması kadar değiştirdi. Hekimlerden tüm insanlara yayılan bu bilgiyi günümüzdeki her çocuk bilerek yaşıyor. Kan dolaşımı o kadar temel bir kavram ki nasıl olup da bu kadar sene insanların başka türlü düşünmüş ve bu bilginin önünde gözlerini sıkı sıkı kapamış olduklarına hayret etmemek mümkün değil. Bin yıllar boyunca, sayılamayacak kadar çok insan kurban edildi, hayvanlar avlandı, kesildiler. Bunca zaman savaşlarda o kadar kol bacak kesildiği halde, nasıl oldu da insanlar kan dolaşımını Harvey ortaya çıkıp da tasvir edene kadar anlayamadılar? Bu gerçekliğin kabul görmesi niçin bu kadar uzun sürmüştü?

Yanıt oldukça basit: Biz aptal ve tembel bir türüz. Kutsal ineklere, kurallara, kabul edilmiş güce ve karşı konulamayan tabulara saygı duyarız ve yapabildiğimiz sürece önemsiz günlük çıkarlarımıza ya da bizim avantajımıza olduğunu düşündüğümüz şeyler için ağızımızı kapatırız. Kişisel bir çıkar algıladığımız sürece bilgi, adalet ya da “yaşam biçimimizi korumak” adına yalan söyleyebilir ya da sessiz kalabiliriz. Hâkim düzende çalışanlar bildikleri kadarıyla mutludur ve kendi rutinlerini bozacak süslü yeni fikirleri öğrenmeyi istemezler (her ne kadar yeni fikirlere açık oldukları konusunda konuşmaktan geri durmasalar da). Kendimizi kandırma yeteneğimiz ve hatalarımızı kabul etmeme yönündeki inadımız inanılır boyutlarda değil. Bir Alman atasö-

zü şöyle der: “Aptallık ve gurur aynı odundan yontulur”. Aca-
ba, hangi toplumda, sesini yükseltmek zarar vermemiştir? Biz
de “erken öten horozu keserler” demez miyiz? Bilgiyi arayan
insanlar başkalarının kıskançlığı ile kolayca durdurulurlar.

“Bu konuyu tartışmak için zaman da, yer de uygun değil” gi-
bilerinden sözler, güzel bir fikri, çağlar boyunca gömen öldürü-
cü sözler olmuştur daima. İnsanın düşünce özgürlüğü gereksini-
mi ancak acı alay, akıl ve mizahın yardımıyla ayakta kalabilmiş-
tir. Bunlar, on sekiz yaşındaki ortalama bir zekâ düzeyine sahip
bir çoban ile paylaşabileceğim türden düşünceler.

~40~

İnsanlar Neden Anlamakta Bu Kadar Yavaş?

Önyargı ve sağduyu konusuna düzgün bir geçiş yapmayacak mıydık? Lütfen biraz sabır! Oraya geleceğiz. Biraz pratik yaşam deneyimi olan bir ilkokul mezunu (örneğin, bizim çobanımız) bu konuları dinler ve anlar, ancak, sürüsündeki doğumlara nasıl yararlı olacağı ya da daha iyi bir koç alabilmek için nasıl para bulacağı ile ilgili sorunlara çözüm olarak göremez. Ya da, bu tür “öğrenilmiş söylem”in toplum üzerinde nasıl bir etki yapacağını da anlayamaz. Bu konulara ilgi duymamaya başlar zira bu anlatılanların, İrlanda’daki Katolik-Protestan kan dökümünü nasıl durduracağı ya da Kudüs’ü kimin kontrol edeceği konularına nasıl tesir edeceğini anlayamaz. Çoban, biraz daha fazla eğitim ve olanak elde etmiş olsaydı, bu kitapta özetlenen verileri kontrol edebilirdi. Belki de on yirmi yıl içinde bu fikirleri savunacak bilgi düzeyine ulaşabilirdi. Peki, eğer benzer zekâ düzeylerinde olduğumuzu kabul edersek, benim, sizin ve de çobanın arasındaki fark nedir? On-yirmi yıl arasındaki formel eğitim ya da oldukça yüksek özgüven düzeyimiz mi? Toplamlar arasın-

daki farklılıkların da bundan fazla olduğuna inanmıyorum çünkü günümüzün kitle iletişim yöntemleri bilgiyi herkese taşıyor!

Eğer problem, kişi başına on-yirmi yıllık bir eğitime ve buna ek olarak özgüven ve deneyime indirgenebilirse, belki bir çözüme doğru yol alabiliriz. Günümüzün iletişim düzeyi ile gerçekçi olduğumuz takdirde birkaç yüzyıl içinde bir uzlaşma sağlayabiliriz. Hatta daha da basit olabilir. Tüm insanlarda, kişisel ve kültürel sapmaların, açgözlülüğün ve egoizmin dışında, sağduyu mevcuttur. Belirli bir eğitim ve kültür düzeyine ulaşmış insanlar daha az sayıda çocuk sahibi olmaya başladılar; nitekim dünyanın gelişmiş kesimlerinde nüfus artış hızı düşmektedir. Ne yazık ki nüfusun düşmesi birçok devlet politikasına aykırı. Yine de, daha iyi eğitilmiş, daha zengin insanlar arasında daha az, ya da hiç çocuk sahibi olmamak yönündeki uzlaş, iyimserlik için bir neden değilse, peki nedir? Bu, üzerinde konuşmakta olduğumuz ortak paydadır ve dünya problemleri için önerilen birçok çözümden daha iyi bir başlangıç noktasıdır. Giderek azalan dünya kaynaklarının farkına vararak bunun sonuçlarını kişisel yaşamlarında uygulayabildiklerinden, giderek artan sayıda insan kişisel bir tercih olarak daha az çocuk sahibi olmaya başlıyor. Dünyaya ne olduğunu anlama olanaklarından mahrum olanlarsa, içgüdüleri doğrultusunda çoğalmaya devam ediyor. Ancak, aradaki açık küçülüyor; yüzyıl öncesine kadar, sadece çok az sayıda insan dünyayı dolaşabiliyordu ve eğitimin ve başka kültürlerin içine girilebilmesi ile ölümle ilgili kıyaslayıcı bir algı elde edildi. Bunlar, geç kırklı ya da ellili yaşlardaki başarılı kişilerdi ve biliyoruz ki eskiden çok az sayıda bu tür insan mevcuttu.

İnsanlar, tıp mesleğinde değilseler, ölümle çok az karşılaşıyorlardı. Ölüm, sadece belirli mesleklerin tekelindeydi... Günümüzde, televizyon sayesinde, yirmili yaşlarda giderek daha çok sayıda insan ölümü ve diğer kültürleri gerçekçi olarak anlayabiliyor.

İnsanlar yaşamları boyunca hem aktif-yaratıcı, hem de pasif-uyku evrelerini yaşarlar. Her halükarda günün ortalama % 30'u uykudan (ya da uykusuzluktan) oluşur; bazen % 90 yemek

yemek ve dalga geçmek ile geçer. Günlük rutinimiz ne kadar mekanize olursa, o kadar az “kafa yorarız”. Yaşamımızın bu aktif-pasif dönemleri, evrimin değişik basamaklarında günlük yürüyüşe benzer. İnsanlar on yıllar boyunca, kısır döngülerin içine girerek: “Nasılsa bir gün öleceğim”, “Benden sonra tufan”, “Ne yapalım” gibilerinden rutinlerle uğraşırlar. Doğalarında haftıktan kuvvetliye rutin bağımlılıkları veya eğlence ya da zehirleyicilerle rahatlamak yatar. Tütün, alkol, çok yemek yeme, kokain, haşhaş ve marihuana insan yaşamında bazen, toplumların yaşamlarında ise yüzyıllar sürebilen dönemler boyunca görülen düşkünlüklerdir. Günümüzün nesli televizyon, alkol bağımlılığı ve depresyon sürecini yaşamaktadır. Ancak kişi, basit bir çekişme ya da fikir çatışması sırasında kendini tehdit altında, haksızlığa uğramış ya da aşağılanmış hissettiğinde, kan basıncı artar. “Bakışlar öldürebilseydi” şeklinde bir ifadeyle özetlenebilecek bir husumet düzeyine hızlıca ulaşılır. Dahası, bu duygu başkaları ile daha uzun süreler, hatta bazen nesiller boyunca paylaşılabilir.

İnsanların büyük çoğunluğu ise fikirlerle uğraşmak yerine daha basit olan diğer insanlarla uğraşmayı tercih ederler; kin, kıskanma, önyargılar ve hırs, hemen her insanın gördüğü olgulardır. Her iletişim çabası, son analizde, bir şeyi değiştirme çabasıdır, bu paylaşım husumet veya agresyon olarak görülebilir. Bu agresyon fiziksel şiddete yol açmadığı sürece, onu tolere edip birlikte yaşamayı öğreneceğiz.

Bu durum, topluluklar için farklı değildir. Bazen kültürler, burunlarının dibini göremedikleri yüzyıllar ve hatta bin yıllar sürebilen uyku döneminden geçebilirler. Sonra, yeni bir yol bulduğunda veya bir keşif gerçekleştiğinde, bu değişikliğe ya sürü zihniyeti ile uyarlar ya da bir hayali neden veya argümandan geri dönemedikleri için, buluşa karşı bir tutum içine girip bu tutumu on yıllarca sürdürebilirler. Sürü zihniyeti, diyalogla çözümlenebilir. Tarihe baktığımızda bir fikrin olgunlaşması için çok uzun zaman geçtiğini görüyoruz. Newton, Harvey ve Darwin bu kitapta verilen bazı örnekler. O fikri James, Naciye, İbrahim, Tom veya Charlotte'nin ortaya atmış olması pek önemli

değil. İnsanlık mirasının olgunlaşması ve genel kabul görmeye başlaması için zaman gerekiyor. İnsanlar uzun yüzyıllar, hayvanları ehlileştirmeden bile önce, tabii ki yerçekimi ile yaşayıp onu kullanmışlar. İsa'nın yaşadığı yıllarda dünyada 250 milyon kişi vardı. Çoğunluğu cahildi, yaşam beklentileri otuz ya da kırk yıld. Bugünkü 6,5 milyarlık nüfusu göz önüne aldığımızda, almış yeni İsa, on dört yeni Shakespeare ve on iki yeni Darwin aramızda olabilir. Bir dahi, herhangi bir zaman diliminde ya da herhangi bir toplumda doğabilir. Birçok basit ve yararlı gerçekliğe sahibiz. Ulaşım ve iletişim imkânlarımız hiç olmadığı kadar etkin. Her ne kadar dünya çölleşmekte, ozon tabakası incelmekte ve mevsimsel değişiklikler ve yaşlanma sorunları üstümüze çığ gibi gelmekteyse de kötümser olmaya gerek yok. Küresel ısınmanın bizi gelecekte ne kadar etkileyeceğini kesin olarak bilemiyoruz ancak çok sayıda türde genetik mutasyonları başlatacağını öngörebiliriz. Kesin olarak bildiğimiz ise, dünya nüfusunun fazlaca yaşlanmasıyla gelecek birkaç on yıl içinde bir yaşlanan nüfus bombasının patlayacağı. Bu verinin içinde gelecek için bir umut olabilmesi mümkün müdür? Dünyamız o kadar mobildir ki, tarihte ilk olarak, milyonlarca insan diğer kültürlerden haberdardır, başka ülkelerde çalışmıştır ve insanların, nerede yaşarlarsa yaşasınlar pek farklı olmadıklarının bilincindedir.

Gelişmenin yayılması “maymun görür, maymun yapar” ilkesine göre oluyor. İhtiyaç olduğu zaman bir veya birkaç yerde o gereksinime yanıt verecek buluşlar yapılıyor ve ondan sonra insanlar ve kültürler birbirlerinden kopya çekip bazen de yeni ek buluşlarını yapıyorlar. Bu kopya çekme iyi veya kötü değil. Sadece, bilinçdışı, bilinçaltı ya da bilinç düzeylerinde tüm canlılarda işleyen bir biyolojik örüntü.

Bildiğimiz sapmasız verilerle çalışarak ve bunlara değişik perspektiflerden bakarak, sonunda yapmamız gerekeni bulabiliyoruz. Bu yenilikler de, bizden önce birçok akil insanın tekrar tekrar söylediklerinden başka şeyler değil. Ancak, yeni fikirleri anlayabilecekleri yaşa gelen insan sayısı arttıkça, giderek artan sayıda insan bu fikirleri paylaşma gücüne ve iletişim olanağına

sahip olacaktır ve bu durumun bir farklılık yaratması umudu vardır.

Kaos ve önyargı ikliminde bile, fikirler berrak olarak matematik ya da bilimsel ifadelerle açıklandığında, reddedilmesi güçtür. Tekrarlanabilir ve yeni fikirlere temel oluşturabilir durumda olurlar. Harvey'in kan basıncı tanımlamasının modern tıp için bir kilometre taşı oluşturmasının gerisinde de, herkesin doğrulayabileceği basit, tekrarlanabilir sayısal ölçümlere dayanmış olması yatmaktadır. Umut ediyorum ki, nüfus fazlalığının olumsuz etkilerinin yeterince farkında olan insan sayısı, çevresel problemlerimize çözüm aramamıza olanak verecek kritik kitleye ulaşmıştır.

~41~

Bulaşıcı Hastalıklar

Tıp da aynı sistematik içinde iki adım ileri, üç adım geriye doğru, deneme yanılma ile gelişti. İlk kez ŞZ 540 yılında Mısır'da görüldüğü sanılan veba iki yıl sonra İstanbul'u kasıp kavurdu; o tarihlerde tüm Avrupa'da nüfusun % 25'inin öldüğü tahmin ediliyor. Yani bugünkü dünyada 1,5 milyar insandan fazlasının bir hastalıktan ölmesi gibi.

Amerikalar'ın "keşfi" ise tam bir hastalıklar alışverişi halinde oluştu. Cortez bugünkü Mexico City'yi yaklaşık 300 kişi ile fethettiğinde 300.000 olan şehir nüfusunun yarısı savaştan ziyade suççeği hastalığından öldü. Pizarro da, 168 kişilik İspanyol birliği ile daha iyi silah, at ve tabii, Avrupa'dan getirdiği hastalıklarla İnka İmparatorluğu'nu fethetti (İnka İmparatoru'nun seksen bin askerden oluşan bir ordusu vardı). Peki ya bu fethin sonucu? O da, bugünkü yerli Amerikan kültürlerinde görülen aşağılanma duygusu ve kompleksler (ve tabii yüzyıllar süren Hristiyan dinini tüm bu zaferlerin nedeni olarak görme). Burada ilk etapta aşağılanma yani savaşta kaybetmek veya yenilmek

oluyor. İkinci evrede, yenilenlerin kültürel çaresizliği; son evre ise, ortaya çıkan kendini “aşağı” görme.

Bugün bile Meksika’da Cortez’in yerli sevgilisine, tercümanlık yaptığı için “hain” diyenler olması çok ilgi çekici. Hâlen, beş yüzyıl sonra bile, bazı yerli Meksikalılar için, kazananlar “ötekiler”. Eğer kimse bu insanlara, savaşların ve bulaşıcı hastalıkların sadece tarihsel bir gerçek olduğunu hatırlatmak gayretini göstermezse, bu tutum kalıcı olacaktır. Atalarımıza karşı yapılan tarihi ve patolojik adaletsizliklere tutunmayı sürdürürsek, bu gezegende yaşamımızı sürdürebilme olanağımızı kaybedebiliriz.

Yakın zamanlarda Hitler olsun, Japon-Çin Savaşı, İstanbul’un fethi ya da Amerikalılar’ın istilasını olsun, aynı örüntü tekrar tekrar gözleniyor. Şiddetli bir çatışma oluşup da çatışmanın nedeni herkes tarafından anlaşılmadığında, daha fazla şiddet tohumu atılıyor. Kültürel miras dediğimiz şey, yenilen taraf öç alma zamanının geldiğine inandığında, ortaya çıkacaktır. Amerikalılar’ın keşfinde ya da Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi çatışma ile eşzamanlı olarak bir epidemi görüldüğünde, yenilen taraftaki aşağılanma duygusu daha da derin oluyor.

~42~

İndio'lar, Bosnalılar, Çatışmalar

Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya parçalandı. 1990'ların sonunda, Miloseviç'in liderliğinde bazı Sırlar Müslüman azınlığı sistematik olarak öldürüyordu. O dönemlerde liseden sınıf arkadaşım Claus Lutterbeck ile telefonla konuşuyordum. O zaman ünlü Alman Stern Dergisinin Viyana muhabiriydi, söyledikleri aklımda kaldı: "Sırlar ve Boşnaklar birbirlerini öldürüyor". Sesindeki hayret ifadesi etkileyiciydi: "Sanki 1389'daki Amselfeld savaşı dün olmuş gibi kin dolular".

Sonrası malum, yargılanırken 2006 yılında ölen bazılarınca "Bosna Kasabı", bazılarınca "Sırların Lideri" olarak bilinen Miloseviç'in, Amerikalıların öncülüğündeki çokuluslu askeri harekât ile 2003 yılında başkanlıktan alınması. Artık bir tarafın diğerini öldürmesinin çözüm olmadığını biliyoruz. Peki şiddet ne zaman barışla sonlanacak? Örneğin İsrail ile Arapların veya Hindistan ile Pakistan'ın arasındaki çekişmeler nasıl çözümlenecek? Biz tekrar dünyanın yeni merkezine Amerikalılar'a dönelim: Peru'da da İndio'lar İspanyolların fethine hâlâ çok içerleyerek bakıyorlar. Bugünkü Perulu dediğimiz insanın içinde biraz İndio kanı varsa -ki çoğunda var- Güney Amerika'nın "keşfine" çekimser bir hisle baktıklarını söylemek abartmak olmaz. İndio'lar ile Boşnaklar arasındaki ortak payda nedir?

İnsanlar olduğu sürece çatışmalar oluyor. Genel olarak konuşacak olursak, insanların doğa ile buluşmaları sapmalar ve dolayısıyla çatışmalarla dolu. Bizim doğa ile olan ilişkilerimizde de doğa hep hor görülen, ezilen taraf olmuş. Gruplar inanç, ırk veya dil bakımından ayrılıp birbirlerini "kendi" ve "öteki" olarak tanımladıklarında, gelecekte sorunlar için bir zemin hazırlanmış oluyor. 2006 yılında Fransa'da, özellikle Paris'teki Arap kökenli Müslümanların ayaklanması da aynı şeydi. 1965'de Amerika'nın Los Angeles şehrinde ortaya çıkan Watts isyanı (yani siyah-beyaz çatışması) da temelde aynı şey.

Örneğin, önyargılı davranış ve aşağılanma damlaları ile her gün doldurulan kaba bir bakalım. Bu kaptaki damlalar kabı taşıyor veya donarak çatlatıp tamamen parçalara ayrılmasına neden olabiliyorlar. Burada ırk veya din sadece sürünün oluşmasında ve birbirini kolayca tanımada kolaylaştırıcı bir rol oynuyor. Temelde yatansa, giderek artan bir tahammülsüzlüğe yol açan eşitsizlik ve bireylerin umutsuzluğu. Diğer yönden de, daha güçlü konumda olan veya yalnızca buna inanan insan, millet ya da “kültürlerin” diğerlerini ezmesinden kaynaklanan bir eziklik. Biyolojik olarak insanın çalışma mekanizması maalesef bu. Ezilen taraf da kendi aklınca düzeni sürdürmekten başka çözüm bulamayınca tahammül ediyor. Modern dünyada ezilenlerin birbirleriyle iletişim kurabilmeleri daha kolay, Mayıs 2006 başında Los Angeles’ta bir milyon kadar “yasadışı” göçmenin gösterisinde gördüğümüz gibi. Bunlar umutlu insanlardı. Umutsuzluk yaygın olduğunda, çatışmalar şiddetli protestolara dönüşür.

Eğer, “ölmek bile bundan daha iyidir” dercesine genel bir hissiyat oluşursa, kendi “ırkı”, “kültürü” vs için başka çözüm olmadığına ikna olmuş insanlar canlı bombalara dönüşüyorlar. Karı-koca arasında da bir tarafın bazı konularda diğerini ezmesi veya ezildiğini “sanması” aynı kökenden. Bireysel ilişkide kavga için ezmek ve ezilmek ve hatta ezildiğini sanmak yeterli olabiliyor. Ama toplumsal ilişkilerde aynı sınıftan çok sayıda insanın aynı haksızlığı, aynı önyargılı davranışı, aynı “benim için bu ortamda bir gelecek yok” hissini paylaşabilmeleri için genelde yalnızca hislerden biraz daha fazlası gerekiyor. Irk ya da din gibi özellikler kolaylıkla bir grubu yaratabiliyor ya da tanımlayabiliyor.

Bencil genlerimiz bu gezegende yaşamımızı sürdürmek için bizim tek umudumuz. Eşit fırsatların bu gerilimleri azaltabileceklerini ne kadar iyi anlayabilirsek, din ya da ırk maskesi altına gizlenmiş bu tür çatışmaları o oranda az göreceğiz. Erişkin insanların “benim sınırim, senin sınırin”, diye birbirini öldürmeleri, insanların binlerce yıllık yaklaşımlarını tarif eden bir öğe. Daha fazla bireysel alan savaşımında, kitlesel olarak insanlar

yavaş yavaş daha az çocuk sahibi olmanın daha az sınır kavgalarına yol açacağını anlıyorlar. Bu biraz bencil ve bireysel bir yanıt, ancak insanlık için umut taşıyan bir öge. Aileler biraz daha bencilce yaklaşırsa, “bizim vatanımız bu dünya” görüşü genel kabul görürse sorunların çözümü çok daha kolaylaşacak.

Savaşlar ya iki tarafın da gücünü tüketmesiyle ya da bir tarafın galibiyetiyle sonlanıyor. Bencillik genleri ve aklımız birlikte çalıştığında, toplumlar en azından komşularla çatışmaların kendi çıkarlarına ters düştüğünü anlayabiliyorlar. Çatışmalar tehlikeli boyutlara vardıklarında, bir uzlaşma aramak her zaman daha ucuz. Yaşam bir uzlaşma ve adalet, insanların yalnızca iletişim kurabildiklerinde ulaşabildikleri bir anlaşma. Kanlı çatışma olmasa da her düzeyde gagalama düzeni devam ediyor, bazen sadece mizaha malzeme olacak boyutta. Din, ırk falan değilse de bu kendi/kendinden değil (öteki) tanımlaması örneğin, New York’ta olduğu gibi şehir merkezine çalışmaya gelenlere “köprü ve tünel kalabalığı” demek şeklinde olabiliyor; yani her gün köprü ve tünelden geçenler aşağılanıyorlar. Onlar da tünelden geçmeyip Manhattan’da ufacık bir apartmana tonla para verip gece güvenlik nedeniyle rahatça sokağa çıkamayana “geri zekâlı” diye bakarak avunuyorlar.

Kişisel ilişkilerdeki çatışmalar, üçüncü bir kişinin, modern toplumlarda bir hâkim veya psikologun, bir arabulucunun yardımıyla, daha kolay çözülebiliyor. Ancak bu üçüncü kişinin de doğal olan çıkarları için içine girince (yani sonuç itibarıyla maddi çıkarları), ilişkiler tam arapsaçına dönüyor. Arabuluculuk yapanın çıkarının minimuma indiği veya belki sadece manevi çıkarları olduğu çözümleri araştırmamız ve kullanmamız gerek: İlâhi adalet, uzlaşma gibi.

Devletlerarası çatışmalarda ise, bazen arabulucu rolüne soyunan üçüncü bir devlet, öncelikle kendi çıkarlarını korumaya yönelik hareket ediyor ve uzlaşmayı zorlaştırabiliyor. Bir hastalığı incelemek, farklı bir yaklaşıma olan gereksinimi kavrayabilmemizden yararlı olabilir.

“Histeri”, Yunanca rahim anlamına gelen “Hysteron” sözcüğünden geliyor. Genelde kadınların menstrüasyonla ilgili olan

davranış bozuklukları anlamında kullanılarak bugünkü anlamına gelmiş. Mesela histeri denilen hastalık tablosunu Güney toplumlarında daha sık, Kuzey toplumlarında çok daha nadir görürüz. Psikiyatrideki “histeri” ya da “histerik konversiyon”, günlük lisandaki tabirden apayrı bir şeydir. Örneğin eve gelip karısını yatakta komşusuyla gören adamın gözlerinin aniden görmemesi veya kötürüm olması gibi... Bu insan, hakikaten de görmez veya yürüyemez; her ne kadar hekimler gözlerinde, bacaklarında veya oraya giden sinirlerde ve beyinde bir arıza bulamasalar bile. Bu kişiler, bir yaşamı kötürüm olarak sürdürebilirler; yani çevreyi acındırmak için bilinçli yaptıkları bir şey değildir. Bu tür hastalıklar bazen “mucizevi” bir tedavi ile iyileşirler.

Daha ziyade, kişinin kendisine güdüsel tepkisini veya hatta bilinçaltındaki önyargılarını yenmesi gibi anlamaya çalışıyorum bu olayı. Eğitim görmüş insanlarda bu histeri tablosu ancak çok nadir görülür. Karısını yatakta başkasıyla bulduğunda “Öldürüyüm mi?”, “Oh, artık karıma % 50 ödemedem boşanabileceğim”, “Adamı bir temiz dövsem?”, “Of amma iri adam, şimdi bir şey söylersem herif kalkıp beni döver en iyisi hemen kaçayım”, “Aa! Bu bizim evin borçlarını ödeyen adam mı acaba?” türünden herhangi bir düşünce silsilesine girebilen kişilerde bu tür histeri görülmemekte.

Konuyu uluslararası düzeyde ele alırsak, “beyaz adam” ile tanışmalarından sonra Avustralyalı Aborjinler ve Amerikan yerlilerinde; Avrupalılar Yeni Dünya’yı keşfedip kaynakları kullanmaya başladıklarında ise Afrikalı ve Asyalı uluslarda, bir çeşit kitlesel “histerik konversiyon” görüldü.

Başka bir tepki türü ise, saldırı olarak görülen şeyi “cezalandırmak” isteği, bir ülke veya bölgeyi bombalamaya ya da binlerce kişiyi öldürmeye kadar giden tipik “oç alma” ögesi. Sadece daha fazla çatışma ve şiddete yol açar; daha çok gruba, aynı şeyi yapma fırsatını verir; daha fazla şiddete yol açan bir zincir reaksiyonu başlatır.

Üçüncü politik tepki biçimi önce İsa, daha sonra Gandi, sonra da Martin Luther King Jr. tarafından gösterilen, kararlı biçimde şiddetten kaçınan tepkidir. Bu yanıt biçimine ulaşıldı-

ğında ve çoğunluk tarafından kabul edildiğinde, dünyada barış için ümit dolu olabiliriz. Günümüzdeki yasalar ve uluslararası politikalar, sevgi ile değil, daha ziyade bir başka temel biyolojik dürtü, intikam duygusu ile işlemekteler.

~43~

Atlar, Silahlar ve Mikroplar

Roy Porter, “Blood & Guts” kitabında, “Silahlar ve mikroplar Avrupalı kuvvetlerin yarım kıtayı fethetmesine yardımcı oldu” diyor. “Tüfek, Mikrop ve Çelik” kitabında Jared Diamond da aynı temayı daha ayrıntılı biçimde işliyor.

Hâlbuki at üstünde, hele silahlarından gök gürültüsü gibi sesler çıkararak gelen fethedenleri (Conquistador) gören İnkaların ataları ömürlerinde ne at görmüşlerdi ne barut ne de çiçek, kızamık veya tifo. Silahları şimşek; at üstündeki adamları da, “Tanrı” olarak gördüler. Avrasya’ya ait grip türlerini de bilmiyorlardı. Milyonlarca kişi özellikle hastalıklardan öldü. Arjantin’de Amerika’nın yerlileri diyebileceğimiz insanlar hemen hemen kalmamış. Şili’de biraz daha az oranda -ki genelde yardımcı personel görevlerinde iş yapıyorlar. Birçok Güney ve Orta Amerika ülkesinde ise, çoğunluğu oluşturuyorlar. Amerikan yerlileri, Eski Dünya’da binlerce yıl boyunca gelişmekte olan teknolojiden uzaktılar. Batı bu teknoloji ve bulaşıcı hastalıklarla Amerikalılar’ı fethedebildi.

Kültürel farkların anne karnındayken başladığını biliyoruz. Annenin hamileliği sırasında bebeğin babası sigara içerse, yani bebek anne karnındayken pasif içici olursa, doğup büyümeye başladıktan sonra ancak on bir yaşına geldiğinde normal standartlara yaklaşabiliyor. Yani, aynı yaştaki, anne babaları sigara içmeyen çocuklara yetişebiliyor. Değişik kültürlerde doğumun (ebelerle, hastanede, akrabalarla), bebek bakımının (sırtta taşın-

ma, dadılara bırakılma) ve çocuğun büyütülmesinin (anne-babayla, tek bir ebeveynle, akrabalarla ya da kurumsal ortamlarda) ne kadar farklı olduğunu gözlemliyoruz... Fakat işi karmaşıklaştıran başka etkenleri (beslenme farklılıklarını, giyim çeşitliliğini ya da çıplaklığı, hayvanlara değişik uzaklıkları, işitilen seslerin farklılıklarını) göz önüne almak gerek. Binlerce senede oluşan farklılıkların çok kısa süre içinde kapanamayacağını da öngörmek gerek. Ayrıca gördük ki farklılıkları gidermek de gerekmez. Ancak, fırsat eşitliği arttıkça, bu farklılıklar çatışma nedeni olarak daha az önem taşıyacaklar. Diğer taraftan, her birey farklıdır; yavaş olma, bir yerde bir dezavantaj olurken, başka bir durumda da hayat kurtarıcı da olabilir. Kolumbus'un fikirlerini gerçekleştirmek için farklı kapılara başvurabilmedeki esnekliğinin önemini insanlık olarak gördük. Tek bir bitki veya mineralin doğru kullanımının, örneğin bir hastalığa şifa getirebileceğini de insanlık olarak anlamaya başladık artık. Tıpsal tedaviye değişik yaklaşımlar son derece faydalı bir zenginlik. İnsan fikirleri için geçerli olan, bitkilerin yaşamları için de farklı değil.

Fethedenlerin (Conquistador) ve hastalıkların, değişik mikropların ve bitkilerin kültür, toplum ve çevre ile ilişkileri nedir? Tek bir bitkinin önemini anlamamıza belki Ferulla'nın tarihi yardımcı olabilir. Havuçgillerden olan Ferulla, bu kitabın ana temalarından birini oluşturabilirdi, tek bir faktör olmasaydı; Roma İmparatorluğu döneminde, bu bitki yok olmuş... Ferulla Historiaca isimli bu bitki eski Yunanlılar tarafından doğum kontrolünde yaygın olarak kullanılmış. Doğum kontrolü yapmak isteyen Romalı kadınlar sonunda bu bitki için ağırlığınca gümüş ödemeye yapmışlar. Sonunda üçüncü yüzyılda bu bitkinin nesli tükenmiş; sadece kitaplardan tanıyoruz artık bu bitkiyi. Günümüzde de, insan tedavisinde kullanılan ve ilaç endüstrisi tarafından aranan birçok bitkinin benzer akıbeti paylaştığını görüyoruz. Bir örnek de, arterit tedavisinde kullanılan şeytandırnağı veya harpagophytum procumbens, Namibya'dan ithal edilen bir bitki.

~44~

Aşılar ve Güzel Çerkez Kızları

Çiçek hastalığı Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO)'nın başarılı aşı kampanyası ile 1979'dan beri tarihe karıştı veya öyle olduğu sanılıyor. Artık çocuklara o zamandan beri çiçek aşısı yapılmıyor. Bush yine de 11 Eylül'den sonra olası bir biyolojik savaşa karşı önlem olarak acil yardım personelinin aşılmasını başlattı.

İlk aşının Osmanlılara Kafkaslar'dan, Çerkezistan ve Çeçenistan'daki üfürükçülerle (bir yara açıp üstüne yanlarında taşıdıkları canlı virüsü üfledikleri ve küçük çapta bir enfeksiyon yaratarak bağışıklık kazanılmasına yol açtıkları için) geldiği söylenir. Çerkez kızları, Osmanlı zamanında (yüzlerinde çiçek bozduğu olmadığı için) çok güzel olarak anılırlardı. İstanbul'daki İngiliz sefirinin eşi Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762) eve yazdığı mektuplarda çiçek aşısının kullanıldığından bahsetmekle kalmaz; 1717'de kendi çocuklarının ve 1722'de iki İngiliz prensesinin bu yöntemle aşılmasını sağlar. Kaynaklar bu çağlarda, İngiltere ve Almanya'da çiçek geçiren çocukların % 60 ila % 98'inin kaybedildiğinden bahsetmektedir. Bazı bilim insanlarına göre virüs, yaşayan en küçük birim; bazılarına göre ise çekirdeği ve kendi metabolizması olan bir hücre olmadığı için canlı bile değil. Bir virüs, konağından geçinmekte ve salgın hastalıklara yol açmakta; bir hekim gözüyle, son derece yüksek ölüm oranıyla seyreden çiçek hastalığı ile ilgili kayıtlara inanılması güç değil.

Voltaire, George Washington ve Benjamin Franklin'in (oğlu çiçekten ölmüştü) bu "Türk" aşısının yaygınlaşması ile ilgilendiklerini biliyoruz. Kendisi de "Türk metoduyla" aşılanmış olan Edward Jenner'in günümüzde kullanılan yöntemi, inek virüsüyle yapılan ve yan etkileri en aza indirilmiş bir aşıydı. İngiliz Kraliyet Topluluğu, onun bu konuda ders vermesini istemedi. 1778'de Jenner 75 sayfalık çalışmalarını kendi parası ile bas-

tırdı. 1805'de Napolyon, emrinde çalışan tüm askerlerin aşılmasını emretti. 1874'de ise Fransızlar, aşılarmaya duydukları ilk ilgiyi kaybetmişlerdi. Prusya-Fransa Savaşı'nda 23.400 Fransız asker çiçekten ölüırken, Prusya tarafında bu kayıp 294 ile sınırlı kaldı. Çiçek aşısının günümüz insan nüfusunun büyümesinde en önemli etkenlerden biri olduğunu söylemek çok mantıksız görünmüyor.

Nüfus ve sağlık konusunda yazıp da Ignaz Philipp Semmelweis'tan hiç bahsetmemek ayıp olur ama lafı uzatmak istemiyorum, sadece okumak isteyenlere "Semmelweis" (1818-1865) adına bir bakmasını içtenlikle öneriyorum. Esasen bakteriyoloji ve hijyen konularında anılması gereken bir hekim tabii, ama Semmelweis'in çalışmaları sonucunda bebek ve anne ölümleri azalarak kadının yaşam süresi erkeğe göre arttı. Tekrar, bir bilim insanının kısmen meslektaşlarıyla verdiği savaş. Semmelweis, hekimler tarafından yaptırılan doğumlarda, ebeler tarafından yaptırılanlara göre daha fazla anne ölümü olduğunu gözledi. Ona göre bunun nedeni, hekimlerin çok fazla hastalık bulunan ortamlarda ameliyat yapması ve doğum yaptırmazdan önce ellerini yıkamamasıydı. Ancak, hekimlere ellerini yıkamayı kabul ettirmek, bir başka kutsal ineğe saldırmak gibiydi. Bir sistemde bazı şeyleri değiştirmek kimse için kolay değil.

~45~

Kolera ve Diğerleri

Sanskritçe bir kelime olan kolera ise, herhalde milyonların ölümüne yol açmış olan muhtemelen Asya kökenli bir başka hastalık. Normal bağışıklık sistemi olan bir insan bir bardak su da beş kolera vibriyonu (bu bakterilerin adı) içerse bir şey olmaz, hatta bin tane içse de bir şey olmaz. Bir mililitrede on binden epey fazlası etken (kritik kitle) kabul edilir. Sırf genel tabiat bilgisi olarak ve insanın ne kadar sağlam bir yaratık olduğunu paylaşmak için yazdım; siz yine de kolera mikrobu içerebilecek suları kaynatın!

Sıtma, hâlâ halledilebilmiş bir illet değil. Tifo salgınları da zaman zaman can almaya devam ediyor. Antibiyotiğin bulunması ile (Alexander Fleming'in, bir petri kutusunda eğer mantarlar da varsa bakteri büyümelerinin azaldığı şeklindeki basit gözlemi) bakteriyel hastalıklara karşı anlamlı bir zafer kazanıldı veya en azından böyle sanıldı. Her ne kadar sünnet, insanların kafataslarında delik açmak gibi uygulamalar binlerce yıl öncesine dayanmaktaysa da, 1950'lerden sonra, gelişen narkoz ve antibiyotik teknikleri ile cerrahi altın zamanını yaşamaya başladı. 1960'larda, tüm mikropları düşmanlarımız ve tüm antibiyotikleri de kurtarıcılarımız olarak görmeye başladıysak da, bilim, bu varsayımda çatlaklar bulunduğunu gösterdi.

"Koala ayısı", yaşam için bakterilere gereksinim duyulmasına güzel bir örnek; koala, yalnızca okaliptüs yapraklarıyla besleniyor. Bunların sindirimi için, bağırsaklarında bakteriye gereksinim var. Koala yavruları önce annelerinin dışkısını yiyerek okaliptüsü sindirecek bakterileri elde ediyorlar.

Antibiyotik çağında kalp, karaciğer, böbrek transplantasyonları rutin hâle gelmeye başladılar. 1790'da bir mezarlıkta yapılan ilk açık batın ameliyatını düşünecek olursak, çok yol kat ettiğimizi algılayabiliriz. İlk abdominal cerrahi, XIX'uncu Lui döneminde gerçekleşti; asılması gereken bir mahkûmun kesilerek

içine bakılmasına izin vermişti. Eksploratif karın cerrahisinden sonra cerrahlar, zavallı adamı mezarlıkta ölüme terk etmişlerdi. Mezarcıların hayretleri içinde, hastanın geceyi geçirdiği gözlendi ve hasta Kral (Fransız İhtilali'nden sonra, 1793'de giyotine gönderilen kral) tarafından serbest bırakıldı. Abdominal cerrahinin tekrar ele alınması için bir yüz yıl geçti, bu kez, eter, kloroform ve kürar desteği ile.

Evet, Bosna'da, Amerika'da, insanlar arası ilişkilerde veya insanla bakteriler arasındaki ilişkilerde olsun, kritik kitle ile bir tansiyon oluşuyor ve ondan sonra patlamalar geliyor. Yasaklarla yenilebilecek bir durum değil. İlk başta alıntı yaptığım Wittgenstein'in düşündüğü gibi susarak hiç değil, tersine konuşarak ve paylaşarak. "Sevgi ve bilgi paylaşarak çoğalır" derler. Kısmen sevgi ile paylaşılan "AIDS"ten toplam kaç milyon insan öleceğini henüz kestiremiyoruz (Bazıları, 2025 yılına kadar, yetmiş ila yüz milyon ölümün AIDS nedeniyle gerçekleşeceğini söylüyor). Daha önce söz ettiğim İspanyol gribinden 60 milyon insan öldüğünün anlaşılması ise bugünlerdeki kanatlı hayvanlarda görülen kuş gribi olgusunu bilim insanlarının bu denli ciddiye almasına yol açıyor.

Tıp ile insanın yan yana yaşamı hakkında objektif ve eğlencerek bilgi sahibi olmak isteyenlere, izlemedilerse yakındaki bir DVD dükkanından Nick Nolte, Susan Sarandon ve Peter Ustinov'un başrollerini oynadığı, 1992 yapımı "Lorenzo'nun Yağı" filmini almalarını öneririm. Günümüz tıbbındaki çekişmeleri ve finansman ögesinin önemini anlatan çok gerçekçi bir çekim. Filmde oğlu nadir bir yağ metabolizması hastalığına tutulan babanın tedavi amacıyla yaptığı çalışmalar ve hastalığın aile üzerindeki etkisi dramatik bir şekilde anlatılıyor. Filmde hem modern tıbbın para ile yönlendiği görülüyor, hem paranın her şeye yetmediği, hem de arayan, çalışan, okumuş ama tıp mesleğinden olmayan bir bireyin modern tıba yön verecek olağanüstü başarısı. Yüzeysel olarak bakınca çok stabil gözüken modern tıp sisteminin en uç noktalarına, lise mezunu, okumaya ve bazen aşırı ölçüde çalışmaya hazır bir genç bugün bile 2-3 yıl gibi kısa bir zamanda gelebiliyor. Pes etmemek ve çalışmak için bir neden daha...

Bilgisayarlı tomografi (BT), manyetik rezonans görüntüleme (MR) ve vücut dışından taş kırma (ekstrakorporal sadme dalgası lithotripsi, ESL veya ESWL) enflasyona eğilimli bazı modern tıp teknikleri. Vücut dışından taş kırma (ESWL) gerçekten de insanı büyüleyen bir metot. Nasıl denizdeki dalgalar suya zarar vermeden denizin içinden geçer ve dalganın kırıldığı yerdeki koskoca bir kayayı patlatabilirlerse, vücut dışında üretilen dalgalar da vücut içinde bir taşa odaklanabiliyorlar. Bu basit prensip ile vücudun içindeki taş kırılıyor ve normal idrarla kum veya toz parçacıkları olarak atılabiliyor. 1980'li yıllarda bu teknik ilk olarak, tıp dergilerinde yeni bir gelişme olarak yayımlandı. Ben bu konuda ilk çalışanlar arasındaydım, birkaç bilimsel araştırma yaptım ve çeşitli klinik kuruluşlarında çalıştım. Tıpla toplum, yenilik ve para bölüşümü arasındaki mücadele hakkında bir fikir sahibi oldum.

Bir nefrolog yani cerrah olmayan böbrek uzmanı olarak ürologların kullanmayı sevdiği “stent (dışardan idrar yolları boyunca endoskopik yol ile böbreğin içine kadar takılan sonda) takma” olayını pek yeğlemiyordum. Olguların sadece % 6'sında kullanıyorduk. Bu yüzdeyi de uluslararası dergilerde yayınlıyorduk. Genel olarak tıbbi uygulamalarda, hastalara takılan stent oranı ise % 30'dan fazlaydı ve buna sevgili meslektaşlarım “hasta daha az acı çeker” gibilerden gerekçe buluyordu. Tabii stent takmak ürologların yaptığı bir işlemdi ve ayrıca parası sigortalarca ödeniyordu! O zaman Almanya'da sadece stent takılmasından yılda 10 milyon dolardan fazla bir maliyet çıktığını hesaplamıştım. Merak ederseniz sorun en yakınınızdaki ESWL merkezine, olguların yüzde kaçında sonda/stent takıyorlar. Ben 2000 yılında Ege kıyılarına tarım yapmak için göçtüğümde İstanbul ile kıyaslanabilir nüfuslu şehirler olan New York ve Londra'da altışar ESWL merkezi vardı. İstanbul'da ise 44 merkez açılmıştı. Bu sayılar, “kontrollü tıp” ile enflasyonun hüküm sürdüğü ve böbrek taşı olmayan hastaların, sadece bir komisyon ücreti için, tedavi edilmeye ESWL ünitesine gönderildiği kapitalizmin ilk dönem “vahşi tıbbi” arasındaki farkı açıkça yansıtır. Diğer taraftan da bu, insanların her yerdeki aç gözlülüğünü de ortaya koyar.

Avustralya'da, 2000 yılının başlarında, adı bir MR skandalına karışan o kadar çok radyolog vardı ki, skandalla ilişkisi olanların tümüne ceza verilse, yeni radyolog ithal edilmesi gerekliliği ortaya çıkacaktı. Noel tatili boyunca, MR merkezlerinin ortağı konumunda çok sayıdaki radyologla ilgili skandal, tüm gazetelerin başlıca haberi idi. Tabii ki çok fazla bir şey olmadı. Komisyon ücretleri, sıklıkla tıp piyasasının gerçek bir olgusudur. Her ne kadar bu ABD'de yasa ve etik dışı olarak kabul edilse de, 2 Temmuz 2006'da, haftalık bir dergide şu başlık yer alıyordu: "Para makinesi: Hekiminiz, sizi MR'a gerektiği için mi, yoksa paraya ihtiyacı olduğu için mi gönderiyor?"

1982'de Lübeck'te, bir akciğer ve böbrek hastalığı olan Wegener Granulomatozu'na adını veren ünlü Dr. Wegener'i 70 yaşlarında bisikletiyle bir sempozyuma gelirken görmüştüm. Gençliğinde profesörüyle geçinemediği için orada ona profesörlük "asalet" titri verilmemişti. Eğer bu unvan, onun için önemli olsaydı başka okullara gidebilirdi. Oysa o güzel Lübeck şehrinde "sadece" doktor olarak yaşamayı seçti. Amerikalılar eskiden "doktorluk" titrini en yüksek bilimsel düzey olarak görür, "profesörlük" titrini ise üniversite dışında kullanmazlardı. Tüm titrlerini üniversitedeki odalarında bırakıp yalnızca "doktor" olarak emekli olmaları Avrupa'daki bilim adamları arasında hayranlık uyandırır. Şimdi uluslararası kongrelerde ve gazete makalelerinde ABD hekimlerinin de bu unvanları sevmeye başladıkları görülüyor. Enflasyona uğrayınca orada da değerini bulacaktır zamanla.

Mesleğimde yeterli para kazandığıma inanınca çiftçilikle uğraşmaya ve başka konulara ilgi duyup tekrar okumaya başladım. O zamanlar biz hekimlerin dünyadaki en açgözlü çete olduğumuza inanırdım. Hâlâ hekimlerin genelde askerler veya din adamlarından daha açgözlü olduklarını düşünsem de artık epey amatör bir topluluk olduğumuzu anladım. Belki bir fıkra hislerimi kısmen tercüme etmeye yardımcı olabilir:

Rahibe Theresa öldüğünde cennetin dört katını da dolaşmasına izin vermişler ve "hangi katı istersen orada kalabilirsin, sen yaşamında çok iyilik yaptın" demişler. Ziyaret ettiği ilk katta din

insanları, rüşvet almayan çalışkan bürokratlar (ve darbe yapmayan subaylar!) varmış. İkinci katta namuslu ve çalışkan sivil vatandaşlar, üçüncü katta yaratıcı, yardımsever insanlar varmış. Dördüncü kata geldiğinde tek başına orada yaşayan vahşi ve koskocaman bir Grizzly ayısı görmüş. Şaşırarak sormuş: “Bu ayı neden cennetin en üst katında?” Cevap vermişler: “O ayı dünyadayken üç avukatı yedi!”.

~46~

Penis Kanserine Kesin Çözüm

Museviler, Koptik Hristiyanlar, Etiyopya’daki Ortodokslar ve Müslümanlarda sünnet çok yaygın bir uygulamadır. Bu uygulamada basitçe penisin ucundaki deri kesilir. Şehirlerde yaşayan Yahudilerde ve Müslümanların bir bölümünde, bu işlem doğumdan hemen sonra yapılır. Birçok Müslüman daha ziyade, erkek çocuk on bir-on iki yaşına geldiğinde eğlenceli bir parti eşliğinde bu işlemi yapmayı tercih eder. Bir nevi “Bar mitzvah” gibi bir törenle erkek çocuğun erişkin olduğu tespit edilir. Bu İbrahim Peygamber’den beri süren bir gelenektir.

Eski bir Yunan hikâyesine göre, kuyruğu kesik olan tilki ormanda kral olunca ilk buyruğu diğer tilkilerin de kuyruğunun kesilmesi olmuş. Alaycı bir üslup değil bu veya öyle algılanmaz umarım; sadece kültürün evrimindeki bir aşamanın günümüze kadar gelişi. Ben şöyle tahmin ediyorum: Muhtemelen bundan 6-7 bin yıl önce apseleri kesen, manikürleri yapan sınıftan biri, o zamanın “piercing”ine benzer bir şekilde (değeri daha az olduğu için) bir köleyle uğraşırken, oynasırken köleyi sünnet etmiş ve sonuçtan memnun kalmış. Gel zaman git zaman, sünnet olmuş birisi tesadüfen kabile reisi olmuş. Kabile reisi sünnetli olunca tabii sünnet moda olmuş ve kültürlerin bir parçası haline gelmiş. Bazı kültürler uygulamış, bazıları uygulamamış.

Ta ki, New York'lu bazı bilim adamları bu kültürel adetten daha derin bir amaç umarak bilimsel çalışmalarla "penis kanser"inde olan cüzi de olsa önleyici etkisini istatistiksel olarak saptayana kadar. Sonra "bilim adına" bazı çocukların pipilerinin ucundaki deri kesilmeye başlanmış. İnsanlar, pipilerle oynamayı seviyorlar doğal olarak. Diğer bilim insanları da, öncekilerin varsayımlarını şüphe ile karşılamaya başlamışlar. Sünnetten sonra penisi temiz tutmanın daha kolay olduğu bir gerçek. Ama temizlik bilinci olan, her gün veya haftada üç kez duş alan bir erkeğin sünnet olmadan da pipisini temiz tutması olası!

Düz mantık ile şunu söyleyerek bu bahsi kapatmak istiyorum. Zaten nadir olan penis kanseri, eğer doğumda erkek çocukların pipilerini kökünden kesersek tamamen yok olur. Bu arada göz kanserleri de çok ürkütücü kanserlerdir. Hem kız hem erkek çocukların bir gözlerini doğumda çıkartsak göz kanserinin de insanlarda % 50 oranında azalacağını basit istatistiksel yöntemlerle kanıtlayabileceğimizi düşünebiliriz! Hem katarakt oranı da % 50 azalır. Bu tabii işin mizah tarafı; istatistiğin yönlendirilerek hemen her şeyi kanıtlamak üzere nasıl kullanılabileceğini gösteriyor ve de yetişkin bilim insanlarının bazen nelerle uğraştıklarını...

Sünnetli kişilerin AIDS'e yakalanma olasılıklarının % 50'ye düştüğü yönündeki yeni bulgular heyecan verici, ancak bunun temizlikle mi, yoksa sünnetli derideki immünolojik yönden aktif hücrelerle mi ilişkili olduğu ileride anlaşılacak. Emin olabileceğimiz bir şey, sünnetin bir gelenek olduğu ve başka bir deyişle, "Cennetteki Baba"nın, gönderdiği peygamberler yoluyla, sünneti yaygınlaştırmadığı. Eğer "Cennetteki Baba"mızın bu ayrıntılara girme yeteneği var idiyse, neden problemlili prostatı ya da apandisiti olan kişileri "akıllıca yarattı?". Biyoloji ve evrim, birçok kişinin inanmak istediğinden farklı olarak, mükemmel değildir ve deneme yanılma ile ilerler.

İnsanlara şefkatle ve antropolojik verilerin ışığında yeterince uzaktan bakacak olursak, çok akıllı bir tür olduğumuzu söylemek pek kolay değil. Ancak, başarılı bir tür olduğumuzu ve de tüm yetersizliklerimiz ve sapmalarımıza rağmen tokken iyi kalp-

li ama inatçı olduğumuzu, herhangi bir nedenle kavga başlatmaya, hatta marjinal kayıplarla kurtulacağımızdan eminsek, birbirimizi öldürmeye hazır olduğumuzu söylemek mümkün. Ancak, böyle devam edersek, bu dünyada fazla zamanımız kalmadığını da öngörme zamanı gelmiştir. Güven ve yalnızlık masallarıyla kendi kendimizi avutmuşuz. Verilere baktığımızda, geleceğimizi (antropolojik açıdan) ele alarak kendimiz için kararlar vermek durumundayız, eğer yeterince hava ve su bulabilmek istiyorsak.

Neyse, bu tür sorunları tıp kendi bilimsel araştırmalarıyla eski geleneklere rağmen zamanla çözecektir; biz günlük hayatımıza etki eden ciddi bilimsel konulara dönelim. Alfred Kinsley arıları araştıran bir biyolog olarak zamanla seks konusunun tam bir tabu olduğunu fark etti ve yavaş yavaş insanın cinselliğiyle ilgili araştırmalar, anketler yapmaya başladı. Ancak, 1940'ların sonunda Kinsley geniş araştırmaların ardından erkeklerin kendi kendilerini tatmin ettiklerini saptayarak yayınladığında küçük boy kültürel bir devrim ve deprem oldu! O zamana kadar insanlar, özellikle moral açıdan egemen sınıflar, mastürbasyonun "günah" olduğunu söylüyorlardı. Gene yapılıyordu tabii, ama baskı hisleri, aşağılık kompleksleriyle, gizli gizli yapanın tek kendisi olduğu sanılarak. Önce erkekler hakkında yazdıkları erkek egemen toplumca alkışlandı. Sonra kadınların da mastürbasyon yaptıkları hakkındaki bulgularını da yayınlayınca bu kez toplum ciddi tepki verdi; o kadar da değişim istemiyordu insanlar ve özellikle erkekler. Hem putlaştırdıkları annelerinin, eşlerinin de mastürbasyon yaptıkları gerçeği pek öyle kolay hazmedilecek bir olay değildi; bugün bile sekse karşı rahat ve doğal bir yaklaşımımız olduğu söylenemez. Ancak Kinsley, önyargılar kördüğümü olan bir doğal gerçeğin konuşulur ve araştırılır hale gelmesiyle büyük bir hizmet yaptı insanlara. Batı toplumunda bir paradigma değişikliği yarattı; zira çoğunluk, kültürel sapma nedeniyle ağır bir vicdan azabı ile de olsa her halükarda yapıyordu kendi kendini tatmin etmeyi.

Eminim insanoğlu kanserin birçok çeşidine de AIDS'e de çözüm bulabilecektir. Ama öncelikleri belirleyip, nüfus konu-

sunda artık ikna olup, harekete geçmek için canlanırsak! Canlanamazsak zaten Hristiyanmış, Müslümanmış, “kara kafalı” imiş, “kel kafalı” imiş veya “çekik gözlü” ya da “kara derili” imiş, fark etmeyecek! Sünnetli olup olmamanın da bu nüfus enflasyonunda fark yaratacağına inanmıyorum.

~47~

Soluduğumuz Hava

Nüfus ve soluduğumuz hava, içtiğimiz su gibi daha ciddi sorunları çözmeye karar verebilsek ve bu konularda artık ciddi adımlar atabilsek! Hava ve su, yaşamımızı sürdürmek için gerekli.

Taze su kaynakları, dünyanın su rezervlerinin % 2,5'unu oluşturuyor; şu andaki dünya nüfusunun yarısına yetiyor ve de günlük duş gibi lüksler için kullanılıyor. Bu cümle, hiçbir şekilde, psödo-hümanist yani ayol insancılığı ukalalığı değil. Gerçeklerin karşısında çıldırmamak elde mi? Biz kendi güvenliğimiz için, muazzam polis teşkilatları, ordular ve sigorta şirketleri oluşturan bir tür değil miyiz?

Para önemli. Yüz hektarlık bir ormanı keserek iyi para kazanmak mümkün. Yerel yönetimlere verilecek rüşvet, işgücü, makine ve nakliye giderleri düştükten sonra iyi bir kâr elde edilebilir. Peki ya biyolojik kayıplar? İşte onu atmosferdeki karbondioksit miktarıyla ölçebiliyorsunuz. Ormanları dünyanın cildi gibi düşünün; cildinizin ne kadarını yolarlarsa yaşayabilirsiniz?

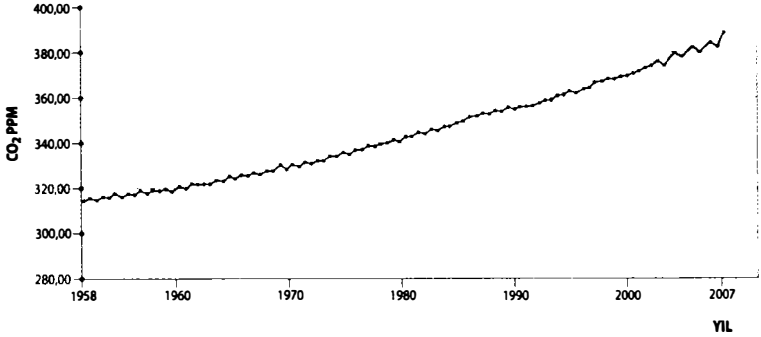
Birisi arabanıza kazara çarparsa ya da elektriğiniz üç gün boyunca kesik kalırsa, kızıyor musunuz? İnternet ya da telefon bağlantınız bir hafta boyunca olmasa dilekçe verip komşularınızla konuşup örgütlenmeyi düşünmeyecek misiniz? Evet, çevremiz için duyarlılığımız ve girişimimiz, arabamızdan çok daha önemli.

Buzdağlarının içinde farklı oluşum derinliklerinden alınabilen örneklerin içinde hapsolmuş hava kabarcıkları var. Binlerce yıl öncesinin iklim ve atmosferinin nasıl olduğunu o örneklerden görmek mümkün. Bir anlamda nasıl ağacı kesince gövdenin içinde her yıl oluşan daireleri görebiliyorsak ve hatta bu dairelerden o yılın yağmurlu mu kurak mı geçtiği hakkında bilgi edinebiliyorsak aynı şekilde uzmanlar buzulların içinde binlerce yıl öncesinin verisini de toplayıp değerlendiriyorlar. Buzdağlarına daha fazla bakmadan, size, bugün için bildiğimiz ve günümüzde kolayca değerlendirebileceğimiz bir şeyden bahsedeyim.

Siz Sevgili Okuyucum, şu an Musa'dan da, Bismarck'dan da, Atatürk'ten de 600 kat daha fazla klor atomunu her nefeste içinize çekiyorsunuz. Bu bileşimler 60 yıl kadar önce insanlar tarafından tüketilmeye başlandı. Bu atomların bize bir etkileri yok bilindiği kadar ama atmosferdeki ozon deliğini büyütüyorlar. Ozon tabakası bizi öldürücü ultraviyole ışınlarından koruyor. Güneşlenirken aldığınız ultraviyole o ozon tabakasından geçip gelen ve bizde D vitamini yapan, bize yarayan bölüm. Daha yüksek dozlarda, yaşamı tamamen durdurabilecek güçte. Nasıl hekimlere rağmen sağlıklı ve avukatlara rağmen zaman zaman ihtilafsız yaşamayı başarabiliyorsak; nasıl askerlere rağmen son altmış yıldan fazla, en azından gelişmiş ülkelerde kısmen savaşlardan uzak durmayı da becermişsek politikacılara rağmen de bu konuları çözmeyi başarabilmeliyiz.

İnsanlar yaşamlarını sürdürmek için nefes almaya ve su içmeye gereksinim duyarlar. Biliyoruz ki bakteri ve bitkilerle yüzünde oksijen oluştu ve daha yüksek organizmaların oluşumuna yol açtı. Diğer memeliler gibi insanoğlu, bu oksijeni alıyor ve karbondioksiti veriyor, bitkilerdekinin tersine. Bir endüstriyel fabrikada ateş yaktığınızda bu karbondioksit atmosfere karışıyor.

Bu bölümünün sonunda gelin atmosferdeki karbondioksit oranlarına bakalım, kitabın başında beraberce nüfus grafiğine baktığımız gibi. Ondan sonra bilimin güveneabileceğimiz kararlı parametrelerinden destek alıp kültürün ve kültür önyargılarının kaypak zeminine geçelim.

Şekil 4. 1958–2007 Ocak ve Temmuz aylarında Mauna Loa observatuvarında yapılan atmosfer CO₂ ölçümlerinin grafiği

(Kaynak: Dr.Pieter TansNOAA/ESRL. www.cmdl.noaa.gov)

Karbondiyoksiti, ormanlar ve denizler kompanse ediyorlar ve her iki temizleyici unsur da son sınırlarına kadar zorlanmış durumdadır. Denizlerden geldiğimiz ve denizleri plastiklerle, pisliklerle doldurduğumuz türünden bir şeyler her gün okuyorsunuzdur gazetelerde. Acaba kaçımız bu okuduğumuzu duygusal, çevreci ayol insancılığı olarak algılıyor? Esasen, içimizde dolaşan kandaki tuzlar denizlerdeki oranlarda; karada yaşayabilmek için denizi içimize almışız ve böbreklerimizle her an bu oranı korumaya çalışıyoruz.

ABD gibi bu konulara duyarlı olan ülkeler, bir taraftan katı emisyon standartlarına sahipken, diğer taraftan benzer yasaları olmayan Asya ülkelerine kurşunlu benzin satmaya devam ediyorlar. Sanki çevresel farkındalığımızda kasıtlı bir kesinti var; gezegenimize gelecek hasarın, Asya'dan ya da Amerika'dan gelmesi fark edecekmiş gibi...

ABD'nin dışında kaldığı Kyoto Anlaşması şu an bu tür bir yaklaşımın ilk adım denemesi olmaktan öteye gidemiyor. ABD'nin liderlerden biri olmadığı bir çözümün düşünülmesi ise bugünün dünyasında mümkün değil.

İngiliz Hükümeti için küresel ısınmayla ilgili hazırlanan (2006 sonbaharında yayımlanmış) ünlü Stern raporunu okurken, gerçekten heyecanlandım; özellikle, hava kirlenmesi ve neden olduğu sağlık sorunlarıyla ilgili otuz yıl önce bir makale yazmış kişi olarak... Stern raporu, umut dolu. İnsan, ekonomistlerin biyologlardan devir alması ile ortaya çıkan yüksek hızı adeta görebiliyor. Evrim açısından bakacak olursak, oldukça yüksek bir hız... Sevgili Okuyucu, biraz kişisel olmama izin veriniz. Ben, sosyal bilimcilere karşı sapma içindeyim; zira eğer kişi biyolojik dünyada pratik olarak birkaç yıl çalışmamışsa, herhangi bir konu üzerinde kuram oluşturamaz diye düşünürüm. Bu benim sapmam, önyargım ya da işleyen varsayımımdır, ne dersiniz deyin. Otuz yıl önce yazdığım makaleden bahsetmem, sadece geçmişimin bu konular üzerinde yazmama cesaret verdiğini sizinle paylaşmak için. Bu raporla ilgili son derece iyimser olmamdaki neden de bu. Bizler, beğensek de beğenmesek de, çıkar-yönelimli yaratıklarız, her ne kadar kendimizi kandırsak da... İktisatçılar bir işe el attılsa artık dünya değişecek demektir. Stern raporu kısaca şöyle demektedir:

Tüm ülkeler etkilenecekler. En masum olan en fakir ülke ve toplumlar, iklim değişikliğinden en az sorumlulu olsalar bile, en erken ve en fazla zararı görecekler.

Ekstrem havaların (sellerin, kuraklıkların ve fırtınaların) maliyeti, zengin ülkeler için de dâhil olmak üzere artmaktadır. İklimi stabilize eden harcamalar önemli fakat baş edilebilir türdendir; bu konuda gecikme daha zararlı ve pahalı olacaktır. Rapor yine belirtmektedir ki, eğer harekete geçmezsek, 2035 yılına kadar ortalama sıcaklık iki derece artacaktır; ortalama sıcaklığın beş derece artması ise, gerçekten çok tehlikeli olacaktır. Bu, en son buzul çağından günümüze kadarki ortalama sıcaklık farkına eşdeğerdir. Bazı bilim insanlarının günümüzde, insanların küresel ısınmaya olan katkılarına, hatta küresel ısınmanın kendisine şüphe ile bakan makaleler yayınlıyor olmalarını “eğlendirici” bulmaktayım. Şüphesiz inatçı ve aptal bir türüz. Bu bilim insanlarının tavırlarını, “Büyük resmi göremiyorum; bana yardım edin!” şeklinde çağrılar olarak anlamaya çalışıyorum.

~48~

On Emir'e Tekrar Bakış

Kültürümüz, çevreye nasıl davranacağımızı belirliyor. Yalan söyleme ve başkalarını aldatma, her zaman olduğu gibi, günümüzde de biyolojimizin bir parçası.

Bilim insanlarında da yalan, hırsızlık (hayali veriler üretme, çalıntı yapma) gibi etik olmayan davranışlar mevcut. “Ünlü olmak ünsüz olmaktan, zengin olmak fakir olmaktan daha iyidir” diye basitçe düşünür insan. Zenginlik ve ün mücadelesi, bilim dünyasında diğer alanlarda olduğu kadar yaygın. Klon araştırmacısı Güney Koreli bir bilim adamının uydurma dünyasının bir sürü hastanın umutlarıyla birlikte çöküşünü 2006 yılı başında izledik. Veya Norveçli tanınmış başka bir bilim adamının kanserde ağrı kesicilerin etkisini ararken yüzlerce veriyi basitçe uydurması ve işin hoş tarafı ondan fazla başka tanınmış bilim insanının da bu verilerin altına isimlerini koyması sadece son birkaç skandal. Bilim insanlarının verileri işlerine geldikleri gibi değiştirmeleri, fikir hırsızlıkları, bilinen şeyler; bilim insanları da, iş insanları ve politikacılar gibi yabancı değiller bu konulara. Kurumsal yalan da hâlâ basını izleyince kolayca gözlemlenebilecek bir şey, savaşlarda “dezenformasyon” olarak çıkan da. Birinci Dünya Savaşı'nda 60 milyon insanın İspanyol gribi nedeni ile kaybedildiğini söylemiştim. Önce çıkara yönelik susuluyor, sonra gündem değiştiği için unutuluyor ve gerçeklerin ortaya çıkması zaman alıyor. Kitlesel imha silahlarının Irak'ta saklı olduğu bilgisi, en son gözlemlenen kurumsal yalanlardan biridir. Antropoloji biliminde de Sussex yakınında Piltdown insanı (*Eoanthropus Dawsoni* 1912) olgusu, uzunca bir süre bilim adamlarını muammalarla karşı karşıya bırakmış ve ancak 1953'de tam bir düzmece olduğu ortaya çıkarılabilmektedir. Alfa hayvanı olmak istemek de insan güdüsünün bir parçası; çok para kazanmayı istemek de. Aşkta ve savaşta her şey geçerli fikrinden yola çıkarak, insan, doğası gereği, zekâsı boyutunda, ya-

ni ortaya çıkmayacağına inandığı zaman yalan söylüyor, abartıyor.

Bu tür örneklerle günlük gazetelerde sıklıkla rastlamak mümkün. Hep dönüp dolaşıp geldiğimiz nokta dünyayla savaş halinde olduğumuz ve de ne kadar fazla sapma ve çatışmamız varsa, parmağı tetikte olan insanların gerçek kitle imhasına neden olma olasılığının o kadar fazla olması. Yeryüzünde çok fazla insan var ve eğer bu tür kendisini tüketmek istemiyorsa bu sayı azaltılmalı.

Antropoloji ve demografiye bakacak olursak, kendimizi insan tarihi, kültür ve dinlerin tarihinde buluyoruz. Dinlerin diplomatik bir dil kullanma âdeti var. Sadece Bertrand Russell gibi insanlar fikirlerini cesurca beyan etmişler. Komünizm, kendini dinden sıyırdı fakat anlaşılan dinin doldurmaya yardımcı olduğu psikolojik ve sosyal gereksinimleri karşılayamadı.

2005 Ağustosunda, Papa XVI. Benedictus Almanya Köln şehrine gençleri günahlarından arınacaklarını söyleyerek çağırdı. Tüm dünyadan bu toplantıya giden yaklaşık 400.000 gencin iâşe ve ibadetlerinin kısmen kilise tarafından karşılandığı söyleniyor. İnsanoğlunda anlayamadıklarını “mutlu son” ile bitebilecek bir şeyle izah etmek ve inanmak rahatlığı belirgin. Kola kaçıyorlar. İnsan anımsamadan edemiyor: Martin Luther’e kadar, insanlar kiliseye “kutsanma” için para öderlerdi, kilise onlara değil.

Peygamberler deyince entelektüel, sosyal ve kültürel açıdan zekâ ve sezgileri olağanüstü kuvvetli insanları anlıyorum ben; yaşadıkları devri iyi algılayan ve insan gereksinimlerine yön veren insanları. Cennet ve cehennemle ilgili düşünceleri hileli değildi; tersine, peygamberler, kitlelerin anlayabilecekleri bir dille mesajları iletebilen ve dolayısıyla insanların psikolojik gereksinimlerini karşılayan insanlardı.

Muhtemelen İsa’dan önce 12. yüzyılda yaşayan Musa on emri derleyip toplamış. Kısaca Hamurrabi’nin göze göz diş diş felsefesini geliştirip “kendi kendine karşı dürüst ol” kavramını eklemiştir, ki bu bugüne kadar en temel kültürel felsefe olarak kal-

miş.. İnsanlık, cahillik ve deneyimsizlikleri kabul edecek dürüst-lüğü kendilerine gösteremeyecek derecede sapmalı insanlardan çok eziyet çekmiştir. Bu insanlar, doğaüstü güçleri olduğunu savunarak cahil kitleleri (ve de kendilerini) aldatırlar.

Daha sonraları İsa, sevgi boyutunu eklemiş buna. Onun “sağ yanağa tokat atana sol yanağı çevirme” felsefesi insanla-rı, başkalarının fikirlerine dikkat etmeye yöneltti. “Tanrım (ve-ya Baba), onları affet çünkü ne yaptıklarını bilmiyorlar” diyerek karşı tarafı anlamak ve uzlaşmak fikrini insanlığa armağan et-miş.

İsa’dan altı yüz yıl kadar sonra Muhammed ise bazı kurallar eklemiş. Aynı emirlere sadık kalarak, kendini yıkamayı, jimnas-tik ve yoga benzeri postürlerle meditasyon yaparak günde beş defa namaz kılmayı eklemiş kendinden evvelki bilgilere. “Ci-hat” kelimesini “din için savaş” olarak algılar çoğu insan; hâl-buki benim anımsadığım kadarıyla ona İslam düşünürleri “kü-çük cihat” demişler. Büyük cihatsa bencillik, tembellik, kendini beğenmişlik ve egoizme karşı kişinin kendisi ile olan uğraşı.

Dinlerden sonra bir diğer önemli kültürel gelişim basamağı-nı da insanlık, evrim kuramı ile algılamış. Darwin’in, İngiltere gibi pragmatik ve önemli ölçüde dini hoşgörü sahibi bir ülkede yaşamasıyla bu mümkün olmuş. Her ne kadar bazı dindar kişi-ler (özellikle kökten dinciler) evrim konusunda ihtiyatlı iseler de Darwin’in düşünceleri insanlık mirasının bir parçası olmuştur.

Daha çok sayıda insan demokratik hükümetler konusunda uzlaşmaya varabilecek kadar eğitilmiş olduğunda, dinlerin ruhsal yönleri bugün olduğu gibi politikalarda bir rol oynamayacak. Ba-tı dinlerinin tüm öğelerine tüm Doğu felsefelerinde rastlıyoruz.

Yine de, 21. yüzyılın gözlükleriyle Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlıkta surelerin içine aynen aktarılan ünlü On Emri kı-saca buraya yazmak istiyorum:

Benden başka Tanrın olmamalı! Monopolist bir yaklaşım.

Bence ne kadar tanrısı veya tanrıçası olursa olsun insanın, bu emrin özü hoşgörü olmalıydı diye düşünüyorum. “Kendi” ve “öteki” ayrımı, birçok savaşta bahane olarak kullanılmış..

Tanrının ismini çaresizlikle kullanma! Ne diyeyim, “Aman Allah’ım” diyor insan bir şeye şaşırdığında... Bu dile özgü bir alışkanlık. Yine de, din savaşlarına karşı önlem olduğu söylenemez bu emrin.

“Sebat”ı, yani tatili kutla! Çok fazla çalışmak sağlıklı kişilerin bile psikolojisini bozuyor. Haftada bir, iki veya üç gün biyolojik açıdan bir gereklilik, hoşgörü ile tamamen kültürlere hatta kişilere bırakılmalı.

Büyüklerine saygı göster hem de onları sev! Bu konu yaşanan nüfus ile daha da önem kazanıyor. Yoksa anne babaların tarafını tutacağıma çocukların tarafını mı tutmalıyım? Hoşgörü, uzlaşma kelimeleri burada da akla geliyor.

Öldürmemelisin! Tamamen doğru... Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi Batı dinlerinde sadece insanlar kastedilmiş. Doğu dinlerinde daha genişçe bir anlamı var. “Ve işkence de yapmamalısın” gibi bir alt bölümün eklenmesinde fayda var.

Zina yapma! Sadece bedenen mi? Fikren de, değil mi? Doğan çocukların % 10-% 30’unun evlilik dışı olduğu biliniyor ve DNA çalışmaları, bu oranları, değişik kültürlerde saptamaya başladı. Bir Afrika atasözü şöyle der: “Annenin bebeği, babanın, belki”. (Mother’s baby father’s maybe) Bu durumu, “muhtemelen evlenme pazarında birisiyle evlenmiş ama çocuğunda belki daha özendiği bazı genlerin olmasını isteyenlerin özlemleri sonucu olan güdüsel kaçamaklar,” diye algılıyorum. Çokeşlilik, cinsel konularda gevşeklik biyolojimizin bir parçası ve değişmeyecek. İnsanlar birbirlerini bu nedenlerle öldürmedikçe çok da önemli değil. Modern evlenme kanunlarında da genişletildi bu kavram. Sadakat, daha ziyade iki kişi arasında olan bir şey ve bu bireyler biyolojik ve kültürel anlamda erişkinseler toplumun fazla karışma hakkı olmayabilir de. Erkek günde milyonlarca sayıda spermatosit üretirken, dişi (yaşamının üretken döneminde) sıklıkla ayda sadece bir yumurta üretiyor. Bu temel biyolojik farklılık, cinsiyetle ilgili farklı davranışların temelini oluşturuyor. İnsan dişisi gebelik üzerine odaklanmış durumda; bu da dokuz aylık tam günlük bir iş; sonra da bebeğe en az dört yıl bakmak durumunda. Günümüzün toplumlarında “bebeğe bak-

mak” yirmi beş yıla kadar uzayabilen bir süreç. Babanın rolü biyolojik olarak birkaç dakikada bitebilir. Bu adanmışlık farklılığı, kadının sekse karşı davranışının doğal olarak neden daha uzun süreli olduğunu açıklar -zira seks merkezi temadır; diğer taraftan erkeğin odaklanma kapasitesi kısa sürede bitebilir- buradan, erkeğin top oyununda “kale”ye, “pota’ya” karşı özel ilgisi doğar. Top oyunları hemen tüm erkekleri büyüler; kadınlar ise top oyunları ile, erkeklerin ilgisi dolayısıyla ilgilenirler. Erkekler ve kadınlar arasındaki bu temel farklılık ve de bunun uzantıları insanlığın geleceğine ümitle bakmak için bir başka neden. Kadın biyolojisi, daha uzun süreli prosesler ve küresel sorunların çözümlenmesi gibi işler için daha iyi donanımlıdır. Kadınlar erkeklere göre daha az agresiftirler ve erkeklere göre dört bir oranda daha az şiddet olaylarına girerler. Nasıl bir ormancı mesleki olarak sapma ile “forme ya da deforme” olarak on yıllık düşünürse ve bir çiftçi hasat mevsimi ile düşünme alışkanlığını taşırsa, kadın biyolojik yapısı ile erkekten daha uzun süreli odaklanma yeteneğine sahiptir. Bu basit biyolojik gerçek, bana gelecek için ümit veriyor. Şüphesiz tüm mesleki deformasyonlar ya da sapmalar kültürel etkilerdir ve biyolojiyle kıyaslandığında, iç dünyamıza sadece yüzeysel bir etki yaparlar. ABD’li psikologlar Russell Clark ve Elaine Hatfield, çarpıcı çekicilikteki bir kadını erkeklere bir akşamlik beraberlik teklifi ile ortaya çıkarır. Erkeklerin % 75’i, anında “evet” der; kalan % 25’in bir bölümü, “önceden verilmiş bir söz” nedeniyle özür diler. Aynı soruyu, çarpıcı oranda yakışıklı bir erkek kadınlara yönelttiğinde, sadece % 6’sı akşama erkeğin evine gitmeyi kabul eder; ancak hiçbirisi seks için söz vermez.

Nüfus yaşlandıkça ve birey daha fazla özgürlük kazandıkça, birlikte yaşama kültürleri de mutlaka değişecek ve insanlar yeni birlikte yaşama şekilleri arayışına gireceklerdir. Umuyorum sadece basit biyolojik verileri söylediğim bu son cümle, beni bir savcının “evlilik müessesesine karşı yayın yapmak”la suçlamasına yol açmaz. ABD’li antropolog Helen Fischer dört yıldan sonra sona eren bir evlilik cüzdanı önerisini getirdi; memelilerin % 97’sinin daha uzun süreli ikili takımlar oluşturmadığı bili-

niyor. Kültür ve dinler, bizlerin biyolojik kapasitelerini sınırlamakta olup, her ne kadar bizi yüzlerce ya da binlerce yıl etkilemişler de bu, sosyal antropolojik görüş açısından, evrimimizin çok kısa bir evresini oluşturmaktadır.

Çalmamalısın! Daha uzun süre uygulanabileceğinden kuş-kularım var. Bu konuya kısmen değindim. Temelde bu dürtü, yani çalma da yarışmanın bir kalıntısı. Çalarak çaldığından daha zeki olduğunu kanıtlama ve kendini tatmin etme yaklaşımı da söz konusu olabilir; yani, “Ben iyiyim sen değilsin” (Thomas Harris: “I am OK, you are not OK”) ve “sidik yarışı”. Bu yarışın bu düzeyde olmaması gerektiğini, insanlığa genel fayda da aranması gerektiğini nesillere anlatmak gerek.

Yalancı tanıklık yapma! İlave edilecek bir şey yok. Ama korkarım bu da biyolojik yapımızla daha uzun yüzyıllar mücadele edeceğimiz bir ilke olacak. İnsanlığın gelişmesinde son derece faydalı olduğuna inandığım bir emir bu. Çözümü, esas itibarıyla, “ben de iyiyim, sen de” (I am OK, you are OK) yaklaşımında, fakat korkarım bu bir ütopi. Umuyorum ki daha iyi teknolojik denetim, yalan söyleme ve yalancı tanıklık olayını azaltacak. Ve sonra:

Komşunun karısını, uşağını, öküzünü ya da eşeğini iste-me! Karısı ve uşağı konusu aşıldı umarım; öküz ve eşeği de ticaretle halledilebilir.

Kültürlerimizi biyolojimizle kaynaştırmak için uzun bir yolumuz olduğunu düşünüyorum. Çalma dürtüsünün herhangi bir zaman ıslah edileceğine inanmıyorum. Verilen cezalar hiçbir zaman çalma dürtüsü kadar etkin olamayacak; en azından çalmanın ve yalan söylemenin kültürel alışkanlık oluşmasını önleyici tedbirler olabilecek. Mahkûmları elektronik olarak monitörize edilmiş bir alana hapseden “elektronik bilezikler”, hapishaneler üzerindeki yükü azaltabilirler.

İlk çağ dürtülerimize dönerek yapılan öldürme eylemi, bir başka ıskellik. Bombayla uçaktan yapılanını da kim bilir ne zaman mahkeme önüne rahatça çıkarılabilir bir suç olarak görebilecek insanlar?

1960'larda arayış içinde olan Batı gençliği için Budizm'in niçin popüler olduğunu anlayabiliyoruz. Bu bir moda değildi, samimi bir arayıştı ve en duru (gösterişsiz) şartları Budizm'de buldu batı gençleri. Hinduizm'deki kastlar da aşılmış bu dinde. Budizm'de beş "sila" (ilke) var: Öldürme, çalma, yalan söyleme, çarpık seks yapma, uyuşturucu kullanma...

Doğu ve olasılıkla tarih öncesi kültürlerden İslam içine entegre olan yere kapanma, secde ve yogadaki bebek pozisyonunun Maya kültürlerinin de bir parçası olduğunu görüyoruz. Gamlı haç ve haç da, Maya sembolleri. Eski Dünya ile yeni Dünya arasında binlerce yıl temas olmadığından, bu insan kültürlerinin sembollerinin en az on-on bir bin yıl önce var olduklarını düşünebiliriz. Muhtemelen daha önce güneşe ve doğal güçlere tapan toplumların Buz Çağında doğa tarafından terk edildiklerini hissetmiş olduklarını düşündürüyor. Avustralya ve Amerikalılar, ilk göçler ve Nuh'un tufanında sular tarafından tehdit edilen insanın kendine doğru dönmesinin basamakları olabilir. Doğanın güçleri karşısında yalnız kalan insan, kendisinin soyut bir ideale tapınmaya başladı.

Nasıl avcı-toplayıcılıktan yerleşik düzene geçiş, insan tarihinde temel olarak demografik gerçeklikler nedeniyle ortaya çıkan bir aşama olmuşsa, insanoğlunun gelişmesinde tek tanrılı dinler de bir aşama olmuş nimet ve lanetleriyle. Muhtemelen Mısırlıların Aton veya Aten'inden ya da Sümerlerin An'ından (Sümerce "gökyüzü" anlamında) tek tanrılılık doğmuş. Bugünün Irak'ında yaşamış olan Sümerliler, muhtemelen inançlarını kelleme alan ilk kültürediler. Kendilerine "kara kafa" derlerdi; kullandıkları dil Asya karakterinde ve bölgedeki diğer dillerden farklı olarak "bitişken" (aglutinatif) idi. Oraya monoteizm geldikten sonra, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık izledi; bugün bildiğimiz "Batılı" dinler gelişti. Bu, bir demografi kitabı olduğuna göre; işte size Musa (Yaratılış 1)'dan bir alıntı:

Tanrı insanı kendi görüntüsüne göre yarattı.

Erkek ve kadını yarattı,

Tanrı onları kutsadı ve şu öğüdü verdi:

“Üretken olun ve çoğalın; yeryüzünü kaplayın ve hükmedin. Denizin balıklarına, gökyüzünün kuşlarına ve yerde yürüyen tüm canlı yaratıklara hükmedin.”

Artan nüfus o zamanlar “hayvan”lara karşı emniyet anlamına geldiğinden ve üremek de insanoğlunun sevdiği işlerden biri olduğundan, her halükarda kendi iyiliği için yapması gerektiğinden, bu fikirler o zaman için mantıklıydı. Geriye dönüp baktığımızda, dinlerin, esaretin yok edilmesi ya da kadın haklarının tescili gibi temel insan kazanımlarında başlatıcı işlevi ya da katkısı olmadıklarını kabul etmek zorundayız.

Fernando Savater’in hesabına göre 14 binden fazla savaşı kapsayan 5500 yıllık bir tarihte, genelde dinin bir bahane olduğu güç savaşlarında bir milyar iki yüz milyondan fazla insan öldürülmüş. Ancak, Savater’in görüşü bence biraz yönlü, dine karşı biraz da haksızca. Din, gruplar arası düşmanlığı körükleyebilir de, dini ilkelerin gelişmesi bu düşmanlığı köreltmede de yardımcı olabilir. Belirli bir din grubu içinde, bu ilkeler bencilliği denetleyerek toplumsal dayanışma ve işbirliğini besleyebilir. Bir başka yarar da, birçok dinin soyut, kuramsal bilgiyi beslediği ve bu tür bilgiyi edinenleri ve paylaşılanları ödüllendirdiğidir- onlara bir çeşit “akıl insan” (papaz, molla, rabbi ve din bilgini) etiketi vererek. Eğer günlük baskılardan ve basitçe kabul ya da ret edilmesi gereken fikir ve ilkelerden arındırılırsak, soyut akıl biçimine ve sistematik gözlem ve amaçlı formel eğitime saygı duymamız bize, gelecek üzerinde sistematik düşünme araçlarını kazandırır ve onu biçimlendirmemize izin verebilir.

Dinler ihtiyaca yanıt verdiler ve vermeye de devam ediyorlar. Dinlerin ölüm ya da yalnızlık gibi zor anlardaki yatıştırıcı etkileri yadsınamaz. Bilim, inanç sistemlerinin verdiği rahatlamayı sağlayamamıştır. Uzun lafın kısısı, “tanrı” ile ilgili konuların din adamlarına bırakılmayacak kadar önemli olduğunu düşünüyorum. Ne tür üniforma giyerse giysin, her birey önemlidir ve bu konu ile ilgili kendi kararını vermek durumundadır.

Dinler gelecekte yeni günahlar (örneğin, çevre ile ilgili olanlar) üzerinde yoğunlaşmalı ve onları inanç sistemlerine almalı-

dir. Umut ve inanç alışverişi yapanların hür düşünenleri kaba kuvvetle yola getirmesinin giderek modası geçtiğine göre anlamlı bir düzenleme yapmaları da elzem.

İnsanlar benmerkezci ve çıkar-yönelimli yaratıklar. Atalarımız olan amipler gibi, içgüdüsel olarak ışık ve ısıya doğru yöneliriz. Bu, basitçe, yaşamımızı sürdürme içgüdümüzün bir parçasıdır. Doyduğumuzda barışçıl bir türüz; açken ise, öngörülemez ve agresif oluruz. Doğal olarak, her kişi kendisinin kendisine en yakın olduğunu fark ediyor. Önce dünyayı evrenin merkezine koymuşlar, sonra güneşi... Ve sonra, güneşin bile evrenin merkezi olmadığını anlamış insanlar. Big bang! Ya daha öncesi?

Burada maddenin ruhu veya Cizvit papazı ve paleantolog Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955)'in mezosferdeki "omega noktası" dediği "Tanrı" kavramına geliyoruz. Yeni nanoteknolojinin ışığında, buna "toplu bilinçsizlik" (collective unconsciousness) mi diyeceğiz? Veya 13. yüzyılda yaşamış ünlü mistik Yunus Emre'nin, "ete kemiğe büründüm, Yunus olarak göründüm" şeklinde ifade ettiği "ortak insanlık bilinci" mi? Veya Aborjinlerin büyük göç hatıraları olarak mı adlandıracağız? Ünlü Nobel Ödüllü atom fizikçisi ve Sovyetler'in atom bombasının babası olarak bilinen, aynı zamanda çöküşünde anlamlı rolü olan Andrei Sacharov günlüğüne şunları yazmış:

"Benim için Tanrı, ne dünyanın hâkimi, ne de dünya ve kanunlarının yaratıcısıdır; "var olma"nın anlamıdır, tüm görünürdeki manâsızlığa rağmen anlamı"...

Amerikan yerlilerinden Duwanish kabilesinin reisi Chief Seattle, 1855'de Başkan Franklin Pierce'e şöyle yazmış:

"Evrenin her bir parçası insanları için kutsaldır. Her parlayan çam iğnesi, her kumsal, karanlık ormanlardaki her buğu, her açıklık, mırıldayan böcekler, insanlarımızın belleğinde ve yaşamında kutsaldır... Beyaz adam, karanlıkta gelen ve topraktan istediğini alan bir yabancıdır. Toprak onun dostu değil düşmanıdır... Yatağınızı kirletmeye devam ederseniz günün birinde kendi atıklarınızda boğulacaksınız".

Kısacası, bildiğimizi sandığımız kadar bilmiyoruz! Paul Watzlawick, “Munchausen’s Pigtail or Psychotherapy And Reality” adlı istisnai kitabında, Wittenstein’in merdiven teorisi üzerindeki iyi dokümente edilmiş analizde şöyle yazar: “Dünya ne anlamlıdır, ne de anlamsız”.

Bu merdiven üzerinde değişik basamakları çıkıyoruz ve her birimiz, tümümüzün görebildiği, hissettiği ya da okuduğu şeyleri, “yazılım”ımıza göre algılıyor ve yargılıyoruz. Bunun üzerinde konuşmamak çözüm değil! Tersine, konuşmak, evet! Her birimiz, önceki girdilerimize göre kendi kararlarımızı veriyoruz. Bazıları bir silah alıp diğerlerini öldürmeye karar veriyor. Bazıları çözüm arıyor. Herkese “susmak ve statükodan mutlu olmak!” gibi bir tavsiyede bulunmak gerçekten bir çözüm olamaz; zira fırsat bulduğunda, her birimiz, kendi biyolojimize ve deneyimlerimizin toplamına (IQ, güç ve olumlu ya da olumsuz geri bildirimlerin sonucu) göre vicdanımızı işletiriz, her ne kadar zaman zaman, diğer tarafa yeniden değerlendirme fırsatını vermek açısından, “söz gümüşse sükût altındır” atasözü geçerli olsa da.

~49~

En Düşük Ortak Payda

Kesinlikle üzerinde anlaşabileceğimiz en düşük ortak payda, tanrı kavramının “Allah” ve “kişi” arasında kalması gerektiği. Bu tür ruhsal konular başkalarının sorunu olmamalı, hele devletlerin hiç. İdeali şudur:

Devlet, sadece, dini organizasyonların finansal etkinliklerinden ne gibi vergiler alacağını; ayrıca, kişilerin (bireylerin) haklarının değişik dini gruplarda korunup korunmadığını düşünmeli. En azından Birleşik Devletler’de, tüm dini örgütler vergiden muaftır; bu da, kanımca, neden o kadar çok maceraperest kişinin yeni kiliseler açmak istediklerini güzelce açıklar.

Yaşadığımız çağda bazı ülkeler kendi kültürleri ve yaşam biçimlerini dinleriyle tanımlıyorlar (bazıları hatta dini kanunlara göre yönetiliyorlar), dinin devlet ile olan bağları azaldıkça dini grupların kendilerini bazı işaretler ve sembollerle tanımlamaları ve rakip gruplardan yabancılaştırmaları muhtemelen giderek tarihi bir olgu haline gelecektir. Din devlet ayırımı şu an için her ülkede en azından tartışmalıdır. Almanya’da iktidardaki partinin ismi Hristiyan Demokrat Parti’dir (CDU), Amerikan Başkanı sıkça Tanrı’dan bahseder ve resmi nikâh zorunluluk olsa da bu töreni de din adamları yönetebilir. Seküler devletlerde inanç hürriyeti giderek eşitlenecek ve tanrıya inancı kutsamak ve kutlamak kişilerin artan bir şekilde şahsi ve özel doğruyu arama biçimleri olacaktır.

Bir inanç sisteminin baskın bir biçimde şahısların hürriyetlerini kısıtlar duruma gelmesi, din ve devlet arasındaki bağları ayırmayı başaran devletlerde giderek azalacaktır.

Önyargılarımızı anlayıp kutlamaya veya alaya almaya ne kadar çabuk başlarsak, çözüme o denli yaklaşıyoruz. Önyargıları birer çalışma hipotezi olarak görmek barışa ve yapıcı çevresel konulara doğru ilk adımdır. Ne kadar iyi araştırabilirsek, kaydederek, ne kadar ölçebilirsek, ne kadar fazla sayılara dökersek o

kadar iyi anlayacağız ve aşabileceğiz önyargıları. Sessiz durarak ya da bir kavim, din, ya da bir milletin üyelerine ya da bir ailenin kültür mirasına ait önyargıları görmezden gelerek çözüme ulaşmak mümkün değil. Bu dünyayı hepimizin tek vatani olarak görebilecek kadar “bencil” olmamız gerekiyor. Çözümü, yani bu dünyayı korumanın türümüz için gerekli olduğunu anlayacak kadar bencil. Bu birleştirici yaklaşım, önyargıların kaybolacağı anlamına gelmez. Önyargısız olmak mümkün değil ve mutlak bir durağanlık anlamına gelir. Önyargı çalışmaya teşvik eden bir tez veya önerme ve hemen bir antitez doğuruyor. Görme duyumuzun evrimi, her gözde bulunan bir “kör nokta”dan sorumludur. Böylece, insan çevresini sapma olmadan göremiyor. Aynaya bakmadan da kendini göremiyor. Herhangi bir kişinin kendisini, özgeçmişini veya dünyasını algılaması doğal olarak sapmalar içeriyor.

Eğer bir insan basit bile olan bir işi sürekli yapmazsa kriz anında gereken mükemmelliği yakalayamaz. Basit bir örnek, her gün sağlığı için 1 km. koşan muhasebeci ve iş hayatında çok başarılı ve kırk yıl önce milli takımda maraton koşmuş yaşıtı olan patronu olsun. Eğer patron idmanı tamamen bıraktıysa, fazla yiyip sigara içip alkol kullanıyorsa hangisi gerçek atlettir, patron mu muhasebeci mi? Bir kilometre adamı kendisini patronundan daha az sporcu olarak görebilir. Patronu muhasebecisini kendinden çok daha aşağı bir yaratık olarak da görebilir. Ama kriz anında muhasebeci patronundan daha iyi koşabilecektir. Bu basit misal kolayca politik ve kültürel sorunlarda başarılı kriz yönetimine uygulanabilir. Örnek aynı zamanda çatışmalarda objektif ve bağımsız arabulucu ihtiyacını vurgular.

~50~

Meteorlar, Volkanlar ve Tarih

İnsanlar üzerinde en büyük etki yaratan volkan patlaması muhtemelen Endonezya'nın Toba Gölü yöresinde 75 bin yıl önce gerçekleşmişti. Jeologlara göre son iki milyon yıldaki en büyük patlama olan bu patlama sonunda atmosfere yayılan kül-ler, yıllar süren arktik bir kışa neden oldular. Bunun sonucunda çok sayıda tür yok oldu.

Sadece teoriyi sunanların inandığı bir meteor etkisi ise Chiemsee kometi hikâyesinde anlatılmaktadır: Romalı savaşçıların çok tesirli çelik kılıçları vardı. Genelde bugünün Almanya'sındaki Chiem gölü yakınındaki bir demir madenindeki ferrum noricumdan yapılırdı. Bazı bilim insanları Roma İmparatorluğu'nun başarısından bu kılıçların kalitesinin sorumlu olduğunu söylüyorlar. Bu kalite ancak Orta Çağda Samurayların kılıçlarında yakalanabilmiş. ÖZ 465'de bir meteor Chiem gölü yakınına düştü. Bu demirden kılıç yapma sanatı Keltlerin tekelindeydi ve nasıl yaptıklarını gizli tutarak kılıçları Romalılara sattılar. Bu yöredeki bal numunelerini incelerken Würzburg Üniversitesi'nden bilim adamları tuhaf ve presolar orijinli olması muhtemel bir karbon bileşimine rastladılar. Bu bileşim kılıçların yapıldığı demir madeninde de bulundu ve Keltlerin ve Roma'nın tarihinin yeniden yazılması gerektiği tezi ortaya atıldı. Bu kitapta bahsettiğim ve inanmadığım ikinci "teori" bu. İki teorinin de muhtemelen teori sahiplerinin sapmalarından kaynaklandığını düşünüyorum. Ben inanmıyorum dedim ama okuduğum bilim insanlarının çoğunun da bu teorilere inandığı yok. Bu örnekleri sadece çevreyi, tarihi ve kendimizi nasıl farklı tezlerle anlamaya çalıştığımızı paylaşmak için koydum. Bilgi ve bilim nasıl geliyor? İnsanlar tabiatları gereği "bilmiyorum" demekten hoşlanmıyorlar; eğer sempatik bir adam bir teoriyi ortaya atar ve destek bulursa doğru olmasa da bir süre ders kitaplarına bile geçebiliyor. Bu teoriyi ortaya atanların Şam kılıçlarını unuttukları

ortaya çıktı. Burada yapılan çelik kılıçlar Aristoteles zamanından beri biliniyordu ve Roma'dan önce Büyük İskender de bu kılıçları kullandı.

Roma'nın daha iyi kılıçlara sahip olması ise muhtemelen daha iyi fırınlarla daha endüstriyel kılıç yapımı ile ilgilenmiş olmalarındandı. Diğer inanmadığım "teori" ise Çinli Amiralin Amerikalılar'ı keşfetmiş olması; korkarım tüm çabasına rağmen emekli denizaltı subayının bu tezine Çin'de de inanan pek fazla bilim insanı yok. Fakat meteorların insanlık tarihinde çok önemli bir rol oynadıkları yadsınmayacak bir gerçek.

1816 yılını tarih, "yazı olmayan yıl" diye yazar. Fransa, İsveç ve Almanya'da dilenciler, her gün artan sürülerle sokaklarda dolaşırlar. 1819'da Almanya ve Danimarka'da modern tarihin ilk Yahudi aleyhtarı ayaklanmalar olur, onlar daha iyi durumda ve azınlıkta (az korumalı) oldukları için. Yahudiler Orta Çağlarda gettolarda (Venedik'teki Geto bölgesinden alınan bir kelime) yaşarlar ve Engizisyon mahkemeleri sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'na sığınır. 1816 yılının "yazsız" geçmesi, kötü mahsul alınması ve toplumsal huzursuzluğun nedeni, "atmosfer" deydi. 1815 yılında Endonezya'da Tambora Volkanı'ndan çıkan lavlardan yaklaşık yüz bin kişi öldüğü tahmin edilmekte. Bulutlar atmosfere çıkar ve güneşin önünü keserler, etkisi sonraki yıllarda görülür. ABD'de kuzey eyaletlerinde (New England) 1816'da tüm yaz, don ve kar ile geçer. İnsanoğlunun hafızası zayıf ve günlük yaşama endeksli. Beslenme, bir şekilde seks ve eğlence, sonra da uyku. Bu senaryo, biyolojimizde var ama hayatta kalmak istiyorsak lütfen başında söylediğim gibi herkes sayılmalı; onun, diğerinin, sizin fikirleriniz, karar verici farklılığı yaratabilir. Bana inanmayın, burada okuduklarınızı sorgulayın ve üzerinde çalışın. O kadar araştırın ki bu yazılanlar sizin her gün beraberinizde taşıdığınız günlük kültür bavulunuzun bir parçası olsun. Siz de diğerlerini ikna edin. Şarkı söyleyerek mi, arada fıkra anlatarak mı, kenardan kıydan laf soğuşturarak mı, taşıdığınız bilgileri paylaşıp mı ya da sunum yaparak mı, size kalmış ama: Herkes sayılmalı!

~51~

Fransız İhtilali

Biraz daha geriye, her tarih kitabında okuduğumuz hatta bazılarımızın kahramanlarını adlarıyla hatırladıkları Fransız Devrimi'ne gidelim. "Eşitlik", "kardeşlik" falan gibi laflar epeyce zihinimize kazındı. Evet, ultraviyole ışınları karşısında son derece eşitiz. Dioksit ve karbondioksit karşısında da, bundan emin olabilirsiniz. İnsanlar kültürel olarak eşit değiller ancak biyolojik olarak eşit olabılme potansiyelleri var; en azından birkaç nesil eğitim ve beslenme sonunda giderilemeyecek farklar yok. Hangi ırktan olursa olsun bir kişi tembelse, en iyi eğitim ve beslenme sağlansa bile her türlü yarışta geri kalır.

1782'de İzlanda'da Hekla ve Skapter Jokul volkanları patlar; sonra 1783'de Japonya'daki Asama Volkanı atmosfere lav ve toz bulutları saçar. Benjamin Franklin bu sıralar Fransa'dadır ve şunları yazar:

"1783 yılı yaz aylarında tüm Avrupa ve kısmen Kuzey Amerika'da sürekli bir sis vardı. Bu sis kalıcı tabiattaydı; kuruydu ve güneş ışınları bu sisi aşamıyorlardı, sudan yükselen nemli siste kolayca olduğu gibi. Bu sisi geçebilen ışınlar o kadar zayıftılar ki onları bir mercek ile toplayıp gazete kâğıdını yakmak mümkün değildi. Doğal olarak bu yaz ışınlarının ısıtıcı özellikleri de olağanüstü azalmıştı. Yerkabuğu bunun sonucu olarak hemen hemen donmuştu. Onun için kar yerde kalıp erimiyor ve devamlı yeni kar yağıyordu."

Peş peşe altı kötü mahsul yılı birbirini izler. Sonunda 1788-89 yılı kışı çok soğuk geçer; açlık ve çaresizlik doruk noktasına varır. Gerisi zaten sıradan tarih kitaplarında çeşitli yorumlarla birlikte mevcut. Fransız İhtilali'ne bu basit "biyolojik yaklaşımı", tarih kitaplarında okumak zorunda kaldıklarımın çok daha kolay anlaşılır buluyorum. Eşitlik, vb. bu kadarı yeterli... Günümüze dönelim: Tüm insanlar eşit mi?

Yedi milyon İsraili ve 300 milyon Arap ne kadar birbirleriyle eşitler, görebiliyorsunuzdur. Bu tür genel sohbetlerde hemen ABD'deki Yahudilerden bahsedilir. Eee, oradakileri de ilave edin, hadi tüm dünyadakileri de! Yirmi milyon rakamına varabildiniz mi? Ve lütfen bana Yahudi hayranı falan da demeyin, artık herhangi bir millete hayran olmayacak kadar yeterince uzun süredir biyoloji yani tıp ve tarımla uğraşıyorum. Yahudilerin çoğunluğu hırslı ve çok çalışkan insanlardır (her şeyin “göreceli” olduğunu unutmadan tabii)... Birey olarak Yahudiler çok farklı değiller fakat kültürel olarak birçoğundan farklı olmaları yakın “Akdeniz” aile bağları ile ilişkilendirilebilir. Kuzey kültürlerinden gelen insanlarla kıyaslandıklarında, asırlar boyunca verimli bir yarış kültürü ortamı yaratma ve iletişim ağı oluşturma ihtiyacıyla çok çalışarak yaşamışlardır. Bir zamanlar dünyanın kültürel merkezini yaratmış olan Araplar, asırlar boyunca uyku yattılar ve son zamanlarda petrol “belası”na yakalandılar. Petrol onlara gelir getirirse de, teknoloji geliştirme ve kullanma disiplini ihtiyacını duymadılar. Son on yıllarda bu yüzden oldukça aşağılandılar, eminim ki giderek dünya sahnesinde çok başarılı Araplara rastlamaya başlayacağız.

Savaşlar, iz bırakan önyargılarla yaratılıyor. Asırlar boyunca ayrımcılık uygulanmış insanlar, kendileri ayrımcılık uygulayabiliyor. Örneğin daha evvel belirtildiği gibi, bir Filistinli, bir Yahudi ile evlense dahi İsrail vatandaşlığına alınmıyor. İsrail atom bombasına sahip ve bunu ABD, Birleşmiş Milletler'de örtüyor. Her gruba farklı ölçütler uygulayarak adil olamazsınız. Daha barışçı bir dünya için Arap-İsrail çatışması çözümlenmelidir ve bu gereksinim ile ilgili olarak kitabın sonuna doğru daha yazacaklarım var; şimdilik antropolojiye, tarihe ve çevreye geri dönelim.

Milyonlarca yıl boyunca, bizler kısa sürede tepki vermeye koşullanmışız. Bir aslan ya da yılandan kaçabilmek için uyanık olmamız gerekmiş, tıpkı şimdi dikkatsiz bir şoförden kaçabilmek için uyanık olmamız gerektiği gibi... Kısa süreli ve hızlı tepkimeler yaşamı sürdürebilmek açısından yeterliymiş. Zamanla, insanoğlu mamutları öldürmek, kışı geçirmek, savaş-

mak ya da denizi geçmek için planlar yapmaya başlamış. Bu uzun vadeli planlar, anlık ve yaşamda kalmaya yönelik hızlı tepkimelerden çok daha yeni yetenekleri geliştirmiş. Durum, son 200 yılda değişmiş; kendi uzay gemimize hayranlık uyandıracak bir hızla uyum sağlıyoruz ve şüphesiz, gelecek için planlar yapmaya devam edeceğiz.

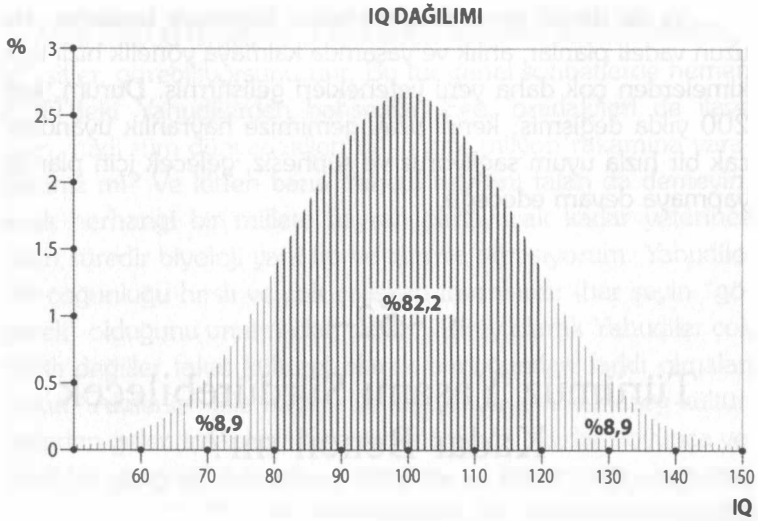
~52~

Türümüz Yaşamı Sürdürebilecek Kadar Bencil mi?

Bencil genlerimiz bizim günlük yaşam rahatından silkele-nip basit bir öneri etrafında toplanmamıza yetecek bencilliği gösterebilecekler mi? Bunun olabileceğinden eminim.

İnsan zekâsının dağılımı nasıl? Bir tek grafikle anlamak mümkün: Gauss dağılımı. Normalde biyolojik kolonilerdeki dağılımını da Gauss'un normal dağılım fonksiyonu yardımı ile anlamak mümkün.

IQ ve benzer testler ne kadar tartışılır olursa olsunlar her topluma özgü normal bir dağılım gösteriyor. Sağ ellerini kullananlar ve solaklar arasında bazı farklar var ama yaklaşık bir hesap yapabilmek için güvenilir bir şekilde zekâ dağılımı hakkında bir fikir verebiliyorlar. Kabaca üst % 25 ve alt % 25'i ayırırsa insan, normal zekâda olan % 50'yi buluyor. % 25'lik üst grup ise 115 ve üstü IQ sahibi olanları kapsıyor. Yaklaşık % 5 ise, yani bu üst % 25'in beşte biri 125 ve daha yüksek IQ grubu. İstisnalar kaideyi bozmaz diyerek üst grubun çoğunluğunun da herhangi bir sistemde ayakta kalabildiklerine inanıyorum. Bu kişiler tehdit altında, zekâları ile çok çalışma alışkanlıkları geliştirir ve uyum yeteneği gösterirler.

Şekil 5. IQ Dağılımı

EQ açısından da dağılım eğrisi pek farklı değil. 50 yaşında insanların başarılarının kaydını tutabilirsek (kaç tane iş açmada yardımcı oldular, toplumun refahına ne kadar katkı yaptılar), hepimize geçerli bir çözüm üretmek için gereksinim duyduğumuz toplumun % 10'unun kaba bir tanımını yapmış oluruz.

Belki de, çeşitli testlerle muğlak %10'luk üst dilime yerleştirilmiş insanlardan, insanoğluna ümit vadeden bir gelecek için plan ve gelişmeler sunmalarını beklemeliyiz. Bizi Olimpiyatlar'da temsil edecek birini bulmak istersek, hızlı koşanlara bakmamız gerekir; çevresel ve kültürel sorunlara çözüm bekliyorsak, doğal olarak, sorun çözmede başarılı bir geçmişi olanları aramalıyız.

Hangi ırktan veya kültür kökeninden bir insanın insanlığa ne katkıda bulunacağını önceden bilmek mümkün değil. Sayımız giderek artarsa, bilimsel verilerin ışığında, çok sayıda yetişmiş insanı saçma çatışmalarda kaybedeceğimizi ve dünyayı zehirlemeye devam edeceğimizi anlamak zor değil. İnsanlar eşit değil ama kendi çıkarımız için kültürel hedefimiz, fırsat eşitliği olmak zorunda.

Herhangi bir şekilde IQ testinin insanın gerçek yeteneklerinin tümünü ortaya koyabildiğine inanan bir insan değilim. Her türlü kültürel sapmayı içinde çözen bir test daha yok ve muhtemelen de olmayacak. Ancak IQ testlerinin, sapma içermeleri ve mükemmel olmamalarına karşın, yararlı araçlar oldukları ve belli bir toplumdaki insanları bir ölçüye kadar anlamamızı sağladıkları kesin.

Dinlerin birbirlerine, şehirde olanın diğerlerine (köydekilere), bilim adamlarının bilim insanı olmayanlara (halka), zenginlerin fakirlere, yönetenlerin yönetilenlere karşı sapmalarını IQ gösteremiyor ama netice itibariyle bir ölçü birimi ve tam olmasa bile insanların insanları anlamasına yardımcı bir gereç en azından.

Bu bahsettiğim % 10'luk grup tabii ki sadece IQ testiyle belirlenebilecek bir grup değil. EQ ve bir popülasyonun içindeki diğer farklılıklar, insan farklılıklarını ortaya koyan diğer yararlı araçlardır. Tüm testlerin en geçerli olanı ise, gerçek yaşamdaki başarıdır. Belki gelecekte, başarı kayıtlarımızın veya oy verebilmek, çocuk sahibi olabilmek için, ne kadar toplum hizmeti yapmış olduğumuzun sıralamalarını göreceğiz.

Gelir dağılımına bakarsak benzer bir dağılım buluyoruz. ABD'de en zengin 200 kişi aynı ülkenin 50 milyon vatandaşından daha fazla para sahibi. Dünyada ise bu eğri daha da bariz bir halde; en zengin 400 kişi en fakir 2 milyar dünya vatandaşından daha fazla mal mülk sahibi. Her halükarda üst % 20, her sistemdeki farklılıklara rağmen dünya zenginliğinin % 80'inden fazlasına sahip.

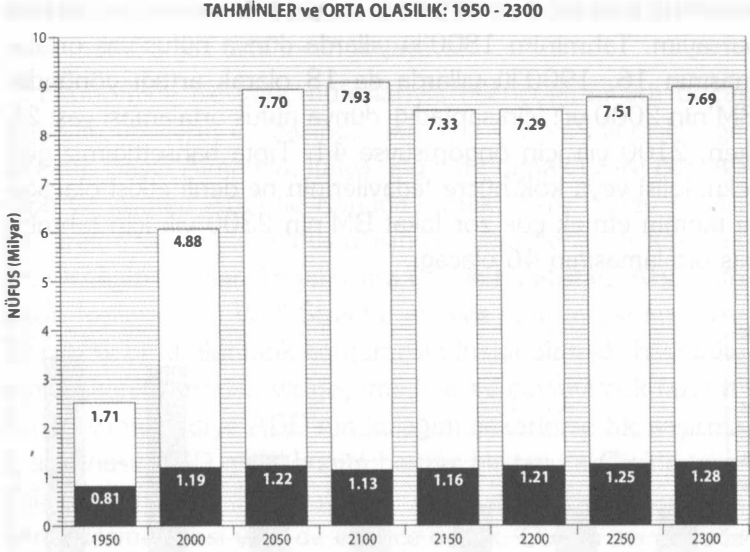
Bu gerçeğe insanların ilk tepkisi bunun hakkaniyetli olmadığı ve değiştirilmesi yönünde. Gördüğümüz gibi, biyolojide eşitlik yok. Belki de yukarda sadece IQ ve paranın dağılımından bahsederek kabaca çizdiğim bu realitede bir haklılık veya haksızlık aramak yerine, bu çerçeve içinde bir çözüm aramamız daha gerçekçi olur diye düşünüyorum.

Şekil 6. Dünyada Gelir Dağılımı; Hindistan Bilim Enstitüsü. (Kaynak: Mehta, Goverdhan, Science and the Knowledge Society, Indian Institute of Science; www.sciforum.hu/file/Mehta.ppt)

1950 yılında dünya nüfusunun % 32'sinin “gelişmiş” ülkelerde ve % 68'inin “az gelişmiş” olarak tarif edilen ülkelerde yaşadığı saptanmıştı. O zamanlarda nüfus 2,5 milyardı. 2000 yılında 6 milyara çıkmasıyla bu dağılım bozularak, % 80 az gelişmiş ve % 20 gelişmiş olarak saptanmıştır. Son iki cümleyi, günümüzde karşı karşıya kaldığımız zor durumun gerçekçi olarak anlaşılması yönünden tekrar tekrar yazmak geliyor içimden. Önümüzdeki yıllarda gelişmişlerin oranının % 12 - % 14 arasında seyretmesi beklenmektedir. Nüfus artışının insanları fakirleştirdiği gerçeği daha basitçe anlatılamaz.

BM'in, 2300 yılı öngörülleri doğrultusunda gelişmişlik düzeyini gösteren tablosu ise aşağıdaki gibi:

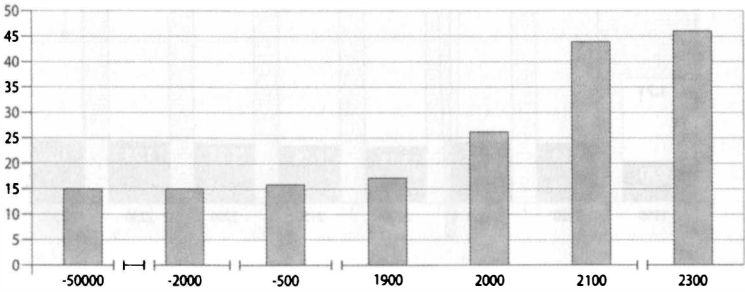
Şekil 7. Gelişmiş ve Az Gelişmiş Bölgelerin Dünyadaki Dağılımı (BM)

Belki çeşitli politik sistemlerdeki bürokratik skandallara bakınca paranın, politikacılarda ya da devletlerde değil, kişilerde toplanması biyolojik açıdan daha adaletli. Kişiler, hele eğer bu parayı kendileri kazanmışlarsa genelde çeşitli ideolojilerle iktidara gelen ve doğal olarak dünyayı ideolojik gözlüklerle algılayabilen politikacılardan veya çeşitli felsefelerle karar vermekte zorlanan veya vermek istemeyen bürokratlardan daha esnek ve açık fikirli olabiliyorlar.

Önümüzdeki yıllarda, adaletin dağılımı açısından yeni yolların açılacağına inanıyorum. En azından bazı düşünce grupları veya “think tank”ler, giderek artan bir kamuoyu (toplum ve medya) desteğiyle birçok ülkede devrimsel reformların gerçekleşmesi olasılığı üzerinde çalışıyorlar.

İlkçağlarda yüksek bebek ölümü nedeniyle, dünya yaş ortalamasının 15 civarında olduğunu tahmin etmek mümkün. 50.000 civarında yıl boyunca, bu oranın belki savaş zamanlarında ve Buz Çağında daha da düşmüş olabileceğini tahmin

edebiliriz ama kaydedilen tarihte bu yaş ortalaması gerçekçi bir varsayım. Tahminim 1800'lü yıllarda dünya nüfus yaş ortalamasının 16, 1900'lü yıllarda da 18 olarak arttığı yönünde. BM'nin 2000 yılı için saptadığı dünya nüfus ortalaması yaşı 26 iken, 2100 yılı için öngörüsüye 44. Tıpta bahsettiğimiz gen teknolojisi veya kök hücre tedavilerinin ne denli etkisi olacağını tahmin etmek çok zor fakat BM'nin 2300 yılı için tahmini yaş ortalamasının 46 olacağı.

Şekil 8. Dünyada son elli bin yıldaki yaş ortalamaları ve BM öngörülerine göre 2300'e kadar projeksiyon

Ortalama olarak BM, 2050 için tahmini 8,9 milyar nüfus öngörüyor ve evvelki tahminlere bakarak, demografinin çok gerçekçi bir öngörü bilimi olduğunu biliyoruz... Ellili yıllarda, 2000 yılı öngörülerini yakalamıştı. Yaşlanan nüfus ile tüm kıtalarda nüfus artış hızının düşeceği ve 2100 yılında 9 milyar civarında kalıp bundan sonra bu düzeyde seyredeceği tahmin ediliyor. Yani biyolojide yaşlanan bir karınca yuvasında ne oluyorsa artık insanlarda da olmaya başladı. Daha kalabalık bir dünya gerçeğiyle yaşamak zorunda olacağız. Daha iyi eğitilmiş nüfusun daha az çocuk yapması ve daha az eğitilmiş nüfusun oran olarak artması da demografinin bir öngörü olarak bize söylediği.

Bazı şeylerin yakın gelecekte değişeceği kesin. ABD İstatistik Bürosu (US Census Bureau) rakamlarına göre 2050 yılında ülkede Asya ve Hispanik kökenlilerin oranı iki katına çıkacak

ve beyazların oranı % 18 düşecek. ABD’de bugüne göre % 35 daha fazla 85 yaş üstü insan yaşayacak.

Ekonomide ise genç nüfuslarıyla bilânçolarını artı olarak kapayan ülkelerin en başında herhalde Çin ve Hindistan gelecektir. Başta Almanya, İtalya, İngiltere olmak üzere Batı Avrupa ve kısmen ABD ile Kanada olmak üzere Kuzey Amerika, üretim ve emekli nüfus açısından yeni dengeler kuracaklar. Örneğin bundan 15 yıl sonra Çin ve Hindistan, ABD pan-siyon fonlarına ve Wall Street’e epeyce yatırım yapmış ülkeler olarak bir diplomatik konferansta (haklı olarak) “hâlâ tüketim alışkanlıklarından vazgeçemediniz ve çevreyi çok fazla tüketiyorsunuz!” diye ABD’nin kulağını çekerlerse hiç şaşırma-yalım; nasıl ABD gidip bugün benzer bir tavırla Çin’de insan haklarını (yine haklı olarak) dile getiriyorsa. Bu senaryonun gerçekleşme şansı yine de epeyce düşük. Çünkü insan doğası bize önce o ülkelerde de bir tüketim patlaması olacağını düşündürüyor.

Yaşlanan nüfus konusu bugün “Batı ülkeleri” olarak adı geçen ülkeleri önce etkileyecek. Yaşlanan nüfusu kısmen kültürel bir yük olarak gören Batı toplumu bu konuda da dünyaya öncülük etmek zorunda. Fakat sorun, bir dünya nüfusu sorunu; 30 yıl sonra her ülke aynı konuyu anlamak zorunda kalacak. İnanması zor ama 2050 yılında sadece Çin’de bugün tüm dünyada yaşayan kadar 65 yaşında insan yaşayacak.

Çin’in doğum kontrolündeki başarısı gerçekten büyüleyici. Çin’deki nüfus kontrolünü “ayol insancılığı” ile eleştirenler var: Efendim, anne ve babalar erkek çocukları tercih ediyormuş ve erkek nüfusu bugün anlamlı oranda fazla olduğu için sosyolojik sorunlar ortaya çıkıyormuş. Doğru ama seçeneğimiz, basitçe, yetişmiş insanların birbirlerini gırtlaklayarak öldürmesi ya da bombalaması mı? Gelecek milyonların açlıktan ölmesini seyretmek mi, ya da şimdi doğumu önlemek mi?

Eğer soru bu ise, benim neyi seçeceğim ortada. Herkes sayılmalı! Her okur da lütfen bu sorunun ortada olup olmadığına ve kendi yanıtının ne olacağına kendi karar versin.

Kültürel önyargılarımız kaldığı sürece en az bir yüzyıl daha erkek çocuk isteme dürtüsü çeşitli kültürlerde ön planda olacak diye inanıyorum. Ultrason tanısıyla bebeğin artık önceden kız mı erkek mi olacağını bilmek mümkün olduğundan, hiçbir doğum kısıtlaması olmasa da erkek nüfusun en azından bir süre artması önümüzdeki bir sorun. Kanımca bir başka aptalca yaklaşım da, bazı küçük ülkelerin “Efendim, bizim yüzölçümüne göre nüfusumuz diğerlerinininki kadar fazla değil ve netice itibarıyla bu bizim sorunumuz değil”, diye düşünmeleridir. İstesek de istemesek de dünya biyolojik bir bütün. Ayrıca analiz yeteneği ve bilimsel zekâ olarak basit “nüfus bölü yüzölçüm” hesabından biraz daha ileride olduğumuzu umuyorum.

Sahel zonundaki binlerce kilometrekarenin veya Avrasya, Amerikalar ve Avustralya’daki binlerce bozkır ve çöl kilometrekaresinin nüfusla biyolojik orantısını biraz daha detaylı kurmak gerek. Gelişmiş ülkelerde artık emeklilik maaşları hesaplanırken bir biyolojik faktör de (Alman literatüründe genitiv faktör) hesaplanıyor. Örneğin, nüfusun hızla azaldığı Almanya’da çocuk sahibi olanın ve söyledikleri gibi, “egoist” olanın hesabı doğal olarak aynı değil. Efes’teki 2000 yıl önceki kültürü görüp de çeşitli kültürlerin hangi mekanizmalarla yıkıldığını giderek daha iyi anlayarak, hâlâ bir uzlaşma ve asgari müşterek bulamamızdan doğrusu utanıyorum. Ama dünya çapında doğum kontrolü düzenini kurarak gelecekteki nüfus sayısını düzenlemek için tüm olanaklara sahibiz. Örneğin, dengemizi koruyabilmek ve işlerimizi zevkle yapabilmek için, Doğu’dan kaç çocuk, azalan Batı nüfusunun bir kişisine karşılık gelmek zorunda ya da uygun dengeyi bulabilmek için kaç tane ağaç dikmek zorundayız? Bu tür modeller var ancak günlük ajandamızda yeterli yere sahip değil. Nüfus düzenleme modellerinin giderek yaygınlaşacağı, halka sunulacağı ve genel bir kabul göreceği yönünde iyimserim.

İklim faciasının olup olmayacağını veya zamanını bilmiyoruz ama yaşlanan nüfusun bir facia veya belki bir devrim yaratacağı kesin. Arkadan gelecek genç nüfusun artan yükü ne şekilde taşıyacağı da yeni neslin sorunu. Çünkü otuz beş-kırk yaşına

gelen en saf insan bile örneğin eskisi kadar iyi koşamadığını anlayabiliyor; kırk beşten sonra da, eskisi kadar iyi göremediğini. Ama zenginliğin paylaşım mücadelesinde bir itiş kakış olacak. Seçmenlerin çoğu yaşlılardan oluşacak. Örneğin ABD’de sermayenin % 70’inden fazlası, 1950’li yıllarda doğan (babyboomer denilen) neslin elinde olacak. ABD’de ortaya çıkan yeni kavram “ageism” yani, yaşlılara karşı önyargı. “Daha yavaşsın, daha az yaratıcısın, sen aslında benim için bir yüksün” yaklaşımının yaşlılarda özgüveni sarsacak boyutlarda olduğunu biliyoruz. Bu ayrımcılığı kısmen terbiye boyutlarını aşan oranlarda umuma açık yerlerde her an görmek mümkün. Yaşlılar da kendilerine düşman olan toplumun içine göze batmayan soluk renkler (Konrad Lorenz’in gri kazları gibi) giyerek ve bir araya toplanarak (haklı olarak korktukları için) çıkmayı alışkanlık ediniyorlar.

Dünyada yaşayan insanların yaklaşık yarısı megaşehirlerde yaşamakta. Bu oran, nüfus yaşlandıkça artacaktır. Yirmi milyon kişiden fazla nüfuslu metaşehirler şu anda var ve gelecekte de artacak. Danimarka, İsveç ve Norveç nüfuslarının toplamından daha fazla nüfuslu şehirlerden bazıları: Tokyo, Bombay, Delhi, Meksiko City, Saolo Paulo, New York, Dhaka, Seul, Jakarta, Logos ve Şanghay. Bunları izleyen diğer megaşehirler: Rio de Janeiro, İstanbul, Moskova, Paris ve Londra. 2050 yılına kadar dünya nüfusunun üçte ikisinin şehirlerde yaşayacağı tahmin ediliyor. Bu büyük seçmen toplulukları, biyolojinin hızı hakkında fikir sahibi olmayan, çoğunlukla bilgisayarları ve TV’nin başında oturan insanlar, kanımca üzerinde durulması gereken ciddi bir konu. Çağlar boyunca, biyoloji ve eğitimle ilgili gerçekçi fikirler oluşturan doğum yapmış kadınlar, ortak akli geliştirdi. Tarım, hasta bakımı gibi biyolojik rutinlerde alan çalışmaları ya da tüm sivil çalışanlara, özellikle uluslararası ilişkilerde görevlilere uzun tatiller gibi seçenekler, çoğunluğun gerçeklikten kopmasını engellemek için tartışılabilir.

“Güzel” ve “dinamik” imaj terimlerini ve gençlik fetişizmi kokan idollerini reklâm endüstrisi de Hollywood da yeniden tanımlamak zorunda. Yaşlılarda daha yavaş olma, özellikle duy-

ma ve görme yeteneklerinin azalmasıyla bir özgüven sarsılması, gençler gagalamadan da oluşuyor ama yaratıcılık ve zekâ konusunda hemfikir olmak mümkün değil. 100 yaşın üstünde insanlarla nüfus konusunu çok canlı tartışabildiğimi anımsayabiliyorum. Tarih 50'sinden sonra yaratıcı olan insanlarla dolu: Michelangelo, Munch, Renoir, Goethe, Voltaire, Tolstoy, Verdi ve Richard Strauss bunlardan bazıları. Kafasını yaşamı boyunca kullanan yaşlanınca da kullanabiliyor, kullanmayan zaten gençken de kullanmıyor. Toplum yaşlılardan, örneğin, hukukun daha adil ve çabuk işlemede ve eğitimde anlamlı olarak faydalanabilir. Yaşlı insanlar, sıklıkla, "her şeyi gördük" diyorlar. En güzel film bile tekrar tekrar seyredildiğinde insanı sıkabiliyor. Kısacası bizi bizden başka seven yok ve kendi kendimizi motive edip tüm insanlar olarak önümüze bakmalıyız. Basit biyolojimizin önüne geçip sorumluluk almak zorundayız, eğer yaşamak istiyorsak.

Yeni doğan sayısının ölen sayısı ile dengede olduğu bir dünyaya doğru gitmeliyiz. Sağlıklı bir denge durumunu bulduktan sonra yeni doğumları destekleyerek bu dengeye erişebilecek bencillik ve zekâyâ sahip olduğumuzu umuyorum.

İnsanlar, kalpleri, böbrekleri ve sonuç olarak hayatlarından başka kaybedecekleri olmadığından, eşitler. Koşabilme kapasitesi, çalışkanlık, yaratıcılık ya da müzik yeteneği gibi açılardan ise eşit değiller. Bir sırrı sizinle paylaşayım: Çok fazla eşit de olmak istemiyorlar. Fransız İhtilali'nden bu yana, tüm insanların eşit olduğunu ve gagalama düzenlerinin insan mutluluğunu aşındırdığını düşündük. Ancak tarih göstermektedir ki eşitlik değil, eşit haklar ve başkalarına zarar vermeden bir şeyin arkasından gidebilme özgürlüğü insanları mutlu ediyor; bunu deneme yanılma ile bulduk.

Eşitlik ile ilgili son bir söz: Dünyanın en zengin üç insanının serveti, en fakir kırk sekiz ülkenin gayrisafi milli hasılası toplamından daha yüksektir. Bir milyardan fazla insan, günde bir dolardan daha az, 2,8 milyar insan ise iki dolardan daha az para ile geçinmek zorunda!

Eşitlikten konuşurken, kısa bir hatırlatma daha: ABD 1948'de, İkinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki Rusya ile Soğuk

Savaş'ın başlangıcında, Dışişleri Bakanı Henry Morgenthau'nun Almanya'dan "büyük bir patates tarlası" yapma önerisini dinlememeye karar verdi. Mağlup Almanya'nın önceki para birimi Reichsmark ve aynı zamanda ABD sigaralarıydı. Haziran 1948'de, Almanya'nın Batı işgal zonlarındaki müttefik askeri yönetimi, ABD'de basılan ve Almanya'ya, gizli bir ABD askeri operasyonu ile getirilen yeni bir para birimini dağıtmaya başladı. Banknotlar, "Deutschemark" adını taşıyordu. Her Alman vatandaşına 40 Alman markı verildi. Tarihte eşitliğe en yakın dağıtım denemesi budur. Herhangi bir yetimhaneye gidip her çocuğa onar lira verin ve bir hafta sonra kontrol edin. Bazılarının daha fazla parası olacak, bazılarının da hiç. Uyanıp gerçekten haz duyalım; gerçekler her zaman için fantezilerden daha zevklidir!

~53~

Dünyaya Veda Ederken

Öldüğümüz gün yaşamımızdaki en pahalı gün. Harcadığımız paranın büyük kısmı, yaşamımızın son aylarında harcanıyor. ABD'de kanser hastası bir insana yaşamının son yılında 30 bin dolar harcanıyor ve bu paranın % 48'i de yaşamın son aylarında. Ölümle yüzleşmeyi bilemiyoruz modern kültürlerde. Hekimler bu konuda eğitimsiz. Anlamlı iletişim sorunları var. Hâlbuki ölüm hep bizimle beraber ve değiştiremeyeceğimiz bir gerçek. İnsanlara, "ölümcül hastalığınız olsa bilmek ister misiniz?" diye tek tek sorulduğunda büyük çoğunluk bu soruya "evet" diye yanıt veriyor. Araştırmalar ve sempozyumlar yaparak bu konuların konuşulmasında, toplum için inanılmaz faydalar var. "Ötenazi" hakkında 50 yaşından sonra insanlarla bir söyleşi yapılırsa ve ne istedikleri toplumca sorulsa -hiçbir yönlendirme olmadan- ve bu söyleşi, örneğin, beş yılda bir yenilense, inanılmaz boyutlarda paraların biriktirilebileceğini görebileceğiz.

Geleceğinizi merak ediyorsanız en yeni Expo fuarına veya uzay müzesine gitmenize gerek yok. En yakın huzurevine gidin ve gayet gerçekçi bir resimle karşılaşın. Tekrar, insanların eşit olduğu biyolojik gerçeğiyle karşı karşıya kalın. Orada gördüğünüz insanlar, sizin de olacağınız gibi yaşlı insanlar.

Ötenazi, hâlâ bir nevi tabu ve sıkça bir yaşlılar evinde bir hemşirenin, bir doktorun, bir hademenin, çok sayıda huzurevi sakinini merhamet duyup öldürdüğü haberi basına yansıyor. Okuyup geçiyoruz... Bu konuda maliyeti düşük bilinçli araştırmalarla anlamlı boyutta paranın çok daha verimli yönlere gideceğini göreceğiz. İnsanlar toplumun parasına kendi parası olarak baktığı zaman, kaliteden ödün vermeden çok daha ucuza çok daha rahat yaşayabileceğiz. Ve de daha az masrafla ölebileceğiz. Basit bir örnek: Kanada'da sağlık için harcanan her doların % 11'i bürokrasiye harcanırken bu oran ABD de % 24 ve aradaki fark her yıl, yüz milyar dolar ediyor. Teknoloji giderek artan bir şekilde "toplumun fonlarını kontrol etme" olanaklarını da insanlara veriyor.

Yaşamı uzatan teknolojilerle yakın bir gelecekte istenirse, her insanın tansiyonu, ateşi, nabızı ve hareket edip etmediği ucuz bir şekilde ölçülebilecek. Norm dışına çıkan verilerde hastanın otomatik bir alarmla nerede olduğu saptanabilecek; bunlar, önümüzdeki 15-20 yıl içinde yaygınlaşacak teknolojiler.

Yaşam beklentisinin önümüzdeki 100 yılda her yıl birkaç ay uzayarak devam etmemesi için de bir neden yok. Biyoloji ondan sonra bir sınıra dayanıyor. Hayflick 1965'de, şu gözlemleri yapmıştır:

"İnsan akciğerinde bölünen hücreler, yalnızca birkaç kez bölünebilmekte ve daha sonra ölmektedir. Bölünme sayıları hemen her zaman aynıdır (50 civarında) ki bu da, hücrelerin yaşamları için görünen bir üst sınırdır. Hücreler bu sınıra yaklaştığında, giderek yaşlılık belirtileri vermektedirler. Hücrenin bölünebildiği sayı için bir üst sınır, hemen her insan ve diğer organizmaların hücre tiplerinde gözlemlenmektedir".

Bu limit, kanser tedavisinde de belki bir ümit kapısı olabilecektir. Gen tedavisi gibi modern yöntemlerin yanı sıra, binlerce yıldır yararını fark ettiğimiz perhiz ve fiziksel aktivite ile yaşlı insanlarda da yaşam süresi ve kalitesinde çok anlamlı farklılıklar yaratmak mümkün. Çözüm, bencil olmamızda ve dünyayı, evimizi ve ülkemizi çatışmaların dışında tutabilmemizde yatıyor. Çatışmalar yetişmiş insanları saçma nedenlerle öldürebilir ve her zaman çevresel tehlikeler oluşturabilir. Savaştan arındırılmış bir dünya için en iyi umut, dünya nüfusunun yedi milyarı geçmesini önlemede yatmaktadır.

Bir nüfus dengesine ulaşıldıktan sonra dünya daha ferah bir şekilde yedi milyar mı yoksa altı veya beş milyarla mı dengede yaşayabileceğine karar verir. Ciddi ve kendilerini bilime adanmış bazı bilim insanları 1950 yılındaki dünya nüfusu olan iki buçuk milyarla ancak bu dengeyi bulabileceğimizi yazıyorlar. Ciddi çalışmaların tekrar tekrar yapılması gerek. Atmosferdeki karbondioksit oranları vs. muhtemelen yakın gelecekte hava raporlarının kalıcı bir bölümünü oluşturacaklar.

Ekonomik lider konumunda olan ülkeler dünya nüfusunu 7 milyarda kısıtlamakta anlaşabilirler. ABD, Çin, Rusya ve Hindistan, Birleşmiş Milletler'e bu teklifi müşterek sunabilirler. Bu Martin Luther Jr'ın gördüğü gibi ve geçen zamanda gerçekleşmiş olan bir rüya olamaz mı?

Çözüm her insanın bir insan doğumuna hakkı olduğunda anlaşmaktan ibaret. Her insanın bir yavruya (her evlilikte 2 çocuk) hakkı olunca her çocuğun asgari okuma hakkı uluslararası fonlarla garanti edilebilir. Çocuğa maddi devlet desteği her cemiyette nüve olarak mevcut. Bunda anlaşamazsak zaten artan ölümlerle bu noktaya varacağız; savaşlar, susuzluk, bulaşıcı hastalıklarla! Anlamamız gereken şey şu: Tabiata kafa tutmak mümkün değil!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAPMALAR VE ÇÖZÜMLER

Önyargılar

Tek hücreli bir amip ya da spermatozoid bile başarı için çabalar, yaşamda kalma savaşı verir. Çıkarların çarpışması biyolojik bir veridir ve tek bir hücre dahi bencildir. Daha karmaşık bireylerin her biri, çıkara yönelen bir bütündür ve önüne geçilemeyen çıkar çatışmaları nedeniyle, doğal olarak başkalarına karşı sapma gösterir.

Bir fili dokunarak tanımaya çalışan üç kör insanı hayal ediniz: Filin bedenine, ayağına veya kulağına dokunan hayvanı değişik biçimde hayal edecektir. Bu seçilen örnek de, göremeyen insanları dışlayan güzel bir sapma (önyargı) örneği. Yıllardır kulak üzerine çalışmış bir evrim biyologu, bir deri tüccarı, bir kasap, ya da bir hayvan hakları savunucusu ile arkadaşlık yapan bir insan, bir fil gördüklerinde farklı hisler ve düşüncelere sahip olur. Her biri kendi ilgi alanları doğrultusunda “deforme” ya da “forme” veya kısaca şekillenmiş oldukları için, “fil”den anladıkları farklıdır. Bizim sapma olmadan herhangi bir şeyi algılayabilmemiz de mümkün değil.

Yaşamda kalma biyolojik içgüdümüz, tüm canlılar için ortak bir temel. Buna “en uygun olanın hayatta kalması” (survival of the fittest) demiş Darwin, güzel de söylemiş: En uygun, en becerikli, cevval olanın yaşamda kalması, en kuvvetlisinin değil. Bireyin her hareketi, doğal olarak, yaşamda kalma isteği (ya da çıkarları) doğrultusunda, “kendi”sine özgü. Yaşamda kalma içgüdümüzün türevleri kabaca şöyle tarif edilebilir: çoğalma isteği, karşı cinse çekim, yarış, bencillik ve korunma gereksinimi (evler, ordular, sigorta şirketleri, bankalar, hastaneler, bu gereksinimle yapılmış).

Diğer taraftan, en “benmerkezci”, “kendine yeten” ve “bencil” birey dahi, kendinin yetersizliğini fark edip başkalarına ge-

reksinim duyar. Yaşamda kalmak, korunmak için birbirimize muhtacız ve de çok kuvvetli bir “sürü” içgüdümüz var. Bencilliğimizle dengelenerek, tüm kültürlerimizin ve yardımseverliğin temelini oluşturan bu sürü güdüsü küçümsenmemeli. Gruplar, kabileler, milletler ve dinler, yalnızlık ve aidiyet duygusundan kaynaklanarak ortaya çıktı. Bencillik güdüsü ile onun bir türevi olan sürü güdüsü, ne iyi ne de kötü fakat iyi ve kötü kavramlarını, kültür ve din anlayışlarımızı şekillendirdi.

“Kendi” ile “öteki” (veya ben/ben-değil) arasındaki ilişki de doğal olarak sapma taşır. Herhangi bir toplumda, birey uzlaşmayı ya öğrenir ya da bu konuda zorluklar yaşar. Birey, birlikte olduğu grubu kendisinin “dış yüzü” olarak tanımlar ve gruptaki “diğer”leri hakkında kısmen bilinçli bir “monolog” sürdürür. Grupla etkileşim monoluğu, kıskançlık, inat, tembellik, yarışma, gurur ve güvensizlik gibi olguları kapsar. İlişkiler, sürekli olumlu veya olumsuz geribildirimlerin alınmasıyla tanımlanır. Bireyin egosu ve geribildirimi yorumlama şekli çok çeşitli, öngörülemeyen etki ve tepkileri doğurur. Dünyanın sayılı işadamlarından biri şöyle demişti: “Yanınızda çalışandan sadakat bekliyorsanız, sizinle olmanın kendi başına kalmasından daha yararlı olduğuna inanmalıdır”. Evlilik ya da ebeveyn-çocuk ilişkisi dahil hiçbir ilişki sonsuz değildir. Sapmalı taraflardan biri, artık bu ilişkiden hiçbir şey alamayacağını düşündüğünde, tarafların yolları ayrılır. Örüntüler belirginleşip grup içinde aidiyet duygusu ve özgüven/güven birlikteliği oluştuğunda (aile, sosyal grup, çete, parti, şirket ya da ulus), grupla özdeşleşme yoluyla, yıllar ya da on yıllar süren dengeli bir ilişki ortaya çıkabilir; bu süre kültürler ve milletler için, yüzyılları bulabilir.

Birey embriyo aşamasında ve çocukluğunda, olumsuz ve olumlu geribildirimlerin varlığı ya da yokluğu, kazandığı deneyimler ve aldığı eğitime bağlı olarak sinir hücreleri arasındaki bağları (nöron migrasyonu) kurar. Her birimiz ayrı bireyler oluruz. Her birimiz doğal olarak sapma taşırız. Yaşamımızın hikâyesi, “gagalama düzeni” içindeki mücadelemizdir. Eğitimle gelişen sağduyu ve ortak aklın yanı sıra iletişimle bu sapmayı en iyi şekilde kullanır ve hatta önüne geçebiliriz. Bu mücadele ve

tümümüzün farklı olduğu, dünyayı farklı gözlüklerle görebilip beraber yaşadığımız gerçeği, “her birimizin önemli (everyone counts)” oluşunu tanımlar. Tüm canlı varlıklar gibi insanlar, doğaları ile kısıtlanmışlardır. Evrim (örneğin, gözümüzdeki kör nokta), çevremize “sapmalı” ya da “mükemmel olmayan” şekilde bakmamızı sağlar. Dünyayı çıkarlarımız doğrultusunda algılarız. Tek bir insan, çaresizliğini algılar ve dünyaya adım attığından itibaren yaşamak için başka insanlara sarılır.

Bu farkındalık -bencilliğimiz, sapmalarımız ve doğal olarak mükemmellikten uzak oluşumuz- iletişim ve farklılaşma gereksinimini getirdi. Mükemmeliyete doğru sonu olmayan uğraş, uzun yaşam ve güç, bunun parçalarını oluşturmakta. Türümüzün diğer üyelerine duyduğumuz ortak gereksinimiz tüm insanların paylaştığı bir “sağduyu ve ortak akıl” yarattı. Kendimizi tanımlamak için yeni bir yöntem (ya da dilerseniz, yeni bir paradigma) olarak temel sapmalarımızı tanımlamaya giriştiğimizde, İngilizce “bias=sapma” kelimesi meyletme, kayırma, sevmeme, önyargı gibi, kelimelerin en az “saptığı” bir kavram olarak görünmektedir. Bu nedenle, lütfen bu kelimeyi (sapma) tümümüzde var olan temel biyolojik deviasyon ve hem kendimize hem de dünyamıza adil olarak toplu bakabilmede yetersizlik olarak, kabul edelim. Lütfen, tek başına elde edemeyeceğimiz “sağduyu ve ortak akıl”, bilgeliğin karşıtı olarak alalım ve evreni bu bakış açısından anlamaya çalışalım. Sapmalarımızı tanımak ve kabul etmek, hepimizin geliştirmiş olduğumuz aşırı gururun -kendimizi dünyanın hâkimi sanmak, gerek bireysel, gerekse kültürel başarılarımızı övmek ve abartmak gibi- karşıtıdır. Tümümüz, tek tek ya da bütün olarak, aptal, inatçı, tembel, yavaş ve sapmalı bir türüz ve bu şatafatsız ve gerçekçi başlama noktası, tek başına bile kendiliğinden, sorunlarımızın çoğunluğunu çözüme ulaştırabilir. Yaşamımızı sürdürmek için başkalarına gereksinim duyarız. Aynı zamanda, “sapma”yı da sadece olumsuz görmekten vazgeçmeliyiz: Gerçekte, doğal bir olgu...

Kültürel sapmalar ya da önyargılar, beynimizde, fikirlerin çeşitli yönlerde uçuşmasını engelleyen temel noktalardır. Sapma

olmaksızın, gruplar etkin olarak yarışamaz ve medeniyetler gelişemezler. Sapmalar, hem kişisel, hem de grup bazında, düşünme biçimimizi ve dolayısıyla etkinliklerimizi yönlendirir. Kültürel sapmayı bencillik ve tek taraflılık olarak ifade eden önyargı kelimesi bir anlamda, bir “varsayım- hipotez-teori” gibidir; eğitiminiz ve kültürel çevremiz doğrultusunda bir öngörü, bir tahmin; basitçe, bireyin kendi deneyimlerinin bir bileşkesidir.

Bağışıklık bilimi çerçevesinde, “kendi”nin “kendi dışındaki” ile ayırt edilmesini gördük. Bu, hücrel ve sosyal düzeylerde de gerçekleşir. Bir kişi ya da “birey” söz konusu olduğunda, derhal bu birey “kendi”ni doğal olarak diğerlerinden, “öteki”lerden ayırt edecektir. Bireyler olarak, sürekli biçimde, “kendi” ve “öteki” olarak davranırız. Başkalarını, bize ne biçimde (öğrenme, iş, eğlence, seks veya bağlantılar) yararlı olabilecekleri konularında değerlendiririz.

Eğer diğerlerini, “tehlikesiz ve yararlı” olarak görürsek, onları “kendi”mizden gibi algılarız. Bu, her tür grup ve hatta milletler arasında geçerlidir. Her birimiz, hem bilinçli hem de ufak da olsa kemikleşmiş halde (bilinçsiz, tarihsel) sapmalara sahibiz. “Kemikleşmiş veya kabuk bağlamış” sapmalar politik ya da dini sistemlerle bütünleştiklerinde tahrip edici olabilirler. Sapmalar aynı zamanda, evrim olgusunda görüldüğü gibi, “hayat kurtarıcı” da olabilirler; başka türden “korku” duyan türler, hayatta kalabilir ve de korkusuzlar kolay yem olurlar (özellikle insanlara).

Bir gruba bağlı olma isteği, her kişiliğin temel içgüdüğü ve doğal parçasıdır. “Persona” kelimesi, Latince “maske” demektir; diğer bir deyişle, bir grup içinde olduğumuzda “maske”ler takarız. Korunma, özsaygı ve sosyal etkileşimler için gruba gereksinimimiz var. Ancak, grup içinde de kendimizi savunmamız gerekir. Bu maske, ne kadar bilinçli ya da bilinçaltında olsun, bireyselliğimizi oluşturur; isterseniz, buna “altıncı his” de diyebilirsiniz. Her zaman bilinçli olarak maske takmayız, ancak, aslında, bencillik donanımızdadır. Sapmalar ve gagalama düzeni gibi otomatik biyolojik akışları anlamak ve hem kendimiz hem de dünyamız için sorumluluk almak zorundayız. Hiçbir yabancı

tür bizim için bunu yapmayacaktır. Bugüne kadar geliştirdiğimiz kültürel düşünce sistemleri bizim tembelliğimizin ve kendimizi dev aynasında görmemizin eseridir. Bizim geleceğimizi şekillendiren bir ilahi güce inanmamıza yol açmıştır. Bu sapma bizi olumlu bakışa yöneltmiş (İlahi bir kuvvet bunu halledecekse, neden endişe edelim, gibi) ve bize umut vermiştir. Bu umut da yanlış bir özgüvenle çevremizi harap etme cesaretini sağlamıştır. Umut ile kaderi, umutsuzluk ile çalışmayı ve düşünmeyi eşdeğer tutmak, sorunlarımızla baş etme anlamında bir başka anlamlı bir yaklaşım... Herkes, “kendi çıkarı” temelinde, kendi çıkarını grubunun toplu çıkarı ile eşdeğer tutma davranışı içinde.

Giderek daha fazla insan anlamakta ki, toplu çıkar, bir milletin, bir düşünce sisteminin ya da coğrafyanın hedefi olmama, bütün dünyaya uygulanabilmelidir. Her birey önemlidir.

Hangi ırk ya da kültürden olursa olsun, iki erkek ya da iki kadın konuşmaya başladıklarında konu genelde “kadınlar” veya “erkekler”e gelir, iki cinsiyeti, iki farklı “millet” gibi, ya da “kendi” ve “öteki” gibi görerek.

İşte bir başka örnek: Bir erkek, top oyunlarını ya da televizyonu zaman kaybı ya da “kitlelerin afyonu” olarak (Karl Marx’ın düşündüğü gibi) görüyor; bu bir önyargıdır. Fakat bu önyargı, bu kişiye, briç oynamak, internette dolaşmak ve hatta çalışmak gibi başka şeyler yapabilmesi için zaman verir. Bu kişi, diğerlerini, spor ya da TV bağımlıları olarak, diğerleri de onu, elitist, işkolik ya da bilgisayar bağımlısı olarak damgalar. İlginç ve eğlendirici olan yan, her iki “taraf” esasen aynı kurguyu izler ve briç bağımlılarının çoğu aynı zamanda futbol bağımlılarıdır. Şu tipik ayrımla uğraşıyoruz: kendimiz (iyiyiz, standartız ve diğerlerini buna göre değerlendirmeliyiz) ve ötekiler (kötüler, taşıdıkları özelliklere ne biz, ne de başkaları sahip olmalı). Genelde, yüz yüze sohbet yaptığımız kişiler “kendi”mizin uzantılarıdır ve “biz” olarak sınıflandırılır. Diğerleri “öteki”lerin uzantılarıdır ve “onlar”dır. Elbette, iki kişi bir üçüncü hakkında konuşuyorsa, diğer kişi için bir “öteki” yargısı söz konusu oluverir. Diğerleri için hiçbir olumsuz şey söylemiyorsanız, arkadaş-

nız sizin yaratıcılığınızdan şüphe edebilir. Belirli bir açıklık düzeyi, sıcak bir yaklaşım, güven işareti ve olumlu olarak algılanır.

Bizler, evrimin biyolojik ürünleriyiz. Kültür ki, değerlendirmede üst-düzey bir yere koymamız doğaldır (zira övünmekten hoşlanırsınız) bizim önyargılarımızın bir sonucudur (deneyim). Değişik kültürler yoktur; aslında sadece bir insan kültürü vardır ki bu da zaman içinde değişir. Sürü güdüsü, kuşlar sürüler halinde göç ederlerken gözlemlenebilir. Televizyonda, penguenlerin yürüyüşlerini seyrederek uçamayan, ancak yüzebilen ve yürüyebilen kuşlar... Onları, smokin-benzeri tüyle kaplı gövdeleriyle iki ayak üzerinde yürüdüklerinden “bize daha yakın” olarak algılarız. Kuşlarla olan bir ortak paydamız gagalama içgüdüğü ve asıl ya da daha düşük dereceden (sefil) gagalar. İyi anlaşıldığında, bunun bizim günlük yaşantımızdaki sosyal tesiri açıkça görülmektedir. Evrimsel skalada bize daha yakın olan, genelde gruplar halinde ava çıkan memelilerdir. Biz de gruplar halinde “avlanırsınız”; aile olarak, çetelerde, politik partiler ya da düşünce sistemleri olarak. Tüm kültürlerde gördüğümüz göç etme güdüsü başta da belirtilmişti. Dolaşma ihtiyacı, dışarı çıkma, hava alma, turizm ve modern insanın hafta sonu seyahatleri ve sonunda “ucuza avlanan” bir hatırayı eve götürme.

Her insan, bir dizi sinir hücresi bağlantılarıyla tanımlanmaktadır: bir dizi deneyim, kültür ve eğitim sonucu oluşan sinapslar. Her okuyucu, kendi “sapmalı” nöron ağına uygun olanı anlayacaktır -bir diğer “yolcunun” kitabındaki “sapmalı” düşünceleri okurken.

- 1) Tüm dünyadaki insanlar, çıkarlarına uygun düştüğü zaman, gagalama düzeninde sıralanmak için içgüdüsel dürtülere sahiptirler. Ancak, kendilerinden olarak düşündüklerine bir haksızlık ya da zarar algılamadıkları sürece... Birçoğu, statükodan yani hâlihazır durumdan tam mutlu olmayıp, herkesi “daha iyi” olduğuna inandırmak için doğru yönlendirmek ister. “Kendi” ve “öteki” ayrımı biyolojik donanımımızda bulunduğu için, sapmanın çoğu ile baş edebiliriz ve böylece, başkalarının biyolojik alt yapılarını öğrendikçe iletişimimiz çok daha

kolaylaşır. Lütfen bir an için yaşlılara karşı gençlerin sapmasını, önyargılarını düşününüz; bu sapma, dini sapmadan neredeyse daha büyüktür, zira kökeni ölüm korkusudur.

- 2) İnsanlar, gagalama düzeni içinde düşünülenlerin ortak çıkara yönelik olduğuna inanırlarsa, bu düzene doğal olarak uyum sağlarlar- bunu tarihte defalarca gördük. İnsanlar genel olarak kendi iyilikleri için çalışır ve bütünüün çıkarını pek umursamazlar.

Dinler, insanların ortak ihtiyacı doğrultusunda bütünüün iyiliğini vurgularlar. Bu “ortak gereksinim” insan evriminin değişik evrelerinde açık şekilde ortaya çıktı (örneğin, varlığımızla ilgili, dünyadaki adaletsizlikle ilgili sorular sorduğumuzda). Bu, tüm dinler için çıkış noktasıydı. Birçok din, uygun olarak, mutlu son vaat ederek gelişti fakat sonuçta, diğerlerinin ayrımcılığını yapmış oldu. Dini düşünceler yalnızca atmosferde yaşam bulamayacaklarından, güç ile ilgili düşünceler de karıştılar; “kendini” ve “öteki” ayrımı, çıkar çatışmalarının bir sonucu olarak gelişti. Komünizm, Nazizm ve Huntington’un Neocon fikirleri ise, insanların arkasından gittikleri fakat “çıkamaz sokak”la sonlanan din-dışı düşünce silsilelerine örnek.

- 3) Herhangi bir güç elinizde olduğunda, gagalama düzeni kuralları geçerlidir. “Bizim” olarak düşünülenin savunulması da bunun doğal bir parçasıdır. Gücü elinde bulunduran insanlar önce kendi bal tutan parmaklarını yalar; daha sonra kendinden olanlara faydalı olmaya çalışır. Bir demokraside lider, “popülistik” eğilim gösterecektir. Gruplar büyüdüğünde, bir bireyin gücü elinde tutan politikacılara ulaşması kolay olmaz zira hem kendinin hem de kendini iktidara taşıyanların çıkarlarını düşünmekle meşguldürler. Tarih boyunca, imparatorluklar ve dinlerin minimum sapma ile yaşadıklarında başarılı olduklarını gördük. Kendini beğenme ve şatafat arttıkça düşüşe geçtiler. Kleptokrasi herhangi bir büyük kuruluşun

doğal yan ürünüdür. Gücün suiistimaline yönelik eğilimi hepimiz ne kadar iyi anlarsak, gerçekleşmesini de o kadar az göreceğiz. Teknoloji ve şeffaflık kleptokrasiyi giderek daha az olası kılacaktır. Demokrasi, önceki sistemlerin tümünden daha iyi bir evrimsel süreç ama ince ayara gereksinimi var. Fikirleri uygun ve doğru olarak paylaşabilir ve üzerlerinde anlaşabilirsek sorunlarımızla baş etmek için iletişim konusunda güçlü, heyecan verici yeni teknolojilere sahibiz.

- 4) Düzenin karşıtı, kaostur ve güvenlik ortamında üretebilmek ve bilgiyi yeni nesillere verebilmek için düzene ihtiyacımız var. Düzen ve kaos, bir akımın iki ucu gibi matematiksel bir fonksiyondur. Daha çok düzen, daha az özgürlüğü getirir, zira düzen insanlar tarafından düzenlenir. Daha az düzen ve sınırsız özgürlük de, daha fazla bencillik ve güvensizliği getirir; bu da üretmek, planlamak ve öğretme imkânını sınırlar. Son iki yüzyılda görülen nüfus patlaması ile yeni nesillere öğretebilme yeteneğimizi kaybediyoruz. İnsan eğitimi doğal olarak evrilmiş- doğadakileri kopyalayarak veya konsantre ederek, üreterek ve çoğaltarak. Bu da doğal olarak, gagalama düzeni içinde gerçekleşir.

Kelimenin “ırksal” anlamında bir “millet” yoktur; sadece çıkarları ortak olan sürüler vardır, çünkü biyolojinin karışma eğilimi mevcuttur. Kendilerini yaşamlarını sürdürebilmek için günlük işlerden bağımsızlaştırabilecek düzeyde yeterli para kazanmış ve güvenli konuma gelmiş iyi eğitilmiş, başarılı insanların uzun yaşamları da gelecek için bir umuttur. Uzun yaşam, günlük itiş kakış ve yarıştan uzaklaşarak ortak fayda adına bir şeyler yapmamıza olanak verir. Geçmişte olmadığı kadar her yaştan çok sayıda insan, hayatta istediklerine eriştikten sonra ve kendilerinin dışına çıkarak dünyayı düşünebilecek konumda.

Tüm insanlığın mirasını tanımlayabilecek ve herkesin gereksinimlerine yanıt verecek “tek bir kültür” yoktur; zira kültürler, biyolojik gelişmelerin, coğrafi konumların sonuçlarıdır. Kültürel

en düşük ortak paydayı bulup tanımlayarak üzerinde anlaşmaya gereksinim var. Birbirlerini “Kendi” ve “öteki” biçiminde tanımlamalarına rağmen, “kültürler” arasındaki farklılıklar insan gelişiminin zenginliği ve mirasıdır. Bu kitapta daha önce belirtildiği gibi, her bitki ya da hayvan, spesifik bir sosyal sorun ya da tıbbi tedavi için çok önemli olabilir. Birbirimize mümkün olduğunca katlanmamız gerekiyor.

- 5) Bizler (insanlar) tehlike hissedince, ne birbirimize tahammül edebilir ne de birbirimizden öğrenebiliriz. Dünyaya nüfusunun artışı nedeniyle kendimizi giderek daha fazla tehlikede hissetmekteyiz.

İnsanoğlunun evrimini düşünecek olursak, fikirlerin dağılımı ve seyahat olanakları, son yüzyılda oldukça kısa bir sürede artış gösterdi. Tolerans geliştirmenin en başarılı yolu, nüfusu dondurmaktır, doğa ile denge sağlamaya çalışmaktır, yeni nüfus hacimleri ve eğitime yatırım ile bu denge için sürekli olarak yeni tanımlamalar aramaktır.

~55~

Önyargının Keyfi

Dil, kendini ötekinden ayırt etmede en etkin aletlerden biridir ve sıklıkla silah olarak kullanılmaktadır. Genç insanların dilleri, yaşlılarınkinden farklılık gösterir. Bir yaşam süresinde dilin nasıl değiştiğini gözlemlediğinizde, dünyada mevcut olan dillerin sayısını anlamak güç olmaz. Elli yıl önceki bir gazeteyi okumaya çalışın, zorlandığınızı göreceksiniz. Aynı zamanda, Yeni Zelanda’da konuşulan ile Avustralya, Teksas ya da Amerika’nın kuzeybatısındaki İngilizce veya Azerbaycan ile Türkiye Türkçeleri arasındaki farklılıklar aşikâr örneklerdir.

Dil, insanların grupları ve birbirlerini tanımlama yoludur. Cilt rengi eskiden olduğu gibi şimdi de farklılık işaretidir; aynı za-

manda sahip olunan varlıklar da. Kendi dilinizi anlamayan biri ile bağırarak konuşmak ya da bu kişiye, istemeyerek de olsa aptal muamelesi yapmak kültürler arası bozuk iletişimin en sık rastlanan örneğidir. Yüksek sesle konuşmak kan basıncını ve stresi artırır; bu etkileşim fiziksel olarak tehlikeli boyuta ulaşabilir. Önyargılar, yaşamı kolaylaştıran genellemelerdir.

Bilime gereksinim var ve günümüzde bilimin daha fazla insan tarafından kullanılıyor olması da güzel bir gelişme. Bilim, kendi içinde, gerçeği aramaktır, bir şeyi inançla açıklamak değil. Bilgi daha büyük hızla yayılıyor ve iyi eğitilmiş kimseler daha iyi gözlemler yapabiliyor. Bilimsel eğitim, bazı şeyleri daha objektif ve sistematik olarak gözlemlememizi ve gözlemlediklerimizi en az sapma ile paylaşmamızı sağlıyor. Bilim, düşünce özgürlüğü, gelişme için zaman ve eğitim gerektirir. Din kadar rahatlatıcı değildir.

Bilimin bir tehlikesi, her zaman için eleştirel değerlendirmeye gereksinim göstermesidir ancak bilim insanları da kendi deneyimlerinin ürünleridir -yani sapmalarının. Bilim, kısmen eğitim farklılıklarına bağlı olarak, kısmen de, bilim insanlarının, kendilerini ayırmak ve çıkarlarını toplumdan koruyabilmek için kurdukları dil bariyerleri nedeniyle ortalama bir insan tarafından kolayca anlaşılammaktadır. Örneğin, hekimler her ülkede birbirlerini iyi anlayabilmek ve aynı zamanda, halkı etkilemek amacıyla, teknik terimler için Latince kelimeleri kullanırlar. Bir şey daha karmaşık ve anlaşılması daha güç ise, dış görüntüye daha çok önem veririz. Kendileri arasında ödülleri dağıtan iyi giyimli, televizyonlara çıkan bilim insanlarından, fazla görünmeyen, “başarısız”, ödüksüz bilim insanlarına göre daha çok etkilendiriz. Bu daha az görünen bilim insanları “güvenilir olmayan” olarak da damgalanabilir. Bilim ne kadar karmaşık ve erişilemezse, biz o kadar prestij ve etki sembollerine döneriz ve bu, bir bilim insanının fikirlerinin kalitesi ile ilintili değildir.

Peter Ustinov “Önyargılar” isimli kitabında eğlenceli üslubuyla önyargıyı “kötü” bir şey diye tanımlıyor. Ben gördüğünüz gibi gerçek ve normal bir olgu olarak görmeye çalışıyorum, bilinçaltında derin bir yerlerde olmadığı sürece. Bilinçaltında ol-

duğunda sapmalar epeyce tehlikeli olabiliyor. Sıklıkla kişi, kendi önyargılarının farkında değil ve farkında olunmayan önyargılar, kültürel düzeyde, “ötekileştirerek ayrımcılık” dediğimiz, tehlikeli süreci besleyebiliyor. Sapmanın otomatik, bilinçsiz doğası (en azından ırka yönelik önyargı biçiminde) Harvard Üniversitesi’nden psikolog Mahzarin Banaji’nin çalışmalarında yer alır. Bu bilim insanı açıklıkla gösterdi ki, birçok kişi, dürüst olarak, kendileri dışındaki grupların üyelerine karşı sapma ve önyargıdan arınmış olduklarına inansa da, nörogörüntüleme ve diğer biyolojik ve psikolojik ölçümlerle, bunun böyle olmadığı ortaya çıkar. Nörogörüntülemeyi kısaca açıklayacak olursak; beynin, kan akımının ve kişi, belirli bir etkinlik yaparken- bir matematik probleminin çözümü ya da fotoğrafların sınıflandırılması gibi- “sıcak leke” resimlerinin modern tanısız cihazlarla- manyetik rezonans görüntüleme (MR)- kaydedilmesidir. Banaji’nin çalışmaları göstermiştir ki, bilinçsiz, istenmeyen düşünce ve duygular (diğer bir deyişle, sapmalar) kişinin ve grubun etkileşimlerini yönlendirir. Bilinçli duruma getirip üstesinden gelinmedikçe, bu biyolojik temelli olaylar sosyal adalete erişmeyi güçlendirir. Kemikleşmiş sapmalar iletişim yetersizliği ile birlikte giderse, kolaylıkla şiddet ortaya çıkabilir. Grup düzeyinde, Neonaziler ve yabancılar arasındaki çatışmayı, ABD’de, güneyde, İç Savaş sonrasındaki zencilerin linç olaylarını bir düşününüz. Dinsel düşmanlıklar ve ülkeler arası veya içindeki çatışmalar da iyi örneklerdir (Irak’ta Şii ve Sünni Müslümanlar arasındaki çatışmalar gibi). Ülkeler de liderler de sapmaları ile tanınırlar. Bir ülkenin yeni lideri, sapmalarına göre yaşama ve düşünme özgürlüğünü tadacaktır. Sapmalar, lideri desteklemeyen insanlara uygulanan bir ayrımla sonuçlanır. Eğer lider, altındakilerin aptal ve dilsiz olduklarına inanıyorsa, yönettikleriyle arasındaki iletişim açığı giderek daha büyüyecektir. Demokratik bir sistemde, konuları yeterince muğlak olarak sunacak kadar zekiyseniz, sapmalarınızı kimse hemen fark etmez.

Seçimle veya kavgayla ulaşmış olduğu gücü sağlamlaştırdıktan ve işlerini rayına oturtuktan sonra hangi çağda olursa olsun bir “lider”in ayrıcalık yapacağı ve isteyeceğinde herhalde

hepimiz hemfikiriz. Yarar ve güç, politik partilerin arkasından koştukları şeylerdir. Genellikle her ülkede, kimin seçilebileceği ve kimin seçilemeyeceği konusunda bir sapmalar dizisi yer alır. İnsanlar arasındaki ilişkiler, olumlu ya da olumsuz geribildirim temelinde, ödül ya da ceza biçiminde sürmektedir. Tüm geribesleme, lider tarafından, kendi psikolojisine, anlayışına ve ruh haline göre “agresyon” olarak algılanarak ya ceza, ya da görmezden gelme biçiminde tepki alabilir. İnsanlar, kendi sapmalarına uymayan bilgi ve düşüncelerden uzak durmak gibi bir eğilim sergilerler ki bu, liderliği yalnız bırakarak herkes için potansiyel bir tehlikeli durum yaratabilir. Bizim en ilkel güdülerimizde, lidere saygı gösterilmezse ceza beklentisi vardır. Basit biyolojiden miras kalan bu dürtüyü genelleştirince bir gagalama düzeni ortaya çıkarır.

Bu da köpeklerin kavgasında gördüğümüz, yenilince pes pozisyonuna geçmektir. Bir köpek diğeriyle bu “gagalama sırası” için kıyasıya dövüşür fakat sonunda pes ettiği zaman “kendi türünü koruma” dürtüsü ile kazanan kaybedeni bağışlar; eğer bu pes etme, alttan alma, yağ çekme herkesin görebileceği kadar bariz değilse veya hırs içinde kavga (savaş) kontrolden çıkarsa ölümle de neticelenebilir.

Daha önce değinildiği gibi, kendi/öteki ayrımı moleküler düzeyde bile görülür. Nitekim aşılar bu ilkenin uygulanması ile geliştirilir. Vücuda yabancı bir cisim girdiğinde, vücut sistemleri onu dışarı atmaya çalışır. İnsanlar, çıkara yönelik hayvanlardır ve doğal olarak tanıştığımız kişileri sapmalarımıza göre sınıflandırırız- eğlence, iş ve cinsellik olarak, “işe yarar” ya da “yaramaz” olarak. Bu değerlendirmeleri beş duyumuz ile deneyimlerimiz ile sapmalarımız doğrultusunda yaparız: Sonuç, manyetik çekim ya da itmedir (ya da, bilgisayar dilinde, 0 ya da 1’lerin toplamı). Bu toplam, başkaları için kafamızda oluşturduğumuz “ilk izlenim”den başka bir şey değildir.

Tüm bu geribildirimlerin tarihsel/kültürel bütünü de önyargıları oluşturur. Bazen, eleştirel bir kişi bunları düzeltme olanağını yakalayabilir. Ancak, bunlar farkında olunmayan sapmalar ise, o zaman, yalnızca eğitim ile ya da bir sorun ile karşılaşmay-

la giderilebilir. Bir kabilenin bir başka kabile için beslediği türden “toplu” ve “farkında olunmayan” önyargılar ise, yalnızca öteki kültürü öğrenmeye ve anlamaya çalışarak değiştirilebilir.

Ailevi veya kültürel mirasta da bu verilerin nesiller sonrasına aktarılmış “üstü kabuk bağlamış” yaraları vardır. İsraili ve Filistinliler arasında, Bosna’da Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında, İrlanda’da Katolikler ve Protestanlar arasında olduğu gibi. Artık sonunda haklı veya haksız yoktur. Sadece önyargı yumakları ve kemikleşen dokular vardır. Bunları bazen toplumlar da bir cerrahi yardım olmadan aşamazlar. İki grup arasındaki fikir, düşünce ya da perspektif ayrılıklarının şiddete yol açmadığı durumlarda, “tolerans” ya da “uzlaşma”dan söz ediyoruz. Tarihsel olarak, Hristiyanlığın değişik sektlerinde (İrlanda haricinde) birbirlerine tahammül öğrenildi zira bunun alternatifi, tüm tarafların kaybedeceği (kaybet-kaybet) bir durumdu. Farklılıkları anlamak bize çatışmaları şiddete maruz kalmadan çözme olanağı getirir fakat bir grup statükoya, yani hâlihazırdaki duruma hâkim olup diğerini etkin olarak küçük düşürüp izole ederse iş zorlaşır.

Ana terbiyeyi, alışkanlık ve değerlerimizin birçoğunu aileden alıyoruz. Burada kışların daha uzun olduğu, bariz planlama alışkanlıkları olan Nordik aile tipi ve kışların daha kısa geçtiği, daha çabuk ama daha kısa süreli parlayan, eğlenceye daha düşkün Güney tipi var. Sanki bu tiplerin karışımına daha fazla rastlanıyor artık.

Kültürler coğrafi konumlara uyum gösterirler ve insanlar bir yerden diğerine göç ettiklerinde, belki de hiç işe yaramayacak olan eski değerlerini (sapmalarını) tutarlar. Sıcak iklimlerde insanlar, gün ortasındaki en sıcak saatlerde siesta (kısa öğle istirahati) yaparlar; daha sonra tekrar işe gider, en son yemeklerini de geç (gece on ya da on birde) yerler. Daha soğuk iklimlerde, insanlar siesta yapmazlar ve saat 09:00’dan 17:00’ye kadar çalışır, ana yemeklerini de saat 18:00 civarında alırlar. Siesta sapmalı insanlar, diğerlerini sıklıkla fazla katı işkolikler olarak görürler. Diğerleri de siesta insanlarını tembel ve işe yaramazlar şeklinde değerlendirirler. Ben kendi önyargılarımla ya-

şar ve onları beğenirim (tabii ki başkalarınınkini değil!). Yaşamımı kolaylaştırırlar; bu şekilde, “saçma” olarak düşündüğüm şeyler üzerinde zaman kaybetmeyi engelleyebilirim. Örneğin, Çin ve Türk mutfaklarının Fransız, Japon ve İngiliz mutfakları ile karşılaştıramayacak kadar iyi olduklarını düşünürüm (ve bu önyargımı değiştirmemek konusunda da inatçıyım).

İnatçı norm ve davranışlar, en çok gruplar bir iklimden diğere göç ettiklerinde ortaya çıkar. Eski Britanya İmparatorluğu’nu düşününüz. İngilizler İngiltere’den Hindistan veya Güney Amerika’ya göç ettiklerinde, yalnızca kriket ve diğer oyunları beraberinde götürmediler; aynı zamanda, kravat ve şapka takmak gibi uygunsuz giyim tarzlarını da taşıdılar. Bu tespit, Noel Coward’ın “Mad Dogs and Englishmen Go Out in the Midday Sun” (Yalnızca Çılgın Köpekler ve İngilizler Öğle Güneşinde Dışarıya Çıkar) şarkısı ile mükemmel biçimde sergilenir. Şu ifade de eğlencelidir: “En sert Burmalı eşkiya bile bu durumu anlayamaz.”

İnsanların farkında olmadığı bir sapma da bir yabancı ile iletişim sırasında tercih edilen kişisel alandır. Edward Hall’ın “The Silent Language” (Sessiz Dil) başlıklı kitabında belirttiği gibi, soğuk iklimlerden gelenler için bu alan çok daha fazladır. Sapmanın öldürücü potansiyeli olabileceğini gösteren klasik örnek, bir Alman’ın bir Arap ile balkonda sohbetidir. Arap konuşurken, giderek Alman’a yaklaşır, Alman da durmadan geri adım atar ve sonunda balkondan aşağıya düşer. Amerikalılar Yeni Dünya’da, Hintliler ya da Japonlara göre daha geniş şahsi alan ihtiyacı geliştirmişlerdir.

Kendi/öteki ayrımı için sizinle başka örnekleri paylaşayım: İsveçlilerin tüm güney Akdenizlileri “kara kafa” diye aynı potaya koymalarından bahsetmiştim. Türkler de kendi aralarında konuşurken eski emperyal bir bağnazlıkla zenci ve Afrikalılara da Arap derler. Brezilyalılar ise “Türk” kelimesini tüm Orta Doğulular için kullanırlar. Yine Türkler “gâvur” dediğinde, tüm başka dinden olanları kasteder.

Olumlu bir gelişme, daha çok insan başka ülkelerde yaşamaya başladıkça, bu yanlış ve olumsuz kategorizasyon sistemlerinin anlamlarını giderek kaybetmesi ve “politik olarak hatalı” ve-

ya kısaca “kaba” addedilmesi. Tüm yaşamı boyunca, kadınların erkeklerden daha az zeki olduğunu düşünen bir adam, on yedi yaşında bir kız olan Silvia Arroyo Camejo’nun kuantum mekaniği üzerine bir kitap yazdığını öğrenince şaşırır. Bu, Tevrat, İncil veya Kuran’daki kadın tanımlamasına uymuyor, değil mi? En maço erkek, yüz metre, bin metre ya da bin beş yüz metre koştuğunda, hızını herhangi bir ülkedeki kadın atletlerinki ile kıyasladığında da şaşırmasa mı?

Doğal olarak, erkekler ve kadınlar, değişik kültürler ve coğrafi konumlar arasında anlamlı farklılıklar mevcuttur. Bireyselliğin önemini anlamak ve kabul etmek durumundayız. Herkesi belirli bir gruba yığmak, değişkenliğe ya da çeşitliliğe gölge düşürür. Nasıl hangi bitkiden hayat kurtarıcı bir ilacın elde edilebileceğini bilebilmek mümkün değilse, hangi kişinin dünya üzerinde kalıcı bir etki yapacak şevk, cesaret, zekâ ve yeteneğe sahip olduğunu kestirebilmek de mümkün değildir.

Sapma, atletizmde de kolayca gözlemlenebilir. Siyah Amerikalı atlet Jesse Owens, 1936 Berlin Olimpiyatları’nda altın madalyaları ile Hitler Almanyası’nın aklını karıştırmıştı. O zamana kadar genel önyargı, zencilerin daha atletik olmalarına rağmen beyazlar kadar iyi koşamadıkları yönündeydi. Üstelik bu bir tek Almanya’da değil, 1930’lara kadar bilimsel kitaplar da da geçerli bir önyargıydı.

Birçok kişi, sapmalarını tanımlamak ya da düzeltmek için çok az zaman harcıyor ve sapmalarını değiştiremeden ölüyor. Yine de sapmaların nasıl değişebileceğine dair örneği, 1929’da aşağıdakileri yazmış olan Bertrand Russell’dan güzelce izleyebiliriz:

“Uç noktalarda bir ırkın diğer ırktan üstün olduğu hakkında bir şüpheye neden yoktur... Zencileri, genelde ve ortalama olarak beyaz adamdan daha aşağı bir ırk olarak görmek herhalde doğru olur. Ama tropik iklimdeki çalışmalar için zenciler son derece gereklidirler ve onların neslinin yok edilmesi (insanlık sorunlarının yanı sıra) istenilmeyen bir şey olur.”

1952’de Russell şunları yazdı:

“Bazen ırkların karışmasının biyolojik açıdan istenilmeyen bir şey olduğu söyleniyor. Bu bakış açısının herhangi bir kanıtı yok. Ayrıca zencilerin beyazlardan daha az zeki olduklarının da kanıtı yok. Fakat bunun kararını vermek, zenciler ve beyazlar eşit şartlarda yetişene kadar kolay olmayacak.”

Paradigmalar sapmalar topluluğudur: Düşünce değiştiğinde, resmin bütünü farklılaşır ve dolayısıyla sorunları ele alış biçimimizde ciddi bir değişiklik ortaya çıkabilir. Bu kitaptaki genel olumlu bakışın bir başka nedeni de budur.

~56~

Sapma ile Baş Etme

Tamamen sapmasız bir davranış biçiminin mümkün olabileceğini düşünemiyorum. Aktif bir dimağ sürekli sapmalarla doludur. Ancak, farkında olunan bir sapma, gerçeklik testine tabi tutulduğunda düzeltilebilirken, farkında olunmayan sapmalarla uğraşmak daha zordur. Kitabın başında, Wittgenstein’in şu düşüncesinden söz ettik: “Eğer bir şey söyleyemiyorsanız, sessiz kalınız”. Herkes ya da insanların çoğunluğu sessiz kaldıklarında, kişiler felsefelerinin isabetliliğini gözlerinde büyütülebilir ve hatta herkesin aynı fikirde olduklarını düşünebilirler. Psikologlar bunu “çoğulcu cahillik” (pluralistic ignorance) olarak adlandırırlar. Dolayısıyla konuşmak önem taşır. Konuştukça kendimizi ve birbirimizi daha iyi anlama olanağı buluruz.

“Alles Getürkt” adlı kitabında Margaret Spohn, kalıtılmış sapmaların nasıl oluştuğunu mükemmel olarak açıklar. Orta Çağlarda, insanların çok az seyahat olanağı bulabildiği bir zamanda din adamları, insanları azgın Türklere karşı korumak için özel anti-Müslüman ya da anti-Türk dualar oluşturdular.

Yüzyıllar boyunca pazar günleri yapılan beyin yıkamalar, yazarın kitabında objektif olarak anlatılır.

Eylül 2006'da Papa Benedict, Bizans Kralı Manuel II (1350–1425)'den bir alıntı yaparak konuşmaya başladı:

“Bana, Muhammed'in yeni olarak ne getirdiğini gösterin, sadece kötü ve insanlık dışı şeyler bulacaksınız; örneğin, vaaz ettiği inancı, kılıç yoluyla yaymak”.

İlk olarak şu sorulabilir: “Neden bu alıntıyı yapma gereğini duydu?” Yaşamı boyunca aldığı “kültür” ve “eğitim” sırasında öğrendiği biçimde davrandı ve basitçe, kendi “sürü”sünün insanlarına mesaj iletti. İnsanlar kendi kendilerine zarar verecek denli böbürlenmeyi seviyorlar. Fakat Papa, sonra birçok şeyi altüst ederek, İstanbul'daki Ortodoks Patriği'ni ziyareti sırasında Sultanahmet Camii'nde dua okudu ve dünyaya olumlu bir mesaj iletmeyi başardı.

Günümüzde seyahat, eskisine göre çok daha kolay. Son yüzyıla kadar insanlar bir kıtadan diğerine ancak aylar, hatta yıllar süren yolculuklarla gidebilirlerdi. Orta Çağlarda, sadece göçmenler, din adamları ve tüccarlar uzak yerlere seyahat ederlerdi; onlar, ülkeler arasında “doğal olarak sapmalı” bilgileri taşırlardı. Tüccarlar, temel olarak, kazandıkları paralarla ilgilenir; din adamları ise, inançları ile para kazandıklarından, değişik kültürleri sadece “kendinden” ya da “öteki” olarak görebilirlerdi. İnsan sapmayı tarif edip çerçeveleyemezse bunu toplum olarak da aşmak mümkün değil. Sadece “aynı tüyden kuşlar beraber uçarlar” mantığıyla hemcinsleriyle olursa -ki bu da en kolay ve rahat yaşama yöntemi- bu önyargıları aşmak çok daha zor.

Başka ülkelere yapılan seyahatler dahi, özellikle ziyaretçi, yerel dili bilmiyor ve kendi “rahat bölgesinde” kalmayı tercih ediyorsa, sapmaları hafifletemez. Eğer dil bariyeri varsa, insanlar sıklıkla şık otellerde ya da “her şey dâhil” tatil köylerinde kalarak sapmalarını güçlendirirler.

Aynı dilde yüz yüze konuşmak ya da birkaç ay birlikte bulunmak, kültürel sapmaların önüne geçmenin en iyi yolu. Ancak

gerek zaman, gerekse kaynaklarımız buna yetmeyeceğinden, televizyon ya da sinema, değişik kültürleri anlamada büyük değer taşır- her ne kadar şimdiye kadar anlayış yerine bir ölçüde uzaklık yaratmış olsalar da...

Örneğin, Eski Dünya'da birçok kişi, tüm Amerikalıların televizyon dizisi Dallas'taki kadar içki içtiklerine inanır. Ayrıca, Nazi filmlerinin de Almanlara karşı önyargılar konusunda etkileri görüldü.

Sapmaların azaltılması yönünden anahtar destek, başkaları hakkında bilgi edinme ve merakın biyolojik dürtüsü ve yaşamımızı garanti altına almak adına çatışmaların çözümlenmesidir. Bu dürtünün üzerine gitmeliyiz. Bunun gerçekleşmesi, sapmaların daha iyi farkında olunmasına ve uzlaşma alanlarının genişletilmesine bağlıdır.

~57~

Kemikleşmiş Önyargılar

İki Fransız aile görünce "tüm Fransızlar" hakkında bir karara varabilmek güç ama kişilerin ülkeler ve ırklar hakkındaki fikirleri bazen çok daha azıyla bile oluşuyor. Fikirlerin kocaman bir genellemeyi kapsadığı fark edilmiyor. Bir baba daha önce babasından, Fransızlar hakkında duyduğu bir önyargıyı bir dudak bükme ile oğluya farkında olmadan paylaşıyor. Oğlan hayatında Fransa'ya gitmese bile bu önyargı kültürü içinde yetişiyor. Ülkeler ve ırklarla ilgili önyargılar bu şekilde, nesilden nesile kolaylıkla geçiyor (Az görüşen akrabalar arasında bile önyargıların oluşması farklı olmuyor).

Oğul büyüyüp kendi deneyimini oluşturamadığı bir konuda (belki oy vermek gibi) karar verme aşamasına geldiğinde, doğal olarak, ailevi sapmalarla karar veriyor. Vermesi gereken karar eğer kendisini düşünmeye itmiyorsa ve de bir düğmeye basmak

gibi kolay bir işse, tepkisini “otomatik” olarak veriyor. Bu durum, dışarıdan bakan bir kişiye, mantıksız, düşüncesiz ya da oldukça vahim gelebilir. En azından “demokrasilerde” politik kararlar bu şekilde alınabilir. Böyle bir ortamda yetişmiş bir bilim insanı da benzer olarak, bir istatistik setinden kendi sapma ve önyargılarına uyan sonuçları seçebilir.

Diğer taraftan, verilecek karar kişinin kendi yaşamını doğru-
dan ilgilendiren bir kararsa, kişi araştırma yapabilir ve sapmaların üstesinden gelebilecek düşünme sürecini işletebilir.

İş ve reklâm şirketleri sapmalar yaratmaya ve bunlar üzerinden para kazanmaya çalışırlar. Bir ürünü sürekli olarak çarpıcı bir dekor içinde gördükten sonra, bilinçsiz olarak o ürünü tercih etmeye başlarsınız. Herkeste olan sapmalardan biri de şudur: “Kemikleşmiş önyargılarla mücadele etmek sadece zaman kaybıdır”. Bu sapmanın sonucu ve de tehlikesi, sizin, sadece kendinizle hemfikir olan kişilerle ilişki kurma eğiliminizi desteklemesidir. Hepimiz, “hukuk, hukukçulara bırakamayacak kadar önemli” ya da “tıp, hekimlere bırakamayacak kadar önemli” gibi zararsız sapmalarla yaşayıp gideriz. Bazen bir olay kişinin rahatlığını bozabilir. Benim için, 11 Eylül ve Irak’ın istilası bu türden bir olay oldu.

ABD Birleşik Kiliselerin Papazı Anthony B. Robinson, 9 Aralık 2005’de şu makaleyi yazdı:

“Westpoint Harp Okulu mezunu bir askerin, “The New American Militarism: How Americans Are Addicted to War” yani “Amerikan Militarizmi: Amerikalılar Nasıl Savaş Bağımlısı Oldular?” diye bir kitap yazması şaşırtabilir. Fakat Boston Üniversitesi’nde Uluslararası İlişkiler Programı’nı yöneten Andrew Bacevich, tam bu işi yaptı.”

Kendini tutucu olarak tanımlayan Bacevich, Amerikalıların “askeri metafizik”e yem olduğunu savunuyor. Bundan kastettiği, uluslararası tüm sorunların askeri sorunlar olarak görüldüğü ve askeri olmayan bir çözüm bulma olasılığının hesap edilmediğidir. Sonuç, daimi bir durum olarak savaş ve doldurulmuş bir tabanca ile barış arayışı...

Ne gibi değişiklik oldu da Amerika, savaş ile “baştan çıkarıldı?”

Yetmişli yılların başında, giderek artan sayıda din konusunda tutucu ve etkili politikacı ile onların Hristiyan takipçileri, Amerikalılara, komünizmin ilerlemekte olduğunu ve Amerika’nın yenilgisinin eli kulağında olduğunu fısıldadılar. Ancak, mesajlarında sadece bu endişe verici taraf değil, derhal harekete geçme baskısı da vardı. Hristiyan Amerika’nın gerçek kaderi, askeri gücü Allahsız bir topluma karşı ölüm-kalım savaşı için kullanmaktı.

Bu söylemin altında şu yatar: Sovyet Birliği’nin (kısmen kendi askeri gücünün fazlalığı nedeniyle) yıkılmasından ve 9/11’in Amerikalıları dondurmasından sonra Hristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki teolojinin “kâfir” mantığıyla aynı etkinlikte politika yapan dini tutucuların, İslam’ı komünizm yerine yerleştirmesi... “Haçlı” ruhunu yansıtan bir savaş kuramı gelişti ve yeni bir savaş hilesine yol açtı: “Koruyucu Savaş”.

Evrim tarihimize bakacak olursak, antropolojik açıdan ne olduğunu ve nasıl olduğunu pek önemli görmeyebiliriz. Ancak bugün yaşanmakta olanlar için son derece önemli. Amerikalılar şunu söylüyorlardı: “What’s good for General Motors is good for USA” (“General Motors için iyi olan, ABD için de iyidir”). Bu sloganın atıldığı tarihten sonraki on yıllarda General Motors, göreceli olarak çok da önemli olmayan bir endüstri dinozoru haline geldi. Ancak ABD’nin kendisi hiç olmadığı kadar önem kazandı. Hakikaten de ABD, insan kültür deneyiminde çok anlamlı ve önemli bir laboratuvar. “Amerika için iyi olan, tüm dünya için de iyidir” diye basit bir sloganla geçştiremeyeceğimiz kadar mühim. Amerika’nın tarih olmasını istemiyoruz; çok sayıda iyi sonuçlar ortaya çıkarmış. Ancak, Irak’ın istilası kararı ile ABD önemli fakat yanlış bir yola adımını attı.

Iraklı mahkûmların ve gördükleri işkencelerin fotoğrafları yakın bir geçmişte dünya basınında yer aldı ve birçoğumuzu şok etti. Çoğumuz, işkence gören mahkûmlara acıma duygusu ya-

şadık. Yaşamını kazanmak için askere giden bir ABD askerinin uzak bir yere gönderilip Iraklı mahkûmlara işkence yapması bu savaşın sapma-temelli kurgusu ile anlaşılabilir. Benzer olarak, ABD liderleri ve İran yetkilileri tarafından yapılan suçlayıcı ve bazen garip konuşmaları söyleyebiliriz. Tüm bu insanlar kendilerinin doğru olarak kabul ettikleri şeyleri yapıyorlar- bilgileri, adetleri, eğitimleri ve deneyimleri (yani, sapmaları) kapsamında. Konu savaş olduğunda ise gerçekte, İncil'in diliyle "bilmediklerinden" konuşuyor da olabilirler (Luka: "Ne yaptıklarını bilmiyorlar").

Ortam karışık olduğunda bir düşüncenin söylenmesi bile bir tür agresyon olarak algılanabilir. Hayata "evet" demek, bir cesaret işidir. Aynı şekilde, kolaya kaçmaya ya da tehlikeli olduğu düşünülen bir şeye "hayır" demek de... Omurgalıları ailesinin bir üyesi olarak, lütfen savaşa "hayır" ve geleceğimizi koruma altına almaya "evet" deme cesaretini gösterelim. Prestijli Alman günlük gazetesi Frankfurter Allgemeine Zeitung'da Frank Schirrmacher, Samuel Huntington'ın "The Clash of Civilizations" (Medeniyetler Çatışması) adlı kitabını, "Bush dönemi ABD politikasının teori kitabı" olarak tanımlamış. Tüm işaretlere göre yazar tamamıyla haklı. Huntington'ın kitabı, hem yazarın, hem de okurun dünyaya hatalı bir pencereden bakmasını sağlayan karışık bir önyargılar yumağı. Akademik dilde de yazılmış olsa Huntington'ın sapmaları açık. "Bölünmüş milletleri", tek bir önemli kültürün sahibi olup liderleri tarafından başka bir kültüre dönüştürülmek istenen ülkeler olarak tanımlıyor (Meksika, Avustralya gibi). Çekirdek devletler ve kültürel olarak odak ülkeler güçlüdür (Almanya ve ABD gibi). Son olarak, Japonya gibi yalnız devletler diğer ülkelerle kültürlerini paylaşmazlar.

Huntington, Hristiyanlık'tan (kendi) ve İslam'dan ("öteki" tabii, başka ne olabilir?) anladıklarını zarif bir sosyal bilimsel dil ile ifade ediyor. Ancak, temelde, açıkça, "öteki" Yerli, Arap ve Meksikalı gruplardan tehdit algılıyor. Kısacası "kendi" ABD'sinin tehlike altında olduğunu düşünüyor. Örneğin, dünya dili olarak İngilizcenin geleceğinden kuşku duyuyor.

Dillerin demografik dağılımlarına bakarak İngilizce konuşulan dünyada, İngilizce lehçelerinin nasıl farklılık gösterdiğine dikkat çekiyor ve şöyle diyor: “Eğer günün birinde, uzak bir gelecekte, Çin dünyadaki hâkim medeniyet olarak Batı’nın yerine geçerse, ‘lingua franca’ yani dünya dili olarak İngilizce yerine ‘Mandarin’ geçecektir.” Benim düşünceme göre ise ABD dış politikasını, Huntington gibi dünyanın büyük bölümünü yabancılaştıran fikir sistemleri üzerine kurmadıkça, İngilizce temel iletişim ortamı olarak kalacaktır. Ülkeler İngilizceye, en azından yakın gelecekte dünya liderlerini oluşturacak olan eğitilmiş kişiler için, kolayca vazgeçemeyecek derecede yatırım yapmışlardır.

Değişik ülkelerde ana dil olarak konuşulan İngilizcenin dialektleri, her ülkede doğal olarak kendi/öteki ayırımına bağlı olarak gelişir. Huntington’inkine benzer bir pencereden bakacak olursak, karışık ırk toplulukları ve dinlerden oluşan ülkeler, (yani ülkelerin çoğu!) özellikle ABD, heterojen ve kırılgan olarak tanımlanabilir. Huntington’ın yaptığı gibi, bin yıl kadar öncesi-ne bakarsak, din çok önemli bir konumdur. Daha eskilere bakacak olursak, biyolojinin önemi ve dolayısıyla din ve “ırk”ın göreceli azametsizliği, önemsizliği göze çarpar.

Kanımcı Huntington’ın kitabı, “Mein Kampf” (Adolf Hitler’in siyasi görüşünü ve Nasyonal Sosyalist fikirleri açıklamış olduğu kitabı, “Kavgam”) dan beri ilk kez yanlış pencereden bakmakta ısrarlı bir yazarın ciddiye alınması örneğidir. Akıllı insanların o dönemde “Mein Kampf”ı ciddiye aldıklarından bile emin değilim. Muhtemelen, kendilerinde konuşma cesaretini çok geç olmadan bulamamış olmalıdır.

Diğer bir kuramsal çıkmaz sokak da komünizm idi. Son yüzyılda Marx ve Engels’in yazdıklarına göre yeni devletler kuranlar, yeni, “daha adil” bir dünya düzeni kurarken milyonlarca kişinin öldüğünü gördüklerinde, bu teorilerin hatalı olduklarını anladılar.

Komünistler, Marx ve Engels’in fikirlerinden bir “din” yaratılar- her ne kadar bu fikirler, biyolojik doğruları görmezden gelmişse de... Biyoloji bize insanların eşit olmadıklarını ve sosyal,

politik ve ekonomik yaşam nasıl düzenlenirse düzenlensin, hiçbir zaman eşit olamayacaklarını öğretir.

Venezüellalı Başkan Hugo Chavez'in, ünlü Birleşmiş Milletler konuşmasında söylediği gibi; Bush'un yönetiminde ABD'nin yeni bir "şeytan" olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu düşünmüyorum. ABD'nin, yeni, "sapmaları anlama çağı"nda anlamlı bir rol oynayacağına inanıyorum.

~58~

Monoteizm, Laiklik, Çoğulculuk

Hiçbir ülkede siyah ve beyaz yok, sadece grinin tonları var. Ancak, grilerin bu dansında hep bir melodi var. İzninizle "Müslüman" bir ülke olan Türkiye'den biraz bahsedeyim. (Bu bölüm tabii ki Türkçede "biz bize" olduğumuzdan İngilizce kitaptan biraz farklı.)

1993'de Milliyet gazetesine ramazanın tıbbi açıdan etkileri üzerine bir makale yazdım ve dünyadaki çeşitli oruç alışkanlıklarından, yaz aylarında tutulan orucun, sağlıklı kişilerde bile ciddi su kaybına neden olabileceğinden, bu durumun hamile kadınlara, böbrek taşı veya şekeri olanlara tesirinden bahsettim. Aralık ayında sabitlenen ramazanın hem birçok insanın hayatını kurtarabileceğini hem de kültürlerin birlikteliğine anlamlı katkısı olabileceğini belirttim.

Makale yayınlandıktan bir süre sonra Türkiye'deki Hizbullah'tan bir mektup aldım. "Be hey zındık!" diye başlayan yazıda dini konular hakkında konuşmanın tehlikeli olacağı hakkında uyarılıyor ve vücudumu parçalara ayırmakla tehdit ediliyordum. Basından arkadaşlar ile konuştum. Bazıları ilgi ve anlayış gösterdi ve bir silah taşımamı önerdiler. Bazıları, belki kendile-

rine bu tür bir mektup gelmediği için kendimi fazla önemsemediğimi düşündüklerini hissettirdiler.

Kış orucunun yaz orucundan daha kolay olduğunu her Müslüman bilir. Hatta Hz. Muhammed zamanında orucun, günlerin kısa olduğu zamanlarda tutulduğunu da duydum.

Chance Dergisi 2007 yılı ilkbaharı ikinci sayısında, Duke Üniversitesi'ndeki istatistik hocası Prof. Michael Lavine, derginin editörü olarak şu satırları yazdı: "... Tolon ve Chernoff Türkiye'deki trafik kaza verilerini, ramazanın bir etkisi olup olmadığı açısından araştırdılar. Birçok Müslüman ramazanda gündoğumundan günbatımına kadar oruç tutmaktadır. Oruç tutmak vücudun su oranını azalttığından dikkatin de azalmasıyla daha fazla trafik kazasına neden olabilir ya da oruç sağlıklı olabileceğinden dikkatin artmasına ve daha az kaza olmasına neden olabilir veya orucun etkisi kayda değer bir veri ortaya çıkartmaz... Bulgular, kayda değer bir etki bulunduğunu ve bu etkinin ramazanın yılın hangi mevsimine geldiğiyle ilgili olduğunu düşündürmektedir."

21 yıllık kaza oranlarının araştırılmasında, genelde ramazan aylarına denk gelen aylarda trafik kazalarında bir artış bulunurken kış aylarında ise kısmen ramazan aylarında anlamlı bir azalış bulunduğu görüldü. Tabii bu konunun başka bilim insanları tarafından teyit edilmesi ve sonra din âlimleri tarafından gözden geçirilmesi gerekir. Sağduyu ve ortak akıl, ramazanın kuzey yarımkürede günlerin en kısa olduğu aralık ayında sabitlenmesi halinde hem orucun faydalarının en fazla olduğu bir döneme denk geleceğini hem kültürler arası anlaşmanın artacağını düşündürebilir. Bakalım bilim insanları bu konuda önümüzdeki yıllarda hangi neticelere varacaklar? Diyanet İşleri Başkanlığı'na çalışmanın bir kopyasını iadeli taahhütlü yolladım ve sordum:

Muhterem Efendim,

Ekteki yayını dikkatinize sunuyorum. Sn Hüsametdin Cindoruk ile konuyu görüştüğümde kendisinin bilgisinin kısıtlı olduğunu fakat babasından duyduğuna göre Hz. Mu-

hammed zamanında ramazanın bir kış ayında sabit olduğunu ve hicri miladi takvim geçişinde döner hale geldiğini hatırladığını söyledi ve sizlere bu yayını yollamamı önerdi.

Orucun yaşamı uzatıcı bir etkisi olduğu giderek bilmen kanıtlanıyor. Fazla susuzluğun zararları da aynı şekilde. Ekteki çalışma, aralık ayında sabitlenen bir ramazan ile önümüzdeki on yıllarda binlerce insanın daha az trafik ve diğer kazalarla yaralanması ve ölmesi ihtimalini ortaya koyuyor. Ayrıca, böyle bir düzenlemenin kültürlerarası anlaşma da anlamlı bir müspet etki yaratabileceğini düşünüyor. Bu konuda yoğunlaşan bir şekilde bilimsel çalışma ihtiyacını da ortaya koyuyor.

Cevaben Diyanet'ten gelen imzasız e-postayı aynen ekliyorum:

20.07.2007 tarihli ve 20.072.007.093.709 kayıt no'lu, Dini Sorular Komisyonu'na sorduğunuz sorunuzun cevabı:

İbadetlerin ne zaman ve ne şekilde yerine getirileceği konusunda insanların yorum yapmaları söz konusu değildir. Bu konu, ibadetlerin "tevkifi" (Allah tarafından belirlenmiş olup, değiştirilemez) oluşu ile ilgilidir.

Bu itibarla Ramazan orucunun yılın belli bir ayına sabitlenmesi mümkün değildir.

Bilgilerini rica ederim.

Bu imzasız cevabı yazan bürokratin üstlerine toplum sağlığı ile ilgili açılardan danışması gerektiğini yazarak iade ettim. Başka da cevap almadım. Örneğin Regaip Kandili ülkemizde yıllardır farklı mevsimlerde kutlanıyor. Hâlbuki bir insan bir mevsimde doğar ve doğal olarak doğduğu iklim şartlarından (hele eski çağlarda) tüm yaşamı boyunca etkilenebilir.

2000 yılında ülkemizdeki Hizbullah organizasyonun çöktüğünü gazetelerde okuduk. Yüzden fazla ceset hücre evleri kilerlerinde ve bahçelerinde bulunmuştu. 2007 yılında bir Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ülkemizin doğusunda bu organizasyondan tekrar bahsedildiğini okuduk.

Sivil bir vatandaş olarak silah taşıma ruhsatı almak zor bir iş-
tir, oradan oraya koştururlar insanı. Savcı, emekli polisler, mil-
letvekilleri ve tabii emekli subaylar ise kolayca bu izni alabilirler
(kleptokrasi?) Bir emekli politikacı veya subaya bu tür tehdit
geldiğinde eğer yeterince yüksek bir mevkide “hizmet” ettiyse
yaşam boyu maaşı devlet tarafından (millet tarafından?) ödenen
koruma verilir. Mantık şudur; onlar memleketi eşkıyalardan ko-
rumak için yaşamlarını riske etmemişler midir? O zaman silah
taşımaları “doğal” haklarıdır. ABD, halkının silah taşımasına
izin verir ve bu da ABD’yi daha az şiddetli bir toplum yapma-
mıştır! Ben silah meraklısı bir insan değilim ama okuyucu belki
fark etmiştir, elit bürokratlara da çok hayran sayılmam.

Gelir dağılımı Türkiye’de diğer ülkelerde olduğu gibi önemli
bir konudur. Büyük şehirlerde nüfusun % 70’i gecekonduarda
yaşar. Gecekondu da yaşayanlar, gagalama sırasına uyan mutlu
şehirliler olamamışlardır daha ama tabiata yakın olan köylü de
değillerdir artık. Türkiye’deki egemen çevreler, böylesine ruh-
satsız bir yapıda yaşayan ve futbol oynarken omzu çıktığında
ortopedist yerine çıkıkçıya giden bir adamın İstanbul Belediye
Başkanı ve sonra Başbakan olmasına şaşırdılar. Recep Tayyip
Erdoğan’dan bahsediyorum tabii. “Entelektüel çevreler” onun
adabı muaşeret kurallarına uymamasından, akrabaları ve yakın
arkadaşlarının hızla zengin olmalarından şikâyetçiler. Egemen
çevreler daha önce onu mahkemeden mahkemeye yollamışlar-
dı, minareleri silahlara benzeten bir şiir okuduğu için!

Bir yandan Türkiye’nin sınıfsız bir toplum oluşunu (yani her
insanın başbakan olabilmesini) övüyorum diğer yandan entelek-
tüel ve egemen çevreleri ayıplıyorum. Türkiye’de politikanın
eğlendirici yönü biraz da “entelektüellerin” sosyal demokrat,
konservatif ve bürokratlardan oluşması (Brezilya’daki durumu
andıran bir şekilde). Sağdakilerin ise din odaklı, daha popülist
ve fakir halka daha yakın olmalarından kaynaklanıyor. Geçen
yüzyılın başında Atatürk Cumhuriyeti kurdu, kadın haklarında
anamlı gelişmeler sağladı ve demokrasinin başlaması yönünde
adımlar attı. O bir general olduğu için Türk ordusu gelenek ola-
rak ve yoğun bir şekilde politikayla ilgili. Subaylar iyi eğitilmiş.

Ordu sosyal değişimi dikkatle gözler ve neredeyse modern bir üniversite gibi çalışır. Bu hikâyenin müspet tarafı. Doğal olarak bir de menfi yönü var: Subay herhangi bir kariyer sahibi profesyonel gibi olayları mesleki (de)formasyonu ile algılayabiliyor. Ülkesini “korumak için çok çalışan” bir çavuş veya polis, bir inşaat işçisinin 3 misli gelirle işe başlar ve birçok güvencesi vardır. Çiftçiler ve şehirlerdeki işçiler, çocuklarını bu tür bir kariyere sokabilmek için yarışır. Hayret ki ne hayret!

Türkiye’de ordu öylesine derin köklü bir müessesedir ki emekli ordu mensupları genelde deniz kenarındaki güzel moral eğitim merkezlerinde normal bir vatandaşın dışarıda ödediğinin % 20’sini ödeyerek çay içebilirler. Ordunun dev bir emekli sandığı vardır (her yedek subay da bu fona ödeme yapar ama hizmet süresi bitince tabii hiç bir şekilde yararlanamaz). Renault otomobil fabrikalarında ve önemli bir bankada, anlamlı yatırımları/hisseleri vardır. Subaylar gettolarda yaşarlar ve birkaç sene hizmetten sonra gerçekleri algılamaları farklılık arz etmeye başlar. Son on yılda ordu 3 kez darbe yapmıştır ve netice olarak 3 nesil politikacı ve bilim insanının kökleri sarsılmıştır.

Diğer politik ve günlük yaşamı etkileyen faktör ise İslam’dır. İslam’da Sünni ve Şiiler, Hristiyanlıktaki Katolik ve Protestanlarla mukayese edilebilirler. Her mezhebin gelişmesi ülkeden ülkeye farklılık arz eder. İran veya Irak’taki Sünniler çok farklıdır. Aleviler, Şiilerin Anadolu’da görülen bir mezhebidir ve gerek günlük gerekse ananevi yaklaşımları, Irak’taki Şiilerden çok farklıdır.

İnsanların esnekliklerini ve bu yörenin tarih boyunca kaç istila geçirdiğini düşünürsek Zerdüştlardan beri birçok inancın istila veya fetih için gelenlerin kültür ve dinlerine uyum gösterdiklerini anlayabiliriz. Güvenilir istatistikler olmadan Türkiye’de hemen hemen herkesin “Müslüman” olduğu varsayılır. Genelde % 99’u Müslüman bir ülkeden bahsedilir ve bu oranın tartışılmasından hoşlanılmaz. Vergi paraları yaklaşık 80 bin (Sünni) imamın maaşlarını ödemek için kullanılır. Nüfusun kabaca % 20’sinin ise Alevi olduğu varsayılır. Yakın zamanda yapılan bir Konda araştırmasına göre Alevilerin nüfusun % 5’i olduğu öne

sürülmüştür ama Milliyet yazarı Taha Akyol, insanların otoritelere karşı açık olmamasının beklenilenden düşük bu sonucu izah edebileceğini yazar.

Devlet cemevleri için bir harcama yapmaz. Ezan tüm ülkede minarelerdeki yüksek sese ayarlı hoparlörlerden okunur. Hasta insanların veya gece nöbetinden gelenlerin uyku ihtiyacı göz önüne alınmaz. Bazı köşe yazarları müezzinler için minarelere çıkıp ezan okumanın daha sağlıklı olacağını yazmışlardır ama netice itibarıyla Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devlet tarafından kontrol edilen bir din sunulmaktadır.

Hâkim güçler din ile devlet işlerini tamamen ayırmak için halkın yeterince olgun olmadığını düşünürler. Bir açıdan da bu ABD, dolarında yazan "Tanrı'ya güveniriz" sözcüğünü andırmaz mı? Bazı Amerikalılar paralarının üstünde "İnsanlığa güveniriz" yazmasını tercih edebilirler ama bunu dile getirmek orada da pek sağlıklı olmayabilir. ABD'deki din ile devlet işlerinin kesin ayrımında bile din, Başkan Bush'un çeşitli konuşmalarında gördüğümüz gibi arka kapıdan politik yaşamın içine girer. Fransa veya Almanya'da işler çok da farklı değildir. Örneğin Almanya'da en büyük partinin adı Hristiyan Demokrat Parti'dir (CDU).

Türkiye'de tabusu olan iki kesim vardır: Bir; ulusalcı kesimin "Atatürk" resmi- bu kesim coğrafyaya bu liderin heykellerini koyarlar. Diğer kesim de "İslami yaşam tarzından anladıklarını diğerlerinin de anlaması gerektiğini söyleyen fundamentalistler". Ben iki grubun da katı yandaşlarının % 10'u geçmediklerine inanıyorum. Bir grup zaman zaman diğerini 'dine hakaret etti' diye, diğeri de öbürünü 'vatan haini' diye hedef gösterir. Fakat iki grup da iyi organizedirler (aynı tüyden kuşlar beraber uçarlar örneği gereği). Umuyorum bu kesimler dünyayı daha biyolojik bir bütün olarak görmeye başlayacak ve inanç sistemlerini kaba kuvvetle etrafa direktmek yerine nüvesinde olan içe dönük değerlerin üzerinde yoğunlaşacaklardır. Eğer insan ruhunun derinliklerine kadar bakabilen ve hoşgörü savunucu Mevlana'nın ki Shakespeare'den 300 sene önce bu coğrafyada yaşadığını kısaca hatırlarsak,

son derece iyimser bakmaya hakkım var sanıyorum. Kanaatime göre Türklerin % 90'ı gerçek bir din ile devlet ayrımı taraftarındırlar. Devlet (belki kültürel ve tarihi olanlar dışında) camiler ve din insanları için para harcamayı keserse ve her vatandaş isteğe bağlı olarak her dine ait merkezi bir fona para yatırabilir ve yatırdığı paradan belirli bir oranda vergi indiriminden faydalanabilirlerse, isteklerine göre Sünni, Şii, Alevi, Rus Ortodoksu, Yunan veya Ermeni Ortodoksu kuruluşlarını destekler veya desteklemezler. Türk Başbakanı “İslam benim referansımdır” demişti, Belediye Başkanı iken. Umuyorum geçen zaman içindeki dünyadaki yaygın seyahatleri daha geniş açıdan bakmasını mümkün kılmıştır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun bir araştırmasına göre ülkedeki öğrencilerin % 73’ü ülkeyi beğenmiyor ve yurtdışında çalışmak, yaşamak istiyor.

Türk halkı yavaş işleyen hukuk sisteminden bezmiş bir şekilde davaları Strazburg’daki Avrupa Mahkemesi’ne taşımaya başladı. Bazı vatandaşlar burada Türk devletine karşı kazandılar. Kanaatime göre bürokratik ve dini adam kayırma Türk halkının hâlâ çoğunluğunun ülkenin Avrupa Birliği’ne girmesini istemesine neden olmaktadır. Çoğunluk Avrokleptokrasinin yerel bürokrasiden daha iyi olduğuna inanıyor. Gençlerde ise Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye karşı sapmalı tutumuna karşı ciddi bir tepki mevcut. Ben eğer “Hristiyan kültürü” kıtanın üçte birini yaklaşık 400 yıl yönetmiş bir ülkeyi Avrupa Topluluğu dışında tutmayı başarırorsa bunun sapmaların komik bir tarihi örneğini oluşturacağına inanıyorum.

ABD istilasından sonra Irak’taki kargaşa bir şeyi çok iyi gösterdi: Sorun yaratan, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ihtilaf değil, insan doğası. İnsanlar ne kadar az eğitimliyseler, o derece sabırsızlar ve kendi “değerlerini” ya da sapmalarını tehlike altında gördüklerinde daha agresif tepki verme eğilimindedirler. Irak’ta temel sorun, nüfusun sırasıyla, kabaca % 40 ve % 60’ını oluşturan Sünnilerle Şiiler arasında... Bir Müslüman ülkede Şiiler azınlık (Suriye’de olduğu gibi) ve bir başkasında çoğunluk (İran’da olduğu gibi)... Din ya da mezhep değilse, bir

sekt ayrımı var (İrlanda'da olduğu gibi). Sekt olmazsa, bu kez Real Madrid ile Glasgow Rangers düşmanlığı var. İnsanlar, güce ya da mutluluğa doğru giderken sürüler oluşturma eğilimindedir ve en ilkel ve genç olanlar, özellikle de erkekler birbirleriyle kavga ediyorlar. Birkaç yaradan sonra, sızlayan sapma odakları oluşuyor.

Bir yazar devleti kızdırdığında, devletin tepkisi sıklıkla kişiyi dava etmek. Mahkemeler mesleki terapi yerlerine dönüşüyor. Yazar kazansa da yargı sürecinden zarar görüyor. Bu şekilde, fikirlerini kendine saklaması için "eğitilmiş oluyor". Sonuç olumsuz ise, bu kez, buyurun Sahel Zonu'na! Türkiye için iyimserliğim, tarım insanlarının ve inşaatla çalışanların Türkiye'de halen çoğunluğu oluşturmamasından ve de birçoğu dindar da olsa, hiçbir şekilde fanatik köktencileri tasvip etmemelerinden. Bu ülkede, dini önceliklerin ön plana geçtiği bir değişim bile yaşansa, uzun süreli olmayacaktır. Bilgi, bazı orta çağlara dönmek isteyen köktendinci militanların dileklerini tatmin etmelerine izin vermeyecek kadar hızlı dolaşıyor. İslam hareketi, kendi içinde, dünya politikaları sonucu idi. Samuel Huntington ve diğer neokonservatif kuramlar (ki Irak savaşı bunların sonucudur) Türkiye'yi (ve birçok diğer ülkeyi) köktendinci bir bölgeye itiyor, zira insanlar, tehdit altında köklerine dönme eğilimindedir.

Türk gazeteleri, kadın bir gazetecinin "insanların askere güven duygusunu sarstığı için" yargılandığını yazdılar. Sadece şunu söyleyebilirim: "Aman Allah'ım!" Eminim ki ABD, Alman ve Hindistan gazeteleri, kendi ülkelerinde de benzer hikâyeler yazmaktalar. Her ne kadar çoğunluk bu kurumu yüceltse de, yargılanan gazetecinin kurumu eleştirme hakkı elbette olmalı. Bir ülke ne kadar gelişmiş ise, o sağduyunun saçmalığa tepkisi o kadar hızlı olmakta.

Güçlüler ile baş etme yollarından biri de, saray soytarılarından ve hatta insanların yazmaya başlamasından da eski olan mizahtı. Aşağıda okuyucuyu eğlendireceğini umduğum bir ABD örneği veriyorum:

“Son Dakika Haberi:

Kuş gribinin dünyada yayılmasının önüne geçebilmek amacıyla Amerika Başkanı George W. Bush, Kanarya Adalarını bombalamıştır. Türkiye (Turkey-hindi) bir sonraki SIRADADIR. Fransa ile ulusal “horoz” sembollerini değiştirmeleri için yoğun görüşmeler sürüyor.”

Ben tutkulu bir internet briç oyuncusuyum ve bu şakayı, geçen yıl bir Amerikan internet briç turnuvasını yönettiğim sırada oyuncuları eğlendirmek için anlattım. Ertesi gün benim “turnuva yönetme haklarımın” bu briç sitesi yöneticileri tarafından geri alındığını fark ettim; sadece briç ile ilgilenen bir siteydi üstelik. Eğlendirici, ancak zararsız bir ulusal tepki örneği, denebilir mi?

Yaygın olan gagalama düzeni çerçevesinde isteyerek sıralanır ve alfa hayvanlarımızı ne pahasına olursa olsun düşünmeden koruruz. Eğer kendi iç muhasebemizde liderimiz, ülkemiz veya yöremizden umduğumuz 0–1 neticeleri müspetse, biz eleştirsek bile başkalarının tenkit etmelerine izin vermeyiz. Bizze kişisel olarak zarar vermeyeceğinden emin olduğumuz süreçte değişiklik yapmayı deneriz. Bireyselliği kucakladığımızdan ve kendimizi kabile içgüdülerinden uzak tuttuğumuzdan insancıl (hümaniter) değerleri tanımlamak ve korumak ve onları, “psödo-hümanizma”dan veya “ayol insancılığından” ayırmak daha kolay olacak. Ya da, diğer bir deyişle, bilinçli birey seviyesindeki insan sayısı ne kadar çoksa, kişisel çıkarların değerine o oranda saygı duyulacak.

Nüfus patlaması gelir dağılımını kötüleştirmiştir. Daha da sağlıksız, yaş bombası yaklaşıyor, belki Doğu ülkelerinde biraz daha geç, ancak yine de önüne geçilemez bir olgu. Bunlar, evrensel problemler ve her ülkede değişik yoğunluklarda zenginliğin dağılımı ile ilgili mücadele var.

Bu size, Michael Moore’un filmlerinde yaptığı analizleri hatırlatmıyor mu? Sizce neden ABD gibi bir ülke diğer ülkelerin işlerine karıştığında toplumun tepki vermesi yıllar sürüyor? Bu müdahale, diğerlerinin kanları ile ya da, Amerikalıların hayatla-

rı kaybedildiğinde, fakirlerin ve azınlıkların kanları ile ödeniyor. ABD'nin ya da diğer ülkelerin yöneticilerinin kendi ülkelerinin fakir kesimi ile ne kadar ilgili olduğu, Katrina kasırgasına devletin yanıtında görülebilir. Dürüst olalım: Eğer kasırga Hiltonhead ya da ünlü bir New England ya da Kaliforniya sahil köyünü vurmuş olsaydı, otoriteler çok daha hızlı davranmayacaklar mıydı? Küba'nın, tüm eksiklikleri ile kıyaslanabilir bir coğrafyada daha az sayıda kasırga kurbanı var; basitçe, daha iyi talim ve eğitim nedeniyle aynı nedenden daha az sayıda trafik kazası oluyor bu komşu ülkede. Batı sistemlerindeki demokrasilerin daha henüz evrimlerinin sonuna varmadıklarını kabul etmek gerek.

Antropolojik bakış açısından, ulus devleti tam oturmamış bir elbise. Milliyetçilik ve her milletin bir millet devletinin olması fikri on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda gelişti ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Paris Barış Konferansı'nda olgunluğa erişti. Yeni teknolojiler ve daha iyi iletişim sayesinde, ulusal sınırlar gereksiz olabilir, belki de Batı Avrupa'da bir yüz yıl içinde. Tabii, madalyonun diğer yüzünde buna karşıt bir eğilim de var; eskiden birleşik olan Balkan ülkeleri şimdi çok sayıda küçük ulus devletleri halinde. Çekoslovakya şimdi iki ulus... Basklar ve Kürtler bağımsızlıklarını arıyor. İnsanlar her zaman deneme yanılma yöntemiyle ileri doğru tırmanıyorlar ve gelecek on yıllarda hangi akımın baskın olacağını göreceğiz.

"Batılı" tek tanrılı dinler (Musevilik, Hristiyanlık ve İslam) bilgeliğin yanı sıra güç için de çabalama geleneğine sahiptirler ve dolayısıyla, bu ülkelerdeki politikacıların "dini yük" olmaksızın kampanya yapmaları mümkün değil. Yaşadığım üç ülkenin en "liberali" olan Almanya'da dahi, Hristiyan Demokrat Birliği en büyük parti. Bu dini "bavul", ABD ve Türkiye'de daha da ağırdır.

Doğu dinleri, Hinduizm, Budizm ya da Çin inançları dünyevi işlerden ziyade ruhsal olaylara daha yoğunlaşmışlardır. İnsanların çoğunluğu, günlük yaşam savaşlarından, laikliği düşünmeye fırsat bulamazlar. Ekonomik ve sosyal güvenlik için, tercih özgürlükleri için çabalarlar. Ancak daha fazla ekonomik ve po-

litik özgürlüğü olanlar karar verme, hareket etme ve fikir belirtme durumundadırlar. Bu insanların yapacakları tercihler bireysel sapmalarının bütününe yansır. Bu öğeler liderlerin kararlarını ve ulusların kararlarını etkiler. Ancak, tercih ve hareket özgürlüğüne sahip olsalar dahi, insanlar görünürde karmaşık olayları anlayamadıklarını düşündüklerinde sessiz ve pasif olurlar ve sadece TV’de, kaç kişi askeri ya da terörist olaylarda ölmüş olabilir gibi konularda “uzman”ların fikirlerini dinlerler. Onlara bunlar sanki “saçma” gelir! Vatandaşlarının öldüklerini okusalar dahi tepki vermezler zira bu insanlar büyük olasılıkla kendi toplumlarında, “öteki” gruptandır. Ancak, bir aile ferdi ya da tanıdıkları biri öldürüldüğünde kendilerine de bir tehdit algırlarlar. Stephen Kinzer’in “Overthrow” adlı kitabında Amerikalıların dış ülkelerdeki Amerikan aksiyonlarını anlamaları ve sorgulamaları için ne kadar süre geçtiği sergilenmektedir.

Topluluklar ve gruplar sıklıkla, tok olduğunu algılayamadığı için çok yiyerek fazla kilo alan bir kişi gibi, ya da, bir yaşam için fazlasıyla kazandığının farkına varamayarak sürekli para peşinde koşan zengin bir kişi gibi davranırlar. Bu duruş, süratle aşırıya dönebilir ya da öldürebilir (gerçekten ya da mecazi anlamda). Eğer herhangi bir toplum gerçekçi geribildirim almazsa, önceden belirlenmiş örüntülerine devam etme olasılığı yüksektir. Eğer aldığımız iletişim “öteki”nden gelmesi nedeniyle dikkate alınmıyorsa, gerçekçi geribildirimi nasıl alabiliriz?

İnsanlara, kişisel olarak bütünün bir parçası olduklarını anlatabilmek için, acaba, bir arkadaşımızı ya da bir aile üyesini öldürmemiz mi gerekiyor? Bu pratik olmayan bir yaklaşım olur; dolayısıyla zaman gerekiyor. Bu kitap, aynı tüyden kuşlara, yani yazılanları anlayabilenlere birlikte saf tutarak sesimizi duyurma çağrısından başka bir şey değildir. Gereksinimiz, pratik ve basit şeyler üzerinde fikir birliğine varabilmektir.

“Dünyayı kurtarmak” gibi bir istikamet tutmak da kolay değildir. Harekete geçmek için yeterli delil bulduğunuza ne zaman karar vereceksiniz? Başkalarına güvenebilir miyim? Öne doğru yürüyüp maruz kaldığım adaletsizlikler üzerinde konuşayım mı? Ya da, daha ihtiyatlı davranıp enerjimi saklayayım mı? Bir ka-

rar bazen doğru olur; bazen de yanlış. Her gün karar vermek durumundayız, tekrar tekrar. İşin güzelliği de burada zaten. Ya da, biz insanlar birkaç yüzyıl daha kararsız kalıp geniş getiren akrabalarımız gibi, belirli örüntülerle yaşamaya devam mı edeceğiz?

~59~

Almanya

İlki Almanya'nın her iki tarafta da karmaşık önyargı ağlarına dayalı güzel bir ilişkisi vardı ve her iki sistem "ahali"lerini kendi düşünceleri ile bombardımana tutuyorlardı. Bir duvarla bölünmüş bir ülke, bir taraf "komünist", bir taraf "kapitalist". Almanya'nın birleşmesiyle Batı Almanya'da "Wessie"lerin, Doğu Almanya'da "Ossie"lerin önyargılarının bittiğini söyleyemeyiz. Ancak, sağduyunun ortada görülme hızı, insanoğlunun geleceği için bize ümit vaat ediyor. Bu önyargılar, aynı ülkenin bir nesli süresince o kadar kuvvetli yapılanmıştı ki, on beş yıl öncesi gibi yakın bir tarihte, Doğu'dan Batı'ya geçmek isteyen birçok insan öldürülmüştü. İdeoloji, temel olarak, bir azınlığın çıkarlarının korunmasıydı; kendi "daça"larında yaşayan komünist patronların yönetici sınıfı. Çoğunluk sadece izlemekle yetindi ve değişiklik fırsatının olmadığını fark etti. Daha, daha fazlası, kaçmaya çalıştı. Yasal olmayan göçlerin arkalarındaki neden benzerdir. İnsanlar, tıpkı pervaneler gibi ışığa doğru yol almak için yaşanacak sadece tek bir hayatlarının olduğunu fark ediyorlar.

Herhangi bir ülkede, birkaç yıl içinde halk ile güçte olan kişiler arasında önyargılar yaratılabilir. İnsan tabiatı rahatça kendi çıkarları üzerine temellendirilmiş grupları oluşturabilir ve güçlü ellerinde tutanlar da kendi çıkarlarını diğerlerine dayatmak isterler. Duvar yıkıldıktan birkaç hafta sonra Almanya birleşmişti. 2006'da Almanya Federal Cumhuriyeti içindeki devletlerden bir tanesi, işçilere vatandaşlık verebilmek için uyruk sınavı ön-

koşulu getirmek istedi. Gazeteciler, Almanya'da doğmuş birçok kişinin bu sınavdan kalabileceklarine dikkat çekti. Amerika'da da aynı şey geçerli... Asgari oy verme yetkinliğinin ölçütlerinin saptanması, ne kadar tartışmalı da olsa, gelecekteki demokrasilerin önemli işlerinden biri.

Almanlar İkinci Dünya Savaşı'nda olup bitenlerin milliyetçilik duygusunun aşırı dozuna bağlı olarak geliştiğini anladılar. Bu farkındalık onların olgunlaşmasına neden oldu ve şimdi diğer kültürleri anlama konusunda başka ülkelerden ileri durumdalar. Tabii ki Almanya'da "Neonazi"ler de yok değil, ancak Almanların çoğu bu grupları tasvip etmiyorlar. Yakın bir geçmişteki savaş sonrası Alman Başkanı Gustav Heinmann, ülke ya da anavatan sevgisi ortaya atıldığında, "Ben eşimi seviyorum; Almanya'yı değil" deyiverdi. Bu tür bir yorum, bir Meksikalı, Fransız, ABD'li, Türk ya da Çinli politikacıdan gelmiş olsa, kişiyi "vatan haini" ilan etmeye yeterli olabilir.

Hitler "demokratik olarak" seçilmişti ve Almanların çoğu, Galileo gibi, kişisel çıkar kaygısıyla güce boyun eğdi. Belki kısa vadede veya kişisel açıdan yapılması gereken oydu ancak insanlığa çok zarar verdi ve Naziler yenilgiye uğratılana kadar milyonlarca yaşam söndü. Yalnızca Naziler değil, tüm Almanlar bu bedeli ödediler ve gelecek nesiller de ödeyecek. On yıllardır filmlerde Almanlara katil rolleri biçildi. Bir bakıma, Filistinli göçmenler bile Nazilerin yaptıkları hataları ödüyorlar. Artık, Alman ırkının Hitler'i yarattığını sürekli duymak insanı yoruyor. Onu iktidara taşıyan, ortak semboller çevresinde toplanan ve çoğunluğa hükmeden bir çete ya da kabileydi. Almanların çoğunluğu, zamanında, sadece kendi kişisel avantajlarını düşünerek ve de korktukları için konuşmaya cesaret edemedi.

Bu durumu, kendi/öteki penceresinden ve bir grup iktidarı hedefleyen insanın perspektifinden ele alalım; gücü elde etmek için ideolojiyi paylaşan birkaç bin kişi yeterli, zira sürünün yumuşak başlı olan diğer bölümü, liderleri izlemekle yetinir.

Komünistler tarafından gücün ele geçiriliş biçimi, Rusya ya da Polonya'da farklı mıydı? Ya da Taliban tarafından Afganistan'da gücün ele geçirilmesi? Ya İran? İran'a gidip gelen iş

adamları, İranlıların ülkenin yönetiliş biçimini beğenenlerinin oranının % 20 ya da 30'u geçmediği tahmin ediyor. İran'dan kalkan uluslararası uçuşlarda, hemen kalkış sonrasında birçok İranlı kadının başlarını açarak makyaj yaptığı görülüyor.

Ülkeler arasındaki ilişkiler, köpek cinslerinin adlandırılmasına kadar etki edebiliyor. “Dogge” ya da “Great Dane” veya “Danois” büyük köpek türü, Almanya’da üretildi. Fakat sadece Almanlar bu köpeğe Alman Dogge dediler. Almanlar dışında herkes bu cins köpeği “Danimarkalı” olarak adlandırdı. Ancak, II. Dünya Savaşı’ndan sonra, Almanlar kendilerini o kadar ezik hissettiler ki, bu köpeklere, “Danimarka dogge” demeye başladılar. 1990’larda, Almanların özgüvenlerinin yeniden kazanılması ile Almanlar için bu köpekler yine “Deutche Dogge” oldu ve ansiklopedilerde de bu terimin tekrar kullanılmasını sağlamak için çaba gösterdiler. ABD’nin Irak’taki girişimlerine destek vermeyen Fransızların tavrına karşılık olarak ABD’de, “French fries” (Fransız kızarmış patatesleri) yerine “Liberty fries” (özgürlük kızarmış patatesleri) denmesi önerisi gibi fikirler de duyuldu.

Düşünce özgürlüğü, toplumların kendi kendilerine elde etmeleri gereken bir süreç. Dış destek çok yararlı olabilir ancak son noktayı koymaya yetmez. Bir toplumun gelişmesi, bir beğinkine benzer; çocuğa, en iyi okullara devamı için maddi destek sağlarsınız fakat birçok başka etken çocuğun gelişimini etkileyecektir.

~60~

On bir Eylül (9/11)

On bir Eylül antropolojik açıdan insanlık için çok önemli bir olay değildi. ABD’de bir tarikat kurup cinayetler işleyen ve üyelerini ölüme götüren Charles Manson’dan bile daha tehlikeli ve sapmalı, bilinçsel düzeyde hastalıklı bir kişinin önyargılı düşüncelerinin sonucuydu. Biraz Bin Laden’den bahsedelim:

Amerika Birleşik Devletleri Sovyet İmparatorluğu düşmanıyken, Demir Perde Ülkeleri’nin nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan komşu ülkelere silah, para ve yönetsel kaynaklar aktardı. Bu, ABD çıkarları için anlaşılır bir yoldu. Fakat sonunda bir canavar yaratıldı. Taliban ve El Kaide, her ikisi de ABD desteğiyle bu iklimde gelişti... On bir Eylül, Batıya bir hakaretti. Küçük bir terörist grup tarafından saldırılmış olmanın karşılığı olarak kitlesel imha silahlarını varlığı gibi bahanelerden sonra Irak’ın istilası planlandı.

Saddam Hüseyin, daha proaktif bir yaklaşımla daha az zamanda, bilim insanlarının çalışmalarına göre binlerce Amerikalı ve 700.000’den fazla Iraklı’nın ölümüne yol açmaksızın ve de çok daha az para harcanarak indirilebilirdi. ABD’nin Irak’ı işgalinin gerisinde yatan temel fikir, ülke ekonomisini harekete geçirmektir. Noam Chomsky “Hegemony or Survival” adlı kitabında, Thomas Jefferson’dan şu alıntıyı yapıyor:

“Biz Bonaparte’ın sadece denizlerdeki özgürlük için veya Büyük Britanya’nın insanların hürriyeti için savaştığına inanmıyoruz. Hedef hep aynıdır, gücü ve diğer ülkelerdeki refah ve hammaddeleri ele geçirmek.”

Chomsky, tüm dünyanın insanların çoğunluğunun 11 Eylül kayıpları için üzüntülerini nasıl paylaştıklarını açıklıyor ve öğrenme duygusunun önüne geçilemez oluşunun ardından Amerika Birleşik Devletleri’nin nasıl, anlaşılma-şılık ve inatçılık duygularıyla, herhangi bir şımarık, hırslı bir çocuğun davranabile-

ceği biçimde kör bir çaba içinde davrandığını gösteriyor. Irak Savaşı'nı başlatan Amerikalı politikacılar, tüm dünyaya, kitle imha silahlarının varlığından söz ederken acaba, yarım milyondan fazla insanın hayatından sorumlu olacaklarını biliyorlar mıydı? Hayır, öyle düşünüyorum ki, sadece hırslı, kendine odaklı, kendini beğenmiş, iyi eğitilmiş, çoğunlukla tek-kültürlü, güçlü insanoğlunun sıklıkla yapacağı gibi davrandılar; basitçe ve aptalca. Sonuçta, bu savaşta aldıklarından daha fazla para harcamak zorunda kaldılar. Bu sosyo-antropolojik denemeden hepimizin alabileceği ders şu olmalıdır: Kendinizin doğru olduğuna inandığınız şeyleri, diğer insanlara güçle empoze edemezsiniz- onları ikna etmek için çalışmanız gerekli.

Şu açık ki, Amerika Birleşik Devletleri İran ile aynı yaklaşımı benimsemeyecektir. İran liderlerinin ciddi yüzlerini televizyonlardan izlerken, bazen çocukluklarında yeterli beslenememiş insanları görüyorum. Bölgedeki insanların çoğu, bu liderlerin, Amerika Birleşik Devletleri'nin bir kabadayı gibi davrandığı iddialarını anlıyor ve benimsiyor.

Dünyanın değişik bölgelerinde konuşlandırılmış ABD atom denizaltıları, İkinci Dünya Savaşı'nda patlayan tüm bombaların toplamından fazla tahrip gücü taşıyor. Atom bombaları aynı zamanda Rusya, Fransa, İngiltere, Çin, İsrail, Hindistan, Pakistan ve şimdi Kuzey Kore'de var. Bu bombaların uluslararası kontrolü için çalışmalar başlatmak yerine, Birleşik Devletler, başka bir ülkeyi istila ederek bir yere varacağını umuyor.

Bu, "Ben yaparım siz yapamazsınız" yaklaşımı ciddi biçimde insanları karşı karşıya getirebilir, aynen insanlık tarihinde görüldüğü gibi. Artık kendimizden daha zayıf olanlara kabadayılık etme eğilimimizden vazgeçmeye çalışma zamanı gelmedi mi?

Sözel tartışmalar tehdit olarak algılanıyor. Bu tehditlerin hedefleri tipik olarak endişe duyarak insanları geri ya da ileriye adım atmaya sevk ediyor. İnsanoğlu tehdit altındayken geçmişte öğrendiklerine geri dönüyor. Hristiyanlar, Hristiyan adetlerine tutunuyor; Yahudiler, Yahudi adetlerini tercih ediyorlar ve Müslümanlar da Müslüman geleneklerine bağlanıyorlar daha geniş düşünme gereksinimini duymadan- ta ki, korkularını ye-

nip merakları uyanıncaya kadar. İnsanoğlu kendi yaşamından endişe etmeye başladığında, kültürel değerleri ihmal ederek yaşamlarına eğilirler. Her iki durum da günümüzde mevcut. Biz, dünyayı birkaç kez tahrip edecek güçte bombaların üzerinde oturuyoruz.

Göreceli olarak fakir ülkelerin zenginleri, çocuklarını ABD ya da Avrupa'da okula gönderiyorlar. Bazen bu öğrenciler, nadiren geri döndükleri ülkelerinden burs da alıyorlar. Göç, benzer bir şekil alıyor. Fakir ülkelerin eğitilmiş insanların (sıklıkla olduğu gibi, paraları da varsa) daha iyi ülkelere yasal olarak göç etmeleri çok daha kolay. Bazıları, sadece çocukları Amerika Birleşik Devletleri'nde doğsun ve oranın vatandaşlığına hak kazansın diye doğumdan önce ABD'ye gidiyor. Bu olayın, yakın bir zamanda ABD medyasına takılacağını ve bilim insanlarının da bu konuda istatistik araştırma yapacakları konusunda şüphe yok.

Birleşmiş Milletler'in istatistiklerine göre, 1975'de tüm dünyada seksen iki milyon yasadışı göçmen vardı; bu rakam 2000'de 175 milyon, 2005'de ise 191 milyon oldu. Gerçekte, göçmenler dünya nüfusunun % 3'ünü oluşturuyor (ABD'den daha fazla, Avrupa'da) ve hiçbir duvar ya da çit, onları durduramıyor. Küresel ısınma, gezegenimizin birçok bölgesini çölleştirdiğinden, bu göçler şüphesiz artacak.

Ayrıca, fakir ile zengin arasındaki uçurum kötüleşmeye devam ettiğinden, göç artmaya devam edecek. Göç, göçmenlerin kendilerine yarar sağlıyor ancak geçici olarak, (en azından kültürel açıdan) ev sahibi ülkelere olumsuz bir etki yapabiliyor. Topluluk ne kadar heterojen ise, genelde o kadar çatışma ve önyargı mevcut ve sorunlarla başarılı biçimde baş etmek üzere tüm halkı harekete geçirmek de o kadar zor. Bunun yerine, toplumlar kavgacı, etnik olarak kendi çıkarına yönelen ve dini temelli çıkar gruplarına bölünüyor.

Yakın Doğu'da, Irak Savaşı gibi yeni bir saçmalık oluşacak olursa, örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'ı istila etmesi, ya da bölgede birkaç atom bombasının bile patlaması gibi; bu tür olayların, mevcut alt yapı nedeniyle, insanlığı en azın-

dan yirmi yıl geriye götüreceğini düşünüyorum. Bu da, kitabın temel iyimser bakışına bir neden: Yabancı bir antropolog dünyaya bakacak olursa, insan ırkının İkinci Dünya Savaşı'nı çıkarmadaki aptallığına şaşarken, bir taraftan da, o savaşın yaralarını iyileştirme hızına ve tüm olumsuzluklara rağmen yaşamın sürdürülmesine de hayran olacak.

~61~

Sapmanın Olumsuz Çıktılarının Toplamı Olumlu Bir Sona Yol Açıyor

Her insan, milliyeti konusunda bir sapma ile yaşıyor. Eğer durum zorlamazsa, insan bu üst kimliği sorgulamıyor ve hatta birçok insan bu üst kimlik için ölmeye hazır olabiliyor.

Johannes Gutenberg'in matbaayı icat etmesi kültürel bir değişimi getirdi. Bu, aşağı yukarı Amerikalılar'ın keşfi ve Osmanlıların İstanbul'u fethi ile aynı dönemlere rastladı; zira bu teknolojiye gereksinim ya da pazar hazır olmuştu artık. Yazılı materyalin daha hızlı ve ucuz dağıtımının değerli olabilmesi için önemli sayıda potansiyel okuyucunun bulunması gerekir. Çok daha önce atalarımız yazılı materyali tahta bloklar veya kil silindirler kullanarak çoğaltmayı biliyorlardı fakat çok az sayıda kişi okumayı bildiğinden, sistemli kullanım gereksinimi azdı. Bugün hem kültürel önyargılarla baş edecek iletişim imkânları ve araçları hem de buna yoğun bir ihtiyaç var. Nüfus arttıkça kişi başına düşen gelir azalıyor ve insanlar birbirlerini düşman gibi görmeye ve "avlamaya" çalışmaya devam ediyorlar, hem de modern teknoloji sayesinde, daha etkin olarak.

Nüfusun artması önlenmeli midir? Nüfus, daha iyi gelişmiş ve daha iyi eğitilmiş ülkelerde zaten azalıyor. Çevreye özen gösteren birçok daha iyi eğitilmiş insan daha az çocuk sahibi olu-

yor. Dünyadaki sorunları en iyi anlayabilecek etkin, akıllı ve dikkatli kişiler, kendilerini güvende hissetmek için daha çok zenginliğe gereksinim duyuyor ve bunun için çabalıyor. Tedirginlikleri gelir açısından eşitsizlik yaratıyor. Diğer bir deyişle, kuvvetliler, kendilerini güvensiz ya da aç hissettiklerinde daha fazla eşitsizliğe neden oluyorlar. Bu kısırdöngüyü sadece bir bakış açısı veya paradigma değişikliği bozabilir. Ne tür değişiklik olduğuna karar verdikten sonra, elde edilmesi zor değil. Aşağıdaki paragraflarda bu değişikliğin nasıl basit ve etkin olabileceğini göreceksiniz.

Her millette, nasıl daha zenginler, fakirlerle az iletişim kurmakta iseler; zengin ve fakir milletler arasındaki iletişim de yetersiz. Zenginler genel olarak daha güçlü ve etkin olduklarından, kendi ideallerini (demokrasi gibi) ihraç etme istekleri çarpıcı gelebilir. Bunun gerisindeki gerçek ise, açgözlülüğün yanı sıra, kendi ülkelerindeki fakirlerden korkuları. Örneğin, Suudi Arabistan, "İslami Yaklaşım"ını tüm komşularına ihraç etmek istemekte; basitçe, Suudi Sarayı, daha canayakın bir çevrede kendisini daha güvenli hissetmekte... Uluslar ya da gruplar arası daha iyi iletişim için daha fazla ve yaygın eğitime gereksinim var. Eğitimin olgunlaşması ve etkilerini göstermesi için zaman gerekli fakat tüm dünyada, eğitime yeterli para ayrılmıyor.

İnsanlar, işleri olduğunda kendilerini daha mutlu ve güvende hissediyorlar. Otomasyon ve teknik destek ile giderek daha az sayıda insanın iş yapması gerekecek. İşsizliğin gençler arasında artması sosyal huzursuzluğu getiriyor. Görünür bir gelecekte üstün bir yaratık örneğin bir uzaylı gelip bu sorunları çözemeyecek. Gelecek on yıllarda, yedi milyarı geçmeyecek bir dünya nüfusu toplamını hedeflemek için yeter bilgi ve teknolojiye sahibiz. Ara hedef olarak belki 5 milyar dünya nüfusu ile kaliteyi çokluğa tercih edebiliriz. Eğer türümüz bu dünyada hayatta kalmak istiyorsa tabiatla denge içinde olmak zorunda. Bunu son on yıllarda kavramaya başladık. Yüz bin yıldan kısa bir sürede bizim türümüz dünyayı o denli harap etti ki üretkenliğimiz kendi türümüzü tehdit eder hale geldi.

Unutmayınız ki, dinazorlar yüz milyon yıldan fazla yaşadık-
tan sonra bu dünyadan yok oldular.

Daha önce birçok kişinin düşündüğü ve teklif ettiği şeyi tekrar gözden geçirelim: Doğum yapma yeteneği olanlar, önce, yoğun bir eğitimden geçmeliler -araba kullanmayı öğrenmek-
ten daha yoğun- ve bir lisans almalılar. Her birey tek bir çocuk sahibi olabilir- yani her bir çift, iki. Her doğan çocuk uluslararası organizasyonlardan destek almaya hak kazanır. Daha fazla çocuk sahibi olmakta ısrarlı olanlar, kendi ülkelerinin yasalarına göre finansal yükleri ya da vergileri yüklenmelidir.

Doğumları sınırlandırmanın belirli sosyal avantajları var. Önce, fakirler zenginlere göre sıklıkla daha fazla çocuk sahibi olduklarından, doğum hızı eşitlendiğinde, politik ya da ekonomik bir tehdit ortaya çıkmaz. Daha iyi eğitim verilebilir. Kesin demografik öngörülerde bulunabilmek, İsrail ve Kuzey İrlanda gibi keskin etnik ayrımların bulunduğu bölgelerde çatışmayı engelleyici bir etki da yapabilir. Örneğin, İsrail’de, birçok Yahudi İsrail’i bir “Yahudi devleti” olarak tutmayı ister. İsraillilerin % 20 kadarı Arap kökenlidir ve daha fazla sayıda Arap, 1948’de İsrail devleti kurulurken terk ettikleri evlerine geri dönmek isteyebilirler. Araplarda doğum oranı Yahudilerdekinden çok daha fazla olduğundan, İsraillilerin, hem demokrasi, hem de Yahudi devleti isteklerinin ardında bu yerleşik çatışma izleri görülür. Eğer Arapların ve Yahudilerin doğum hızları eşitlenebilecek olsa, Yahudiler kendilerini daha az tehdit altında göreceklerdir ve İsrail-Filistin ilişkilerinde mevcut olan, kanlı sorunun çözülmesinde daha esnek olabilirler.

Başka yerlerde de benzer olumlu yararlar görülebilir. Amerika Birleşik Devletleri’nde, güncel olarak, Beyazlar, Afrikalı Amerikalılar ve Hispanikler arasındaki denge yönünden endişeler var; Türkiye’de Kürtler ve Türkler; Almanya’da ise Almanlar ve Türk ve diğer “konuk” işçiler...

Her ne kadar ırk, etnik köken ve sosyal sınıf genelde birbirleriyle ilişkili ise de, yeni bir getto formu hızla gelişmektedir: ekonomik getto. Nispeten bolluk içinde olan insanlar, günümüzde sıklıkla, kendilerini daha az zenginlerden ayırmaktalar;

onlarla sadece katı patron-hizmetçi ya da işveren-işçi rolleri içinde etkileşime giriyorlar. Bu, o tür ayrımların iki tarafı arasında zayıf etkileşim doğurur ve sadece zenginlerin diğerlerine yardım etmek isteklerini, defansif format haricinde (devrimi engellemek için) azaltmakla kalmayıp, fakirlerin de zenginleri bir düzeyde, kendileri gibi, “insan” olarak, yalnızca mallarını çalmak dışında da yarar sağlayabilecekleri kişiler olarak görme isteklerini zayıflatır. Filipinler ve Endonezya’da olduğu gibi duvarlar ve silahlı koruyucular tarafından korunan kapılar olsun olmasın, Amerika Birleşik Devletleri’nde ekonomik segregasyon giderek büyüyen bir sorun ve burada gerçek ve hayal edilen dil ve kültür problemleri zengin ile fakir arasındaki diğer farklılıkları büyütebilir. Buna karşın Brezilya ya da Kanada’da, zengin ile fakir sıklıkla yan yana yaşar; diğer taraftan Birleşik Devletler’de, aynı türden kuşlar bir sürüde yaşarlar örneği çok çarpıcı. Kültürel küreselleşme ile -televizyon, filmler ya da tüketim malları-batılı olmayan toplumlarda yaşayan kişiler için (özellikle eğitilmiş kişiler), dünyadaki güç sahibi kişilerin kendilerini barbar, ilkel olarak -veya daha kötüsü- görmediklerini söyleyebilmeleri olanaksızdır. Her ne kadar Birleşik Devletler’in, Müslümanların Hristiyanlar kadar iyi oldukları yönünde söylemleri varsa da, birçok Müslüman, kendilerinin “geri” insanlar olarak addedildiklerini ve kendi iyilikleri için, kendi işlerini denetlemek üzere yalnız bırakılamayacaklarının düşünüldüğünü hisseder. Birleşik Devletler’in, kendisini, “demokrasi”yi -gerekirse kuvvet ile- yayma çabaları içinde, fedakâr (ve yanlış anlaşılmış) hissetme nedeni de budur.

Hem kültürel hem de psikolojik duyarlılık ve anlayış eksikliği, Başkan Bush’un Haziran 2006’da yeni “seçilmiş” Irak Başbakanı’nı ziyaretinde ortaya çıktı. CNN’e göre, Iraklı Başbakan, Başkan Bush’un ziyaretinden sadece beş dakika önce haberdar oldu, Bush’un sözcüsüne göre, “güvenlik” nedenleri ile. Ancak, Irak’ta, gerek başbakanın, gerekse diğerlerinin (Birleşik Devletleri destekleyenlerin bile) kendilerini aşağılanmış hissetmemeleri mümkün mü? Daha da önemlisi, Batı tarafından kendilerini en fazla aşağılanmış hissedenler, geleneksel toplumlardan ge-

lip, batıda insan hakları felsefelerini de kapsayan eğitim almış olanları. Kendilerini “Batı” tarafından aşağılanmış olarak görmeleri ve dolayısıyla, Batılı sözde “akıl hocaları ” ya da “velinimet”ler yerine, kendi ülkelerindeki fakirler ile doğal olarak kendilerini daha fazla özdeşleştirdikleri görülür. Gerçekte, anti-kolonyal hareketlerin tüm liderleri, örneğin Vietnam’da Ho Chi Minh, kendi ülkelerinde kurulmuş batılı kurumlarda eğitildiler. ABD’nin Suudi Arabistan’a karşı yaklaşımında belirgin bir ikiyüzlülük seziliyor. Birleşik Devletler demokrasiden söz ediyor fakat Suudi monarşisini (tabii ki, petrol ve askeri üs için) destekliyor görünüyor. İran, bir “köklerine dönme” evresini yaşıyor İngiltere ve Rusya tarafından istila edilip kontrol edilmiş; seçilmiş popüler başbakanı, İngiltere petrol kaynağını garanti etmek istediği için, 1953’de ABD tarafından indirilmiş bir ülkenin ABD’ye güvenmesi beklenir mi? Uluslararası ilişkilere bu kısa yolculuk bile gösteriyor ki, nüfus büyümesini çift başına iki çocuğa indirmenin dışında, birbirimizi çok daha iyi anlamamız gerekiyor.

Thomas L. Friedman “Dünya Düzdür” adlı kitabında, yakın tarih için iki dönüm noktası tanımlıyor: Berlin Duvarı’nın yıkılışı ve İnternet’in geliştirilmesi. Bence, sonuncusu, dünyanın gelişimine, Kolumbus’un Yeni Dünya’yı keşfi kadar etkili. Friedman, Birleşik Devletler’i, insanların daha iyi eğitmesi ve yetiştirmesi ve doktoralı insan gücünü arttırması yönünde teşvik ediyor. Ben bunun yalnızca ABD için değil, tüm dünya için tavsiye edilemez olduğuna, temel yarış çok daha önce başladığı için yetişkinlere yönelik akademik çalışmalar yerine, okul öncesi döneme yoğunlaşmamız gerektiğine inanıyorum. Bir dünya düşleyin ki, çoğunluğu akademisyenler olsun ve epistemoloji, diyalektik ve semiyotik gibi terimlerle birbirimizle anlaşmaya çalışalım. Bunun sağduyuya çok fazla katkı yapacağına inanmıyorum.

Bir başka kültürün içinde bir-iki yıl yaşamak ve bir başka dili öğrenmek bizim birlikte yaşamamızı, başka kültürleri tanımamızı ve onları anlamak açısından empatiyi etkileyeceğine inanıyorum. Daha gidecek çok yolumuz olabilir. İnsanların entelek-

tüel düzeyde farklı olduklarını biliyoruz. Ancak, eğitim standartlarını yükselterek, eleştirel ve sistematik düşünme yeteneğinin iyileştirilmesi mümkün. Daha iyi eğitim eşitlik getirmez; fırsatların eşitliğine çalışmak, bizim erişebileceğimiz en iyi nokta. İnsanlar, deneyim, cesaret, akıl, zamanlama duygusu, mizah hissi ve özdeşleşme yani diğerlerini düşünebilme yeteneği açısından farklılıklar gösterirler. Çıkarları olduğunu düşündüklerinde alfa hayvanının yanında kolaylıkla sıralanıverirler. Belki bu çokseslilik ve karşılıklı hoşgörü, yaşamamız için gerekli değişik fikirler ve yaklaşımlar getirebilir.

Doktora ya da başka bir gelişmiş eğitimin kişi üzerinde iki değişik etkisi var. Birincisi, kişi, iyi tanımlanmış bir bilgi alanında uzman oluyor. İkincisi de, kişi, ne kadar desteğe gereksinimi olduğunu daha iyi anlıyor (umuyoruz), hoşgörü ve işbirliğini öğreniyor ve de en basit öngörülerini bile, sapmasız olarak paylaşılabilenin ne kadar çaba gerektirdiğini öğreniyor. Diğer taraftan, kötü yanı ise, yanlış bir üstünlük duygusu ve bu iş için daha fazla beklenti içine girmeye neden olması. Friedman, iyimserlik adına başka veriler de sunuyor: Biri, internet'in işlemesine izin veren Apache isimli bedava yazılım, tüm dünyadaki web sitelerinin üçte ikisine destek veriyor ve bu site, IBM'in kendilerine işbirliği davetine olumlu yaklaşan, birkaç idealist genç insan tarafından yaratılmış. IBM'den para talep etmemişler fakat, "en iyi mühendislerinin" Apache için çalışmalarını istemişler. Apache'liler IBM mühendislerinden bazılarını beğenmeyip geri yollamışlar. Friedman, bazı başka olumlu hikâyeler de anlatıyor: Bill ve Linda Gates Vakfı tarafından sıtma ile mücadele için verilen elli milyon dolarlık bağış ile dünyada sıtma fonlarında % 100'lük artış olmuş. Yatırım bankacısı George Soros'un etkinlikleri; Jimmy Wales'in, dünyadaki bilgileri ücretsiz olarak paylaşmak için on-line ansiklopedi ve sözlük olan Vikipedi'yi kurması ve bilgiyi bedava yayması... Para ve ticaret, insanoğlunun evrimini kolaylaştırmıştır. Wilhelm von Humboldt ve başka birçok kişinin lider olarak rol oynadığı ve Darwin'i çok etkileyen hümanizma, insanoğlunun özündeki bir olgudur.

Yardımseverlik, bizim sürü içgüdümüzün bir parçası ve insan tarihi kadar eski. Burada sözü edilen insanlar bunun örnekleri-ırkları, dinleri ya da milliyetleri ne olursa olsun. İnsan düşünmeden ve sormadan edemiyor: Acaba, dünyanın problemlerini çözmek için gerekli olan zenginlik, devletler ve bürokratlar tarafından mı kontrol edilsin, yoksa başarılı insanların eline mi verilsin? Sonucusu, daha üretken bir yaklaşım olabilir. Devlet bürokrasisi basitleşmek zorunda ve başarılı insanlar bize, ulusal ya da uluslararası problemlerin çözümünde rehberlik ya da yönlendiricilik yapabilirler.

Belki de dikkatimizi, yaşam koşusunu gerçekleştirmiş olup ununu eleyip eleğini asmış, çabalarını bürokratlık ya da politikacılık yerine topluma yardım konusuna odaklamış başarılı yaşlı insanlara çevirmek yararımıza olur. Başarılı iş insanlarının çoğunluğu topluma yakın değil ve politikaya girmek istemiyor. Fakat şimdi, daha uzun bir yaşam süresi ile onların fikirlerinden ve yaratıcı enerjilerinden faydalanabiliriz; onları pragmatik çözümler önermeye yönlendirebiliriz. Bürokrat, politikacı ve profesyonel bilim insanlarından farklı olarak, emekli olmuş başarılı iş insanları, yaşam laboratuvarında sınavı geçmiş gerçek alfa hayvanlarıdır. Çoğu, birçok politikacıdan farklı olarak, balta girmemiş gerçek ormanda açıklıklarını gidermiş, profesyonel bilim insanlarından farklı olarak da, zekâlarını ve risk alma yeteneklerini küçük verilerin, yeni ifadelerin ayrıntısında değil, gerçek hayatta kanıtlamış genel uzmanlardır. Politik düzenlemeler açısından demokrasiler net olarak monarşilerden, diktatörlüklerden, oligarşilerden ve yönetilenin küçük katılımı ile gerçekleşen diğer yönetim biçimlerinden üstündür. Ancak şüphesiz, demokrasiler daha üretken duruma getirilmelidir.

~62~

Akil İnsan Grupları Oluşturmak

Eski zamanlarda, insanlar, toplu eğitim birikimini barındıran ve deneyimlerini yeni nesillere aktaran yaşlıların aklına gereksinim duyarlardı. Ayrıca, ya seyahatleri sırasında ya da uzaklardaki ticari ve dini ağların üyeleriyle temasları sayesinde diğer kültürlerle erişebilen az sayıdaki insanın (genelde tüccarlar) gözlemlerini de göz önüne alırlardı. Anahtar konumundaki diller yazılı biçime geçtiklerinde, bazı insanlar yabancı kültürlerle temas halinde olan gezgin, maceraperest, din liderler ve askerlerin deneyimlerini toplayıp yazdılar. Binlerce yıl sonra, kütüphaneler daha geniş kitlelere açıldı.

Başarılı iş insanları daha pragmatik, zeki ve yapıcı; birçok üst düzey politikacı ya da üniformalı sivil hizmetliye nazaran savaşımlarla daha az ilgililer. İş insanlarının, önemli bir araç olan “para” ile deneyimleri vardı. Başkalarının parası her zaman için daha soyut olduğundan, insanlar genelde onunla, kendilerininkine göre, daha dikkatsiz ve kayıtsız olarak ilgilenirler. Politikacıların, başarılı iş insanları için çalıştıkları söylenebilir- hatta savaşa, iş insanlarının çıkarlarını korumak için gittikleri bile... Aktif iş insanları, “aşkta ve savaşta her şey makbuldür” düsturu ile yaşayan alfa hayvanlarıdır. Koşunun sonuna geldikleri ve önlerinde verimli yıllar olduğunu fark ettiklerinde, hepimizin karşı karşıya olduğu ciddi sorunlara çözüm üretme için manevi anlamda cesaretlendirilebilirler.

Her ne kadar, iyi politikacı olabilmek için gereken esneklik, hoşgörü ve sabır konularında çekincelerim varsa da, en azından devlet harcamalarını daha şeffaf, adalet ve eğitimi daha verimli ve erişilebilir kılacaklarına ve de ölüme yeni bir bakış açısı getireceklerine inanıyorum. Bu insanlar, yeni suç kavramı olarak çevresel kusurlarını ve yaşamımızı sürdürebilmemiz için gerekli cezaları tanımlayabilirler.

“Akil insan” kavramının bugünkü tanımında hangi türden insanlar yer almalı?

- 1) Kendi çabaları sonucunda hayatta başarılı olmuş kişiler-örneğin, zenginlikleri miras olarak kalanlar ya da on – on beş yıldan fazla bürokrat olarak çalışanlar değil.
- 2) “Para ve işler nasıl düzene konabilir?” sorusunun cevabını iyi anlamış olan, sahtekârlık ya da yasa ve etik dışı etkinliklere katılmamış ve bu konuda ciddi şekilde şüpheleri üstüne çekmemiş kişiler. TV dizisindeki Tony Soprano gibi mafya babası özentisinin gerçek yaşamdaki karşılıkları, herhalde uygun olamaz.
- 3) Saldırgan, etnik, ırksal ya da ulusal çıkarlarla ilişkili olmayan, hem devlete, hem de bireylere karşı proaktif fakat şiddet içermeyen yaklaşımı benimseyen kişiler.
- 4) Yeterince para kazanmış, yeni iş alanları yaratmış ve aktif iş yaşamlarını noktalamış kişiler.

Böyle bir “akil insan grubu” için beş-dokuz kişi iyi bir sayı olabilir. Belki daha sonra, beş grup, her ülke ya da kıta için... Bu insanlar, çözümler üzerinde kendileri aktif olarak çalışabilenler- paraları nedeniyle değil, kendilerini başarılı kılmış ve bu iş için seçilmelerine neden olan yetenekleri ile. Bu kişiler tarafından yönetilen “ombudsmen” ya da “gölge kabineler” bazı yaklaşımlar olabilir. İçlerinden az sayıda kişi, daha üst pozisyonlar için uygun olabilir, fakat birçoğu adil bir sistem için veya daha iyi işleyen refah için çalışabilir. Amerika Birleşik Devletleri’nde Bill ve Linda Gates Vakfına dahil olan Bill Gates ve Warren Buffet bu aşamada akla gelen isimler... .

Tüm insanlık yararlanabilir- eğer bu odak grupları dünyamızın problemlerini masaya yatırıp ayrıntılı ve ölçülebilir çözümler önerebilirlerse... Bu insanlar, kendilerinin doğrudan ilgili olmadıkları sorunların çözümleri üzerinde çalışabilirler; adalet ve demokrasi, aktif ve sapmasız katkı gerektiren alanlar...

Örneğin, Kanada ya da İrlanda’dan birileri, Filistin sorununa bakabilir ya da Hindistan ve Japonya’dan birileri, İrlanda

üzerinde çalışabilir. Sonuçta, “akıl insanlar kurulları”, eğer bu insanlar başarılı olursa yaygınlaşırlar. Her grup üyesi, yedi yıl görev yapabilir. Her ülke, kendi “akıl insan grupları” ile ve üye-liğe seçim kriterleri ile gelebilir. Ulusal oluşumların temsilcileri, bir dünya forumunda düzenli aralıklarla toplanabilir. Topluma yansıtılan her pragmatik öneri, farklılık yaratabilir. Yalnızca iş insanları değil, tüm çalışmaya hevesli ve yetenekli emekli kişiler, adalet, sağlık yönetimi, sosyal refah, çevre ve bürokrasinin verimli kılınışı gibi konulara muhteşem katkılar yapabilirler.

Doğamızın bir parçası olarak, insanların toplandığı her sivil kuruluş, vakıf ve kurumda gagalama düzeni çerçevesinde monopolist bir duruş sergileyen oligarşiler yapılanacaktır. Bu gagalama düzenini bozmaya çalışacak ütopyalar da gelişecek fakat bir yere varamayacaktır, her politik partide ve hatta her evlilikte olduğu gibi... Bir fırsat ele geçirdiğinde ya da buna inandığında insanoğlu, “aşağıdaki”ni ve genelde ortamı baskılama eğilimindedir. Bu, doğamızdadır. Bu kadar basit!

Kendi çıkarlarımızı korumak adına çevremizi korumak dışında başka bir seçenek göremiyorum. Bunu ne kadar hızlı gerçekleştirsek, o kadar iyi. Uluslararası Para Fonu (IMF)’nin gelişmekte olan ve ekonomik yardıma gereksinim duyan ülkelerdeki temaslarını izliyoruz; bir tarafta bürokratlar, diğer tarafta politikacılar... Daha hızlı ve uzun vadeli çözümler için önerilerin başarılı ve emekli iş insanlarından geleceğine inanıyorum. Devletler, Almanya ve hatta Birleşik Devletler bile, sosyal yardımı şeffaf ve adil biçimde dağıtmaktan acizler. Başlama noktasının, doğal olarak, “akıl insan grupları” için gerekli ofisleri finanse edecek ve görev yapacak, durumdan vazife çıkartan kişilerden oluşacağını umuyorum.

~63~

Yeni Umut Işıkları

İletişim günümüzde çok hızlı. Son otuz yıl içinde, son beş bin yılda gerçekleştirilenden daha fazla yeni veri ve bilgi üretildi ve Hindistan Bilim Enstitüleri Başkanı Goverthan Metha'ya göre, bilgi her üç-dört yılda iki katına çıkmaya devam ediyor. 31 Ocak 2006'daki "Ulusa Sesleniş" konuşmasında, Başkan Bush, şöyle demiştir: "Amerika, petrol bağımlısıdır... Bu bağımlılığı bozmanın en etkin yolu teknolojidir". Kanımca bu çok önemli bir dönüm noktası. Öyle sanıyorum ki bu ifadeler, sağduyunun içgüdülerinin önüne geçtiğini ve Birleşik Devletler'in çevreye özen gösterme ve yaşam biçimini çevrenin gereksinimlerine göre uyarlatma konusunda liderlik yapabileceğini dünyaya göstermektedir.

Başkan Theodore Roosevelt bir defasında şöyle konuşmuştu:

"Öncüler ve yerleşenler (yani batılı göçmenler) en derinde, adaleti kendi taraflarında bulmuşlardır; bu büyük kıta, sadece miskin yabancılar (yani yerliler) için bir hayvan deposu olarak duramazdı".

O günlerden bu yana, ABD antropologları, Amerikalılar'ın keşfinin gerçek tarihini gün ışığına çıkardılar.

Martin Luther King Jr. siyah-beyaz ayrımcılığını çözüme ulaştıran bir lider olarak parladı ve Birleşik Devletler'in insanları çok övülecek bir şekilde onun adına ithaf edilmiş bir bayram kutlamaya başladılar. Bir ülkeye karşı edinilmiş bir zafer için kutlanan bir bayram değil- önyargılara karşı bir bayram... İnsanlar, birbirlerini kıskanan, dolandıran ve öldüren yaratıklar. Anlaşılmamış biyolojinin mantığını kullanacak olursak, büyük balıklar küçük balıkları yerlerse, bize yemek için bir şey kalmaz ve insanın dışındaki türler başarılı olabilir. İnsanlar dünyaya adil davranmıyor. İnsanlık tarihi boyunca, kendi çevremizi çekirgeler gibi tüketmeyi sürdürdük. İyileşen teknolojimizle, bir taraftan, kendimizi, "teknoloji her şeyi çözümler" gibisinden yüzey-

sel inançlarla kaptırarak doğanın zararına olan sorun çözme yöntemleri bulduk. Şimdi farkına varıyoruz ki cennet ve cehennem, her ikisi de bu dünyada ve yukarıdan kimse bizim sorunlarımızı çözmek için gelmeyecek. Biyolojimizin özünden kaynaklanan hümanizma gereksinimini, yani yaşamı sürdürme isteğini, daha “proaktif” biçimde paylaşmamız gerekiyor.

Erozyona bağlı toprak kayıpları ile ilgili giderek artan farkındalığımız ve ona karşı mücadelemiz yüz yıldan öteye gitmez. Bu kadar kısa bir süre içinde eriştiğimiz bilinç düzeyi, şaşılacak boyutlarda. En azından, anlayanların anlamayanlara karşı, durumu açıklama ve aydınlatma konusundaki uyanan duyguları giderek artıyor. Genel olarak kabul gören bir hedef seçildiğinde, erişmek kolay. Hedefimiz, dünya nüfusunu yedi milyarda dondurmak olmalı. Bu hedef üzerine kilitlenmek, bürokratlar ve bilim insanları için yeni işler ve motivasyonlar yaratacak. O zaman, gelecek on yıllarda, bilimsel parametreleri gözden geçirerek ideal nüfus büyüklüğünü bulabiliriz; bu, adada yaşamımızı sürdürebilmek için uygun sürekli bir denge... Verilerin ışığında dengeyi hedeflemek gelecek yüzyılları şekillendirmelidir. Bunu yapabilecek her türlü olanağımız var; en basit yolu, her ülkeye bir “nüfus kotası” koyup, eğitim desteği vermek. Sadece bu gereksinimi seslendirmek bile yakın bir tarihte yankı bulacak. Birleşmiş Milletler gibi organizasyonlar, olumlu etkileri hızlıca görünür olacak olan, yeni bir görev üstlenecekler.

Tüm bu tartışmalarda, bazı önemli noktalar gözden kaçırılmamalıdır:

- Her bireyin bir çocuk sahibi olma hakkı korunmalıdır; çocuktan önce eğitim zorunlu olmalıdır. Kişi başına birden fazla çocuk, başkalarının hakkına tecavüz olarak görülmeli ve ona göre vergilendirilmelidir. Muhakkak ki, bunun yasal alt yapısı, yasanın kaynaklandığı kültüre göre değişebilecektir.
- Seyahat özgürlüğü, iki yıl için bir başka kültürde yaşam, çalışma, ya da okula gitme özendirilmelidir.
- Eğitime sürekli adanmışlık sürdürülmelidir.

- Hukuk sistemi iyileştirilmelidir. Tercihen hukuk dışından emeklileri dâhil ederek, sürekli biçimde mekanizmalar düzeltilmeli ve değişik topluluklarda, farklı yasal ilkeler ve yaşam biçimleri yan yana yaşayabilmelidir.
- Memurlar (devlet çalışanları) rüşvet yönünden daha iyi denetlenmelidir. Bu, halkın adanmışlığını ve motivasyonunu arttıracaktır.

Dünyaya bütünsel olarak bakmaya alışsak ve son yirmi yıldır mevcut toplumları ve sınırları esas almak üzerinde birleşsek, belki de bir zaman sonra, sınırlar kendiliğinden ortadan kalkıverecektir.

Askeri ve dini hareketler doğal olarak sapmalı “saptırmalar”a neden oluyor. Demokrasi adı verilen aracı iyileştirmeliyiz. Çok zeki bir tür değiliz ve kültürlerimizi kısmen hayal kırıklıklarının, kısmen de sürü içgüdüğü yoluyla evrimin etkisinde geliştirdik. Güçlülerin yalan, hırsızlık, baskı ve kabadayılık yoluyla güçsüzleri sindirmeleri, insanoğlu yaşadığı sürece kültürlerin bir parçası olmaya devam edecek. Yalan ve hırsızlık gibi biyolojik günahlarımız gelecekte, yeni tekniklerin ve bilgilerin ulaşılabilirliği ile daha kolay kontrol edilebilecek.

Liderliğe gereksinim var. Liderliği bir zaman dilimi ile sınırlamak bulunabilecek en iyi çözüm. Daha basit ve anlaşılması kolay, daha az karışık yasalara doğru ne kadar fazla yol alırsak, yaşamımız o derece kolay ve rahat olacak. Dini ve kültürel inançları olanlar, olmayanlarla birlikte yaşadıklarında, bireyin ya da azınlığın hakları korunmalı. Bu, insanlığın başlangıcından beri hedefleri arasında ve bu alanda son birkaç yüzyıl içinde olağanüstü başarılar kaydedildi.

Yine bir başka umut ışığı da kadınların yükselişi... Daha uzun prosesleri anlamak açısından biyolojik olarak daha donanımlı olan ve son yüzyıl içinde özgürlüklerine kavuşan kadınlar, giderek daha iyi eğitim alıyorlar ve gelecek yüzyıllarda çok daha fazla politik güce sahip olacaklar. Her ne kadar günümüzde bazı ülkelerin realitesi, benim iflah olmaz bir iyimser izlenimi vermeme neden olsa da, o yöndeki gidüş, bariz.

~64~

De Gaulle ve Adenhauer

Nüfus kontrolüne daha yakından bakacak olursak, birkaç bin yıl öncesinin hortlaklarını karşımızda buluruz. Bir şey yapmamız lazım ve bunu, bizden öncekilerden daha iyi yapmalıyız. Uçlara gitmeden, normal çözümler bulmalıyız.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Fransa'nın liderleri olan Adenhauer ve De Gaulle, bunu yaptılar. Almanya ve Fransa'dan binlerce gencin katıldığı gençlik değişim programları düzenlediler ve binlerce Alman ve Fransız genç, diğer ülkelerde yaşadı ve okula gitti.

Bu tür değişimlerin sayısını arttırarak, biyolojik benzerlikleri vurgulayarak ve sistematik olarak ortak kültürel öğeleri ön plana çıkararak, dost olmayan iki ülke arasında birçok problem ele alınabilir. Fransa ile Almanya arasındaki konular, örneğin Alsace ve Lorraine ya da iki kanlı savaş, kolay çözümlenen konular değildi.

Tüm dünyaya bir başka umut işareti, yeni kurulan İsrail Devleti'nden İbraniceyi ulusal dili yapma kararı ile geldi. Göreceli olarak kısa bir süre içinde (birkaç on yıl) yeni bir dil evrildi. Birçoğu, İbranice'nin eski bir dil olduğunu zira eskiden beri Yahudilik dininde dualarda kullanıldığını savunabilir. Fakat İbranice, yaşayan bir dil değildi. Yahudiler genelde ya yaşadıkları ülkelerin dillerini konuştular ya da Ladino, Yidce veya Yahudi Arapçası gibi poliglot dilleri kullandılar. İsrail'e birçok başka ülkeden göç eden Yahudiler arasında iletişimi kuvvetlendirecek bir dilin yeni, güncelleştirilmiş bir versiyonu geliştirilerek birkaç on yıl içinde ülkeye aşılandı.

Bu olay, Romanya, İspanya, Fransa veya İtalya'da Latince'nin birkaç on yıl içinde anadil olmasına karar vermek gibi bir şey. Her ne kadar İbranice için neden, ulusalcı bir yaklaşım idiyse de, kısa bir süre içinde ortak çıkara hizmet edecek bir fi-

kir çevresinde birleşmenin mümkün olabileceğini açıkça görebildik. Bu, iyimserlik için bir nedendir. Lütfen düşününüz, bir on yıl içinde neler olabilir- yeter ki, okullarda sapma kavramı doğru açıdan öğretilsin ya da insanlar, dünya nüfusunu dondurmaya karar versinler!

Şu bir gerçek ki, gelişmiş ülkeler dünyada çevreyi en fazla kirletenler. Jacques Cousteau'nun 1991'de söylediği, hiçbir zaman bu kadar gerçek olmadı:

“İnsanların gezegenimize verdiği zarar, demografi ile bağlantılı, gelişim düzeyine eşit. Bir Amerikalı dünyayı yirmi Bangladeşliden daha fazla yoruyor.”

Eğer az gelişmiş ülkelerde, tüketim gelişmiş ülkeler seviyesine çıkacak olursa, yakında, bulmayı umut edebileceğimizden çok daha fazla kaynak gereksinimimiz olacak. Atmosferimizden beş tanesini nerede bulabileceğiz? Gelişmekte olan ülkeler çevreyi tüketmek yönünde hızla ilerliyor. Bugün Pekin'de her gün binden fazla yeni otomobil trafiğe ekleniyor! Yaşamı sürdürme içgüdümüz, almamız gereken yolu dikte ediyor. Çevremizi kirletmeye devam edecek kadar aptal olamayız. Gelişmiş ülkelerdeki yaşam biçimlerinden başlayarak değişmeliyiz.

~65~

Öldüren Bakışlar ve Anında İletişim

“Bakışlar öldürebilse!” der Almanlar. Bir tartışma anında huzurlu, iyi eğitim görmüş bir insan birkaç dakika içinde kendini kaybedip tüm evrimini hızlı çekimde yaşayarak karşısındakini öldürmek isteyeceği noktaya gelebiliyor. Uykumuzla, uykusuzluğumuzla, cinsel dürtümüz veya isteksizliğimizle günde iki-üç kere yemek yemeden duramayan biyolojik yaratıklarız. Birkaç saniye içinde öldürmeyi düşünebilecek kadar hiddetlenebiliyorsak, aynı şekilde, birbirimize alçak gönüllü ve yapıcı biçimde yaklaşp olanaksızı gerçekleştirebiliriz. Birçok devlet adamı tarih boyunca bunun örneklerini vermişlerdir.

Şu yaklaşımla bir yere gelinmesi mümkün değil: “Bende X var, sende yok; dolayısıyla, işkence yapmak zorunda kalsam bile, sana X’i getireceğim”. “X”, demokrasi, komünizm, İslam, Hristiyanlık ya da Musevilik olabilir...

Bu yaklaşımın karşıtlığı, her kabine veya gölge kabine hükümet programı, “öz niyet beyanı” içine koymalı. Her seçmen de bunu talep etmeli. Farklı düşünen bir insan tabancayla tehdit edilirse ve bir başkasının ukalalığına katlanma nedeni o tabanca ise bir yolunu bulup o kişinin de bir tabanca alacağı kesindir.

Demokrasinin ne olduğunu dünyada okuyan ve TV seyreden insanlar, Bush-Gore arasındaki seçimlerde bir kere daha gördüler. Gore, toplam olarak Bush’tan daha fazla oy almasına rağmen seçim sisteminin eyalet olarak değerlendirmesi nedeniyle seçilemedi. Florida’da elektronik oy verme işleminde bazı hatalar ortaya çıkmıştı. Basın ve TV, Palm Beach County’deki bazı yaşlı insanların yanlış oy verdiklerini anlattı. Bir TV moderatörü anlatıyordu ki “yaşlılar eskiden oldukları gibi kıvrak zekâlı değiller” ve haberlerde bir göstericinin fotoğrafı izleyicilere sunuldu, elinde basit bir pankart vardı: “Aptallar oy vermeme- li”. Tüm bu olayların sonucunda, Yüksek Mahkeme bilinen kararı verdi.

Bu, demokrasiye bir bakış ve biz bunu kabul etmeliyiz. Basın ve TV daha zengin ve daha hareketli bir grubun elinde ve bu grup genelde doğası gereği tutucu ve statükocu bir grup. Ve demokrasi sadece mutlak krallıklara nazaran daha hakça bir sistem. Ama Hitler'in de seçimle başa geçtiği düşünülürse birey haklarını korumak için daha netleştirmemiz gereken bir sistem. Bir hedef olduğunda, bir çıkarda anlaşıldığında daha netleşmesi umulabilir. Demokrasi, eriştiğimiz bir aşamadır. "Evet" ve "Hayır"larla işliyor Ve politikacılar fazla "Evet" alabilmek için çalışıyor. Bu "evet ve hayır"lar, bilgiler ve daha ziyade önyargılar ve kısmen yönlendirilmeler nedeniyle oluşuyor.

Evrin laboratuvarında bir anlık rüzgâr, bir ısı değişmesi "olmak ya da olmamak" arasındaki farkı yaratıyor. Nasıl en sonunda tüm yüksek canlılar iki gözlü, bir burunlu ve tek ağızlı olarak geliştiseler, günlük hayatımızda tercihler yaparak ya Galileo ya da Bruno gibi davranırız ve yalnızca arkasından görürüz ki, yaptığımız tercihlerin çoğunluğu ya gereksiz ya da hatalıdır.

Ne zaman sürüler arasında bölüşmede haksızlık artar ve bu haksızlık içinde bireylerin en azından kendileri için bir şey değiştirebilme ümidi azalırsa bireylerin düzene karşı gelme dürtüleri ağır basar. "Gelecek yok!", Avrupa'da 70'li yıllarda gençliğin sloganı idi ve halen de milyarların sloganı.

Bu, matematikle tanımlanabilecek bir fonksiyon: Özgür iradesiyle bir değişim, bir fark yaratamayacağına inanan bir insan ya küsüyor, ki bence depresyonların ana bölümü bu tarife uyuyor ya da Columbine ve diğer facialarda görüldüğü gibi "benden sonra tufan!" felsefesini dileğince gerçekleştirmeyi deniyor. Colorado Columbine Lisesi'nde, 20 Nisan 1999'da iki genç insan, yarı otomatik silahlarla on üç okul arkadaşını öldürüp yirmi üç tanesini yaralamıştı. Benzer bir olay, ondan az önce Port Author Tazmanya'da olmuştu; silahlı bir adam yaşları 3 ile 72 arasında değişen otuz beş masum insanı öldürmüştü. 27 Mayıs 2006 tarihinde, Berlin Tren İstasyonu'nun açılışında gazetelelerin yazdığına göre "azınlık mensubu olmayan" on altı yaşında ki bir delikanlı yirmi altı kişiyi bıçaklayarak yaraladı. 2007'deki

Virginia Tech katliamı da bunlardan farklı değil. Bu agresif çaresiz tutum içine giren insanların genlerinde ve biyokimyalarındaki değişikliklerin önümüzdeki yıllarda daha net anlaşılıp tedavi edilebilir boyuta geleceklerini umuyorum.

Toplumun ilgisizliğini görüp de acıyarak yaşlılar evinde insanları “yaşamdan affeden” (merhamet cinayeti) hemşirelerin, hekimlerin hikâyelerini zaman zaman basından hayretle okuyoruz. İki yüzyıl öncesinden daha yakın bir tarihte var olan romantizm, giderek gerçekçi bir öngörü haline geliyor fakat bugün çözüm için modern aletlerimiz ve biraz daha fazla bilgimiz var.

William Wordsworth şöyle yazmış:

*“Çok fazla alarak ve harcayarak gücümüzü heba ediyoruz,
Az şey görüyoruz doğada, “bizim” diyebileceğimiz.
Kalbimizi sahte bir arkadaşla kaptırmışız,
Deniz göğsünü aya açmış.
Rüzgarlar her zaman uluyacaklar
Ve uyanmışlar uyuyan çiçekler gibi,
Tüm bunlar ve her şey için...
Melodiyi yitirmişiz.”*

Hedefi ya da “düşman” veya tehdidi iyi tanımlarsak, mekanizmalarımız daha üretken olacaktır. Farkında olmamız gereken hep bir düşman aramak zorunda olmadığımız, sadece yaşamımızı sürdürebilmemiz için, “gemi”mize iyi bakmamız gerektiği...

Birlikte, biyolojik bakış açısından insanlık tarihimize baktık; insan nüfus hareketlerini tanımladık; sapmayı açıkladık; giderek artan sayıda deneyimli yaşlıların bulunduğunu ve bu kişilerin finansal açgözlülüğten arınmış olarak dünya meselelerine bakabileceğini, çözüm önerebileceklerini vurguladık.

Kitabın sonuna geldik ve benim son bir önerim var: Zamanınızdan beş dakika alabilecek basit bir mesaj, dünyayı değiştire-

rebilir. Herkes düşünmeli ve kendi çözümlerini getirmeli. Bir uzlaşmaya varabilirsek ve gereken düzenleme mekanizmalarını kurabilirsek, birkaç yıl içinde olumlu değişiklikler görebiliriz.

Arabanızın görünen bir tarafına ya da tişörtünüze “7” yazan bir rakam yapıştırınız; bu sayıda (7 milyar) dünya nüfusunu durdurmayı hedefleyelim. Dünya için daha iyi bir geleceğe hep beraber yönelelim. Bir tek dünyamız var. Neye mi güveniyorum bunları yazarken? Tabii ki üstün ırka! Biyolojik açıdan tanımlanmış, üstün ve seçilmiş tür elbette var ve artık silkinip işlere biraz daha yön vermeleri için bir çağrı bu! Umarım, “7 tişörtleri”ni ilk önce onlar giyerler. Basit bir bilimsel yöntem, yani çok basit matematik kullanarak üstün ırkı sizin de bulmanız için bir ipucu vereyim. Kitabın sonunda teşekkür bölümünde üstün ırkın birçok temsilcisinin ismini göreceksiniz. Bu kitabın hazırlanmasında bana yardımcı olanların içinde bakın bakalım kaç tanesi erkek, kaç tanesi kadın...

SONSÖZ ve TEŞEKKÜR

Önce, bu sayfaya kadar gelen her okuyucuya sapsmalarına tahammül ettiğı için teşekkür ederim.

Her kitap başka bir dile çevrildiğinde apayrı bir kitap çıkar ortaya. Örneğın, “gönül” kelimesinin Almanca ve İngilizcede tam karşılığı yok. Her coğrafyanın lisanı ve kültürü doğal farklılıklar gösteriyor. Mesela, bizim kadar komplo teorisi meraklısı başka bir ulus tanımıyorum ve bunu bin yıllarca Anadolu’nun çeşitli kavimler tarafından istila edilmesinin bir neticesi olarak anlamaya çalışıyorum. Bu aynı zamanda bu topraklarda görülen kıvrak zekânın ve lisanımızın lezzetinin de belki bir nedeni... İngiltere’de ise son istila 1066 yılında olmuş.

Bu kitabı aklıma geldiğı gibi Türkçe, Almanca ve İngilizce notlar alarak yazdım. Daha çok ilgilenecek okur İngilizce okuyan nüfustan çıkar düşüncesiyle kitap ilk olarak İngilizce basıldı. Türkçe basımına bazı ufak ilaveler yaptım. Türkiye nüfusunun ekolojik bir dengede olması için ben 60–70 milyon nüfusu hedeflememiz gerektiğı kanaatindeyim ve bu hedefe yüz küsur senede varabileceğimize de inanıyorum. Türkiye nüfusunu, Samed Ağaoğlu ve Celal Bayar ile derinlemesine konuşma şansım oldu. Özellikle Bayar ile 100 küsur yaşındayken bu konuyu saatlerce konuştuğumuzu hatırlarım. “Atatürk’ü sevmek milli bir ibadettir” cümlesini kendi ağzından duyduğum Bayar, ölümlünden önce nüfusun durdurulması kanaatine varmıştı. Cumhuriyet kurulduğunda nüfusun artması politikasının genelde kuzeydeki komşumuzdan korkumuzdan kaynaklandığını bana anlatmıştı. Sonra bu konulara fazla kafa yormayan politikacılar sahne aldılar. Bugünkü yanlış da bizdeki genç nüfusun bir şans

olduğu yönündeki düşünceler. Kaç yıl için şans? 2050'de durum nasıl olacak? Ya 2070'de?

Bu kadar uzun süreyi kim düşünür canım? Bayar ve Ağaoğlu, bilgisayar çağını ve cep telefonlarını yaşayamadılar, Atatürk bunlara ilaveten DNA ne demek bilmedi, Hz. Muhammed ise ne uçak, ne de evrim kuramını okuyamadı ve bu konular üzerine düşünemedi. Türkçe kitabın hazırlanmasında "Ramazan" konusuna bir paragraf ekledim. Normal Amerikalı veya İspanyol okuyucu ramazanı fazla bilmediği gibi çok da ilgilenemeyebilir. Uzaylıların gelip bu konuyla çok ilgilenceklerini de sanmıyorum.

Bonn'da lisede bir biyoloji hocamız vardı, bizi okulun yakınındaki mezarlıkta kuşları gözlemlemeye götürürdü. Genelde ağzı koktuğu için yanımıza gelip bir şey izah edecek diye korkardık. Tarıma olan ilgimi anne ve babama borçlu olduğum gibi, biyolojiye olan ilgimi de ona borçluyum. Lisede coğrafya ve İngilizce hocamız Dr. Paul Heinz Henke idi. İtalyan Kültür Derneği Dante Cemiyeti'nin yirmi yıldan fazla başkanlığını yaptı ve liseden sonra arkadaşım oldu.

Beni etkileyen bazı isimlere değinmek istiyorum: Kiel'de Prof. Fritz Baade bir zirai ekonomist ve babamın meslektaşısıydı. İkinci Dünya Savaşı ve öncesinde Türkiye'de ve Amerika'da çalıştı. Onun sofrasında, sık sık, çevre ve ekonomi konularındaki bilgilerinden faydalanma şansım oldu. Almanya Başbakanı Willy Brandt'ın danışmanlığını ve Dünya Ekonomi Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı ve aynı zamanda onursal Türk konsolosuydu. Prof. Baade ve gene Atatürk zamanında Türkiye'de çalışan Prof. Christiansen Weniger benim erozyon ve tarım konularındaki fikirlerimi etkilediler. Christiansen Weniger ve sempatik eşi yıllarca Türkiye'de ve Güney Amerika'da yaşamışlardı.

Tıp Fakültesini bitirdiğim Bonn'da doktora danışmanım Prof. Edgar Thofern hijyen ve aşılarda uzmandı. Ren Nehri'nin ekolojik olarak temizlenmesinde de çalışmıştı. Bonn döneminde Dr. Konrad Botzenhart'a da, "mikrop merkezli" dünya görüşüm için teşekkür borçluyum. Kendisi sonra Tübingen'de profesör ve arkadaşım oldu.

Bonn'da iken Prof. Rupert Wilbrandt'la tanıştım; yalnızken aynı anda üç lisan ile konuşma lüksünü paylaştık. Babası Atatürk zamanında ziraat profesörü olarak Türkiye'de çalışmıştı ve ilkokul ve liseyi Türkiye'de okumuştur. Musevi, Katolik, Türk, Alman ve Amerikan kültürleriyle yoğrulmuş bir insan... Sonra, Türkiye'de Taş Kırma Kliniklerinin kuruluşunda ortağım oldu. Ayrıca daha sonra Türk vatandaşı da oldu.

Bonn Tıp Fakültesi'nde Dr. Jutta (Alsleben) Tolon'la tanıştım ve evlendik. Ona da bu kitaba olan katkılarından dolayı borçluyum. Kızımız Yonca Tolon-Sarıgedik, New York'tan bana internet vasıtası ile bir araştırma asistanı gibi yardımcı oldu. Biyokimyager Prof. Gül Güner'e de araştırma ve tercümelerdeki yardım için teşekkür borçluyum.

Arkadaşım ve meslektaşım Dr. Juliane Schipulle ve Çin'deki kuzeni Juliane von Hinüber-Jin bu kitabın oluşmasında çok yardımcı oldular. Aynı şekilde, Dr. Miriam Chernoff ve Tonya Lary (Boston), Sheila Kassin Michelman (Los Angeles), Ann Gogerty (Ames), Monika Bürger (Cenevre), Patricia Landa Cragg (Lima) ve Prof. Artun Ünsal ve Prof. Umur Day Belge (İstanbul), Prof. Hayat Erkanal ve çok uluslu Limantepe (Urla) kazı ekibine, benimle bilgilerini paylaştıkları için de teşekkür borçluyum.

Tercümelerde Erika Hess, Dr. Stan Morse (Boston) editörlük ve psikoloji konusunda yardımcı oldu. Diane Özbal ve James Gallager İngilizce editörlüğümü yaptılar. Türkçe baskının hazırlanmasında Esra Davutoğlu ve Dr. Ali Kemaloğlu'na yardımları için teşekkür ederim.

Hiçbir teşekkür tam olamıyor; yıllar önce bir konuşmada geçen bir fikir vb. benimseniyor ve kaynağı unutuluyor. Prensip hep x'in y'ye doğru yaklaşması ama hiçbir zaman tam erişmemesi. Bu ileri okuma için de geçerli. Sayfalarca kaynakça ve okuma önerileri vermek zor olmazdı. Ama yer kaplardı ve yanlış insanları etkilerdi diye çekindim. Ben tıpta ve biyolojide genel kabul gören bilgiler için kaynak vermedim. İlgili okuyucu için herhangi bir ansiklopedi veya internet arama motorunda adı geçen isme bakması yeterli olacaktır. İleri okumada örneğin

Charles Darwin'in "Türlerin Kökeni" kitabını veya Cecil Lobeb'un "Tıp Dersi" kitabını veya Konrad Lorenz'in kitaplarını bulamayacaksınız. Lorenz çocuk iken Anderson'un masallarındaki kazlardan etkilenip kazların davranışlarını araştırdı ve sonra bu çalışmalarından dolayı Nobel Ödülü aldı.

Son zamanlarda okuduğum iki kitap beni bu kitabı yazmaya yönlendirdi. İleri okuma bölümüne bu iki kitap ile başlayıp sonra diğerlerini sıralıyorum. Bana, çok kişi, bu kitabı yazarken yardım etti; onlara borçluyum. Hatalar ise sadece benim sapmalarımdan kaynaklanıyor. Kitabı yazmak çok keyifli oldu, umarım okumak da keyifli olur. Al Gore'un "Küresel Uyarı ve İşimize Gelmeyen Bir Gerçek" (Uygunsuz Gerçek diye Türkçe'ye tercüme edilmiş) filminin DVD sini bu kitabın İngilizcesi'nin baskı aşamasında gördüm. İlk defa Al Gore'un ABD başkanlığını kaybettiğine sevindim. Başkan olsaydı bu filmi yapacak zamanı olmazdı. Her dünya vatandaşının bu filmi iki kere seyredeceğini umuyorum. Ortak akıl ve sağduyu gelişmesinde tam bir küresel film olacağını da.

Urla, 25 Kasım 2007

İleri Okuma

Bölüm I

1. Schirrmacher, Frank. *Das Methusalem-Komplott*. Blessing Karl Verlag: Münih, 2004.
2. Peterson, Peter G. *Gray Dawn: How the Coming Age Wave Will Transform America—and the World*. Random House: New York, 1999.
3. Gore, Al. *Earth in Balance: Ecology and the Human Spirit*. Penguin: New York, 1999.
4. Cincotta, R.P.J. Wisnewski ve R. Engelman. *Human Population in the Biodiversity Hotspots*. Nature (27 Nisan): 2000; 404 990-992.
<http://www.populationaction.org/resources/publications/natures-place/Nature>
5. Klein, David R. *The Introduction, Increase, and Crash of Reindeer on St. Matthew Island*. Alaska Cooperative Wildlife Research Unit, University of Alaska. <http://dieoff.org/page80.htm>
6. Porter, Roy. *Blood & Guts: A Short History of Medicine*. W.W. Norton & Co.: New York, 2003.
7. Lyons, Albert S., Louis Lyons, ve R. Joseph Petrucelli. *Medicine: An Illustrated History*. Harry N. Abrams, Inc.: New York, 1987.
8. Dychtwald, Ken, ve Joe Flower. *Age Wave: How the Most Important Trend of Our Time Can Change Your Future*. Bantam: New York, 1990.
9. Birleşmiş Milletler (BM): Dünya Nüfus Tahmini, Gözden Geçirilmiş 2002 Raporu, 26 Şubat 2003.
10. *Birleşmiş Milletler: Dünya Nüfusunun Yaşlanması*. Birleşmiş Milletler Sosyal Politika ve Kalkınma Geçidi, Uluslararası Yaşlılar Günü, 1 Ekim 2004 (BM Yaşlanma Programı).
11. *2300'de Dünya Nüfusu*. Birleşmiş Milletler 2300'de Dünya Nüfusu Konulu Uzmanlar Toplantısı. New York, 9 Aralık 2003.
www.un.org/esa/population/publications/longrange2/longrange2.htm

12. İnternette ziyaret edilebilen doğal tarih müzeleri:
British Natural History Museum: <http://www.nhm.ac.uk/>
Smithsonian Museum: <http://www.nmai.si.edu/>
13. DNA: <http://www.pbs.org/wgbh/nova/sciencenow>
14. DNA from the Beginning: <http://www.pbs.org/wgbh/nova/sciencenow/>
15. DNA: Prelude to the Symphony of Life:
<http://library.thinkquest.org/18617/>
16. Ehrlich, Paul R. *Nüfus Bombası (The Population Bomb)*. Ballantine Books, New York. Ed. Dr. N. Tolon & M. Tolon Ayyıldız. Mat. Ankara, 1976.
17. Tolon, Mahmut. *Keçi ve Zina (Goat and Adultery)*. SEL: İstanbul, 1993.

Bölüm II

18. Moorehead, Alan. *Darwin and the Beagle: Charles Darwin as Naturalist on the HMS Beagle Voyage*. TUBITAK: İstanbul, 1969.
19. Darwin ile ilgili İki DVD: *Evolution: Darwin's Dangerous Idea*. WGBH Boston Video: shop.wgbh.org.
Charles Darwin: Evolution's Voice.
A&E.AETN.com. newvideo.com.
Aşağıdaki web sitelerine erişmek oldukça kolaydır ve türümüzün yolculuğu ve kültürlerimizin demografisi hakkında genel fikir verir:
<https://www3.nationalgeographic.com/genographic/atlas.html>
<http://www.bradshawfoundation.com/journey/>
20. Cobb, Charles R. *Archaeology and the "Savage Slot": Displacement and Emplacement in the Modern World*. American Anthropologist, 4 Aralık 2005; 107: 563-574.
21. Kurlansky, Mark. *Salt: A World History*. Penguin: New York, 2003.
22. Eaton, S. Boyd, Marjorie Shostak, ve Melvin Konner. *The Paleolithic Prescription: A Program of Diet and Exercise and a Design for Living*. Harper & Row Publishers: New York, 1988.
23. Lewin, Roger. *The Origin of Modern Humans*. W. H. Freeman & Co.: New York, 1992.
24. Redman, Charles L. *Human Impact on Ancient Environments*. The University of Arizona Press: 1999.
25. Festinger, Leon. *The Human Legacy*. Columbia University Press: New York, 1983.

26. Diamond, Jared. *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. W.W. Norton & Co.: New York, Londra, 1999.
27. Diamond, Jared. *The Third Chimpanzee: The Evolution and Future of the Human Animal*. HarperCollins: New York, 1993.
28. Dawkins, Richard. *The Selfish Gene*. Oxford University Press: 1976 (2006).
29. Ehrlich, Paul R. *Human Natures: Genes, Cultures, and the Human Prospect*. Penguin Books: New York, 2002.
30. Morris, Desmond. *The Naked Ape: A Zoologist's Study of the Human Animal*. Random House: New York, 1969.
31. Ortaylı, İlber. *Osmanlı Banışı (Pax Ottomana)*. Ufuk Kitap: İstanbul, 2003.
32. Pope, Hugh. *Sons of the Conquerors: The Rise of the Turkic World*. Overlook: Duckworth, New York, Woodstock, Londra, 2005.
33. Koestler, Arthur. *The Thirteenth Tribe*. Random House: New York, 1976.
34. Le Grand Dictionnaire Encyclopédique de la Langue Française. L'Olympe, Paris, 1996. ISBN 2-7434-0797-2.
35. Der Kleine Ploetz, Hauptdaten der Weltgeschichte (World History), Verlag Ploetz, Würzburg, 1991. ISBN 3-87640-349-1.
36. Wikipedia: Die freie Enzyklopädie:
http://de.wikipedia.org/wiki/Vladimir_I.
37. Harris, Thomas A. *I'm OK, You're OK*. Harper and Row: New York, 1967.
38. Martin, Paul S. *Twilight of Mammoths: Ice Age Extinctions and the Rewilding of America*. University of California Press: Los Angeles ve Berkeley, Calif., 2005.
39. Perlman, D.L., ve E.O. Wilson. *Conserving Earth's Biodiversity*. Island Press: New York, 2000.
40. Weiss, Ehud, Mordechai E. Kislev, and Anat Hartmann. *Anat: Autonomous Cultivation Before Domestication*. Science 16, Haziran 2006; 312.
www.sciencemag.org.
41. Kislev, Mordechai E., Anat Hartmann, ve Ofer Bar-Yosef. *Early Domesticated Fig in the Jordan Valley*. Science 2, Haziran 2006; 312:
www.sciencemag.org.
42. Dubner, S.J., ve S.D. Levitt. *Monkey Business*. 5 Haziran 2005.
<http://www.nytimes.com/2005/06/05/magazine/05FREAK.html?ei=5089&en=6bcb661222c32ba6&ex=1275624000&pagewanted=all>.

43. The International Museum of the Horse:
<http://www.imh.org/imh/imhmain.html>.
44. Lakoff, George, ve Rafael E. Núñez. *Where Mathematics Comes From*. Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 2000. ISBN 0-465-03771-2.

Bölüm III

45. Le Grand Dictionnaire Encyclopédique de la Langue Française. L'Olympe, Paris, 1996.
46. Horn, Christoph, Christof Rapp, eds. *Wörterbuch der Antiken Philosophie*. Beck'sche Reihe, Münih 2002. ISBN 3406476236.
47. Eckert, Roger. *Tierphysiologie*. Georg Thieme Verlag, Stuttgart, 2002. ISBN 3136640047.
48. Angel, J. Lawrence. *Health as a Crucial Factor in the Changes from Hunting to Developed Farming in the Eastern Mediterranean*, s.51-68.
Paleopathology at the Origins of Agriculture. Mark Nathan Cohen ve George J. Armeglagos. Academic Press, Inc.: Orlando, New York, 1984.
49. Jaquiss, Nigel. *Money Machine*. 6.07.2006, Naquiss at [wwweek.com](http://www.wwweek.com).
<http://www.wwweek.com/editorial/3231/7628>
50. Tolon, M., vd. "A Report on Extracorporeal Shock Wave Lithotripsy Results on 1569 Cases in an Outpatient Clinic." *The Journal of Urology*. Cilt 145, 695-698, Nisan 1991.
51. Hadler, Nortin M. *The Last Well Person: How to Stay Well Despite the Health Care System*. McGill-Queen's University Press: Quebec, 2004.
52. Bryce, Trevor. *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press/Türkçe Basım: Dost Kitabevi, İstanbul, 2007.
53. Dinçol, Belkis. "Hitit Yasaları (Hittite Laws)" *National Geographic*, s. 84.Ocak, 2006.
Dinçol, Ali Hititler, s. 80-91, *National Geographic* (Türkiye), Ocak, 2006.
54. Savater, Fernando. "Die Zehn Gebote im 21 Jahrhundert" (21. Yüzyılda On Emir). Verlag Klaus Wagenbach: Berlin, 2005.
55. Gorelik, G., ve A. W. Bouis. *The World of Andrei Sakharov: A Russian Physicist's Path to Freedom*. Oxford University Press: 2005.

56. Dreyfuss, Robert. *Devil's Game: How the United States Helped Unleash Fundamentalist Islam*. Henry Holt and Co. (Metropolitan Books): New York, 2005.
57. National Academies Testimony - Climate Change Science and Research: Recent and Upcoming Studies from the National Academies: http://www7.nationalacademies.org/ocga/testimony/Global_Climate_Change_Policy_and_Budget_Review.asp
58. Heilprin, John. "Earth Is Hottest It's Been in 2,000 Years; National Academy of Sciences Says Humans to Blame for Global Warming." The Associated Press.
http://news.yahoo.com/s/ap/20060623/ap_on_sc/global_warming
59. Schimany, Peter. *Die Alterung der Gesellschaft (The Aging of the Society)*. Campus Verlag: Frankfurt/New York, 2003.
60. Stökl, Günther. *Russische Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart (Russian History)* 5. Erweiterte Auflage, Stuttgart: Kröner, 1990 (Kröners Taschenausgabe; Bd. 244).
61. Bundesfinanzministerium (Alman Maliye Bakanlığı), BMF-Referat V B4 Leistungen der öffentlichen Hand auf dem Gebiet der Wiedergutmachung Stand: 31 Aralık 2005. http://www.bundesfinanzministerium.de/lang_de/DE/Service/Downloads/Abt_V/Le
62. Nadolny, Sten, Carl Honore, ve Ralph Freedman. *The Discovery of Slowness*. Penguin: New York, 2005.
63. Mearsheimer, John J., ve Walt M. Stephen. Israel Lobby and U.S. Foreign Policy. Mart 2006. www.lrb.co.uk or <http://ksnotes1.harvard.edu/Research/wpaper.nsf/rwp/RWP06-011>
64. Goleman, Daniel. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books: New York, 1995.
65. Fisher Helen Mülakatı Der Spiegel Hamburg 9/2005, s. 177-181.
66. ZDF: Terra X Der Cheimgau Komet. ZDF Expedition 08.01.2006. <http://www.zdf.de/ZDFde/inhalt/22/0,1872,3262902,00.html>
67. Vaulpel, James W., James Carey, ve Christensen Kaare. *It's Never Too Late*.
www.science.org. Science VOL 301 19. Sept. 2003.
68. Callahan, Daniel. "Death and the Research Imperative." *The New England Journal of Medicine*, Cilt 342, 654-656, 2 Mart 2000.
69. Mehta, Goverdhan. Science and Technology Society and the Knowledge Society; Indian Institute of Science PowerPoint Presentation.
<http://www.sciforum.hu/file/Mehta.ppt>

70. Rich Spencer Health Care Paperwork. "Waste." *The Washington Post*. 2 Mayıs 1991.

Bölüm IV

71. Devos, T., ve M.R. Banaji. 2003. "Implicit Self and Identity." *Handbook of Self and Identity*. Ed. M. Leary ve J. Tangney. The Guilford Press: New York, s. 153-175.
72. Buchanan, M. "Are We Born Prejudiced?" *New Scientist*, 17 Mart 2007.
73. Tracey, Tokuhama-Espinosa, ed. *The Multilingual Mind: Issues Discussed By, For, and About People Living with Many Languages*. PRAEGER: Westport, Connecticut, 2003.
74. Kinzer, Stephen. *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq*. Times Books, Henry Holt and Company: New York, 2006.
75. Ustinov, Peter. *Achtung Vorurteile (Attention Bias!)*. Rowohlt Tachenbuch: Hamburg, 2005.
76. Russell, Bertrand. *Marriage and Morals*, s. 266, 267. Liveright Publishing Corporation: New York, Horace Liveright, Inc., 1929.
77. Russell, Bertrand. *New Hopes for a Changing World*, s. 113, 114. George Allen & Unwin, Ltd.: Londra, 1951.
78. Robinson, Anthony B. "Iraq War Debate Enters New Phase Debating the American Crusade." *Seattle Post Intelligencer*. http://seattlepi.nwsourc.com/opinion/251384_tony09.html Dec .09.2005
79. Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Touchstone Ed.: New York, 1997.
80. Chomsky, Noam. *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*. Penguin Books: New York, 2004.
81. Birleşmiş Milletler: BM Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi: Nüfus Bölümü: Uluslararası Göç ve Gelişme Sempozyumu. Torino, İtalya, 2006; Nüfus Yaşlanması, 2006.
www.unpopulation.org (e-posta abonelik hizmeti vardır)
82. Cousteau, Jacques-Yves. Mülakat. UNESCO Courier, Kasım 1991.
83. Bush, G.W. Ulusa Sesleniş Konuşması.
<http://www.whitehouse.gov/stateoftheunion/2006/inde.html>
84. Burnham, Gilbert, vd. *Mortality in Iraq*. *Lancet*, 2007; 369: 103.
85. Akyol, T. "Türkler Kürtler ve Kalkınma" *Milliyet*. 21 Mart 2007.

"İnsanoğlu kolay inanan, kendini beğenmiş, aptal, sapmalı, inatçı ve kavgacı bir tür; tarih sayısız savaş ve anlamsız şiddet ögeleriyle bunu kaçınılmaz bir gerçek olarak gösteriyor. Aynı zamanda yadsınamaz bir değişim kabiliyeti olan, şefkat dolu ve sevimli bir tür de. Bu gerçeklerin ışığında sapma ve önyargıları daha bilgili ele alır, nüfusu dondurmayı başarır, ortak akıl ve sağduyu etrafında daha fazla insan olarak anlaşabilirsek bu gezegende yaşamda kalmak kolay ve eğlenceli olabilir."

Dr. Tolon

AŞINAKİTAPLAR

